STANKO BAČIĆ

OSVRT NA KNJIGU

"PRAVOSLAVNA DALMACIJA"

E. NIKODIMA MILAŠA

ZADAR, 1998.

STANKO BAČIĆ

OSVRT NA KNJIGU "PRAVOSLAVNA DALMACIJA" E. NIKODIMA MILAŠA

Izdaje:
Matica hrvatska, Zadar

Za izdavača:
Šime Batović

Uredništvo:
Šime Batović
Stijepo Obad
Bernardin Škunca

Glavni i odgovorni urednik:
Šime Batović

Lektor:
Marko Menđušić

Korektura:
Stanko Bačić

Ocjenjivači:
Stijepo Obad
Eduard Peričić

Slog:
tinex ŠIBENIK

Tisak:
"Grafotehna", Zadar

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Sveučilišna biblioteka, Split

UDK 949.75

BAČIĆ, Stanko
Osvrt na knjigu "Pravoslavna Dalmacija" E. Nikodima Milaša / Stanko Bačić : Matica hrvatska, Zadar, 1998. - 404 str. ; 24 cm.
ISBN 953-6419-19-X

ISBN 953-6419-19-X

STANKO BAČIĆ

OSVRT NA OSNOVNE STAVOVE I TVRDNJE U KNIZI "PRAVOSLAVNA DALMACIJA" E. NIKODIMA MILAŠA

BA
O

Zadar, 1998.

317.745
930

930.2
I 81.S

GRADSKA KNJIŽNICA ZAGREB

Uvodna riječ

Pred nama je knjiga Stanka Bačića pod naslovom "Osvrt na knjigu 'Pravoslavna Dalmacija' Nikodima Milaša", tj. knjiga o knjizi "Pravoslavna Dalmacija" koju je napisao pravoslavni episkop Nikodim Milaš, sa sjedištem u Zadru, a tiskana u Novom Sadu 1901. godine, pa pretiskana 1989. u Beogradu.

Stanko Bačić jedan je od najboljih poznavalaca naše crkvene povijesti, osobito franjevačkog reda, ali i jedan od vrsnih poznavalaca naše prošlosti, koji je uz ovu, napisao i objavio desetak knjiga.

Obično imamo dvije glavne vrste knjiga: jedne su poznate i vrijedne po dobru, a druge po zlu. Na one loše ne treba se obazirati, ali one često izazivaju veće ili manje zlo.

Ovo nije uobičajena knjiga o knjizi. Ova knjiga S. Bačića govori o drugoj knjizi, ali o neuobičajenoj knjizi, o knjizi episkopa N. Milaša. Da je to obična knjiga, pa makar i nagrađena za laži, krivotvorenja i izmišljanja, na nju se ne bi bilo vrijedno osvrtati. Ona po svojoj vrijednosti to ni približno ne zaslužuje. Međutim, knjiga N. Milaša je prepuna povijesnih i drugih laži koje su pogibeljnije od bilo koje druge knjige ili sličnih djela. Ona je od svog izlaska iz tiska pothranjivala velikosrpstvo, pravoslavlje i srpsku mitologiju.

Knjiga Nikodima Milaša, dakle, ne bi bila vrijedna nikakve pažnje jer je to gomila laži, neistina i krivotvorina, da ona nije do danas "evanđelje" i temelj velikosrpstva i srpske osvajačke politike, negiranja i samog postojanja Hrvata i katolika, osobito temelj velikosrpske mitologije u Dalmaciji, posebno sjevernoj.

Zapravo je teško naći takvu ili lošiju knjigu od te uopće u svijetu. Ona je potpuno crno-bijela. Po njoj je sve što je pravoslavno i srpsko dobro, ili jedino dobro, a sve ostalo je loše i za svaku osudu. Neshvatljiva mržnja prema katolicizmu i Hrvatima prožima cijelu knjigu. Osim toga, veliki dio knjige čiste su izmišljene priče i navodi bez ikakvih dokaza.

Teško je i razumjeti kako je i moguće napisati tako lošu i pogubnu knjigu, a osobito takvu kao ova koja je izazvala i izaziva neizmjerna zla.

Isto tako, ne bi imalo toliko smisla osvrtati se na tu knjigu koja je tiskana 1901. godine, sada, bez obzira na njenu bezvrijednost i štetnost, da ta knjiga nije pretiskana 1989. godine, a osobito, uz to, popraćena nanovo tada napisanim opširnim predgovorom od 46 stranica, u kojem se potpuno prihvaća njen sadržaj, ali i do krajnosti veliča njena vrijednost i značenje, pa smatra potpuno vjerodostojnom i nepristranom. A to je (1989.) vrijeme početaka očitog raspada Jugoslavije u Veliku Srbiju, odnosno vrijeme priprema uništenja svih nesrpskih naroda u Jugoslaviji, osobito Hrvata, što su i otvoreno započeli 1990., pa provodili do svog

poraza 1995. u našem Domovinskom ratu. Zato je očita namjera i svrha tog pretiska i bila potaknuti i što bolje i više oživjeti velikosrpstvo i opravdati velikosrpsku politiku.

U tom popratnom uvodu iz 1989. godine pretisku knjige N. Milaša, nema nikakvih ograda i prigovora toj knjizi. Isto tako, u uvodu pretiska pisac ne nalazi ništa pozitivnoga izvan pravoslavlja i srpstva. Cijeli taj uvod, kao i sama knjiga N. Milaša pisani su pamfletistički i bez uobičajenog znanstvenog i komunikacijskog pristupa i postupka. Povrh svega, uvodničar tu knjigu N. Milaša smatra najboljom i najistinskijom poviješću Pravoslavne i Katoličke crkve uopće.

Sve to, kao i činjenica da se S. Bačić u svom radu dosta susretao s mnogim krivim tvrdnjama te knjige, ponukali su ga da se pozabavi njenim sadržajem i stavovima. Zato je nastala ova Bačićeva knjiga.

S. Bačić u ovoj svojoj knjizi nije ulazio u sve pojedinosti knjige N. Milaša, niti je sve to vrijedno truda. Bačić je dotakao samo temeljne/osnovne postavke i neistine u toj knjizi.

Neke Milaševe stavove Bačić nije ni mogao potpuno razotkriti ni objasniti, jer mu dio dokumentacije i arhivske građe nije bio dostupan, ili je izmišljen, ali to ne mijenja mnogo osnovni sadržaj ni ideje.

Valja svakako istaći da je Bačić, razumljivo, ovu svoju knjigu pisao sasvim suprotnim pristupom, postupkom i načinom od Milaševa, tj. potpuno znanstvenim postupkom, pa su sve njegove tvrdnje i stavovi popraćeni arhivskim i povijesnim dokazima i izvorima.

Tako je S. Bačić kao rijetko tko smogao snage, vremena i strpljenja analizirati tu Milaševu knjigu, popratiti svoja obrazloženja dokazima i obezvrijediti njene neistine i izmišljotine.

Zato S. Bačiću dugujemo povijesnu zahvalnost što nam je podario ovu knjigu, što je, iako u visokim godinama i prilično bolestan, zahvaljujući svojoj začuđujućoj upornosti i izdržljivosti, smogao snage knjigu temeljito pripremiti, a što je teško netko drugi mogao. Naravno, on je za to bio najpozvaniji jer je imao jedinstveno golemo iskustvo i znanje, ali i odlično poznavanje arhivske građe i drugih izvora i literature.

Bila bi velika šteta da hrvatska povijesna znanost to nije učinila. Mi smo to morali učiniti, a učinio je to za svih nas S. Bačić. Zato neizmjerna zasluga i hvala Bačiću.

Ovu knjigu svakako treba pročitati svaki naš čovjek, svaki Hrvat, ali i Srbin, osobito oni da se očiste od zabluda, pogubne mitologije, lažne veličine i drevnosti. Naš Ogranak Matice hrvatske u Zadru s radošću i sa zahvalnošću je prihvatio tiskanje ove Bačićeve knjige i pruža je u ruke čitatelja.

Zadar, prosinca 1997.

Prof. dr. Šime Batović
Predsjednik Matice hrvatske Zadar

PREDGOVOR

Knjiga "Pravoslavna Dalmacija", koju je 1901. izdao N. Milaš u Novom Sadu, doživjela je 1989. pretisak u Beogradu.

Svaki pretisak neke knjige potvrda je njezine vrijednosti u očima izdavača. Je li ova knjiga zaslužila ponovno izdanje poslije 88 godina, a da se u tom izdanju izdavač nije osvrnuo na prigovore i kritike koje su na račun knjige i autora objavljene, neshvatljivo je. Ako su te kritike i prigovori neutemeljeni i bezvrijedni, valjalo ih je apostrofirati. Ako ti prigovori imaju opravdanog i ozbiljnog razloga, na njih se izdavač pretiska morao bezuvjetno osvrnuti i donijeti svoje mišljenje s primjedbama. Međutim, ništa od toga u pretisku knjige nije učinjeno.

Premda je "Pravoslavna Dalmacija" imala određeni krug čitatelja i poštovatelja, ipak svi do kojih je doprla nisu bili zadovoljni i oduševljeni sadržajem i načinom prikazivanja nekih događaja i činjenica što se u njoj navode.

Budući da smo se u radu češće susretali s nekim neobičnim tvrdnjama navedene knjige, to nas je potaklo da se nešto bolje upoznamo s njezinim sadržajem, idejama i načelima. Sam naslov knjige je provokativan. Ako je Dalmacija nekoć bila zaista pravoslavna, kako kaže naslov knjige, pravoslavni čitatelji se nužno pitaju: zašto nije takva i danas? I zato je ona morala stvarati nelagodan i čak neprijateljski osjećaj prema onima koji su krivci da Dalmacija nije više pravoslavna kao što je nekad bila. Knjiga je za neke postala ne samo "vademecum" nego oni nisu ništa prihvaćali što se nije podudaralo s postavkama i "istinama" koje je ona servirala. Brojni dokazni materijali i

natpisi objavljeni nakon tiska knjige 1901. o nedostacima i pogreškama u knjizi, nisu uopće prihvaćeni i uvažavani. To je najbolje pokazao uvodničar pretiska Dragić Kijuk (1989.). Ne samo to. Uvodničar pretiska pokušao se natjecati s autorom u ocrnjivanju zapadne Crkve i zapadnog svijeta, te je kod njih nemoguće pronaći jednu humanu riječ za ono što ne pripada Istoku ili pravoslavlju. Osvrćati se na sve što su Milaš i Dragić Kijuk napisali ne držimo potrebitim i nužnim za što nemamo ni realnih mogućnosti. Osim toga, dio izvora i vrela kojima se autor služio, nisu dostupni, kao: Končarevićev ljetopis, stara arhiva zadarske episkopije, karlovačka patr. arhiva, arhive raznih crkvenih općina itd.

Autor je knjigu razdijelio u sedam perioda. Naš osvrt obuhvaća prva četiri, prvi dio petog i nekoliko ulomaka iz šestog i sedmog perioda. Time je obuhvaćena polovica čitave knjige. Drugim riječima: u osvrtu je sve što se odnosi na hrvatsku i katoličku prošlost i područje s tom prošlošću povezano. Osvrt neće uzeti u obzir one dijelove knjige, koji nemaju dodirnih točaka s našom nacionalnom i vjerskom stvarnošću, kao: pravoslavlje u grčkim dalmatinskim kolonijama, prav. crkvene mletačke općine, prav. hram u Mlecima, unijatske intrige u Mlecima, položaj pravoslavnih na Cipru, odnošaji između Rima i Mletačke Republike i Rima prema mletačkoj pravosl. crkvenoj općini itd. Istina, te teme nisu beznačajne i suvišne za poznavanje prilika i odnosa među ljudima u prošlosti. Ali te teme i pitanja ne zadiru duboko i značajno u našu prošlost kao dolazak Hrvata, njihovo pokrštavanje, srednjovjekovne crkve, dolazak Srba na dalmatinske prostore i sl.

Kao neko pojašnjenje donosimo citat iz zaključka knjige: "*Opći pogled na prošlost pravoslavne crkve u Dalmaciji za minulih osamnaest vijekova (od ap. Pavla do polovine XIX. vijeka) pokazuje sliku, koja je mnogo poučna za svakog pravoslavnog Dalmatinca. Poučna je za sve pravoslavne hrišćane, jer se tu u punoj svjetlosti pokazala istina Spasiteljevog obećanja, da će On svagda biti sa Svojom crkvom, i da joj paklena vrata ne će odoljeti; poučna je ta slika za pravoslavne Dalmatince, jer u njoj*

vide sva stradanja predaka svojih za vjeru pravoslavnu i ustrajnost njihovu mušku u borbi za vjeru, te dakle živi primjer, kako treba da su i oni nepomični u odanosti k pravoslavnoj vjeri i gotovi, kao i preci im, pretrpjeti radije i najveća stradanja, nego li popustiti u vjeri".[1]

Iz prednjeg citata doznajemo da je apostol Pavao propovijedao i širio "pravoslavlje" u Dalmaciji. Navodeći Isusovo obećanje "da će On svagda biti sa Svojom crkvom ...", Milaš je izostavio i prešutio bitni dio evanđeoskog teksta, u kojemu je Isus rekao Petru: "Ti si Petar Stijena i na toj stijeni sagradit ću crkvu svoju ..." (Mt, 16, 18). Milaš nije imao hrahrosti navesti puni citat iz Sv. pisma, gdje je Isus navedene riječi uputio Petru kao stijeni, na kojoj će On podići svoju Crkvu. Ni apostol Pavao nije propovijedao bez suglasnosti s Petrom. Dapače, Pavla se ne ubraja među 12 apostola.

U osvrtu se držimo autorove podjele. Premda unutar teksta nema podnaslova, koji su navedeni na kraju knjige, u sadržaju, ipak ćemo podnaslove umetnuti na njihova mjesta zbog preglednosti. Osim toga, u osvrt ćemo unijeti nekoliko naših naslova ili podnaslova, koji su pojašnjenje nekih pojmova ili činjenica autorova teksta. To su: Otkuda pravoslavlja u prvim stoljećima kršćanstva, Simeon Končarević, Ustrojstvo crkve, Papinstvo, Unija.

Ovdje se moramo osvrnuti na odjek knjige poslije njezina izlaska iz tiska (1901.). O njoj je iznio veoma negativan stav beogradski profesor Veselinović. Slično se izrazio Bačalić o Končarevićevu ljetopisu. Kad je autor knjige neslavno napustio episkopsku službu u Zadru, o uzrocima njegova uklanjanja sa službe dosta je pisala tadašnja štampa, jer je s time bilo povezano samoubojstvo kotorskog episkopa Dositeja Jovića.

Vrhunac nepoštivanja i neuvažavanja znanstvene kritike i dobronamjernih opaski je pretisak knjige 1989. s insinuacijama uvodničara Dragića Kijuka.

Negativni momenti iz Milaševa života kao pisca navedene knjige i crkvenog službenika nastankom prve i druge Jugosla-

[1]NIKODIM MILAŠ, Pravoslavna Dalmacija, Novi Sad, 1901, 595-596.

vije padali su u zaborav i nisu se više spominjali.

U raznim člancima i knjigama Milaševa se "Pravoslavna Dalmacija" citirala, jer je odgovarala političkim težnjama srpske hegemonije. Kao da o toj knjizi nitko ništa negativno nije napisao!

Od hrvatskih pisaca nijedan se nije iscrpnije osvrnuo na tu knjigu. Hrvatski su kulturni radnici i pisci dobro proučili sadržaj knjige. Budući da metode i intencije autora knjige izlaze iz okvira znanstvenog pristupa tematici, ti pisci su, smatramo, držali uvredom i poniženjem osvrćati se na takve brojne podvale i neistine. Janko Šimrak, unijat, proučio je slučaj Epifanija Stefanovića i jasno dokazao neosnovanost Milaševa nijekanja unije Epifanija Stefanovića.

Navodimo nekoliko srpskih pisaca koji slijepo slijede Milaševe "istine" u svojim nastupima i radnjama.

Radoslav Grujić, Istorijsko značenje Srba u Hrvatskoj, predavanje 1940; Dušan Kašić, Srbi i pravoslavlje u sjevernoj Dalmaciji, Almanah, 1971., str. 7-30; Milan Radeka, Prilozi o spomenicima kulture kod Srba u sjevernoj Dalmaciji, Almanah, 1971., str. 157-281; Drago Roksandić, Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana, Zagreb, 1991. (str. 44.), gdje se nabrajaju crkve poznata i nepoznata posvećenja prema Milašu.

Od novijih srpskih pisaca u imitiranju Milaša ističe se Marko Jačov. Kao što je Milaš svaku pojavu Vlaha na ovim prostorima proglašavao Srbima, tako Jačov riječ "Slavi" u dokumentima naziva Srbima. Čini se da ne želi zaostati za Milašem u krivotvorenju citata i događaja.

Na pisanje Marka Jačova izišlo je više osvrta. O njegovoj knjizi (Venecija i Srbi u Dalmaciji 18. veka, Beograd, 1984, pretisak priredila eparhija dalmatinska, 1987.). Bogumil Hrabak je napisao (Potpuni promašaj, Zadarska revija, 1/1985, 98-100): "... ne samo što je loše sastavljena nego iz više razloga vodi u stramputicu ... pisac nastoji da igra ulogu nekog Nikodima Milaša našeg vremena ..." A Nikola Crnković (Povijesne zablude M. Jačova, Croatica Christiana periodica, XIII/1989, 24 116-136) napisao je da "... ga treba svrstati među

eklatantne izdanke jedne historiografske škole, zloćudna izdanka ... koja ... služi nacionalnoj mitomaniji i najnižim strastima dnevne politike (str. 111) ... on nam nudi gledanje u prošlost kroz cijevi kremenjače i kubura svojih predaka, a to su vrlo loše optičke sprave koje samo sužuju obzor (str. 134)".

Za nedavno porušeni franjevački samostan u Karinu Jašov je u istoj knjizi (str. 61) napisao: "Biskup Balbi se žalio Kongregaciji i na srpske kaluđere koji su se uselili u jedno napušteno utvrđenje u Karinu i, adaptiravši ga, pretvorili u svoj manastir ... Pošto se radilo o dobro utvrđenoj kuli nekog od turskih begova, franjevci su tada podesili prostor za crkvu i izvršili pripreme za otvaranje njihovih samostana ..."

Iako su bili prepoznatljivi ostaci gotičkog stila na crkvi i samostanu (XV. st.), Jačova to nije priječilo da tu građevinu proglasi kulom nekog turskog bega.

Još jednom pripominjemo da se ne možemo osvrćati na svaku rečenicu ili čak svaki pojedini ulomak Milaševa teksta i na sve pojedinačno odgovarati, jer bi nas odvelo u nepotrebnu opširnost i ponavljanje. Uzet ćemo u obzir glavne i bitne misli spomenutog dijela knjige. Pošto svi, do kojih će doprijeti ovaj osvrt, neće imati pri ruci Milaševu knjigu, donosimo Milašev originalni tekst ili ga ukratko prepričavamo da se shvati pitanje ili problem što ga je ta knjiga nametnula.

Vjerujemo da će se naći ljubitelja vjerske i nacionalne hrvatske prošlosti, koji će svestranije osvijetliti Milaševe mitske stavove i pridonijeti boljem upoznavanju povoda i uzroka ponašanju njegovu i njegovih sljedbenika.

Svima onima koji su na bilo koji način pridonijeli i pomogli u radu i tiskanju knjige mnogo zahvaljuje

S. B.

Šibenik, 25. studenoga 1997.

ŽIVOT PISCA "PRAVOSLAVNE DALMACIJE"

1. Biografski podaci

Nikodim Milaš se rodio 16. travnja 1845. u Šibeniku kao vanbračno dijete Marijete Valmassoni. Marijeta je bila kći Frane Valmassonija i Tadeje Giadrov Kralić. Frane se rodio u Italiji, u mjestu Cadoe, a u Šibenik doselio možda prije 1810. godine. Bio je zanatlija, ali se nije moglo ustanoviti kojim se za-

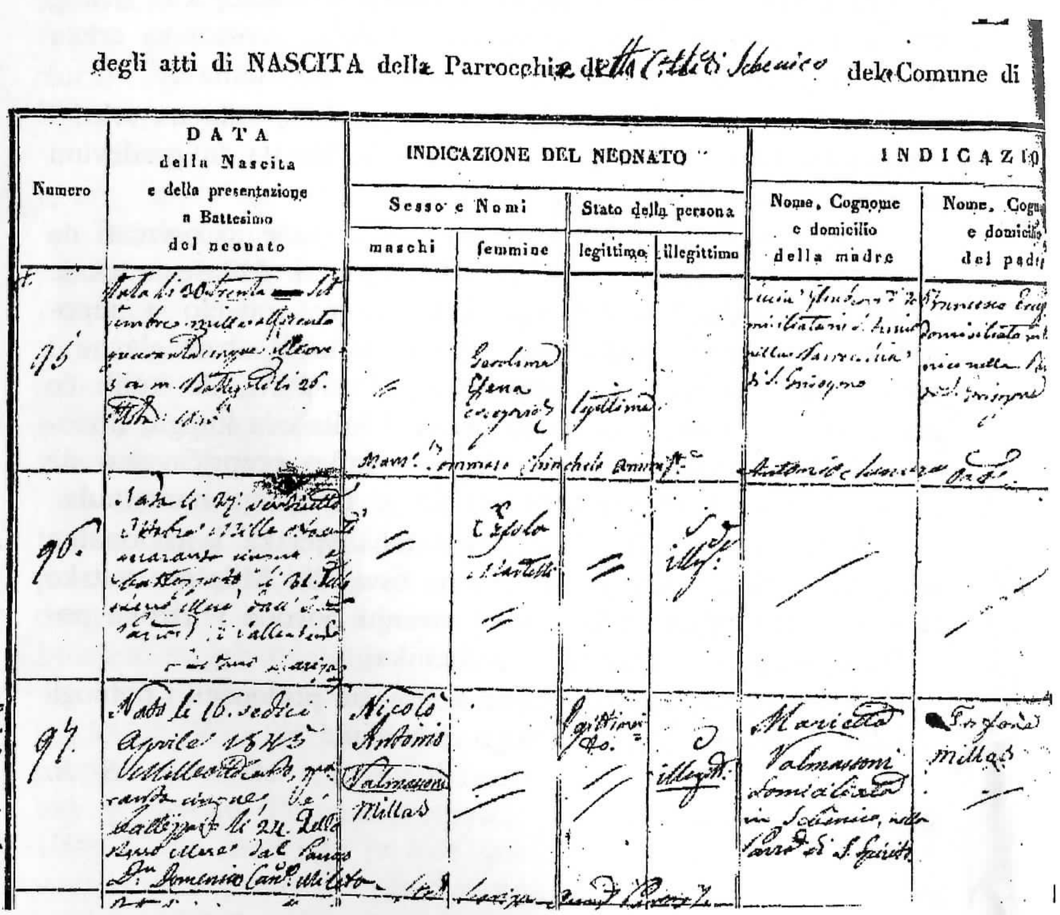
degli atti di NASCITA della Parrocchia ... del Comune di

Numero	DATA della Nascita e della presentazione a Battesimo del neonato	INDICAZIONE DEL NEONATO: Sesso e Nomi (maschi, femmine)	Stato della persona (legittimo, illegittimo)	INDICAZIONI: Nome, Cognome e domicilio della madre	Nome, Cognome e domicilio del padre
95					
96					
97	Nato li 16. sedici Aprile 1845 ...	Nicolò Antonio Valmassoni Millas	illegittimo	Marietta Valmassoni domiciliata in Sebenico, nella Parrocchia di S. Spirito	Francesco Millas

Broj 97. Rođenje i krštenje Nikole Ante Valmassoni (Milaš) u katoličkoj župi grada Šibenika.

natom bavio. Vjenčao se 1814. s Tadejom Giadrov Kralić iz šibenske težačke obitelji, nastanjene u Docu, koja je izumrla. Valmassoni[2] je stanovao na području nekadašnje župe Sv. Duha.

Kad se Milaš rodio, bio je najprije kršten kao katoličko dijete i dobio na krštenju ime Nikola Ante.[3] Nakon tri godine

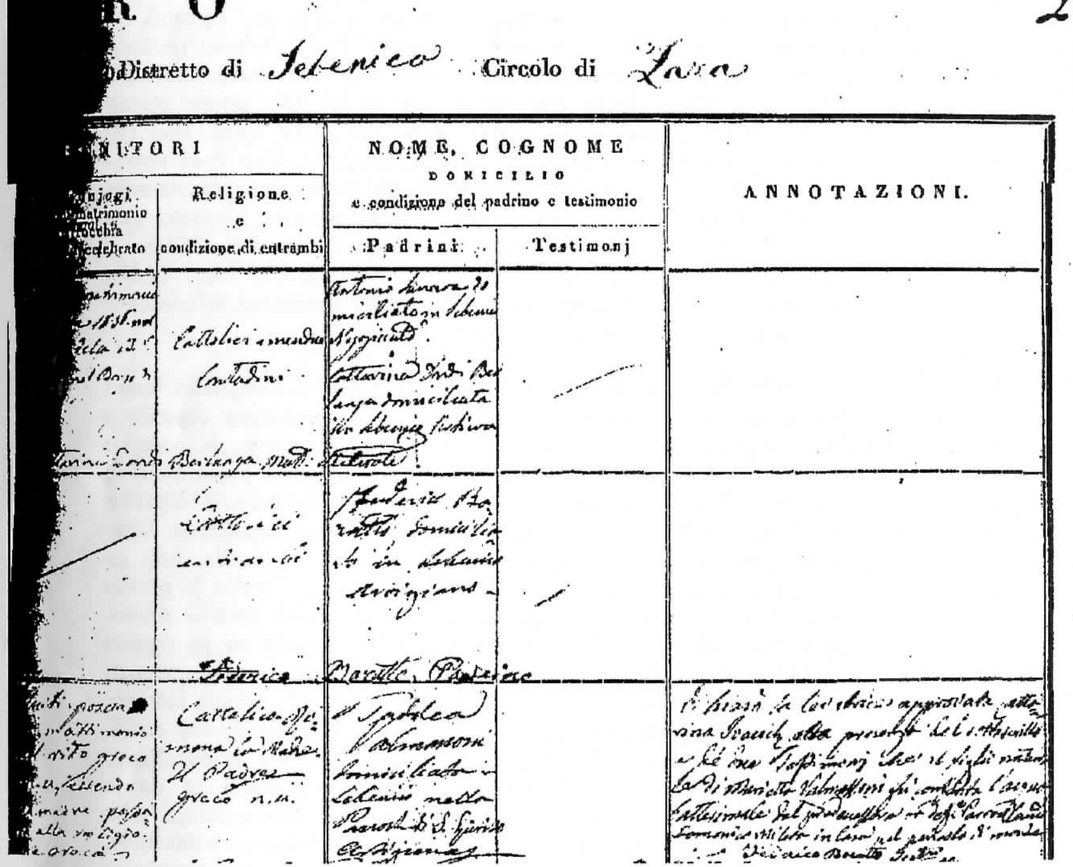
Distretto di Sebenico Circolo di Zara

...ITORI: Religione e condizione di entrambi	NOME, COGNOME, DOMICILIO e condizione del padrino e testimonio: Padrini	Testimonj	ANNOTAZIONI

---

[2]Frane i Tadeja Valmassoni imali su četiri sina i pet kćeri. Od njihovih sinova nema nasljednika. Da li su izumrli ili odselili, ne zna se. U bilješkama knjige rođenih stoji da su četvoro djece, među njima i Marijeta, kršteni u kući zbog slabosti - in periculo mortis. Za kćer Josipu moglo se utvrditi da je bila udata u Šibeniku.

[3]Krštenje Milaševo u katoličkoj crkvi vodi se u matičnoj knjizi grada Šibenika, sv.

ponovno je kršten u grčko-istočnoj crkvi.[4]

Završivši osnovnu školu, vjerojatno u Šibeniku, gimnaziju je učio u Zadru, a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima. Iza bogoslovije upisao je studij filozofije u Beču, kojega je brzo

III. (30.VI.1844.-16.XII.1856.) pod rednim brojem 97. Iz upisa je jasno da je dijete rođeno 16. IV. 1845., a kršteno 24. istog mjeseca. Krštenje je obavio župnik don Dominik Mileta, kanonik. Djetetu je dano ime: Nikola Antun Valmassoni. Naknadno je upisan Millas, dok je Valmassoni stavljen u zagrade. Krštenik je upisan kao nezakonit, a naknadno je stavljeno pozakonjen. Pod rubrikom roditelji upisano je: Marietta Valmassoni, nastanjena u Šibeniku, župa Sv. Duha. Naknadno je uneseno ime oca: Trifun Millas. Pod rubrikom o braku piše: poslije stupili u brak po grčkom obredu, budući da je majka prešla na grčku vjeru. Pod rubrikom vjera piše: majka rimokatoličke, otac grčke, nesjedinjen. Kao kum upisana: Tadeja Valmassoni. U opasci piše: Katarina Ivačić, odobrena primalja, izjavila je u nazočnosti potpisanoga i dvaju svjedoka da je naravnog sina Marijete Valmassoni krstio predšastnik sadašnjeg župnika pok. kanonik Dominik Mileta u kući nel pericolo di morte. Popisani su: Federik Boccato, svjedok, Josip Cialla, svjedok i Škarica, pisar. Na rubu s lijeve strane, uz broj 97 naknadno je unešeno: N. B. God. 1890. postao grčki biskup s imenom Nikodim.

[4]Kad se Nikodim Milaš rodio, njegov naravni otac se nalazio u Carigradu, kamo je pobjegao, bojeći se osvete Marijetine braće. Trifun je vjerojatno doselio u Šibenik s područja vrličke općine. Za vrijeme francuske okupacije, u početku XIX. st. mnogi su Židovi napustili Dalmaciju, a njihove trgovine preuzimali su domaći ili doseljeni pravoslavci. Pravoslavni trgovci su za pomoćnike uzimali isključivo sunarodnjake, nemajući povjerenja u katolike. Tako se i Trifun zaposlio u Šibeniku kod nekog trgovca, pravoslavca, možda S. Vukovića ili J. Simića, koji su 1848. bili kumovi kad se Nikola Ante krstio u pravoslavnoj crkvi. Trifun je poslao pismo iz Carigrada i u njemu izrazio želju da se njegovo dijete krsti u pravoslavnoj crkvi. Pismo je datirano 4.II.1848. u Carigradu, a provjerili su ga trgovci Simeon Vuković, Maksimilijan Vidović i Jakov Simić. Nakon provjere autentičnosti Trifunova pisma, Marijeta izjavljuje da njezino i Trifunovo dijete nije dosada kršteno, te da želi i hoće da se krsti prema pismu djetetova oca u pravoslavnoj crkvi. Iz jednog pisma se doznaje da je Trifun pohađao školu s jednim sinom Frane Valmassoni. Pretpostaviti je da su se Trifun i Franin sin sprijateljili, te da je Trifun na osnovu tog poznanstva i prijateljstva zalazio u kuću Valmassonija, gdje se upoznao s Marijetom. Kad se doznalo za vezu između Trifuma i Marijete, Trifun je pobjegao u Carigrad s dvojicom mladića iz obitelji Colombo. Odatle je Trifun pisao pravoslavnom parohu Teodoru Simiću da njegovo dijete s Marijetom Valmassoni krsti bez obzira na ime, da će on to priznati kad dijete postane pravoslavni kršćanin. Tako je Nikola Ante bio po drugi put kršten i krizman 9. svibnja 1848. i zaveden u matice krštenih pravoslavne parohije u Šibeniku. Trifun i Marijeta sklopili su brak u pravoslavnoj crkvi 14. srpnja 1851. pred parohom Jakovom Simićem (Gornje obiteljske podatke o Milašu i Valmassoniju ustupio pok. Bruno Ungaro).

napustio i prešao u Kijev studirati pravo i povijest. Od 1873. posvetio se nauci i narodu, ističe Dragić Kijuk.[5] Dosta je pisao i objavljivao, a 1890. postao je episkopom u Zadru. Tu je službu vršio do 1911. kad je bio uklonjen i umirovljen. Iz Zadra je pošao u Dubrovnik, gdje je preminuo 20. III. 1915., odakle su njegovi posmrtni ostaci 1930. prenešeni u Šibenik i postavljeni u sarkofag.

Pri kraju Milaševe episkopske službe u Zadru je otkrivena pronevjera crkvenih fondova. Pronevjera je uzrokovala da je kotorski episkop Dositej Jović počinio samoubojstvo, a Nikodim Milaš bio maknut sa svoje stolice u Zadru. Taj događaj izazvao je razne proteste i negodovanja u tisku onoga vremena. Slijedeći izvodi bacit će malo više svjetla na aferu oko pronevjere i prilika onoga doba.

"Dalmatinski Srbi su u novije vrijeme doživjeli razočaranje. Pri kraju 1911. god. zadarski episkop Nikodim Milaš bio je uklonjen i umirovljen. Biskup Milaš je u pravoslavnom svijetu priznat kao jedan od prvih pravoslavnih znanstvenika; njegova knjiga o crkvenom pravu je prevedena na njemački, ruski, bugarski i grčki. Srpski beogradski profesori (Veselinović) su mu dokazali da u povijesnim djelima nije pošten; dokazali su mu da je krivotvorio dokumente, citate i povijesna zbivanja. Isto tako u upravi crkvenog imanja nije bilo sve pravilno. 'Bogoslovski glasnik' (S. Karlovci, 1912.) stvar je otvoreno i bez uvijanja priznao, da je pod Milaševom upravom pronevjereno sve crkveno blago zadarske biskupije; ukupno veoma velika svota."[6]

Zbog odjeka što ga je navedeni slučaj izazvao u javnosti, donosimo ulomak iz Bogoslovskog glasnika: "Iz zvaničnih saopštenja episkopske konzistorije zadarske, dok joj je još g. ep. Nikodim na čelu stajao, znamo da je za vrijeme njegove uprave eparhijom dalmatinsko-istarskom upropašten sav zak-

[5]E. N. MILAŠ, Pravoslavna Dalmacija, pretisak, Beograd, 1989, 13.
[6]Fr. GRIVEC, Pravoslavlje, Ljubljana, 1918, 94-95.

ladni imetak te eparhije, uz to i svote koje su bile sabrane za podizanje pravoslavne crkve u Spljetu, kao i uštede pojedinih crkava u eparhiji, koje su po odredbi g. ep. Nikodima dostavljene zadarskoj konzistoriji na čuvanje. Osim toga znamo također, da je u istom tom vremenu propala i grdna svota od ostavština raznih u manastiru Krci.

Rečeno je, da je novac kod konzistorije zadarske pronevjerio potpredsjednik iste, arhimandrit Dositelj Jović, koji je kašnje kratko vrijeme bio episkop bokokotorski, a manastirski upravitelji da su krivi šteti u Krci.

Ali ko god zna opseg vlasti eparhijskog episkopa u mitropoliji bukovinsko-dalmatinskoj, tome je bilo jasno, da je za propast tolikog crkvenoga imetka odgovoran i eparhijski episkop. A kada se još doznalo, da je upropašćivanje to izvršavano tečajem mnogih godina, skoro za cijelo vrijeme upravljanja g. ep. Nikodima sa tom eparhijom, onda je krivica njegova postala još jasnija. Jer ako on i nije mogao spriječiti, da neko na silu kasu porobi, mogao je i morao spriječiti, da je godinama potkradao potčinjeni njemu činovnik, i da se na taj način konačno isprazni.

Pravoslavna crkva u Dalmaciji grdno je osramoćena. Jedan joj se episkop radi pronevjere crkvenoga imetka ubio, povukavši za sobom drugoga u mirovinu!

Utješno je što je episkopat karlovačke Mitropolije, a ujedno i Mitropolit bukovinsko-dalmatinski priskočio odmah u pomoć, da se popuni ono što je nestalo".[7]

O toj pronevjeri dosta se u ono doba pisalo. Oglasio se je i Upravni odbor svećeničkog udruženja dalmatinske eparhije i izdao cirkular o propasti zaklada na Zadarskoj Konzistoriji 1911. Cirkular je poslan Milašu i on ga je primio 19. I. 1912. u Dubrovniku. Među ostalim stvarima u cirkularu piše i ovo: "Udruženje osuđuje čin i nema namjere, da ikoga bra-

[7] J. VUČKOVIĆ, Pravoslavne crkve u Dalmaciji, Bogoslovski glasnik, knj. XXI, 1912, sv. 3, 289-294.

Примљено у Дубровнику, 19/I 1912.

SVEŠTENIČKO UDRUŽENJE

o propasti zaklada na Zadarskoj Konsistoriji.

Na ovogodišnjoj svojoj redovnoj skupštini, svešteničko je udruženje, obzirom na glasove koji su se pronosili o propasti zaklada na Ep. Konsistoriji, donijelo izjavu, u kojoj se izmegju ostaloga veli: „Udruženje osugjuje čin i nema namjere, da ikoga brani, ko se u tom pogledu pokaže kriv".

Pošto je u zadnje doba i jedan dio našeg javnog mnijenja ustao protiv toga i tražio, da se dosadašnji episkop Dr. N. Milaš zbog toga ukloni sa episkopske stolice, svešteničko udruženje, vjerno svojoj ranijoj odluci, krivi takogjer i smatra moralno odgovornim za gornja pronevjerenja samog episkopa Dr. N. Milaša. Ono mu ne će i ne može reći, da je sebi prisvojio pronevjerene svote, ali je njegova krivica očita, kad je dopustio da tolike zaklade propadnu. Stoga i udruženje traži, da pravica reče svoju.

Ali udruženje ne bi bilo do kraja objektivno, kad ne bi priznalo, da je episkop Dr. N. Milaš pokazivao ne male naklonosti, da odstrani jedan od najvećih nedostataka u eparhiji, naime da povrati prava i poziciju zapostavljenom svjetovnom sveštenstvu. Ovo pitanje, koje nije još riješeno, pokazaće u budućnosti da uzroci mnogih zala, pa možda i ovih pronevjerenja, leže baš u ovom slabo ili ni malo riješenom pitanju.

Parohijsko sveštenstvo, koje se bavilo svojim potrebama i u tu svrhu osnovalo svešteničko udruženje, nije moglo samo po sebi doznati za ova pronevjerenja, jer nije bilo ni u kakvoj tješnjoj vezi sa duhovnom vlasti. Za ta pronevjerenja doznali su ljudi i sveštenici, koji su stali u najtješnjim prijateljskim odnošajima sa licima, koja oni danas okrivljuju s tih pronevjerenja.

Po kazivanju tih ljudi, zadarsko je sveštenstvo počelo govoriti o pronevjerenjima još 1901., a to je znak, da su ti ljudi znali za ta pronevjerenja još nazad 10 godina. Po mišljenju udruženja i te ljude ide velika odgovornost za totalnu propast fondova, jer da su oni odmah javili za ta pronevjerenja, bio bi se spasio možda makar koji dio konsistorijskih zaklada ili barem ne bi bili propali legati, koji su kasnije na Konsistoriju uloženi. A kad to nijesu učinili, znači da su oni o tom svjesno mučali i mučke pronevjerenja odobravali, pa tek kasnije, kad su se razišli sa dotadašnjim svojim prijateljima, počeli iznositi djelo na vidjelo. Po tome dakle ni sam povod, koji ih je nagnao da to čine, nije bio čist ni plemenit. A to je opet drugi znak, da nije sve zdravo u našoj eparhiji.

Nije lijepo za dalmatinsku crkvu, što je sve ovo doživjela, ali je u ovom zlu ipak to dobro, što se počelo čistiti i to čišćenje treba da ide do kraja.

Upravni Odbor

svešteničkog udruženja dalmatinske eparhije.

Pismo svećeničkog udruženja dalmatinske eparhije o pronevjeri novčanih zaklada

ni, ko se u tom pogledu pokaže kriv. Pošto je u zadnje doba i jedan dio našeg javnog mnijenja ustao i protiv toga tražio, da se dosadašnji episkop dr. N. Milaš zbog toga ukloni sa episkopske stolice, svešteničko udruženje ... krivi također i smatra moralno odgovornim za gornja pronevjerenja samog episkopa dr. N. Milaša. Ono mu neće i ne može reći, da je sebi prisvojio pronevjerene svote, ali je njegova krivica očita, kad je dopustio da tolike zaklade propadnu. Stoga i udruženje traži, da pravica reče svoju."[8]

U jednom listu je pisalo: "Sumnja pada na naše najviše crkvene ustanove, a duhovna vlast još ne osjeća što ona pod sumnjom trpi, kako se njezin ugled po blatu valja ..." Pisac tih redaka želi: "... da se istina pronađe ... i da se propalo narodno blago povrati."[9]

U pismu s Primorja je pisalo: "Ali sada je jasno da je uprava raznih fondova, kojima upravlja zadarska srpsko-pravoslavna konzistorija oštećena za preko 100.000 (sto tisuća) Kruna.

Ti fondovi su: fond svešteničkih udovica, fond za vaspitanje kaluđera, učiteljski fond; a nestalo je, kako se veli, fonda dobrovoljnih priloga za gradnju pravoslavne crkve u Spljetu".[10]

"Episkop Dositej Jović nije bio u stanju prije svoga odlaska, predati konzistorijsku blagajnicu, niti računske knjige raznih zaklada, a što je po konzistorijskom poslovniku spadalo u referat istoga episkopa."[11]

Ipak, nakon ostavke na episkopskoj službi dođe Dositej Jović u Kotor kako bi predao svoj ured episkopskoj konzistoriji. Međutim, pokrajinska uprava tad je odredila svoga osobitog izaslanika da prisustvuje toj primopredaji. U samo predvečerje za to je doznao vladika Jović. Kako je preostalo samo još nekoliko sati do iznenadne primopredaje, trebalo je žurno raditi da se urede računi svih blagajni. Po noći su se Jovićevi pri-

[8]Povijesni arhiv Zadar, Presidijalni spisi Namjesništva (PAZ).
[9]Naše jedinstvo, Split, 16.XI.1911, 1.
[10]Trgovinski glasnik, 3.IX.1910. br. 193.
[11]PAZ, Presidijalni spisi Namjesništva, 19.V.1909.

Браник. 13/10 1910. № 217.

НИК

ЦЕНА ЈЕ »БРАНИКУ«
За Угарску: Србију Црну Гору друга страна земља
на годину К 34·— 46·— дин.
на по године К 17·— 23·— „
на четврт „ К 8·50 11·50 „
Поједини бројеви стају 12 потура.
ОГЛАСИ
рачунају се 10 пот. од реда ситних слова.
Уредништво и администрација „Браника“ налази се у кући А. Пајевића у Дунавско улици бр. 36.

СЛОБОДОУМНЕ СТРАНКЕ.

13. (26.) октобра 1910. Година XXVI.

су могли ући ни Мата Мразовић, ни Апте Старчевић. У оно доба изабрао је Срем половину опозицијоних посланика као читава остала Хрватска и Славонија. Од хрватских првака могао је у сабор ући само Фрања Рачки, а то је могао захвалити оној дурашности у родољубљу својих бирача, онога честитога хрватскога народа, који је близу мора, близу Реке. У оно доба имао је Ириг да издржи дивовску борбу против једнога Србина, најзнаменитијега Раухова чиновника, али је ипак успео. Ириг је био тако опијен својом тешко извојеваном победом, да је одушевљење за изабранога посланика достигло највећи степен. То се видело и по томе, како су свечано довели посланика у Ириг. На брзу руку саставили су Иражани четири таљигаша, те у четворопрежним кочијама по оним смрзнутим врлетима довезли свога изабранога посланика у Ириг. Ми држимо, да то родољубиво одушевљење није још изумрло у Срему. Стога држимо, да ће хрватско-српска коалиција победити и у Срему. Држимо, да ће Сремци и данас бити на белези и да не ће бирати за посланике оне, који су били Раухови савезници и пролили српску крв на Удбини.

Ми држимо, да ће при изборима, који већ за три дана у Тројединици почињу, победити хрватско-српска коалиција, односно српска самостална странка, и да ће баш у Срему радикали претрпети пораз, као што су га и при последњим изборима тако срамно претрпели. Међутим ви-

и далеком роду у Котору. Писмо се нашло у епископовој мантији, у којој се убио, а сада се чува код суда у Котору, јер је то писмо пошљедњи поздрав овом свијету, а у исто доба, по изричитој, написаној жељи епископовој, и његов тестаменат. Из писма испуштам име онога, коме је управљено, и све оно, што се не односи на самоубиство и на разлоге самоубиства. То, што је испуштено, назначио сам потезима. Све остало је, па и тачке, као у писму.

Писмо је писано латиницом и каже:

„Котор, 7. октобра 1910.

Драги мој — — — —

»Ради части и угледа цркве моје догодило се све ово са мном. Тајну носим собом у гроб . . . . Увјерио сам се, докле опачина допријети може . . . . Крвнички сам био изигран и све ми је ласкаво изнуђено било, што сам писао и чинио. Жалим ипак цркву, свештенство и честити народ бокељски. Боље да умрем, него срамотно да живим. Има кривице и моје, али је претежнија на другој вишој страни. Бог зна све.

— — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — —

»Све наше љубазно поздрави. Ако сам их уцвијелио, нека ми опросто, а ја Богу на суд полазим.«

— — — — — — — — — — —

Ко у цијелом овом послу зна све оно, што знам ја и што ми је исти епископ причао, тражећи од мене савјета, разумије врло добро сваку ријеч у овом грозном писму. Јавно мнијење, и то не сокачко или кафан-

Pismo kotorskog episkopa Dositeja Jovića, nađeno u mantiji poslije samoubojstva

jatelji razišli po Boki da posude novce i pokriju čitav manjak. Ali prekasno!

Oko 8 sati izjutra kuharica je poslužila vladiku kavom i pošla na tržnicu. Tad se Jović zaključao u sobu i ispalio metak u sljepoočnicu. Za samih deset minuta zakasniše prijatelji koji su mu nosili novac. U njegovoj mantiji pronađeno je pismo za dr. E. Meichsnera, državnog odvjetnika i njegova rođaka. Pismo je pisano latinicom, a datirano je 7. X. 1910. Ubojstvo se dogodilo 12. X. 1910.[12]

U Jovićevu pismu je zapisano i ovo: "Radi časti i ugleda crkve moje dogodilo se ovo sa mnom. Tajnu nosim sobom u grob ... Uvjerio sam se, dokle opačina doprijeti može ... Bolje da umrem, nego sramotno da živim. Ima krivice i moje, ali je pretežnija na drugoj višoj strani ..."[13]

2. Milaš kao pisac

Milaš je dosta pisao i tiskao. Nemamo nakane osvrćati se na njegov spisateljski rad i objavljena djela. Nas zanima samo "Pravoslavna Dalmacija".[14] Ta knjiga je doživjela pretisak 1989. u Beogradu.

Nije nam moguće iznijeti sve što se pisalo o toj Milaševoj knjizi. Već smo naveli kako su mu "srpski beogradski profesori dokazali da u povijesnim djelima nije pošten; dokazali su mu da je krivotvorio dokumente, citate i povijesna zbivanja".[15] R. Bačalić prigovara Milašu da je Končarevićev ljetopis trebao kritički ocijeniti u onome što se odnosi na seobu Srba i Hrvata. Ne slaže se u svemu "sa izlaganjem ... o seobi Srba i Hrvata na balkansko poluostrvo ... valjalo je istaći zbog čega su Srbi i Hrvati - osobito ovi posljednji - tako lahko prionuli uz

[12]Sloboda, Split 17.X.1910, br. 117.
[13]Branik, 13.X.1910, br. 219.
[14]N. MILAŠ, Pravoslavna Dalmacija, Novi Sad, 1901.
[15]FR. GRIVEC, N. dj., 94-95.

hrišćanstvo". Još se ne slaže "s izlaganjem na str. 67. gdje veli, da su Ćirilo i Metodije propovijedali i tumačili jevanđeoske istine Hrvatima ..."[16]

I kasnije je bilo još prigovora i kritičkih osvrta na Milaševu knjigu, ali ovdje ne kanimo na njih upozoravati, jer će se naći na slijedećim stranicama.

[16]Istočnik, Sarajevo, 1902, br. 1-2, 39-42.

MILAŠEV PREDGOVOR

Napominjemo da se u radnji služimo izdanjem iz 1901. U tom izdanju Milašev predgovor obuhvaća tri stanice teksta, iz čega izdvajamo samo tri rečenice:

1. "Valjda nema na svijetu zemlje, u kojoj je intolerancija naspram pravoslavne vjere tako velika, kao u Dalmaciji".

2. "Vjerska intolerancija, ma kako je htjeli pravdati latinski bogoslovi, u samoj stvari nije nego mržnja prema inovjercima, i plod je vjerskog fanatizma, koji potiče iz mračnjaštva i neznanja. Pa koliko je to neporjeciva istina za sva mjesta gdje intolerancija gospoduje, toliko se to na osobit način pokazalo, a i pokazuje u Dalmaciji."

3. "Tu je pokazano i dokazano, da je pravoslavna vjera bila jedina u Dalmaciji sve do druge polovice IX. vijeka".[17]

Navedene rečenice odražavaju duh i raspoloženje autora kod pisanja knjige. Autor je u tih nekoliko rečenica mnogo kazao. On tvrdi da su katolici u Dalmaciji fanatici, neznalice i mračnjaci, kod kojih nema sjenke trpeljivosti prema pravoslavnima. To se ističe i zbog toga što "*je pravoslavna vjera bila jedina u Dalmaciji sve do druge polovine IX. vijeka*".

Da su takve misli i tvrdnje izrečene na kraju ili u zaključnoj riječi, neugodno bi se doimale, a nekmoli kad se pisac takvim izrazima predstavlja čitateljima. Iz toga se mogu nazrijeti dokumenti, dokazi i argumenti u obrani navedenih i drugih

[17]MILAŠ, N. dj., III-V.

postavki, gdje za protivnika nema mjesta nikakvoj obrani i opravdanju. Iz toga je jasno da ono što su beogradski profesori izrekli o njegovu pisanju, kako navodi Grivec, nije odraz nekog jala ili ljubomore već odgovor objektivnog i nepristranog gledanja na Milaševe neutemeljene ili izmišljene tvrdnje i postavke. Tko je u pravu kad se daje ocjena o toj knjizi: ili beogradski profesori ili Dragić Kijuk, čitatelji će se moći uvjeriti na sljedećim stranicama.

Razdioba knjige

Poslije predgovora pisac je na dvije stranice i nešto više teksta naveo što obuhvaća Dalmacija i kako je knjiga razdijeljena. Mi smo taj tekst shvatili kao neposredni uvod u knjigu, u kojemu autor kaže: *"U ovoj se knjizi izlaže pregled crkvenih događaja u Dalmaciji ... i podijelili smo ga na sedam perioda:*

prvi od 55. do 313. godine,
drugi od 313. do 732.,
treći od 732. do 1075.,
četvrti od 1075. do 1420.,
peti od 1420. do 1699.,
šesti od 1699. do 1797. i
sedmi od 1799. do 1849. godine."[18]

Zatim autor pojašnjava podjelu knjige, gdje je napisao i ovo: "*Kao dio rimskoga patrijarhata, dalmatinska se crkva nalazi pod vrhovnom jurisdikcijom rimskoga patrijarha, i ostaje tako do 732. godine, kada prelazi pod jurisdikciju carigradskoga patrijarha ...*".

"*Kad je dalmatinska crkva prešla pod vlast carigradskog patrijarha, počinje malo vremena poslije žestoga borba između istočne i zapadne crkve, a isto tako borba i u Dalmaciji između*

[18]N. MILAŠ, N. dj., 1.

pravoslavlja i latinizma, i to traje sve do istog spljetskog sabora 1075. godine, kad latinsko i hrvatsko naseljenje Dalmacije napušta pravoslavnu vjeru i prima rimokatoličku.".[19]

Govoreći o prijelazu "dalmatinske crkve" pod vlast carigradskoga patrijarha 732., Milaš ne nalazi zamjerke ili prigovora postupku na koji je način to učinjeno. Kao da je sve išlo na jednostavan i legalan način. Zar se to nije dogodilo za cara Leona Izaurijskoga (717.-741.), koji je vodio žestoku borbu protiv štovanja sv. slika, kad je proliveno mnogo nevine krvi?! Budući da je carsko brodovlje bilo poraženo kod Ravene, tada je Leon Izaurijski oduzeo rimskoj crkvi sva dobra u Kalabriji i Siciliji, te ispod papinske vlasti izuzeo pokrajine: Stari i Novi Epir, Ilirik, Makedoniju, Tesaliju, Ahaju (Grčka), Daciju, Meziju, Dardaniju, Prevalu (s gradovima Skadrom, Dioklejom i Drivastom). Otrgavši ih od zapadne, podvrgao ih je carigradskoj patrijaršiji.[20] Zar nije to očita nepravda i nasilje, o čemu Milaš ne želi ništa znati.

Odlukom Leona Izaurijskoga (732.) Crkva se nije podijelila na istočnu i zapadnu, već je nasilno i nezakonito proširena vlast carigradskog patrijarha na područje jurisdikcije rimskoga pape. Ukoliko su u Dalmaciji Romani prihvatili istočni obred i grčki jezik, time nisu promijenili vjeru, budući da tada nije postojao nikakav službeni raskol u Crkvi.

Što znači Milaševo pravoslavlje u to doba? Svakako, upotrebljavanje riječi pravoslavni i pravoslavlje za vrijeme prije raskola (1054.) ili čak prije XIV. st. u najmanju ruku nije dobronamjerno.

U predgovoru je Milaš ustvrdio da "*je pravoslavna vjera bila jedina u Dalmaciji sve do druge polovine IX. vijeka*", a u uvodu (str. 2) je napisao da "*1075. latinsko i hrvatsko naseljenje Dalmacije napušta pravoslavnu vjeru i prima rimokatoličku*". Međutim do toga vremena ne može se uopće govoriti o pravoslavlju, jer ta riječ piscima dotada je bila nepoznata i nije

[19]N. MILAŠ, N. dj., 2.
[20]IVAN MARKOVIĆ, Cesarizam i bizantinstvo, I, Zagreb, 1891, 341.

uopće postojala, dok je Crkva na Zapadu i Istoku bila jedinstvena do 1054. godine.

*****

Otkuda pravoslavlje u prvim stoljećima kršćanstva?

Prije bilo kakvog odgovora na pitanje u naslovu, moramo se povratiti u prva kršćanska vremena. Naime, rimski car Teodozije razdijelio je 395. Carstvo na Istočno i Zapadno. Ta dioba dotada jedinstvenog carstva nije predstavljala granicu između Rimljana i Grka, niti jurisdikcijsku granicu između rimskoga biskupa ili zapadnog patrijarha, sve do 732. godine. Do te godine vikar rimskoga biskupa stolovao je u gradu Solunu i u ime papino upravljao graničnim područjem na desnoj obali Drine, dok ga nije te godine car Leon Izaurijski istjerao, a to područje podredio carigradskom patrijarhu. Time je sudbina kršćanstva u ovom dijelu Balkana bila konačno određena.

U vrijeme kristoloških rasprava u prvim stoljećima Crkve nastala je grčka riječ "ortodoksan". To je sastav od dvije riječi: "orthos" i "doksa". Orthos znači pravi, a doksa mišljenje, mnijenje. Od grčke riječi stvoren je latinski izraz "orthodoxa fides", koji je na kalcedonskom saboru (451.) prihvaćen i dobio posebno dogmatsko značenje, dok nisu postojale bitne razlike između Istoka i Zapada. Tim je izrazom naglašena prava Kristova vjera za razliku od učenja krivovjeraca onoga vremena. Poslije 843., kad je uveden blagdan "orthodoxae fidei", taj su izraz istočnjaci prisvojili sebi i tako sami sebe nazivali kad su se odijelili od Katoličke crkve.[21] Riječ ortodoksan kod najstarijih

[21]J. PAVIĆ, "Pravoslavni" ili "pravovjerni", Bogoslovska smotra, Zagreb, 1937, XXV, br. 2, 113; J. ŠETKA, Hrvatska kršćanska terminologija, II. izmijenjeno ... izdanje, Split, 1976, 226-227; JURAJ KOLARIĆ, Pravoslavni, Zagreb, 1985, 15 sq. - Ortodoksan znači prave vjere, a ne prave slave, što je krivi prijevod, čime je izmijenjen smisao grčke riječi (usp. ŠETKA, N. dj., 194) - Katolik dolazi od grčke riječi katholicos (lat. catholicus) i već od II. st. izražava da Kristova Crkva ne pripada jednom narodu, nego svim ljudima, da je opća Crkva (ŠETKA, N. dj., 124).

kršćanskih pisaca označuje naučavanje Crkve što je suglasno s učenjem prvih sedam općih sabora, a u suprotnosti je s učenjem tadašnjih raznih krivovjeraca ili heretika.

Tako su ortodoksiju shvaćali slavenski apostoli Ćiril i Metod i papa Ivan VIII., koji hvali njihovu pravovjernost ili ortodoksiju, koju je naučavalo učiteljstvo Katoličke crkve. Zato se ta riječ prevađala kao pravovjerje. Takav se prijevod zadržao sve do sredine XIV. st., kad ga zamjenjuju s riječima "pravoslavlje", "pravoslavna vjera", "pravoslavni". S tim prijevodom mijenja se i prvi smisao ortodoksije.

Crkvene bogoslužne knjige, od kojih najstarije potječu iz X.-XI. st., ne poznaju naziv "pravoslavni". Pojam ortodoksan je izraz zajedničke vjere nepodijeljene Crkve prvih osam stoljeća. Izraz ortodoksija ili pravovjerje u protukatoličkom smislu počeo se upotrijebljavati u vrijeme Cerularija, kad je došlo do raskola između istočne i zapadne Crkve.

Kasnije dolazi do zamjene riječi "pravovjerje" s riječju "pravoslavlje". Ortodoksija je god 1351. izgubila svoje prvotno značenje, odnosno dobila je protukatolički smisao. Iza toga se na Istoku rodila misao da se crkvene knjige temeljito isprave ili iznova prevedu, jer su dotadašnji prijevodi netočni i u protivnosti s dogmama. Tako je sve što se nije slagalo s novim bizantskim nazorima izbacivano i preinačavano. Za osnovicu je uzet ruski jezik. Zato je riječ pravovjeran prevedena s pravoslavan. Suprotnosti između istočne i zapadne Crkve su se množile i polemike nastavljale tako da je u XVI.-XVII. st u Rusiji vladalo mišljenje da je zapadna Crkva zaražena Antikristovim duhom, a sam papa da je Antikrist, te da izvan pravoslavlja nema spasenja. Tako su riječi pravoslavni i pravoslavlje dobili protukatolički smisao i značenje, a crkvene knjige tiskane u Rusiji ušle su u svagdanju upotrebu. Naziv pravoslavni označava Crkvu sa sjedištem u Carigradu, a katolički sa sjedištem u Rimu.[22]

Prema tome, upotrebljavanje riječi pravoslavni i pravo-

22. PAVIĆ, N. dj., 114-121; KOLARIĆ, N. dj., 16-20.

slavlje u njihovu sadašnjem smislu i značenju za vrijeme prije XI. st. ili istočnog raskola, svijesno je izopačivanje pojmova i stavljanje ljudi u zabludu, što je nečasno i neoprostivo.

Riječi pravoslavni i pravoslavlje, ako se uzimaju u značenju pravovjerja (ortodoksije), istinitoga vjerskog učenja, koje je daleko od bilo koje zablude i hereze, po sebi je prihvatljivo za sva vremena i epohe crkvene povijesti. Ali riječi pravoslavni, pravoslavlje, koje od XIV. st. označuju grčkoistočnu vjersku pripadnost i učenje kao suprotnost zapadnoj Crkvi, ne može se uzimati kao izraz koji označuje pravovjerje prvih kršćanskih stoljeća. Crkva ni na Istoku ni na Zapadu nije bila pravoslavna u onom smislu i značenju, što ga je ta riječ dobila poslije istočnog raskola, odnosno nakon XIV. stoljeća.

Kad se prati misao i značenje riječi pravoslavni i pravoslavlje u Milaševoj knjizi, očito je da on nikada i nigdje ne misli na ortodoksiju ili pravovjerje kako se ono shvaćalo u prvih XI. stoljeća, nego na pravoslavlje kako ga se pojima i shvaća od XIV. st. kod pripadnika istočne vjere. Istina, ima slučajeva kad bi se ta riječ mogla shvatiti kod Milaša kao pravovjerni, kad bi on bio dobronamjeran, npr.: "*Ustrojstvo crkveno, koje se za vrijeme gonjenja nije moglo učvrstiti, sada se za vrijeme cara Konstantina uređuje, i malo po malo svugdje se organizira stalna jerarhija sa pravilnim tačnim odnosima između članova jerarhije. Utvrđuje se u opredjeljenim formulama hrišćansko učenje, koje je svaki pravoslavni morao da ispovijeda*".[23] Teško je povjerovati da je Milaš, služeći se riječju pravoslavni za prva kršćanska vremena, uzimao u onom smislu i značenju, u kojemu su se tada pisci služili riječju pravovjerje (ortodoksija). Sljedeći primjer Milaševa pisanja još je očitiji u kome smislu on upotrebljava riječ pravoslavlje: "... *bilo je za vaseljensku crkvu doba, kad se pravoslavno vjerovanje utvrđivalo i kad je radi toga crkva imala da tešku borbu izdržava sa raznim jereticima, kako bi očuvala čistoću pravoslavlja, te isto predala u amanet budućim vijekovima*".[24] I tako riječ pravoslavni, koju Milaš stalno, sko-

[23]N. MILAŠ, N. dj., 14.
[24]N. MILAŠ, N. dj., 40.

ro na svakoj stranici i po više puta bez ograničenja upotrebljava za razdoblje prvih kršćanskih vremena, neupućenog čitatelja zbunjuje, da se ne snalazi, čudi i snebiva nad takvim pisanjem, jer mu u glavi stvara vrtoglavicu na pojmove o Katoličkoj crkvi i pravoslavlju, te se pita: je li ono što je dosada učio, čitao i spoznao o tome predmetu neka varka, tlapnja ili je Milaševo pisanje neobična podvala, koju je teško uklopiti u zdravo rasuđivanje i rad. Nema ljudskih riječi i izraza kojima bi se takvo podmetanje i iskrivljavanje osnovnih i temeljnih oznaka vezanih s kršćanstvom do XI. st. moglo ocrtati i opisati. Takav postupak se ne može opravdati i shvatiti! U sličnom stilu su sljedeće rečenice: "*Ali kao što su dalmatinski episkopi znali očuvati čistoću pravoslavne vjere od arijanstva, tako su oni znali da je očuvaju i od nestorijanstva. Tijesna je u ovo doba bila veza između dalmatinske crkve i Rima*".[25] Je li Milaš drugom rečenicom htio istaći ulogu Rima, tj. papinstva, teško je povjerovati.

Kod Milaša se mogu pročitati i ovakve tvrdnje: "... *kad je hrvatski narod pokršten bio, crkva (je) bila jedna, i da još nikakvih dogmatičkih razlika nije bilo između Rima i Carigrada, jer je pravoslavni bio rimski papa onako isto, kao što je i carigradski patrijarh bio pravoslavni ... Dijeljenje na hrišćane zapadnog vjerovanja i hrišćane istočnoga vjerovanja, to je rabota XI. vijeka. Rim je primio simbol vjere sa Filioque tek 1014. godine*".[26]

Zašto Milaš nije upotrijebio riječ katolički i rekao da je Carigrad bio katolički kao i Rim? Što ga smeta i priječi da upotrijebi riječi pravovjeran i katolički? On vrlo dobro zna da se prvi Kristovi vjernici nisu nazivali ni katolici ni pravoslavni, već da "se u Antiohiji učenici najprije prozvaše kršćanima".[27] Za razdoblje od početka kršćanstva do istočnog raskola Milaš odbija prihvatiti i pisati: kršćani na Istoku ili na Zapadu. On uporno uzima riječ pravoslavni, pravoslavlje, iako za taj izraz

[25]N. MILAŠ, N. dj., 42.
[26]N. MILAŠ, N. dj., 58.
[27]B. DUDA - J. FUĆAK, Novi Zavjet, Zagreb, IV. izdanje, 1977, 257.

u ono vrijeme ni na Istoku ni na Zapadu nitko nije znao. Očite su i prozirne nakane autora "Pravoslavne Dalmacije" kad pripadnike Isusove nauke istočnoga i zapadnoga obreda prije istočnog raskola nazivlje pravoslavcima.

Navedimo još nešto na račun Milaševa pravoslavlja. Nastojanjem sv. Save nastao je početkom XIII. st. zbornik crkvenih zakona, vjerojatno u samostanu na Hilandaru, oko 1219. godine. Taj zbornik služi se samo riječju "pravoverni", dok u predgovoru piše "da sv. Apostolskoj stolici rimskoj pripada pravo nadzora nad 'pravovjerjem' u svim zemljama i gradovima". Izrazi "pravovjerni" i "pravovjerje" u upotrebi su u najstarijim prijepisima zakonika cara Dušana, kao i Dušanove povelje iz 1348. godine.[28]

Kad je bila pobijeđena hereza koja se borila protiv štovanja sv. slika, proglašena je 11. ožujka 843. posebna nedjelja ortodoksije, tj. ortodoksno je sve ono što je u suglasnosti s naučavanjem prvih sedam općih sabora. U tom smislu pojam ortodoksan prihvaćaju istočni i zapadni teolozi. Pobjeda ortodoksije, ističe Vladimir Solovjev, je i "trijumf papinstva".[29]

Milaš je ustvrdio (str. V): "*Tu je pokazano i dokazano, da je pravoslavna vjera bila jedina u Dalmaciji sve do druge polovine IX. vijeka*". Što je Dalmacija pripadala zapadnom ili rimskom patrijarhatu do 732. godine, to za nj ne znači ništa. Na drugom mjestu se nalaze i ove riječi: "***Do četvrte četvrti IX. vijeka - sva je Dalmacija bila pravoslavna.*** *I ovo je ovako moglo biti, jer je crkva jedna bila, jer su i Rim i Carigrad ispovijedali jednu te istu vjeru*" (str. 100). Zašto Milaš ne pripušta da je u vrijeme, dok je crkva na Istoku i Zapadu bila jedinstvena, u Dalmaciji moglo biti katolika, nego samo pravoslavnih? On je napisao: "... *da formalnog razdijeljenja između istočne i zapadne crkve još nije tada bilo, i u vjerovanju svome zapadna je crkva bila ... jednaka istočnoj crkvi ... a dotična unija sa Rimom, koje je bila uvedena Branimirom, imala je karakter više spoljašni i u*

[28]PAVIĆ, N. dj., 122-125; KOLARIĆ, N. dj., 17.
[29]KOLARIĆ, N. dj., 16.

nekoliko ritualni, nego unutrašnji" (str. 80).

Iz prednjih Milaševih citata je očito da su istočna i zapadna Crkva do raskola (1054.) bile jedinstvene stvarno i formalno. Milaš bi lakše, čini se, progutao smrtonosni otrov nego katolike nazvao njihovim imenom. Oni su za nj Romani, romanisti, Latini i sl. samo da ne kaže njihov uobičajeni naziv vjerske pripadnosti. Milaš nigdje nije pokušao protumačiti svojim čitateljima postanak i značenje riječi pravoslavni, pravoslavlje ili katolik, katolicizam. On se, kako smo već naveli, za prve početke kršćanstva služi riječju pravoslavni ili pravoslavlje, izbjegavajući onodobnu riječ kršćanin, kršćanstvo.

Kad bi netko prihvatio Milaševu logiku i upotrebljavao riječ pravoslavni namjesto ortodoksan (pravovjeran), onda bi po toj logici mogao Ilir ili Ilire iz antike nazivati Šipetar ili Šćipetar, jer su ovi prema nekima potomci starih Ilira. Tako bi mogao Gale iz ratova Julija Cezara nazvati Francima ili Francuzima, a stare Rimljane Talijanima. Iz toga je vidljivo do kojega apsurda dovodi Milaševa logika zamjenjivanja riječi iz prvih stoljeća kršćanstva s riječima što su nastale u XIV. st., a koje su tada dobile sasvim drukčiji smisao i značenje od sličnih riječi iz prvih kršćanskih vremena.

PRVI PERIOD
55. - 313.

Sažetak

Autor piše da je kršćanska organizacija u Dalmaciji nastala u apostolsko vrijeme. Njezin osnivač je bio Tit, učenik apostola Pavla. Sam apostol Pavao na svome putovanju za Rim išao je preko Burnuma kod Kistanja i neko se vrijeme zaustavio na mjestu gdje se danas nalazi manastir sv. Aranđela uz rijeku Krku.

Mnoge svoje tvrdnje autor temelji na ljetopisu Simeonna Končarevića, koji je navodno pisan u Kijevu u Rusiji. Ljetopis nije znanstveno provjeren. Navodi legendu da je sv. Dujam bio smatran prvim solinskim biskupom.

Osnivanje dalmatinske crkve

Ovaj period Milaš počinje *"Crkva Hristova u Dalmaciji počinje u apostolsko doba, dakle već u prvom hrišćanskom vijeku.*

Ap. Pavla učenik, Tit, osnovao je dalmatinsku crkvu i bio je prvi episkop te crkve. O tome svjedoči sam Pavao u drugoj svojoj poslanici Timoteju (4, 10) ... O Titovoj propovijedi u Dalmaciji govori i episkop Končarević.

Titova je djelatnost u Dalmaciji trajala od 55. do 61. godine, i po plodovima je bogata bila. Titu, u pravom smislu, pripada ime apostola Dalmacije.

Poslije Titova odlaska iz Dalmacije, i da nova dalmatinska crkva ne ostane bez svoga pastira, ap. Pavao poslao je u Dalmaciju drugog učenika svoga, Ermija, da Titovo mjesto zauzme, i da tu produži službu apostola i episkopa. Šest je godina i Ermije upravljao dalmatinskom crkvom, do 68. godine ..."

Milaš ističe kako istočne crkve hvale Hermija i njegov rad u Dalmaciji.[30] Ali, latinski martirologiji ne znaju za Her-

[30]MILAŠ, N. dj., 4-6.

mesa, naglašava se u Farlatija.[31]

Iznesene tvrdnje i mišljenje Milaš nije potkrijepio dokazima iz starije kršćanske literature kao ni drugim znanstvenim argumentima. Iz riječi sv. Pavla, koje govore da je Tito pošao u Dalmaciju, ne može se bez drugih dokaza zaključiti da je Tito osnovao crkvu u Dalmaciji i bio njezin prvi biskup. "Ako je Tito i bio u Solinu, ako je štogod uspio u propovijedanju, njegovi uspjesi nijesu mogli biti veliki, a i onakvi kakovi su bili, lako je, da su bili ugušeni od prvog progonstva Neronova, koje je nastalo malo poslije nego je Tito otputovao za Dalmaciju".[32]

I neki kršćanski pisci su htjeli staviti osnivanje crkve u Solinu u apostolsko doba kao i Milaš. Zato su isti do početka XX. st. držali da je sv. Dujam, učenik sv. Petra, prvi osnovao i hijerarhijski uredio crkvu u Solinu. To pogrešno mišljenje opovrgla su otkrića u Manastirinama, gdje je 1900. pronađen natpis: DEPOSITUS PRIMUS EPISCOPUS XII. FEBR. NEPOS DOMNIONES MARTORES. Riječ Primus dotada se uzimala kao da je Dujam bio prvi solinski biskup, što je stvaralo zabunu i pomutnju. Dočim je Primus, sinovac sv. Dujma, bio solinski biskup u prvoj četvrti IV. stoljeća.

Dok Milaš govori o Titovu djelovanju u Dalmaciji, tvrdi da je ono trajalo od 55. do 61. godine i bilo bogato plodovima. Kad je Tito imao napustiti Dalmaciju, uvelike je bila kršćanska i u njoj je bila uređena oblasna crkva, kojoj je Tit bio prvi biskup. Iz glavnog sjedišta u Solinu obilazio je okolna mjesta i upravljao dalmatinskom crkvom. Još tvrdi da je u Solinu bila već duže vremena židovska sinagoga. U Solinu je obratio nekoliko solinskih Židova, gdje je također postojao posebni kršćanski hram, u kojemu se Tit s obraćenicima molio i u njemu zaređivao nove svećenike za Dalmaciju.[34]

[31]FARLATI, Illyrici sacri, I, 392.
[32]F. BULIĆ - J. BERVALDI, Kronotaksa solinskih biskupa i splitskih nadbiskupa, Zagreb, 192.-1913, 22.
[33]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 7-10.
[34]MILAŠ, N. dj., 5.

Za navedene tvrdnje Milaš se poziva na Končarevićev ljetopis i na Farlatija.

Treba priznati da kod Farlatija, na kojega se Milaš poziva za prednje tvrdnje, nema spomena o nekoj židovskoj sinagogi, obraćenju solinskih Židova i hramu, u kome se navodno Tit molio i zaređivao nove prezbitere za Dalmaciju. Na toj se stranici govori o raznim katalozima solinskih biskupa i "De catalogo secundo Acutheano".[35]

Ap. Pavao u Dalmaciji

"U poslanici svojoj Rimljanima (15, 19) ap. Pavao piše, da je od Jerusalema i naokolo sve do Ilirika napunio jevanđeljem Hristovim. O toj propovijedi Pavlovoj u Iliriku spominje i Jeronim stridonski u pismu svome Markeli. Svjedoči o tome i Grigorije nisenski u besjedi svojoj o prvomučeniku i arhiđakonu Stevanu."[36]

Za sadržaj prednjeg navoda Milaš se poziva na Farlatija. Istina, kod Farlatija se spominje poslanica Rimljanima i razglaba da li riječi "od Jeruzalema do Ilirika" uključuju ili isključuju Jeruzalem i Ilirik, u kojima je Pavao propovijedao. Ali se ne spominje i ne navodi nijedno mjesto u Iliriku koje je sv. Pavao posjetio. O Jeronimovom pismu Markeli i Grguru Nazijazenskom nema spomena u Farlatija.[37] Milaš je trebao navesti koje je to pismo Markeli, jer ih ima više, te odakle se poslužio Grgurom Nazijazenskim.

Korisno je čuti i drukčije mišljenje: "Sigurno je da je Pavao boravio u Solunu, dakle na granici Ilirika, ali nije sigurno da je propovijedao i na području Ilirika. Pa sve kad bi i bilo sigurno da su Luka, Tit i Pavao djelovali u Dalmaciji, odnosno Iliriku, ipak ne možemo nikako znati da li su boravili i u Saloni i tako postali zaslužni za njezinu crkvenu prošlost".[38]

[35]FARLATI, N. dj., 323.
[36]MILAŠ, N. dj., 6.
[37]FARLATI, N. dj., 243.
[38]BUTORAC-IVANDIJA, Povijest katoličke Crkve među Hrvatima, Zagreb, 1973,18.

Potom Milaš piše kako je apostol Pavao posjetio Dalmaciju, a njegov posjet je ovako opisao: "*O Pavlovoj propovijedi u Dalmaciju postoji živo predanje kod Dalmatinaca i danas.*

To predanje kazuje, da je ap. Pavao idući sa istoka u Rim prošao putem, koji je vodio pokraj staroga znamenitoga rimskoga grada Burnum (blizu današnjih Kistanja), i da se tu zaustavio kod rijeke Titius (današnje Krke) i propovijedao Hristovu nauku. Predanje ovo označuje i mjesto, gdje se Pavao zaustavio, a to je kod današnjeg pravoslavnog sveto-aranđelskog manastira na Krci".[39]

Prednje Milaševe tvrdnje uključuju mnoga pitanja koja bi trebalo pojasniti i dokazati kao povijesne činjenice. U svakom slučaju, Milaševi Dalmatinci su ljudi njegove vjerske pripadnosti, kojih su daleki preci, u najmanju ruku slušali sv. Pavla i preživjeli kroz 19 stoljeće razne sukobe, migracije, seobe, pa čak i seobu naroda, koja se naročito izrazila u Dalmaciji. Sve te povijesne mijene i oscilacije pri brojnim sukobima u nizu tolikih vjekova Milaš ne uvažava niti uzima u obzir.

Što je privuklo sv. Pavla da se svratio upravo na mjesto gdje se danas nalazi manastir sv. Arhanđela, Milaš ne objašnjava. Čudna je i predaja kaluđera tog manastira, koju je zabilježio Alberto Fortis da je "sv. Pavao misio u malenoj kapelici pokraj njihova samostana".[40] To bi značilo da je ta kapelica već u doba sv. Pavla bila na istom mjestu. Tko ju je podigao i u koju svrhu, kaluđeri nisu pojasnili Fortisu. Koliko se vremena tu zadržao sv. Pavao, kad mu je trebalo podići kapelu? Pitanje do pitanja, nejasnoća do nejasnoće nalazi se u Milaševim tvrdnjama u vezi sa sv. Pavlom, njegovim boravkom kod Krke i kapelicom, koja je služila sv. Pavlu za održavanje mise.

Osim toga, Milaš duguje objašnjenje: u čemu se sastoji to "živo predanje" o Pavlovoj propovijedi, odnosno njezin kratki sadržaj, kad je uspomena i sjećanje i danas živo? Kao što su kaluđeri obogatili Fortisa spoznajom o kapeli, u kojoj je

[39]MILAŠ, N. dj., 6.
[40]ALBERTO FORTIS, Put po Dalmaciji, Zagreb, 1984, 77, bilj.

misio sv. Pavao, tako je Milaš trebao svoje čitatelje upoznati sadržajem Pavlovih propovijedi. Zašto je tada trebalo podizati kapelu kad se u ono doba moglo misiti u bilo kojoj kući ili ljudskom prebivalištu?

Na istoj stranici Milaš je napisao: "*Prvi je zapisao ovo predanje u XVII. vijeku poznati dalmatinski istorik J. Lucije, koji piše da je poznavao jedan stari epigraf na slovenskom jeziku urjezan na dasci, koji se čuvao u pomenutom manastiru i svjedočio o boravljenju ap. Pavla u Dalmaciji*".[41]

Autor se u bilješci poziva na Farlatija. Farlati, doduše, spominje više pisaca koji govore o Pavlovu propovijedanju u Dalmaciji. A za Lucića kaže da je donio natpis urezan na dasci slavenskim pismom, koji je prošloga stoljeća pronađen ispod crkve sv. Arhanđela i svjedoči o Pavlovu putu u Ilirik i Dalmaciju. Tim se natpisom nije ništa više dokazalo nego što je rečeno u poslanici Rimljanima. Kad je taj natpis nastao, nije utvrđeno, odnosno iz kojega je stoljeća, njegov točni sadržaj i ostale povijesne okolnosti vezane uz natpis, trebalo je ispitati, proučiti i dokazati, što rečenim ništa određeno ni kazano nije.

Na istoj stranici Farlatija govori se da je Pavao 57. godine veći dio godine proveo u Iliriku i najviše u Makedoniji. Narednih sedam godina boravka i putovanja prekrivena su tamom. Drži se da je obišao Makedoniju, Dalmaciju, Liburniju i ostale dijelove Ilirika. Ni jedan pisac koje navađa Farlati ne spominje ono što navađa Milaš.[42]

Uz ostale Milaš se poziva i na Bianchija, zadarskog pisca iz XIX. st., koji je napisao: "*U crkvi sveto-arhanđelskog manastira postojala je do kraja XVII. st. slika koja je prikazivala apostola naroda sv. Pavla gdje propovijeda jevanđelje Dalmatincima u jihovoj narodnoj nošnji*".[43] Zar slika, koja je nastala mnogo stoljeća poslije dolaska sv. Pavla u Dalmaciju, može biti dokaz da je

[41]MILAŠ, N. dj., 6.
[42]FARLATI, N. dj., 248.
[43]MILAŠ, N. dj., 7.

Pavao propovijedao ljudima, koji su se doselili na ove prostore unazad par stoljeća i sa sobom donijeli narodne nošnje što su prikazane na slici? Istinito može biti samo to, ako je zaista postojala takva slika, da je načinjena po narudžbi i želji naručitelja. Time se ne može dokazati povijesna istinitost onoga što slika navodno prikazuje.

"O Titovoj propovijedi u Dalmaciji govori i episkop Končarević".[44]

Prije nego nastavimo s Milaševim izvodima, moramo nešto reći o episkopu Končareviću.

*****

Simeon Končarević

Jedan od glavnih izvora kojim se služio Milaš u pisanju "Pravoslavne Dalmacije" je Simeon Končarević, koji se rodio u Karinu i živio u XVIII. stoljeću. *Milaš kaže da je Končarević napisao "Ljetopis građanskih i crkvenih događaja" sve do svoga doba. Taj ljetopis, koji ima 368 stranica povećeg oktava, nije objavljen. Milaš tvrdi da ima "tačni" prijepis s originala. O njemu je pisao u "Glasniku Dalmatinske crkve" za god. 1897., str. 129-131.*[45]

Međutim, može se postaviti pitanje zašto nitko nije objavio i predstavio javnosti navedeni ljetopis? Fakta i činjenice na koje se Milaš u svome radu poziva, a koje je navodno crpio iz toga ljetopisa, na nekim mjestima su najobičnija izmišljotina i podvala prve vrste, kao npr.: seoba Srba iz Bosne 1450. u Kulu Atlagića i gradnja crkve, o čemu će kasnije više biti riječi. Ako su neki navodi iz tog ljetopisa drska podvala i laž, tko jamči da nije i sami ljetopis obična podvala, kad se krije iza sedam gora i planina?

Končarević kao paroh u Benkovcu zapriječio je 1730.

[44]N. MILAŠ, N. dj., 5.
[45]N. MILAŠ, N. dj., 5. bilj. 3.

ninskom biskupu Balbiju ulaz u crkvu istočnog obreda. "Usprkos svemu tome, Končarević je 6. prosinca 1737. primio iz ruku ninskog biskupa Jeronima Fonde dekret imenovanja za benkovačku parohiju 'nakon što je u kancelariji podastro sve što se traži', a 1744., prigodom biskupske vizitacije ninski biskup Toma Nekić bio je u Benkovcu od paroha Simeona Končarevića primljen s počastima."

Končarević je 15. IX. 1751. u Trebinju bio posvećen za episkopa. Mletačka se je vlast držala prava kraljevskog patronata kod izbora i posvete nekog biskupa. Pošto njegov izbor i posveta nisu u skladu s državnim zakonima, bilo mu je u početku zabranjeno vršiti episkopsku službu.

I 25. V. 1759. je osuđen zbog veleizdaje na progonstvo s prijetnjom velikih kazni, ako se bude zadržavao unutar granica Mletačke države. No, on je već bio izvan tih granica.

Končarević je 1757. zajedno s nekoliko monaha manastira na Krci i s nekoliko pravoslavnih obitelji iz područja Bukovice otišao u Rusiju, gdje je 26. VIII. 1769. umro.[46]

Može li se olako prihvatiti tvrdnja da je Končarević napisao navodni ljetopis u Rusiji? Teoretski je sve moguće. Ali ima više razloga da se u to ne povjeruje. Da je neki drugi pisac to ustvrdio, on bi i dokazao svoju tvrdnju. Milaš rečenu svoju tvrdnju ničim nije dokazao. Naprotiv, mnoge i brojne postavke i činjenice koje Milaš pripisuje navedenom ljetopisu, ulaze u područje fantastike ili podvala. Kao što je Milaš s naslovom knjige "Pravoslavna Dalmacija" učinio podvalu i prijevaru neupućenim čitateljima, nije isključena mogućnost da se pod Končarevićevim ljetopisom krije varka, na koju će mnogi nasjesti i prihvatiti laž za istinu.

Interesantno bi bilo doznati u kojim je sve arhivima u Kijevu radio Končarević, gdje je navodno sačuvana dokumentacija o mnogim pitanjima iz prošlosti Hrvata i Srba, njihova pokrštenja, podizanja crkava u sjevernoj Dalmaciji itd. Tko je

[46]MILE BOGOVIĆ, Katolička Crkva i pravoslavlje za mletačke vladavine, Zagreb, 1982, 90, 75, 78.

to iz Rusije pratio zbivanja na ovim prostorima za dugi niz stoljeća, sve to bilježio i pohranio nigdje drugdje nego u Kijevu? To je sve moralo čekati Končarevića, a Končarevića je morao otkriti samo Milaš?

Poželjno je da se jednom objavi taj ljetopis. Ali, ako iza ljetopisa stoji samo Milaš, on gubi na vrijednosti. Milaš ne može stati iza svojih riječi, kojima su njegovi suvremenici prigovorili: zašto nije kritički proučio navodnog Končarevića, te onda izišao na javu s raznim tvrdnjama?[47]

Legenda o Domnu, prvom dalm. episkopu

"Dok je Ermije u Dalmaciji kao episkop djelovao, posjetio je Dalmaciju i jevanđelist Luka. Svjedoči o tome Epifanije u svojoj istoriji jeresi, gdje kaže, da je Luki povjereno bilo, da propovijeda jevanđelje u raznim provincijama, a između drugih i u Dalmaciji."[48]

Autor se za prednji citat poziva na Končarevićev ljetopis i Farlatija. Farlati spominje da je Klement napisao više poslanica, od kojih je jedna bila upućena solinskoj crkvi. Tu se kaže da je sv. Luka propovijedao u Dalmaciji, Galiji i Makedoniji.[49]

Zatim Milaš opširno objašnjava kako se neko vrijeme držalo da je prvi biskup u Solinu bio Domn (Dujam), te da to mišljenje nema ozbiljnoga temelja i povijesnog oslonca, jer je Dujam kao biskup živio u Solinu krajem III. stoljeća.[50]

Milaš tvrdi da je Tit bio prvi biskup u Dalmaciji, a njegov nasljednik Ermije: *"... nama je dovoljno što možemo konstatirati kao istorijsku istinu, da je Pavlov učenik, Tit, bio prvi prosvjetitelj i episkop Dalmacije, da je uspješna bila u Dalmaciji apostolska djelatnost Titova, isto kao i nasljednika mu Ermija, i*

[47]BAĆALIĆ, Istočnik, Književne ocjene i prikazi, Sarajevo, 1902, 39-42.
[48]MILAŠ, N. dj., 8.
[49]FARLATI, N. dj., 258.
[50]MILAŠ, N. dj., 8-11.

prema tome da je naša Dalmacija ušla u broj oblasnih hrišćanskih crkava još u prvom hrišćanskom vijeku, i da je tada već hrišćanska vjera uhvatila u njoj duboki korijen."[51]

Istina, po svjedočanstvu sv. Pavla (2 Tim 4,10) Tit je pošao u Dalmaciju u apostolskom poslu. Međutim, nema sačuvanih povijesnih spomenika o tome njegovu putu kao ni o postignutim rezultatima njegova apostolskog djelovanja.

"Dokle je Tito dopro, gdje je propovijedao i kojim uspjehom, nije nam do sada poznato."[52]

Već smo naveli da Titovo djelovanje u Solinu, ako je imalo nekog uspjeha, prvim Neronovim progonstvom moralo je biti ugušeno.[53]

Stariji pisci su mislili da je kršćanstvo u Solinu hijerarhijski bilo uređeno još u prvom stoljeću. Iskopine su jasno posvjedočile da utemeljenje crkvene hijerarhije u Solinu spada u drugu polovicu trećeg stoljeća.[54]

Milaš nastavlja: *"Do Marina, koji je bio episkop solinski, počinjući od 316. godine, i o kome se pouzdano zna, da je tada zauzeo solinsku katedru i zatijem za 12 godina upravljao dalmatinskom crkvom s ostalim episkopima, kojih Farlati broji 22, počinjući od onoga izmišljenog Domna, zna se vrlo malo ili ništa. Ne zna se tačno ni kad je koji od njih episkopstvovao, osim Domna, ili Domnijona, koji je umro 299. godine ..."*[55]

Tradicija poznaje samo jednog Dujma mučenika, koji je živio u Dioklecijanovo doba. Progonstva za Dioklecijana počela su 303., ali protiv svećenika 304., te se smrt Dujma mora staviti u ovu godinu, kad su po nekim izvorima bili mučeni Petar i Marcelin.[56]

U Solinu na Manstirinama otkriven je 1900. sarkofag s

[51]N. MILAŠ, N. dj., 12.
[52]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 21.
[53]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 22.
[54]IBULIĆ-BERVALDI, N. dj. 22.
[55]MILAŠ, N. dj., 12.
[56]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 16.

natpisom: "DEPOSITUS PRIMUS EPISCOPUS XII KAL (endas) FEBR (uarias) NEPOS DOMNIONES MARTORES". Natpis biskupa Primusa ne može pripadati nego IV. stoljeću, te je njegov stric Dujam morao biti mučen za cara Diokle-cijana. Primus se stavlja nasljednikom sv. Dujma i bio je biskup u Solinu od 304. do 325. po prilici.[57] Za biskupa Primusa, sinovca sv. Dujma, Milaš ne zna i za Milaša on ne postoji. Zato druga strana ne zna za Milaševa Marina u to doba.

"Prvim nasljednicima onoga Domna, Kajanu i Simforijanu, on (Farlati) ne zna upravo ni imena, jer prvi kao da se zvao Gazan i Gagran, a drugi Simferije. Za slijedeća dva Esihija kaže da ne zna, da li su bila to baš dvojica, ili je samo jedan bio. Za Venancija kazuje, da je bio svet, ali da se i o njemu ništa više ne govori u katalozima, kao ni o osmorici Venancijevih nasljednika, koji kao da su bili od 155. do 270. godine."[58]

Biskupovanje sv. Dujma u Solinu stavlja se 284.-304. godine.[59] "Od god. 301. Katalog rimski broji ove biskupe u Solinu: Petra, Frontinijana, Ivana III, Marina ili Maura i Martina. Za ovim dolazi Maksim, i to po redu treći ovoga imena. Ovaj je zadnji historična osoba, dočim za gornje povijest do sada ne zna ništa."[60]

Za biskupa Venancija napisano je: "Moglo bi se dakle nekom sigurnošću zaključiti, da je Venancije bio utemeljiteljem crkve u Solinu i dosljedno njegovim prvim biskupom. Mozaik Lateranski, na komu Venancije stoji na počasnom mjestu, pred sv. Dujmom, na desnu Djevice Marije, dalo bi ovoj hipotezi još jačeg oslona".[61]

Iz navedenoga može se vidjeti što znače Milaševe riječi: *"Kad je to tako, a tako jest i nikako drukčije, onda nama je dosta znati iz ovoga perioda dalmatinske crkve, da je ona posta-*

[57]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 10-13.
[58]MILAŠ, N. dj., 12.
[59]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 19.
[60]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 24.
[61]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 21.

la u apostolsko doba i da su joj prvi prosvjetitelji bili dva učenika ap. Pavla, Tit i Ermije ..."[62]

Redosljed solinskih biskupa:

1. S. Venantius (250-257)
2. S. Domnius (284-304)
3. Primus (305-325)
4. Maximus I (326-346)
5. Leontius (365-381)
6. Gaianus (381-191)
7. Symferius (391-405)
8. Esychius (405-426)
9. Paschasius (426-443)
10. Caesarius (443-460)
11. Justinus (460-473)
12. Glycerius (474-480)
13. Honorius I (481-505)
14. Januarius (505-510)
15. Stephanus (510-527)
16. Honorius II (528-547)
17. Frontinianus (547-554)
18. Petrus (554-562)
19. Probinus (562-566)
20. Natalis (582-592)
21. Maximus (598-610)
22. Theodorus (610-614)[63]

[62]MILAŠ, N. dj., 13.
[63]Opći Šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb, 1974, 199.

DRUGI PERIOD
313.-732.

Sažetak

Autor govori o ustrojstvu Crkve u doba cara Konstantina. Ističe upliv Bizanta i grčkih kolonija u Dalmciji. Spominje više solinskih biskupa i njihove odnose prema Rimu i Carigradu.

Zbog oskudnog autorovog prikaza ustrojstva Crkve pisac osvrta opširnije govori o toj temi i donosi stav carigradskog i ostalih biskupa Istoka prema papi i caru.

Autor piše o doseljenju Hrvata i Srba i njihovu smještaju u novoj postojbini. Na svoj način prikazuje pokrštenje Hrvata. Tvrdi da je u to doba u Dalmaciji bilo nazočno pravoslavlje. Čak i biskupe u Italiji naziva pravoslavnim. Pri kraju hvali ulogu pravoslavnih kaluđera u Dalmaciji.

Opći pogled

"Ustrojstvo crkveno, koje se za vrijeme gonjenja nije moglo učvrstiti, sada se za vrijeme Konstantina uređuje, i malo po malo svugdje se organizira stalna jerarhija sa pravilnim, tačnim odnosima između članova jerarhije."[64]

Zašto Milaš izbjegava navesti kako se je i na koji način crkvena uprava u prvim stoljećima ustrojila i organizirala? Vjerojatno je imao svojih razloga kad čitatelje nije htio upoznati s prvim crkvenim ustrojstvom i razvojem crkvenih struktura kako na Istoku tako i na Zapadu. Osim biskupija u početku su nastale tri patrijaršije: rimska, aleksandrijska i antiohijska, jer je crkve tih gradova utemeljio apostolski prvak sv. Petar. Metropoliti su imali vlast nad svojim područnim biskupima, a patrijarsi nad metropolitima. Ali i patrijarsi su

[64]MILAŠ, N. dj., 14.

imali svoje središte, a to je rimska crkva. Inače ne bi bilo vidljive sveopće Crkve.[65] Origen Rimsku crkvu zove najglavnijom između svih crkava, dok Ciprijan kaže da je ona glavni crkveni kamen, panj i majka Katoličke crkve, stolica iz koje izvire jedinstvo biskupa.[66] Vlast koju imaju patrijarsi nad metropolitima izvire iz papina poglavarstva kao iz vrela. Vlast koju papa posjeduje njemu je svojstvena **jure divino**. Crkveni oci, kao Euzebije, Epifanije, Grgur Nazijazenski, Teodorit, dok ističu veću patrijaršijsku vlast, pozivaju se na Petrovu osobu.[67]

Na Kalcedonskom saboru (451.) su iskrsle četiri patrijaršije na Istoku: carigradska, aleksandrijska, antiohijska i jeruzalemska. Riječ patrijarh nije bila poznata do polovice četvrtog stoljeća. Na Nicejskom saboru (325.) šestim kanonom bile su priznate samo tri patrijaršije: zapadno-rimska, aleksandrijska i antiohijska.[68] A u vremenu između Carigradskog (381.) i Kalcedonskog sabora (451.) već se faktično formirala i carigradska patrijaršija, te na Kalcedonskom saboru nitko nije ni pomislio da bi carigradsku crkvu podvrgao heraklejskom mitropoliti kao što je bilo u početku. Kalcedonski sabor je odredio da jeruzalemska bude četvrta patrijaršija.[69] Papinski legati su potpisali akte Kalcedonskog sabora riječima: vicarii apostolici universalis ecclesiae papae.[70]

Iz prednjih navoda lako se može prozrjeti Milaševa nakana da se ne osvrće na prvotni crkveni ustroj nego da svako udaljavanje od crkvenog jedinstva proglašava samostalnošću i neovisnošću, a to za nj znači napredak i uspjeh, što se protivi duhu jedne, Kristove crkve.

[65]MARKOVIĆ, N. dj., 63-64.
[66]I. MARKOVIĆ, N. dj., 64.
[67]I. MARKOVIĆ, N. dj., 66.
[68]FARLATI, N. dj., 187.
[69]FARLATI, N. dj., 187.
[70]FARLATI, N., dj., 188-189.

1. Uređenje i jerarhijski položaj dalm. crkve.

Milaš piše da je sv. Jelena, majka cara Konstantina, rođena na Braču i da je potekla iz jedne kršćanske obitelji onoga vremena. "Predanje ovo potiče od V. vijeka, a stavio ga je u pismo modruški episkop Simeon u XVI. vijeku, koga Farlati u svojoj knjizi spominje".[71] Farlati, na kojega se Milaš pozivlje, piše o životu sv. Klementa, mučenika. Taj životopis je sastavio solinski biskup Ezihij, i on piše da je sv. Jelena rođena na Braču. A o modruškom biskupu na istoj stranici stoji: "Hesychio Clementinae vitae scriptori Modrusiensis Episcopus laudi tribuit ..."[72]

Da je sv. Jelena bila dijete kršćanskih roditelja, sigurno bi se u ranijim godinama upoznala s kršćanskom vjerom, na koju se obratila po nagovoru sina Konstantina u kasnijoj životnoj dobi, kako se ističe u nekim životopisima.[73]

Milaš ponovno piše: "*Prvi solinski episkop ovoga doba bio je Marin, čovjek vrlo pobožan i mudar. Zauzeo je solinsku katedru 316. godine. Mir koji je tada vladao znao je upotrijebiti na dobro crkve svoje: razvio je hrišćansko bogosluženje i utvrdio ga svugdje umjesto dotadašnjega neznabožačkog, crkve je počeo podizati, hrišćanski moral propovijedati i utvrđivati u narodu, čistiti pravoslavnu* (sic!?) *nauku od raznih jeretičkih učenja i nikejski simbol vjere uvađati; isto tako i svešteništvo je uredio, da bude ono dostojnim propovjednikom pravoslavne* (?!) *vjere i hrišćanskoga morala.*"[74]

Što reći na takvo pisanje? Već smo spomenuli da Marin uopće nije postojao u to doba kao solinski biskup, jer je tada biskupovao sinovac sv. Dujma Primus (304.-325.). Možda je uputno upozoriti kako su nepostojeće i nepovijesne osobe kod Milaša veoma aktivne i zaslužne?!

[71]MILAŠ, N. dj., 15.
[72]FARLATI, II, 83.
[73]Koledar svih Svetaca i Svetica Božjih, Split 1899, 447; Rohrbacher, Le vite dei Santi ogni giorno dell'anno, II, Firenze, 1863, 287.
[74]MILAŠ, N. dj., 15-16.

"Međutijem u ovo doba počinju u Dalmaciji, pored latinskih kolonija, i ***grčke kolonije****. Već za vrijeme prvog Konstantinovog našljednika, Konstancija, spominju se takve kolonije na istočnim obalama jadranskoga mora. Ove se kolonije grčke u Dalmaciji množe, kad je naredbom cara Valentijana III. godine 437. prešla pod vlast istočne, vizantijske carevine Dalmacija i zapadni Ilirik. A od vremena Justinijana, kad se 535. godine utvrdila sasvijem nad Dalmacijom vlast vizantijskih careva, jačaju još više te kolonije, tako da se od toga doba utvrđuje, pored latinskoga, grčki jezik i grčka kultura na svom jadranskom moru. Ima jasnih svjedodžaba još iz V. vijeka, da je u Dalmaciji grčki jezik mahom vladao, i to u tolikoj mjeri, da su u VII. vijeku smatrali Dalmaciju grčkom provincijom. Isidor ispanski iz toga vijeka piše: 'Sedam je grčkih provincija, između kojih na zapadu je prva Dalmacija'."*[75]

Zatim još kaže da je to imalo velikog utjecaja i na crkveni život u Dalmaciji, gdje su bile podignute i crkve grčke, a u crkvama se obavljalo bogoslužje na grčkom, da su dva zadarska biskupa bili podrijetlom Grci, te kako je car Nikifor zadarskom biskupu Donatu poklonio moći sv. Anastazije (812. godine).[76]

Kao nadopunu Milašu navest ćemo i mišljenje drugih o uplivu Bizanta na našim obalama. "Bizant na Jadranu i oko njega bio je nazočan više od šest stoljeća, od vremena Justinijana (527.-565.), kada se, po uništenju ostrogotske države, uspostavlja bizantska vlast i u Italiji i na istočnoj jadranskoj obali, pa sve do 12. stoljeća ili čak do četvrtoga križarskog rata, kada s Jadrana nestaje bilo kakva bizantska politička ili vojna prisutnost. U tom je razdoblju Carstvo proživljavalo mnogobrojne uspone i padove, velike pobjede i gorke poraze, a sve se to posredno ili neposredno odražavalo i na povijest njegovih posjeda na Jadranu".[77]

"Pošto su 568. godine Langobardi došli u Italiju i ubrzo zaposjeli skoro čitavo zaleđe talijanske obale između Akvileje

[75]N. MILAŠ, N. dj., 16-17.
[76]N. MILAŠ, N. dj., 16-17.
[77]IVO GOLDSTEIN, Bizant na Jadranu, Zagreb, 1992, 9.

i Ravene, te pošto su Slaveni stigli u zaleđe istočnoga Jadrana, bizantski se posjedi na ovom prostoru smanjuju, pa se suočavaju s manje ili više direktnim prijetnjama vlastita nestajanja. Bizant, točnije bizantska vlast i civilizacijsko prisustvo od ovog će se vremena na većem dijelu Jadrana poistovjećivati s morem i obalom. U zaleđu Bizanta nema ..."[78]

"U onim vremenima za vjerskih raspra, Dalmacija, na granici među Istokom i Zapadom, često je naginjala sad na jednu, sad na drugu stranu. U jednoj od tih zgoda, za sad potanje neodređenih, kada je crkva Solinska jače prionula uz Carigrad, lako da je njezinu biskupu bio od carigradskog patrijarha, u sporazumijevanju sa Carem, podijeljen naslov (misli se metropolite, o.p), kojim se Solin sveđer ponosio, ali koji mu od Rima ne bijaše priznat."[79]

Upliv i utjecaj istočne bizantske crkve u Dalmaciji ne može se zanijekati. On se osjećao ne samo u bogoslužju nego i u graditeljstvu. U šestom stoljeću za vrijeme solinskog biskupa Honorija II. (528.-547.) podignuta je uz veliku baziliku Simferija i Ezihija u obliku grčkoga križa druga bazilika. Bila je duga i široka po 40 m. Ona je bila izgrađena povrh jedne starije bazilike iz kraja IV. st., koja je opet, čini se, stajala nad jednom drugom još starijom, ali mnogo manjom crkvom.[80]

Međutim, utjecaj, koji ističe Milaš, nije imao upliva na promjenu duhovnog mentaliteta življa u Dalmaciji, kako bi on želio. Zapravo, što je on uopće htio reći svojim isticanjem upliva Bizanta na Jadranu, ako nije htio naglasiti nazočnost svoga "pravoslavlja" na tim prostorima u ono doba? Već smo spomenuli da od Justinijanova vremena bizantska vlast se poistovjećuje s morem i obalom i da u zaleđu nema Bizanta.[81]

Od diobe rimskoga carstva (395.) Jadran i priobalje pripadali su zapadnom dijelu, dok je istočna obala mijenjala upravu,

[78]I. GOLDSTEIN, N. dj., 51.
[79]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 46-50.
[80]BULIĆ-BERVALDI,, N. dj., 51.
[81]I. GOLDSTEIN, N. dj., 9.

tj. neko je vrijeme bila pod Zapadom, a neko pod Istokom. Sve te diobe načelno se drže ideje državnog jedinstva. Ne stvaraju se dvije odvojene države. Jedno Carstvo se nalazi pod upravom dvojice careva.[82]

Dalmatinski gradovi su tada pod jurisdikcijom Bizanta, a imaju zapadnu liturgiju na latinskom jeziku. Bili su sad pod Rimom - sad pod Bizantom, a Hrvati s novoosnovanom ninskom biskupijom (864.-867.) dolaze pod Rim i neposredno su ovisni o papi. A na splitskom saboru Hrvati dolaze pod vlast dalmatinskih biskupa, te s time indirektno i pod crkveno vjerski utjecaj Istoka, što će potrajati do polovice XI. stoljeća.[83]

Od IX. st. Hrvati imaju bogoslužje na svom narodnom jeziku i za njih grčki jezik ili neki utjecaj u vjerskom i bogoslužnom pogledu nije predstavljao duhovno-moralnu opasnost.

"*Grčki jezik imao je ugledno mjesto u bogosluženju crkvenom. Grčkih je crkava mnogo bilo. Takvih crkava i danas se još u Dalmaciji vidi ... da su u tim crkvama služili grčki sveštenici, samo se po sebi razumije. Osobito se broj grčkih sveštenika umnožio u polovini VIII. vijeka, kad je dalmatinska crkva bila podređena carigradskom patrijarhu ... Grčko bogosluženje sa istočnim obredom zauzimalo je u nekim primorskim mjestima Dalmacije glavno mjesto, i za nekoliko vjekova poslije ...*"[84]

Milaš bi htio da su se liturgija i njezini predvodnici mijenjali s promjenom političke ili vrhovne vjerske vlasti. Ako je, kako Milaš želi, sve bilo grčko: crkve, bogoslužje i svećenici, kako se to moglo brzo promijeniti krajem XI. ili početkom XII. stoljeća? Bilo je pojedinih slučajeva grčkog jezika u bogoslužju, ali se čini da većina nije pripadala istočnom obredu i jeziku.

Da se u Zadru zadržao grčki jezik i istočni obred, ne smije nas čuditi kad su od Justinijana Zadar i Dalmacija bili ujedinjeni s Istočnim Carstvom sve do XI. stoljeća. Tako stari kroničari potvrđuju da se u staroj crkvi sv. Platona, koja je

[82]I. GOLDSTEIN, N. dj., 9, 17.
[83]JERKO FUĆAK, Šest stoljeća hrvatskog lekcionara, Zagreb, 1975, 91.
[84]MILAŠ, N. dj., 17.

1248. pretvorena u sakristiju dominikanske crkve, vršila služba Božja obredom i jezikom grčkim, što su dominikanci sačuvali sve do kraja prošloga stoljeća, na samu svetkovinu sv. Platona, koji se u rečenoj sakristiji slavio svečano 20. studenoga svake godine, jer je možda kult ovoga sveca od starine doveden iz Carigrada, gdje je on dovršio svoj život pokore u VIII. stoljeću. Tako je bilo i u crkvi sv. Demetrija, što se zapaža na mozaicima, slikama i sv. namještaju; i jedan primjerak se nalazio u crkvi sv. Grizogona, koja je u početku pripadala crkvi sv. Platona.[85]

Milaš se ponovno vraća na solinskog biskupa Ezihija, iako je već naveo (str. 12) da Farlati ne zna jesu li to bila baš dva Ezihija ili samo jedan. Osvrće se na papino pismo Ezihiju, koji se obratio papi zbog kanonskog postupka podjeljivanja nižih redova onima koji žele postati svećenicima. I dok autor govori o papinu pismu Ezihiju, naglašava da je solinska crkva pripadala rimskom patrijarhatu, iz čega bi slijedilo da papa piše solinskom biskupu kao predstavnik patrijarhata, a ne kao poglavar čitave Crkve.[86] Međutim, papa u pismu upotrebljava i ove riječi: "... Apostolicae sedis auctoritate ... ili summi Pontificis ..." Dakle, i u petom su stoljeću pape znale da su ne samo patrijarsi Zapada nego i nasljednici sv. Petra, a to Milaš ne želi spomenuti ili navesti.[87]

Ezihijevo ime je usko povezano s biskupom Simforijanom, njegovim stricem, koji je naslijedio biskupa Gajana. Gajan je biskupovao poslije god. 350. Počeo je graditi grobljansku baziliku i u njoj odredio za sebe grob pod oltarom. U Manastirinama nađena su dva natpisa s njegovim imenom. Iza njega je slijedio Simforijan, koji je dovršio gradnju spomenute grobljanske bazilike. Nasljednik Simforijana je Ezihij, kojemu je pisao pismo sv. Ivan Zlatousti. Sv. Ivan je umro 407., a pismo je pisano iz Kukusa u Kapadociji, godinu dana prije, tj.

[85]F. BIANCHI, Zara cristiana, I, Zadar, 1879, 131.
[86]MILAŠ, N. dj., 12, 17-18.
[87]FARLATI, N. dj., II, 78-79.

406. godine. Ezihij je bio biskup 418. kad mu je pisao pismo papa Zosim. Bio je učen i bavio se knjigom i dopisivanjem s poznatim ljudima svoga vremena. Sa svojim stricem Simforijanom podigao je baziliku kakvoj ravne nema u Dalmaciji. O tome svjedoči otkriveni natpis 1903. koji glasi: NOUA POST UETERA COEPIT SYNFERIUS EIUS NEPOS C(u)M CLERO ET POPUL(o) (fe)CIT HAEC MUNERA DOMUS XPE GRATA TENE. Taj natpis je važan, jer spominje ne samo jednog od najvažnijih solinskih biskupa, nego čak i vrijeme kad je bazilika sagrađena. Bazilika je bila duga 58,2 m, široka 28,50 m, s pet lađa.[88]

Milaš često ističe samostalnost neke crkvene pokrajine, odnosno njezinog metropolita od Rima, jer u neslaganju ili protivnosti Rimu vidi moć i veličinu biskupa ili metropolite. Prema Evanđelju, Isus je osnovao samo jednu crkvu i nije dao smjer da se stvaraju samostalne i neovisne crkvene pokrajine, koje ne bi bile povezane s vrhovnom glavom čitave Crkve.

"Vidjeli smo u kakvim je odnosima stojao Esihije solinski sa papom. Taj isti Esihije, sasvijem samostalno i nezavisno od rimskoga patrijarha, u živom je snošaju i sa carigradskom crkvom i njenim patrijarhom. Događaji tadašnji u carigradskoj patrijaršiji živo zanimaju dalmatinske episkope, i oni učestvuju u tim događajima, kao takvima, koji se i njih tiču. Nezgode, koje trpi carigradska crkva od samovolje državne vlasti, smatra dalmatinski episkopat svojim nezgodama i diže glas."[89]

Ako je neki biskup ili metropolita u dobrim ili prijateljskim odnosima s crkvenom vlašću u Carigradu, za Milaša je to vrhunac dobrote i veličine, jer se na taj način udaljuje od papinskog Rima.

Kad je govor o vremenu i prilikama Crkve, valja se prisjetiti da je to doba mnogobrojnih raznih krivih i šizmatičkih nauka i mišljenja, koja su potresla Crkvu na Istoku i na Zapadu. Crkvena stega još nije bila tako učvršćena, pa su se pojedini

[88]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 29-31.
[89]MILAŠ, N. dj., 19-20.

biskupi i biskupi pojedinih pokrajina opredjeljivali nekad za ispravan stav u crkvenoj nauci, a nekad za krivu nauku. Da su u tim događajima sudjelovali i dalmatinski biskupi, nije ništa iznenađujuće. Solinski biskup Frontinijan živio je u doba kad se u kršćanskom svijetu podigla buka u raspravi o Trima kapitulima. Biskupi Istoka su bili za to da se osude Tri kapitula, te je car Justinijan 546. u tom smislu izdao odluku. Biskupi Ilirika su osudili 549. odluku cara Justinijana. Zbog toga je sazvan peti ekumenski koncil 553. u Carigradu, na koji biskupi Ilirika i Dalmacije nisu htjeli doći. Na tom koncilu su osuđena Tri kapitula, a tu je osudu potvrdio i papa Vigilije. Mnogi biskupi nisu prihvatili te odluke, pa su se odijelili od Rima. Među njima glavnu riječ je vodila Akvilejska crkva, koja je 150 godina ustrajala u šizmi. I u Dalmaciji je bilo mnogo pristaša Triju kapitula. Među njima se istakao solinski biskup Frontinijan, koji je morao napustiti biskupsku stolicu, jer se nije htio pokoriti zaključcima ekumenskog koncila. Činilo se da ni vjernici solinske biskupije nisu svi bili uz svoga biskupa, koji je stekao mnogo pristaša, kako se vidi iz pisma pape Grgura Velikoga, upravljena 600. solinskom biskupu Maksimu.[90]

Da bismo došli do nekog spoznanja crkvenih prilika u vrijeme prvih kršćanskih vjekova, moramo imati na pameti, kao što smo već istakli, da je to razdoblje bilo ispunjeno mnogim krivim i lažnim naucima ili šizmama, kojima je Istok bio preplavljen. Sv. Epifanije je nabrojio 80, dok papa Leon IX., u polovici XI. st., kaže da je bilo 90 krivih nauka na Istoku.[91] Iz toga je jasno da se u to vrijeme nije mogla očekivati neka jedinstvenost u Crkvi. Te krive nauke su dovele i do raskola u XI. stoljeću. Pogotovo valja imati na umu upliv i utjecaj bizantskih careva na crkvene poslove i njihovo uplitanje u crkveni nauk, odnosno na stav pojedinih biskupa. Ali ni svi biskupi nisu se držali svoga dostojanstva, jer su se neki od

[90]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 57
[91]MARKOVIĆ, N. dj., 394.

njih povlačili za dvorskom svitom i ulagivali carskim dvorjanicima, radeći protiv interesa Crkve.

"Za Jovana solinskog, koji je poslije Esihija postao episkop, malo se što zna. O Jovanovu našljedniku Petru zna se samo toliko, da je u svezi bio sa akvilejskim episkopom. Trećim Esihijevim našljednikom bio je Glikerije. Ovaj je bio prije car rimski. Julije Nepos otme Glikeriju carstvo i otera ga sa prijestola; a da mu ne bi bio opasan kao pretedent prijestola, naredi da ga zakaluđere, i tada ga postavi za solinskog episkopa. Sasvijem je pojmljivo, da je vrlo malo koristi moglo biti za crkvu u Dalmaciji od takog episkopa. Tek pri Onoriju II. solinskom (493.-505.) počinje se pokazivati nešto više života, koji se već bujno razvija pod trećim i četvrtim Onorijevim našljednikom."[92]

Nasljednike solinskog biskupa Ezihija, koje navodi Milaš, ne prihvaćaju ni Šematizam ni Bulić-Bervaldi. Prema Šematizmu iza Ezihija slijede Pashazij (426.-443.), Cezarij (443.-460.) i Justin (460.-473.), te Glicerij (473.-480.)[93] Glicerij je 13. ožujka 473. bio proglašen carem. Istočni car Leon nije trpio Glicerija, te je imenovao Neposa za cara i poslao brodovlje u Italiju, gdje je Nepos prisilio Glicerija na odreku, dao ga zarediti za svećenika i potom postavio biskupom u Solinu. Glicerij se već 474. nalazi kao biskup u Solinu.[94]

Za Glicerijeva nasljednika Milaš stavlja Honorija II.,[95] dok Šematizam i BULIĆ-BERVALDI postavljaju Honorija I.[96] Milaš ne navodi izvore za citiranje tih biskupa. Honoriju je 493. pisao papa Gelazije, pa je jasno da je on postao biskupom prije te godine. U Rim je doprla vijest da se u Dalmaciji raširila hereza Pelagijanaca,[97] te mu papa za to piše, jer se boji da je hereza zahvatila njegovu biskupiju. Papa je poslao Honoriju i drugo pismo. Honorije II. se nalazi u Solinu za

[92]MILAŠ, N. dj., 20.
[93]Opći Šematizam, 199; BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 34-41.
[94]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 41.
[95]MILAŠ, N. dj., 20.
[96]Opći Šematizam, 199; BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 43-44.
[97]Pelagijanstvo je dobilo ime po britanskom monahu Pelagiju, koji se početkom

biskupske sinode 533. godine. Prije Honorija II. spominje se Januarij (505.-510.) i Stjepan (510.-527.)[98] Stjepan bijaše prvi solinski biskup koji je nosio naslov nadbiskupa, što se dosada zna.[99] Po mišljenju benediktinca Amellija, Stjepan je dobio od Rima taj naslov zato što se još s 40 biskupa Ilirika i Grčke odvratio od šizme Doroteja, biskupa Tesalonike (516.-520.). Ako mišljenje Amellija nije utemeljeno, onda je naslov nadbiskupa solinskim biskupima mogao dati carigradski patrijarh, kad je solinska crkva u vrijeme rasprave jače bila prionula uz Carigrad.[100]

Car Teodozije II. (408.-450.) naredio je da Ilirik bude podvrgnut vlasti carigradskog biskupa (421.). Car se poziva na stare crkvene kanone, i na tome temelju određuje carigradskoj stolici vlast nad Ilirikom. Ako to nije bezobrazna laž, onda već nema laži na svijetu.[101] Preveliko uplitanje bizantskog cara u crkvene poslove i težnja carigradskih biskupa za prevlašću bila je povod mnogim tadašnjim svađama i neprilikama u čitavoj Crkvi.

"Kad je postala opće poznatom u svoj crkvi poslanica kartagenskog sabora 424. god. upravljena papi Celestinu, tada se doznalo i kakve je nazore razvijao Zosim o vlasti papskoj nad oblasnim crkvama, a tako isto kakva opasnost prijeti slobodi tih crkava od Rima. Stvar je bila u ovome. Neki prezviter Apiarije iz Sike u prokonzularnoj Africi zbog raznih prijestupa bio je svrgnut od nadležnog svog episkopa ... i nezadovoljan tom osudom obratio se bio 418. god. papi Zosimu u Rim tužbom na svoga episkopa. Papa primi tu tužbu, nađe onoga prezvitera tobože nekrivim i naredi, da odmah bude uspostavljen na svoj prezviterski čin, a nadležnoga episkopa ukori za izrečenu osudu. Ova papina odluka izazvala je nezadovoljstvo afrikanskih episkopa, koji u njoj vidješe povrjedu prava njihove crkve, i odlučiše ustati protivu papine odluke. Papa izašlje tri svoja zastupnika u Kartagenu da dokažu pravo papino, da prima apelaciju protivu riješenja suda, izrečenoga u jednoj oblasnoj crkvi. Ovo je pravo svoje papa osnivao na jednom kanonu prvog vaseljenskog sabora, nikejskoga, ... papa Celestin, upravi pismo istim episkopima, dokazujući, kako je on starješina sve crkve, i kako njemu pripada pravo apelacije u svoj crkvi. Tada afrikanski oci sa sabora, koji bude radi toga naročito 424. god. sazvan, odgovore papi oštrom i opširnom poslanicom, koja je primorala Rim, bar u ono doba, da više ne ističe svojih prava suda nad oblasnom crkvom Afrike![102]

Papa je poslao svoje legate u Afriku i preporučio im da izopće biskupa Urbana ili da ga pozovu u Rim, ako se ne popravi kao što se mora popraviti. Papa je od afričkih biskupa tražio da poštuju i opslužuju crkvene kanone koje ne smiju ne poznavati (moraju poznavati). Valja se prisjetiti da papina vlast u crkvi ne počiva na kanonima nekih koncila, nego na vlasti koju je Isus dao Petru i njegovim nasljednicima. Povjesničar Rohrbacher ističe da se suština pisma afrikanskih biskupa ne sastoji da nešto određuje ili naređuje nego moli papu da unaprijed ne sluša na laku ruku one koji dolaze iz Afrike u Rim, da ne postavlja u zajedništvo nezrelo one koji su bili isključeni, da odbija nepromišljene i prenagle prizive crkovnjaka.[103]

Tvorci toga pisma pretpostavljaju da samo koncil može nasljedniku sv. Petra dati pravo primati prizive. Oni svakako zaboravljaju što je Isus rekao Petru: "Ti si Petar, stijena i na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju, i vrata paklena neće je nadvladati" (Mt 16, 17). Slično mišljenje zastupa Milaš, htijući

V. st. nastanio u Rimu i stekao velik ugled. Pelagije je učio da postoji osobni grijeh, a ne postoji nikakav istočni grijeh. Budući da nema istočnoga grijeha, nema ni posljedica. Adam je mogao biti bez grijeha da je htio, kao što i današnji čovjek može biti bez grijeha ako hoće, jer se ne razlikuje od Adama. Za nj je krštenje suvišno i to je samo formalnost za ulazak u Crkvu. Držao je da se na krštenju opraštaju osobni grijesi. Po njemu Krist nas nije otkupio nego dao primjer i dobru nakanu.
Pelagijanstvo je osuđeno u Efezu 431. zajedno s nestorijanizmom.

[98]Opći Šematizam, 199; BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 45-50.
[99]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 47.
[100]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 49.
[101]MARKOVIĆ, N. dj., 155.
[102]MILAŠ, N. dj., 21-22.
[103]ROHRBACHER, Storia universale, IV, Torino, 1869, 435-436, 460.

dokazati slobodu i neovisnost mjesnih crkava, u čije se odnose ne smije uplitati vrhovna crkvena vlast iz Rima. Pri tome se zaboravlja da je Isus osnovao samo jednu crkvu pod upravom Petra i njegovih nasljednika. Milaš traži izjavu ili stav jednoga ili skupine biskupa, koji su se u nečemu usprotivili papinu autoritetu kako bi umanjio papin ugled i upliv, koji papi pripada po njegovoj apostolskoj misiji i poslanju što počiva u samom utemeljenju Crkve kao takve. *Zato Milaš kaže da afrikanski biskupi nisu propustili priliku i prijepis svoje poslanice papi poslati u Solin. Stoga piše: "...da je solinski mitropolit Petar (450.-474.) znao za ovaj događaj u kartagenskoj crkvi".*[104] Šematizam ne poznaje biskupa Petra u to vrijeme u Solinu, jer se u to doba stavlja biskupe Cezarija i Justina, kako smo već naveli (str. 37).

Solinski biskupi, prema Milašu, skoro su nepogrješivi kad nisu u dobrim odnosima s papom, pa zato kaže: "*U opće odnosi solinskih episkopa prema Rimu sve su hladniji postajali, čim se više isticala od pojedinih papa rimska svevlast. Sukob solinskih episkopa Onorija II. sa papom Gelasijem povodom pelagijanstva spomenućemo niže. Ovaj isti episkop zauzeo je bio odlučno držanje i prema papi Anastasiju (496.-498.), koga su neki podozrjevali da je pao u jeres*".[105] Već smo spomenuli da je u vrijeme pape Anastazija u Solinu bio biskup Honorije I. (481.-505.) (str. 37).

Zatim Milaš govori o uplitanju građanske vlasti na izbor pape, što je sve imalo negativnih posljedica za Crkvu.[106] Nažalost, nije takva situacija bila u Crkvi početkom V. st. nego se to ponovilo više puta u kasnijoj povijesti rimske crkve. Iako je izbor pape u novije vrijeme određen kanonskim propisima, ipak i ti propisi nisu uvijek tako savršeni da ih se ne mora dopunjati, što je učinio i današnji papa Ivan Pavao II.

Glede uplitanja civilnih vlasti kod izbora visokih crkvenih

[104]N. MILAŠ, N. dj., 22.
[105]N. MILAŠ, N. dj., 23.
[106]N. MILAŠ, N. dj., 23.

položaja može se reći i sljedeće. Zanijekati se ne može istina, koja je bila prisutna kod izbora novoga pape, da su se pojedine moćne obitelji otimale za taj položaj, ne birajući uvijek ni sredstva ni metode. Moglo bi se postaviti pitanje: zašto Milaš nije zapazio takvu situaciju kod izbora carigradskog biskupa, odnosno patrijarha, što je trebao i naglasiti?!

Kad je Crkva dobila slobodu (313.), bizantski car Konstantin i njegovi brojni nasljednici na razne su se načine uplitali u crkvene poslove. Carevi su sazivali sabore i njima predsjedali, na njima donosili odluke kao biskupi. Čak su tražili da se njihovim odlukama mora pokoriti i papa u Rimu. Car Konstantin poslao je u progonstvo papu Liberija, jer se nije htio pokoriti njegovoj samovolji, odnosno nepravednim odlukama[107]. Što je čitava Crkva morala podnijeti od nevrijednih careva i ostalih osoba na položaju, teško je sve izreći.

Mi možemo reći: neka je čast rimskim papama koji nisu poklekli pritiscima mnogih krivih nauka na Istoku i Zapadu, kao što nisu klonuli pod neposluhom heretičkih biskupa, već su uvijek, i uz opasnost po život, branili temeljna načela Kristova Evanđelja i nauka Crkve.

Nije na čast nekim carigradskim biskupima, odnosno patrijarsima, uključujući tu i mnoge biskupe ostalih biskupija, koji se nisu znali oprijeti carskoj samovolji što je gazila Božji i crkveni zakon. Nevrijedni i nedostojni crkveni prelati bili su igračke u rukama ljudi carskog dvora na štetu i sablazan vjernika. Dobri pastiri rado su išli u progonstvo i smrt samo da ne postanu robovi svjetovne vlasti.

Negativne pojave kod papina izbora crkvena vlast je s vremenom znala ukloniti i nadvladati kako bi crkvene osobe bile slobodne kod izbora novog pape, što se nije dogodilo u Carigradu pri izboru novog patrijarha, koji je ostao stalno ovisan o caru, vladaru.

Katolička Crkva kod izbora novoga pape u prvim počecima

[107]MARKOVIĆ, N. dj., 80-85.

nije bila tako zakonski i određeno ustrojena kao danas, kad je izbor pape povjeren samo kardinalskom zboru. Odredbe pri izboru novoga pape često se dopunjuju i usavršavaju da se izbjegnu bilo kakve zloupotrebe. Neke dopune u papinu izboru učinio je i današnji papa Ivan Pavao II., kako smo već istakli.

"Ovo, i sve ostale druge spoljašnje prilike toga doba odvažile su solinske episkope, počinjući od prvih godina VI. vijeka, na odlučne korake u upravi dalmatinske crkve. Odvažiše se ti episkopi, da samostalno urede svoju crkvu, i da tu uredbu izvedu na osnovu kanona istočne crkve i po obrascu istočnih oblasnih crkava."[108]

"Na solinsku je katedru stupio 527. godine Stevan, čovjek pobožan i mudar. Odmah je Stevan započeo posao novog uređenja dalmatinske crkve u gore spomenutom pravcu. Znao je on, da su kanoni istočne crkve ogledalo za dobru upravu crkvenu, a znao je i to, da su te kanone izdali Bogom prosvjetljeni ljudi, i da je svaki dobri red u onoj crkvi, gdje se ti kanoni poštuju i gdje se po njima upravlja. Odluči dakle Stevan dobiti za svoju crkvu te kanone. Obrati se on radi toga poznatom u ono doba na zapadu kanonistu, slovenskom kaluđeru Dionisiju,[109] *i zamoli ga da mu prevede sa grčkoga sve kanone, koji važe u istočnoj crkvi, da bi po istima mogao i on da uredi dalmatinsku crkvu. Odazove se Dionisije Stevanovoj molbi, i priredi mu zbornik sviju kanona istočne crkve (znameniti zatijem zbornik i za svu zapadnu crkvu), i pošlje mu taj zbornik sa ovim pismom: 'Poštovanom mi gospodinu i ocu Stevanu episkopu Dionisije Mali šalje pozdrav u Gospodu. Premda je predragi brat naš Lavrentije više puta i na prijateljski način pobuđivao slabost našu da prevedemo sa grčkoga crkvena pravila, ogorčen, kao što mislim, netačnošću*

[108]MILAŠ, N. dj., 24.

[109]Dionizije Mali (lat. Exiguus) ne zove se tako zbog svoga stasa, nego si je to ime uzeo iz poniznosti. Podrtijetlom je bio Skit (Dobruđa), ali je u Rimu proboravio 40 godina i kao monah tamo i umro 540. godine. Bio je veliki prijatelj Kasiodorov. Predstavljao je most između grčke i latinske kulture. Silno je zaslužen za srednjovjekovnu književnost i kulturu kao prevodilac, sakupljač i kroničar.

pređašnjega prijevoda; ipak ovaj teški posao tek sada sam preduzeo iz uvaženja naspram tvojega blaženstva, kojemu je Hristos svemogući Bog iz svakidašnje ljubavi k narodima predao dostojanstvo prvosveštenika, kako bi, uz svetinju tvoga života i uz premnoge vrline kojima krasi Božju crkvu, mogao sačuvati nepovrijeđenim najsvetija pravila, koja su Božjom milošću na episkopskim saborima izdana, upravljajući na najbolji način povjerenim ti klirom i narodom. Ne primajući običaj našega vijeka, po kome se uopće želi više znati što je pravo, nego li činiti, ti, potpomognut Božjom pomoću, hoćeš da najprije sam izvršiš ono, što ćeš zatijem drugima predati da izvrše, kako bi živim primjerom prednjačio vijernima. I koliko je velik avtoritet onoga, koji nam je naložio ovaj trud, toliko je još veća važnost predmeta, kojega je smjer, da se sačuva stalnom uredba crkvene uprave, sredstvom koje postizava se vječno blaženstvo, jer duhovni starješine, znajući dotične propise i po njima se vladajući, tijem pružaju narodu na pouku duhovne primjere. Neka Božja milost sačuva blaženstvo Vaše u zdravlju i da se možete za nas Bogu moliti'. Poslije ovoga Dionisije kazuje ep. Stevanu u svome ovom pismu, i kakve je kanone priveo u zbornik, a to su: kanoni sv. apostola, zatijem kanoni sviju sabora do IV. vaseljenskoga halkidonskoga.

Mi smo priveli ovo Dionisijevo pismo radi toga, da se vidi koliki su značaj imali tada na zapadu kanoni istočne crkve i koliko su te kanone uvažavali. A znamenito je ovo za nas i za dalmatinsku crkvu još i stoga, što je glavni kanonički zbornik, koji će zatijem poslužiti i svoj zapadnoj crkvi, postao po incijativi jednog dalmatinskog episkopa, i iz dalmatinske crkve taj je zbornik prešao u Rim i u ostale zapadne crkve, kao opći crkveni kodeks za dobru crkvenu upravu."[110]

Zatim Milaš kaže da je solinski biskup Stjepan nakon toga umro, a naslijedio ga je Honorije III. (528.-544.). Upoznavši se Honorije s "kanonima istočne crkve, a između prvih stvari, da svake oblasne crkve uprava mora biti ***saborna****, i da se saborno*

[110]MILAŠ, N. dj., 24-25.

ima ustanoviti sve što se tiče dobrog crkvenog uređenja, Onorije, malo vremena poslije nego što će zauzeti katedru, odluči sazvati sabor od područnih episkopa, sveštenstva i uglednijih svjetovnjaka, na kome bi se saboru izdala za dalmatinsku crkvu nužna pravila ... Na tome saboru izdano je 13., odnosno 14 kanona ... U zaključnom (14.) kanonu pokazuje se potpuna samostalnost tadašnje dalmatinske crkve u svojoj unutrašnjoj upravi, - u svemu jednaka samostalnost, kao što je i danas u oblasnim crkvama toga doba i istoka i zapada, i kao što je i danas u oblasnim pravoslavnim crkvama ... Nema tu nikakve sankcije od strane starije neke crkvene vlasti, da bi mogle ovakve naredbe oblasnog crkvenoga sabora stati na snagu. Tek u mnogo kasnije vremena pronašlo se na zapadu, da treba potvrde iz Rima zaključaka svakog oblasnog crkvenog sabora, da bi ti zaključci mogli stati na snagu i biti obavezni".[111]

Iz prednjih ulomaka Milaševa teksta dalo bi se zaključiti da je sve što se u Crkvi u prvim stoljećima događalo ili odlučivalo, imalo je svoj začetak i korijen u istočnoj crkvi. Ne smije se zaboraviti da su na prvih osam ekumenskih koncila, iako ne na svima, sudjelovali i biskupi Zapada u nazočnosti papinih izaslanika ili s papinom privolom. Prema tome zaključci doneseni na Istoku nisu plod samo mudrosti i znanja jedne strane, tj. istočne. Ako je Crkva bila jedinstvena, kako i Milaš priznaje (str. 80) do XI. st., zašto neke razlike istočne crkve iz vremena nakon raskola, premještati i stavljati u prva stoljeća kad su se crkvene strukture postupno razvijale i dobivale nove oblike u odnosu na prve početke crkvenog života i djelovanja? O tom će kasnije biti više riječi. Iako Milaš otvoreno priznaje svoju naklonost prema svemu onome što ima veze ili dolazi s Istoka, istinoljubivost i čestitost traže da se priznaju negativne pojave u tim istim povijesnim razdobljima, a bile su nazočne u nemalom broju u crkvenim i državnim ustanovama na Istoku. Možda je Milašev stav odraz njegove nostalgije što istočni način upravljanja u crkvenim područjima njegova interesa (Dalmacije) nije u njegovo vrijeme odlučan i značajan, kako je on priželjkivao.

[111]N. MILAŠ, N. dj., 25-27.

Doznali smo Milaševo mišljenje o Dionizijevu zborniku, a sada čujmo i drugu stranu: "Vrlo značajno djelo što je Dionizije Mali ostavio je Zbornik kanona, koje je sabrao koliko iz koncila istočnih toliko i zapadnih. Već su opstojali neki prijevodi koncila što su se održali među Grcima, ali su bili dosta manjkavi (nepotpuni). Zato je pod uplivom nekoga prijatelja Lovre, a posebno na traženje Stjepana, solinskog biskupa, učinio novi prijevod, počinjući od apostolskih kanona, ali upozoravajući da mnogi nisu odgovarali svojoj vjerodostojnosti. Zatim je umetnuo one (kanone) iz koncila, koji su bili uvedeni u kodeks grčke crkve, a obuhvaćao je 165 poglavlja. Tu je nadodao kanone kalcedonskog koncila, koje je preveo iz drugoga grčkog uzorka, i napokon kanone koncila sardičkog i afričkog, što su se nalazili u nekim latinskim zbirkama. Ovu zbirku su svi prihvatili s odobravanjem, a posebno Julijan, svećenik sv. Anastazije, učenik pape sv. Gelazija, koji je potakao da nadoda drugi dio što obuhvata papinske odluke, uvrštene u drugim zbirkama uz kanone koncila, što je Dionizije izvršio sa svom mogućom marljivošću, počimajući od odluka sv. Siricija. Kao što je prvi dio bio dobro primljen, tako je dobro primljen i ovaj drugi dio ovog djela, čemu se mnogo radovala rimska crkva, iako nije dala službeni autoritet ... Međutim, Dionizije je uza svu brigu u svojim papinskim dekretalima ispustio mnoge glasovite papinske odluke što su bile prije i poslije sv. Siricija ..."[112]

Milaš tvrdi da je solinski biskup Stjepan naslijedio Honorija III. (526.-544.).[113] Prema općem šematizmu i Bulić-Bervaldiju to nije Honorije Treći nego Drugi, a bio je biskupom od 528. do 547. godine.[114]

Honorije II. sazvao je crkveni sabor u Solinu 530. godi-

[112]ROHRBACHER, N. dj., sv. V, 90.
[113]MILAŠ, N. dj., 25.
[114]Opći šematizam, 199; BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 50-51.

ne. On je u Solinu podigao crkvu u obliku grčkog križa, dugu i široku po 40 m, ne računajući apsidu, kako je već rečeno (str. 27). Nađeno je više ulomaka, na kojima je sprijeda urezan Honorijev monogram. Kako su u Solinu bila dva biskupa imenom Honorije, drži se da je ovaj podigao spomenutu baziliku.

Prvi solinski koncil govori o dilapidaciji crkvenog imanja, o svećeničkim zajmovima, o skrbi za siromahe, o ređenju svećenika po nekom stalnom redu, po kanoničkim propisima, da se ne podižu crkve i oltari, ako nisu dovoljno opskrbljeni za pristojno uzdržavanje, i napokon određuju neke stvari glede pokore i odrješenja za razne grijehe itd. Sve u 13 kanona.

Drugi koncil u Solinu održan je 533. godine. Bavio se osnivanjem triju novih biskupija. Sigurnim se može držati da je Honorije II. dugo biskupovao u Solinu, da je svoj rad započeo izvrsno i mnogo toga htio urediti, što je u Dalmaciji na crkvenom polju bilo neuredno, ali da se malo pomalo udaljio od prave staze i zaslužio ukor pape Vigilija.[115]

Iz napetih odnosa solinskog biskupa s papom ne možemo zaključiti da se radi o nekom potpunom prekidu odnosa između Rima i crkve u Dalmaciji, jer *Milaš piše: "... postojali su ipak bar formalno nekadašnji jerarhijski odnosi između dalmatinske crkve i rimskoga patrijarha, pape, sve dok je živio mitropolit solinski Onorije. Za vrijeme Onorijeva nasljednika mitropolita Frontinijana, prekinuše se ti odnosi". Zatim nastavlja: "Revnitelji 'pravoslavlja' svakako su željeli, da jednom prestanu ti sporovi ..."*[116] Otkuda u šestom stoljeću pravoslavlje kad ga u to doba nitko nije mogao ni izmisliti. Zašto Milaš ne želi upotrijebiti onodobnu riječ ortodoksija ili pravovjerje?

Solinskoga biskupa Frontinijana protjerao je 554. u Tebaidu, u progonstvo car Justinijan. U Tebaidi je ostao osam godina, odakle je bio izagnan u Anciru. Nije poznato kad je umro, ni kad je počeo biskupovati, ali je prestao biti biskupom 554.

[115]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 52-56.
[116]MILAŠ, N. dj., 30.

godine. Možda bi se početak njegova biskupovanja mogao staviti u 547. godinu. Živio je u doba kad se u kršćanskom svijetu podigla velika buka o trima kapitulima. O tome je bilo govora na str. 45-46.[117]

Milaš je dosada dva puta spominjao solinskog biskupa Petra i stavljao ga u vrijeme i okolnosti koje se ne mogu povijesno opravdati i dokazati. O njemu sada govorimo, jer je živio poslije biskupa Frontinijana.

God. 1905. i kasnije, istočno od bazilike Simferijana i Ezihija, otkriven je hodnik, dug 140 m i širok 4,50 m. U tom hodniku na trima kapitulima urezan je monogram imena PETRUS i isto ime spomenuto dva puta u jednom natpisu u tome hodniku. Njegovo biskupovanje bijaše ni punih osam godina (554.-562.)[118]

Nasljednik solinskog biskupa Petra bio je Probinus koji je započeo svoju službu 562. On je bio prisiljen ostaviti Solin i pobjeći u Akvileju, gdje je našao još Paulina, koji ga je bio zaredio solinskim biskupom, a to se dogodilo možda 566., kad se u Solinu spominje drugi biskup. Paulin je biskupovao u Akvileji još četiri godine, do 570., a iza njegove smrti naslijedio ga je Probinus. "Probinus Salonitanus a Paulino Schismatico consecratus cuius successor fuit".[119]

Zatim Milaš nastoji čitatelje upoznati s pitanjem triju kapitula. Caru su savjetovali da bi lako mogli predobiti monofizite,[120] *ako bi on izdao edikt i u njemu osudio tzv. tri kapitula. Car je na to pristao i 544. izdao odnosni edikt. Edikt je stvorio nove nemire u Crkvi. Tadašnji carigradski patrijarh Mena opirao*

[117]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 56-58.
[118]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 58-60.
[119]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 60-61.
[120]Monofiziti ili monofizitstvo ne dopušta govor o dvjema naravima u Kristu. Po glavnom predstavniku taj se stav nazivao i eutihijanizam. Carigradski monah Eutih bio je najoštriji zastupnik odbacivanja dviju naravi. Kasniji zastupnici monofitizma često su zabacivali Eutiha. Monofizitstvo je osuđeno 451. na Kalcedonskom saboru tzv. kalcedonskom dogmatskom definicijom, a osobito poslanicom pape Leona Velikoga biskupu Flavijanu.

se prihvatiti edikt, ali ga je ipak prihvatio i odobrio, kao i tri istočna patrijarha: aleksandrijski, antiohijski i jeruzalemski.[121]

Na Zapadu je sasvim drukčije pošla stvar s carevim ediktom. Doznavši za Justinijanov edikt, većina biskupa na Zapadu, osobito u sjevernoj Africi, odlučno su se usprotivili, smatrajući to povredom kalcedonskoga sabora. I papa Vigilije bio je protiv edikta. Zato car pozove papu u Carigrad da osobno razjasni stvar. Papa je 547. stigao u Carigrad, ustrajao je protiv edikta i nije htio općiti s carigradskim patrijarhom Menom. Postupak carev u obranu svoga edikta, učinio je da je Vigilije popustio i pomirio se s Menom, kojom prilikom je izdao svoj Judicatum, primajući i usvajajući carev edikt.[122]

"Ovaj postupak Vigilijev, čim se za isti doznalo, podigao je protivu Vigilija mal ne sav zapadni episkopat. Uzaludna su bila sva pisma, što je iz Carigrada slao na Zapad, i u kojima se pravdao i razjašnjavao stvar. Opće je mišljenje zavladalo bilo, da se papa složio sa neprijateljima prave vjere i da je odstupio od vjerovanja, utvrđenoga na halkidonskom saboru. Proglasivši papu odstupnikom od halkidonskog vjerovanja, i javno na raznim saborima osudiše njegov Judicatum. Odlučnije od ostalih ovo učiniše episkopi sjeverne Afrike, Galije, Ilirika i Dalmacije. Episkopi sjeverne Afrike čak proglasiše Vigilija odlučenim od pravoslavne crkve (koje pravoslavne crkve?). *Nije pomoglo Vigiliju, ni kad je carigradski sabor 553. izrekao osudu onih 'poglavlja'. Započeta protivnost papi na Zapadu trajala je uporno. Proglasiše se odjeljenima od Rima i rimskoga pape sve glavnije oblasne crkve Rimu. U nekim je crkvama to trajalo vrlo dugo, tako da je na pr. akvilejski patrijarh stupio opet u svezu sa Rimom tek 700. godine".*[123]

Kako drugi autori gledaju na slučaj Vigilijev?

"Justinijan je 543. i 544. objavio edikt, kojim je osudio Tri kapitula. Osudio je: a) Teodora mopsuetskog i njegove spise, b) spise Teodoreta iz Cire i protiv Ćirila i efeškog sabora,

[121]MILAŠ, N. dj., 30-31.
[122]N. MILAŠ, N. dj., 31-32.
[123]N. MILAŠ, N. dj., 32.

i c) pismo Ibas iz Edese Mariji iz Perzije. Mena, carigradski patrijarh, poslije nekog otezanja, prihvatio je edikt, kao što su ga prihvatili svi biskupi Istoka. Zapadna se Crkva usprotivila tome ediktu, jer je kalcedonski sabor povratio Teodoreta i Ibasa na njihova sjedišta, poslije odreke njihovih zabluda, a razborito je šutio s obzirom na Teodora mopsuetskog, koji je preminuo u zajedništvu Crkve. Zapadnjaci nisu mogli niti su htjeli zanijekati da su Tri Kapitula podupirala nestorijanstvo. Oni se nisu slagali s Istočnjacima glede koristi i prikladnosti ove nove osude.

Borba bi brzo prestala da Justinijan u prepirku nije uveo papu Vigilija. Čim ga je car dovukao u Carigrad, papa, tek što je stigao, vrlo oštro se izjasnio protiv osude, i zato je postao zatočenik. Zlostavljan, i bojeći se šizme, Vigilije 548. objavio je Judicatum, koji je osudio Tri Kapitula, s ovim dodatkom: 'Držeći sve što je u nicejskom, carigradskom, prvom efeškom i kalcedonskom časnom saboru ostaje trajno definirano i potvrđeno vlašću naših predšasnika - Salvis omnibus atque in sua perpetua firmitate durantibus, quae in venerandis constat Conciliis definita, et praedecessorum nostrorum auctoritate firmata'. Sav je Zapad odmah ustao protiv pape, kojega su Afrikanci izopćili. Đakon Rustik je izrekao sve zlo što je mogao među svojom obitelji, a đakon Pelagije isto je tako učinio u Rimu. Tada je Vigilije počeo razmišljati na opći koncil i tražio je svoj Judicatum od Justinijana. Nakon dugih iščekivanja car ga je vratio, ali preradivši novi edikt protiv Tri Kapitula (551.), kojega su protiv papine volje, prihvatili svi istočni biskupi.

Kad je Vigilije prosvjedovao, te videći da mu se prijeti, najprije se sklonio u crkvu sv. Petra, gdje su s njim zlo postupali, i 23. XII. 551. otišao je u Kalcedoniju. Tada je Justinijanov položaj postao veoma opasan. On je molio papu da se povrati u Carigrad. Iako je ovaj (papa) na Belizarevo traženje pristao, ipak je apsolutno odbio da uzme učešća na saboru, jer je 151 biskup, izuzevši 6 afričkih, radio po carevoj volji i vlasti. Za vrijeme ovoga petoga općeg koncila Vigilije je predložio Constitutum 14. V. 553., koji je zabranjivao osudu Tri Kapi-

tula. Sabrani biskupi, po Justinijanovoj naredbi izbrisali su papino ime iz diptiha, držeći se ipak jedinstva sa sv. Stolicom (Biskupi su odgovorili: 'Servemus itaque unitatem ad apostolicam sacrosanctae ecclesiae sedem antiquioris Romae'). Sabor je održao 8 sjednica, osudio Tri Kapitula i objavio 14 osuda među kojima je odbačeno više hereza sa svojim začetnicima.

Justinijan je prognao latinske crkvenjake iz opozicije, i sa svojim obećanjima i prijetnjama djelovao i na Vigilija. Što je sigurno, da je ovaj napokon popustio. Od 8. prosinca 553. i 23. veljače 554. papa je potvrdio odluke petoga općeg sabora i u isto vrijeme odobrio osudu Triju kapitula. Žalosno je priznanje da je papa promijenio mišljenje treći put. Vigilije je proveo 9 godina u Carigradu posred veoma teških prilika, služeći se svom snagom da ukloni opasnosti koje su prijetile sa svih strana. Uvijek čvrst i odlučan u pitanjima vjere, čini se da je bio prevrtljiv s obzirom na pitanja uputnosti. Oklijevao je o koristi ili nuždi da udari anatemom ljude koje je štedio Kalcedonski koncil, da izreče osudu što su monofiziti držali kao pobjedu, a što su biskupi Zapada promatrali kao pomanjkanje obzira za Kalcedonski koncil. Da su njegovi strahovi od šizme bili utemeljeni, budućnost je dala sjajan dokaz.

U proljeće 555. Vigilije je poduzeo put povratka u Rim, ali je 7. lipnja umro u Sirakuzi."[124]

Milaš nastavlja: "Za vrijeme prvoga od sada spomenutog dva mitropolita, dakle Natalisa, počinje opet Rim ulaziti u poslove dalmatinske crkve. To je bilo 589. godine; a povodom tome bila je jedna raspra između solinskog mitropolita Natalisa i arhidjakona solinske crkve Onorata, a za vrijeme pape rimskoga Pelagija.

Mitropolita Natalisa opisuje arhidj. Toma kao čovjeka koji se nije vladao, kao što priliči jednom prvosvešteniku ... Arhidjakonu solinske crkve Onoratu nepravo je bilo, da se tako vlada

[124]P. ALBERS, Manuale di Storia ecclesiastica, I, 1924, 218-220; usp. ROHRBACHER, N. dj., V. 161-183.

njegov starješina, te se uz dužne obzire starao da navede na dobro svog arhijepiskopa ... Omrazao je radi toga Onorat arhijepiskopu ... Arhijepiskop ga tada liši arhidjakonske službe. Onorat ... se obrati papi ... Onorat odluči pokoriti se svome arhijepiskopu i primi prezvitersko rukopoloženje. Arhijepiskop ga tada liši arhidjakonske službe. I opet se Onorat obrati u Rim ... Ali pisma što uslijed ove nove tužbe stigoše iz Rima u Solin, imala su kod mitropolita Natalisa onu sudbu, koju su imala i prva dva pisma ...

Umre mitropolit Natalis krajem 592. ili u početku 593. godine, i naslijedi ga Maksim, kojega arhidjakon Toma zove schismaticus... Kad je izabran i posvećen bio Maksim, niti je hteo da pristupi papi, kaže arhidj. Toma, niti da sluša njegove naredbe ... Po naredbi carevoj Maksim pođe 599. godine u Ravenu, i tu nekako uredi odnose svoje i svoje crkve sa rimskim prijestoljem.

Poslije te godine izgleda, da su nastupili pravilni odnosi između dalmatinske crkve i rimskoga pape ..."[125]

Što se može reći o spomenuta dva biskupa?

Natalis je biskupovao u Solinu 582.-592. Iz ovoga vremena imamo 11 pisama pape Grgura Velikoga, koja se bave crkvenim odnošajima u Solinu. Još za pape Pelagija II. nastao je spor između biskupa Natalisa i pape. Natalis se bavio "sed epulis et cotidianis conviviis cum cognatis et amicis vacabat", a crkveno blago i posuđe razdijelio je prijateljima i suplemenjacima. Uza nj je bila bogata i uplivna rodbina. Ponašanje Natalisovo doprlo je do pape preko upravitelja crkvenoga solinskog imanja, kojega se biskup želio riješiti. Papa Pelagije pozove Natalisa na parnicu, kojoj se on nije htio odazvati. U međuvremenu je umro papa Pelagije, a na njegovo mjesto došao Grgur Veliki. Natalis je redio za svećenika upravitelja dobara Honorata i skinuo s tog položaja i na njegovo mjesto postavio sebi slična. Honorat je izvijestio papu o nedjelima Natalisa. Papa je Honorata povratio u prijašnju službu. Uz papine razne

[125]MILAŠ; N. dj., 33-35.

pritiske Natalis se bio za neko vrijeme popravio. Malo iza toga zatekla ga je smrt.[126]

Nakon smrti Natalisa svećenstvo i puk su izabrali za biskupa arhiđakona Honorata, kojemu se papa radovao. Ali smutljivci u Solinu i van Solina, uz koje su pristali biskupi pokrajine, izabrali su i posvetili nekog Maksima. Izbor bi obavljen uz oružanu silu. Kad je papa to doznao, pisao je u travnju 594. Maksimu "praesumptori in Salona", spočitavajući mu bezakonja učinjena prilikom njegova izbora i ređenja i naređuje da ni on ni oni koji su ga redili ne smiju obaviti kakav svećenički čin ni misiti. Papa Grgur je nastojao da bi se sredile nesretne prilike solinske crkve, ali je svjetovna vlast bila pri ruci Maksimu. U rujnu 595. papa je pozvao Maksima da dođe ad limina na opravdanje. Još je neko vrijeme Maksim oklijevao pokoriti se papi, ali se ipak pokajao i papa ga je primio u zajednicu i priznao solinskim biskupom. Maksim je počeo biskupovati 598. kad ga je papa potvrdio i upravljao biskupijom do 610. godine.[127]

Na kraju rasprave o solinskim biskupima iz prvih vremena kršćanstva možemo iznijeti još jedno mišljenje: "Iz sačuvanih dokumenata može se zaključiti da je solinski biskup izravno podložan sv. Stolici kao i biskup u Milanu. Bira ga kler i narod, a potvrđuje papa. Ni solinski ni bilo koji dalmatinski biskup ne potpada pod crkvenu vlast neke druge crkvene pokrajine".[128]

*****

Ustrojstvo Crkve

Kako su se dosada spominjale razne strukture Crkve, ali nije ni približno bio razjašnjen nastanak i razvoj tih struktura,

[126]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 62-64.
[127]ISTI, N, dj., 64-67.
[128]BUTORAC-IVANDIJA, N. dj., 27.

čini nam se potrebnim i korisnim nešto više reći o nastanku ustrojstva Crkve i razvoju struktura ranog kršćanstva u Crkvi.

Crkvu je ustanovio Isus Krist da na ovozemnom putu ljude vodi k vječnosti. Još za svoga zemaljskog života Isus je odabrao 12 apostola, kojima je poglavicom postavio Petra. Zboru apostola s Petrom na čelu dao je svoju vlast i na njih prenio službu, koju je kao prorok, svećenik i kralj vršio na zemlji. Ta služba od apostola prešla je na njihove nasljednike, koji će u ime Isusovo tumačiti Kristovu nauku, upravljati Crkvom, dijeliti sakramenta. Iz tog izvora kao temelja razvila se crkvena upravna organizacija i vlast u Crkvi.

Kad je u Africi nastao spor između kartagenskog svećenika Cecilijana i nekih biskupa, šizmatički biskupi donatisti[129] su se obratili na cara Konstantina da njihov spor razvidi i riješi. Car je ukorio šizmatike što su se u crkvenim stvarima prizvali na svjetovni sud, te je stvar prenio na papu Melkijada (310.-314.) i druge biskupe. Papa je sazvao sabor u Lateranu (2. X. 313.), gdje je bilo presuđeno u korist Cecilijanovu.[130]

Rimskom presudom donatisti nisu bili zadovoljni, te su se ponovno prizvali na cara. A car je sazvao drugi sabor u Arles, gdje su donatisti bili osuđeni. Međutim, oni se i treći put prizivaju na cara, koji je sazvao drugi put sabor u Arles (314.) i osudio donatiste. Nakon trećeg priziva donatista, car uzima stvar u svoje ruke i (10. XI. 316.) izriče svoj sud, kojim osuđuje donatiste i proglašuje nevinim Cecilijana. Time se car stavio iznad pape i dvaju crkvenih sabora.[131]

Car Konstantin, kao državni poglavar, svojim miješanjem u crkvena pitanja i svojim stavom odlučivanja nanio je mnogo

[129]Donatisti. Duhovni oci donatistima su Tertulijan i Ciprijan. Montanistički spiritualizma i ćudoredni rigorizam Tertulijanov ujedinjuju se u donatizmu s tezom Ciprijanovom, da valjanost sakramenta ovisi o dostojnosti (pravovjernosti) djelitelja sakramenta. Kasnije su donatisti naučavali da Kristova crkva ne smije u svom krilu trpjeti grešnike. Po svome propagatoru, biskupu Donatu, dobila je ova hereza ime. Donat je bio šizmatički biskup u Kartagi (313.-355.).
[130]MARKOVIĆ, N. dj., 37-49.
[131]MARKOVIĆ, N. dj., 50.

zla Crkvi ne samo u ono doba nego i za sva kasnija vremena. Caru su u tome bili na ruku i neki biskupi.

Ne samo u navedenom slučaju nego i u Nicejskom saboru (325.) nalazimo cara, koji je uz pristanak pape Silvestra sazvao sabor, na kojem se skupilo oko 318. biskupa.[132] Papa Silvestar nije došao iz Rima zbog starosti. Pojavili su se svećenici koji su ga zastupali. Sa Zapada je došlo samo pet biskupa.[133] Saboru je presjedao car sa zlatnim vijencem na glavi i sa skrletnim plaštem, optočenim od vrha do dna zlatom i dragim kamenjem. Nije stajao na saboru kao slušač ili promatrač, već se uplitao u raspravljanje spornih pitanja, posredovao među biskupima, nagovarao, pridobivao i privlačio na svoju ruku.[134] U knjizi upućenoj aleksandrijskoj crkvi car piše: "S njima (biskupima) i ja, jedan od vašega broja, koji se dičim, da sam vaš drugar u služenju, istraživao sam istinu".[135] A tada car nije bio ni kršćanin!

Car je Arija[136] prognao iz domovine. Kasnije je Arije napisao drugu ispovijest i car je tu ispovijest prihvatio, te je od Atanazija, aleksandrijskog biskupa, tražio da primi Arija u

[132]ISTI, N. dj., 50.
[133]HUBERT JEDIN, Crkveni sabori, Zagreb, 1980, 13-16.
[134]MARKOVIĆ, N. dj., 51.
[135]MARKOVIĆ, N. dj., 52.
[136]Arijanizam. Njegov tvorac je Arije, koji je rođen druge polovice III. st. u Libiji i pod vodstvom svećenika Lucijana odgajan u Antiohiji. Djelovao je u Aleksandriji.
Arije uči da je jedan Bog Otac. On je tako transcendentan, da nije mogao sam neposredno stvoriti svijet. On je nerođen, vječan i nevidljiv.
Logos je stvoren iz ništa voljom Očevom, a nije rođen iz biti Očeve. Zato Logos nije Sin Božji ni pravi Bog, nego je po svojoj naravi stvorenje. Logos je suvječan Ocu. On je stvoren prije drugih bića, ali je bilo vrijeme kad ga nije bilo. Logos je kao stvorenje promjenljiv i svojom biti posve različit od Oca. Uza sve to može se nazvati Sinom Božjim iz razloga što ga je Bog kao svoje prvo i najplemenitije stvorenje posinio svojom milošću. I kad ga se naziva Bogom, treba to razumjeti u prenesenom smislu. Cilj, zašto je Sin od Oca postao, jest stvaranje svijeta. Jer Bog ne može stvarati bez posrednih bića, proizveo je najprije Logosa.
Arijanizam je pokrenuo narodne mase i Crkva je bila prisiljena sazvati opći sabor u Niceji (325.). Na saboru je utvrđena pravovjerna nauka i Arije udaren anatemom.

crkvenu zajednicu. Nakon raznih spletki car je sazvao sabor 335. u Tiru, a u pismu je zaprijetio da će prognati Atanazija, ako se pokaže upornim. Zaista, tirski sabor je osudio Atanazija, kojega je car prognao u Trevir. Tako je završio slavni borac pravovjerja i nicejske vjere.[137]

Crkva kao Božje djelo izložena je od početka kušnjama i protivljenjima. Zato je apostol Pavao opominjao Timoteja da sačuva što mu je predano i da se čuva otpadnika od vjere.[138] Biskupi su postali nasljednici apostola, dok su biskupi glavnih gradova postali metropoliti i upravitelji pokrajinskih biskupija. Metropoliti su upravljali izborom novih pokrajinskih biskupa, potvrđivali njihove izbore, sazivali pokrajinske sabore. A metropolije su se okupile oko triju glavnih gradova: Rima, Aleksandrije i Antiohije, jer je crkve tih gradova utemeljio apostolski prvak sv. Petar. Tako su se stvorile tri prvotne patrijaršije. Svima je trebalo jedno središte, a to središte je rimska crkva, gdje je apostolski prvak bio propet i pokopan.[139] Zato sv. Ignacije (+107.) naziva rimsku crkvu **predsjednicom**, Origen (+253.) je zove najglavnijom između svih crkava, dok Ciprijan (+258.) dodaje da je ona **glavni kamen, panj i majka Katoličke crkve**, stolica iz koje izvire jedinstvo biskupa.[140] Kršćani su od prvih početaka bili svjesni da je kod Petrovih nasljednika najviša vlast u Crkvi, i da toj vlasti imaju se svi pokoravati.[141]

Sveopća kršćanska svijest o papinu primatu vodila je u Rim Polikarpa, Hipolita, Ireneja, Origena, Atanazija, Marcela iz Ancire, Asklepu iz Gaze, Lucija iz Drinopolja, Teodula i Olimpija iz Trakije, te mnoge druge biskupe iz Sirije i Fenicije. Zato grčki povjesničari Sokrat i Sozomen ne prigovaraju papi Juliju (337.-352.), koji se, pišući Istočnjacima, pozvao na crkveni zakon, po kojemu, reče, ima se držati, da ne valja ništa što

[137]MARKOVIĆ, N. dj., 54.
[138]I Tim, 6, 20-21.
[139]MARKOVIĆ, N. dj., 62-64.
[140]MARKOVIĆ, N. dj., 64.
[141]MARKOVIĆ, N. dj., 65.

je u crkvi učinjeno preko papine volje. Vlast koju papa posjeduje njemu je svojstvena **jure divino**. Vlast koju imaju patrijarsi nad metropolitima izvire iz papina poglavarstva kao iz vrela. Crkveni oci kao Euzebije, Epifanije, Grgur Nazijazenski, Teodoret, dok ističu patrijaršijsku vlast, pozivaju se na Petrovu osobu. Ni crkveni oci ni sabori nisu patrijaršijsku vlast izvodili iz svjetovnog ugleda dotičnih gradova. Ta vlast je po kanonima stekla svoje obličje. A sabori, koji su prema potrebama Crkve stvarali kanone, nisu stvorili vlast. Oni su je našli u Crkvi, pa su je pravilima ograđivali i utvrđivali. I kad bi patrijaršijska vlast bila stvorena kanonima, kanoni nisu mogli postati valjani protiv volje Petrovih nasljednika, jer vlast ustanovljena kanonima izvire iz obilnije vlasti, koju je Isus dao Petru.

To su osnovni obrisi ustrojstva hijerarhije, koji se nalaze u najstarije doba u Crkvi, kao što nalazimo vlast rimskoga pape, koja se poput živog organizma kroz stoljeće razvijala i usavršavala.[142]

Prvi poznati biskup u Bizantu je sv. Metrofan, a drugi sv. Aleksandar. Tu su bili između 315. i 340. godine. Aleksandar je bio biskup u Bizantu kad je Konstantin došao u Bizant i počeo podizati svoju prijestolnicu. Biskupi Bizanta tada su bili podložni heraklejskom metropoliti.[143]

Uplitanje i miješanje bizantskih careva u crkvene poslove i nametanje svoje volje crkvenim poglavarima, više je škodilo Crkvi nego li su joj škodili rimski carevi progonitelji. Tako je car Konstancije poslao u progonstvo papu Liberija.[144] Car papa saziva sabor i odlučuje o čemu sabor ima raspravljati. Teška su vremena za Crkvu, gdje su se raširila razna krivovjerstva među biskupima, a carevi su se stavljali iznad biskupa i odlučivali. U takvim prilikama se Istok obraćao Rimu. Bazilije Veliki piše Atanaziju da se istočni biskupi obrate na rimskoga biskupa, te ga zamole da svojom vlašću gleda urediti poslove Istočne

[142]MARKOVIĆ, N. dj., 65-67.
[143]MARKOVIĆ, N. dj., 67.
[144]MARKOVIĆ, N. dj., 79-88.

crkve.[145]

A kad je Teodozije postao carem, sazvao je sabor u Carigradu, u svibnju 381. godine. Ovaj sabor nije bio "vaseljenski". Takvim je kasnije postao. Tako su na sabor bili pozvani samo istočni biskupi. Ima dokaza da nije bio sazvan mimo znanja i pristanka pape Damaza.[146] Godinu dana prije toga pisao je papa u Solun nadbiskupu Akoliju i biskupima njegove pokrajine neka paze da na saboru, koji će se sastati u Carigradu, bude izabran vrijedan i neporočan pastir onoj crkvi ... da bude izabran biskup koji će biti vrijedan učvrstiti crkvi mir.[147]

God. 381. Nektarije je bio izabran za carigradskog biskupa. Kao biskup carske prijestolnice, po crkvenom stilu još nije bio metropolit i nije imao pravo da prednjači biskupima apostolskih stolica, kao npr. patrijarsima Aleksandije i Antiohije. Carevi su tada stolovali u Nikomediji, Milanu, Srijemu i Treviru, te biskupima tih gradova crkva nije nikad priznala ni vlasti ni časti koliko aleksandrijskome i jeruzalemskome, premda u njima nikad nisu stolovali carevi. Neposredno postanje od apostola u crkvenom redu daje prednost nad ostalima, a ne ugled i sjaj što ga gradovi dobivaju od carskog dvora. Ako je u zadnje doba nekim biskupskim stolicama pridošla veća crkvena vlast i čast, to se moglo zbiti, ako je na to privoljela **vrhovna vlast** sveopće crkve; jer ni carski dvor ni careva osoba, ma gdje stanovao, ne mogu mijenjati crkvene uredbe.[148]

Među ustanovljenim kanonima na Carigradskom saboru ističu se drugi i treći. Ovdje spomijemo samo treći kanon, koji stvara novu uredbu u crkvenoj hijerarhiji: "Carigradski biskup neka ima prednost časti (odmah) iza rimskog biskupa, jer je Carigrad novi Rim".[149]

Time je unesena smutnja i poremećen red u Crkvi što

[145]MARKOVIĆ, N. dj., 101-102.
[146]MARKOVIĆ, N. dj., 112.
[147]MARKOVIĆ, N. dj., 112.
[148]MARKOVIĆ, N. dj., 114.
[149]MARKOVIĆ, N. dj., 115-116.

je utvrdio Nicejski sabor. Nicejski je sabor (odredio) proglasio aleksandrijsku i antiohijsku crkvu odmah iza rimske, pa se može postaviti pitanje: tko je dao vlast Carigradskom saboru koji nije bio ekumenski?

Iako se u trećem carigradskom kanonu govori o časti, na Istoku su odmah počeli tumačiti onaj kanon kao o pravoj vlasti.

Sv. Ivan Zlatousti, carigradski biskup, nepozvan svrže nikomedijskog biskupa Geroncija, što je kasnijim njegovim nasljednicima služilo kao izgovor i opravdanje, kad su razmicalI međe svoje oblasti na štetu Trakije, Ponta i Azije.

Za Atika (406.-425.) počinju velike uzurpacije na temelju trećeg carigradskog kanona, kad je u spomenute tri dijeceze izmamio od cara zakon, po kojemu u njima nitko ne može postati biskup bez potvrde carigradskog biskupa.[150]

Focije kaže da je papa Damaz potvrdio Carigradski sabor. Ali se odatle ne može izvesti da je Damaz potvrdio kanone sabora. Rimska je stolica već prije osudila Macedonijevo krivovjerstvo.[151] Pa je u tome smislu potvrdila vjerovanje carigradskog sabora. To svjedoči papa Grgur Veliki. Leon Veliki kaže da kanoni nisu poslani rimskoj crkvi da ih potvrdi.

Ono što nije učinila ni potvrdila Sv. stolica, učinio je car Teodozije 30. VII. 381. na želju biskupa. Car najprije imenuje carigradskog biskupa Nektarija, a za njim aleksandrijskoga i ostale redom.[152]

Istočni biskupi u ovo doba počinju se odviše klanjati svjetovnoj vlasti i počinju zazirati od Rima. Da se razriješi

[150]MARKOVIĆ, N. dj., 119-120.

[151]Hereza je nazvana po Macedoniju, carigradskom biskupu; zove se još pneumatomahija, po pneumatomasima, nijekateljima božanstva Duha Svetoga. Posljedica arijanstva bilo je poricanje božanstva Duha Svetoga. Prema arijevskoj nauci sve što nije nerođeno mora biti rođeno, ili dapače stvoreno. Arijevi pristalice su učili da je i Duh Sveti stvorenje. Pri tome su se oslanjali na poslanicu Hebr 1, 14, pa su Duha Svetoga nazvali stvorenje, jednim od duhova koji su poslani na službu, kako veli sv. Atanazije. Hereza je osuđena 381. na saboru u Carigradu.

[152]MARKOVIĆ, N. dj., 122.

tzv. antiohijski raskol, papa Damaz je pozvao istočne biskupe na sabor u Rim. Istočni su biskupi papinu ponudu odbili, a htjeli su da im papa i zapadna crkva odobri što su na štetu crkvenog jedinstva učinili.[153]

Kad je Teofil Aleksandrijski sazvao sinodu i na njoj osudio Ivana Zlatoustoga, carigradskog biskupa, o tome je isti obznanio i papu Inocenta I. i poslao mu legate ...[154]

Kad su htjeli prognati Zlatoustoga iz Carigrada, on se obratio papi u Rim. U to vrijeme izrečene su riječi koje ocrtavaju bizantizam, kad je caru Arkadiju rečeno: "Care, ti si nam od Boga dan. Nikome ti nisi podložan, dok si svima gospodar. Tebi je slobodno činiti što ti je volja". Zlatoust bi odveden u Bitiniju (9.VI.404.), a odatle u Armeniju u grad Kukus. Svetac je preminuo 14. IX. 407. na putu.[155]

Treba istaći da istočni biskupi obiju stranaka u raspravama nisu drugamo išli nego u Rim kao i zapadni biskupi.[156]

Papa je imao svoga nuncija pri carskom dvoru. Carigradski biskup Atik mnogo puta je slao svoje poslanike u Rim da pitaju crkvenu zajednicu. Kad je Atik upisao u diptihe Zlatoustovo ime, dobio je zajednicu sa zapadnom crkvom.

A kad je uspostavljen mir među istočnom i zapadnom crkvom, papa Zosim (417.-418.) šalje 418. istočnim biskupima u Carigrad, Egipat, Jeruzalem itd. traktoriju (poslanicu), kojom je osudio heretike, Pelagija i Celestija.[157]

"... Ilirski biskupi nisu pazili na te primjere; pa ne postigavši u Rimu, što željahu, obratiše se k Atiku u Carigrad, jer šćahu svakako, da na njihvu iziđe. Atiku je to pristalo u posao; te sazove sabor u Korint; a u isto vrieme nagovori cara Teodosija, da napiše zapovijest, kojom je Ilirik podvržen crkvenoj oblasti carigradskog biskupa ...". Car u svojoj naredbi traži 'da se

[153]MARKOVIĆ, N. dj., 123-124.

[154]MARKOVIĆ, N. dj., 139-140.

[155]MARKOVIĆ, N. dj., 142-147.

[156]MARKOVIĆ, N. dj., 150.

[157]MARKOVIĆ, N. dj., 151-152.

opslužuju starinski kanoni, kako je od davnine pa sve do sada bivalo ...' Marković zaključuje: "No ako to nije bezobrazna laž, onda već nema laži na svietu. Gdje je i jedan sam kanon, koji je, prije toga vremena, podvrgao Ilirik carigradskom biskupu? Koji su to starinski kanoni njemu priznali vlast nad ijednom crkvenom pokrajinom? Ali je najsmionija bezobraština to, što se u Teodosijevoj zapoviesti kaže, da carigradska crkva uživa povlastice staroga Rima. Dakle je bizantijski biskup, što i rimski ... Atika ne boli glava za laži u carevu pismu; one vode k cilju, pa su dobre i svete."[158]

Korintskog biskupa Peregina nije smio uznemiravati Atik, jer ga bijaše odredio papa i u Korintu je ostao do smrti.[159]

God. 451. bio ja sazvan u Efez treći "vaseljenski" sabor, kojemu je u ime pape Celestina I. predsjedao sv. Ćiril Aleksandrijski, gdje je osuđen krivovjerac Nestorije.[160]

To su kratki ulomci iz života Crkve prvih stoljeća, na koje je potrebno upozoriti čitatelje.

*****

2. Promjene jerarhijskog položaja dalm. crkve.

*"U ovo doba dolaze u Dalmaciju **Obri**. Silom oružja zauzimaju oni u Dalmaciji između drugoga zemlje okolo današnjega Sinja i Vrlike. Od tuda su pustošili sve u naokolo dokle bi god doprli. Počeli su bili odmah u početku prijetiti glavnome gradu Dalmacije, Solinu. Carska vojska uspjela je bila na prvi mah*

[158]MARKOVIĆ, N. dj., 155-156.
[159]MARKOVIĆ, N. dj., 157.
[160]MARKOVIĆ, N. dj., 159. - Nestorije, širitelj zablude nestorijanizma, rođen je u Germaniciji u Siriji. Kao svećenik je djelovao u Antiohiji i izišao na glas kao izvanredan propovjednik. Antiohijska škola je naglašavala da su u Kristu dvije potpune naravi, a posebno su isticali cjelovitost Kristova čovještva. Po njima: Krist je potpuni Bog i potpuni čovjek. Ne smije se reći Bog je trpio, Bog je umro, Bog se rodio od Marije. Za njih je Marija Kristorodica, a ne Bogorodica. Car Teodozije II. pozvao je 428. Nestorija na carigradsku biskupsku stolicu. Nestorijeva zabluda se smatra osuđenom 431. na Efeškom saboru. Poslije Kalcedonskog sabora (451.) formirala se Nestorijevska crkva i kao raskolnička postoji i danas.

odbiti ih. Ali malo kašnje navale oni novom silom, i za kratko vrijeme osvoje najjaču u ono doba dalmatinsku tvrđavu, Klis. Poslije Klisa bace se na Solin, osvoje ga i razruše do temelja. Istoj je sudbi podlegao i Epidaur. Teškom mukom i poslije mnogih napora mogla se savladati obarska sila.

*Obično u ovo doba (prva polovica VII. vijeka) bilježe dolazak **Hrvata i Srba** u Dalmaciju. Farlati navodi za Srbe (Sorabi) da su bili u Dalmaciji već u početku IV. vijeka. Piše: 'Prije nego što će gotovo sva Dalmacija doći pod vlast Slavena, narod ovaj srpski već od početka IV. vijeka, a možda i ranije počeo je bio prodirati u Ilirik i Dalmaciju i zauzimati u tim zemljama pojedine gradove i sela. Ovi su Srbi (Sorabi) po svoj prilici onaj narod, za koji biograf cara Konstantina vel., Evsebije, kaže da ga je do 300.000 sa sjevera prešlo Dunav, i da je taj narod car razmjestio po Trakiji, Makedoniji, Miziji, Panoniji i Dalmaciji.*

Za neko su vrijeme bili u Dalmaciji Hrvati i Srbi zajedno sa Obrima. Kad rimske čete zajedno s hrvatskim i srpskim četnicima savladaše Obre, ostadoše tu sami Hrvati i Srbi, pored romanskih (latinskih i grčkih) kolonija. 'Kad se približavao kraj rimske imperije', piše Lucije, 'Dalmacija je gotovo sva bila zapremljena od Hrvata i Srba (dva naroda koji se općim imenom Slovena zovu), zauzevši Srbi istočni dio Dalmacije, a Hrvati ostalo, tako da je ime Dalmatinca ili Rimljanina ostalo samo u sedam gradova, od kojih tri na kvarnerskim ostrvima: Osor, Krk i Rab, i četiri na primorju: Zadar, Trogir, Spljet i Dubrovnik'. Dijelila Hrvate od Srba u Dalmaciji r. Cetina. Hrvati su tu imali župe: cetinsku, imocku, primorsku, bribirsku, ninsku, kninsku, sidrašku i zminsku. Granice nekih od ovih župa prelazile su donekle granice današnje Dalmacije. Od gradova bili su hrvatski: Biograd, Nin, Karin, Skradin i Knin. Po današnjoj političkoj podjeli Dalmacije, Hrvati su zauzimali kotare: zadarski, benkovački, kninski, šibenički, manji dio spljetskoga, sinjski i imocki, osim gradova: Zadra, Spljeta i Trogira sa njihovim okolinama. Ostalo u Dalmaciji zauzimali su Srbi, osim Dubrovnika sa njegovom najbližom okolinom."[161]

[161]MILAŠ, N. dj., 35-36.

Za uvodni dio teksta Milaš se poziva na Tomu arciđakona i Lucića. Ni Toma ni Lucić u svojim tekstovima ne spominju zemalja oko Vrlike i Sinja i zauzeće Klisa. Jesu li ta mjesta bila osvojena prije ili poslije Solina, spomenuti pisci o tome ne govore. Toma kaže da je Solin, kako se drži, bio razoren u vrijeme Gota. A vojvoda Got, koji je stajao na čelu čitave Slavonije, sabrao je veliku vojsku i utaborio se s istočne i zapadne strane grada. Solinjani su se razbježali po otocima i na sve strane. Lucić primjećuje da je Toma zamijenio Gote sa Slavenima.

Lucić piše da su se Slaveni uvukli u Dalmaciju za vladavine Mauricija ili Foke i da su je tada zauzeli. Konstantin Porfirogenet u 29. i 31. poglavlju "O upravi Carstva" piše da su Avari (koje naziva i Slavenima) opustošili Dalmaciju u Heraklijevo vrijeme, te da su ih za istoga Heraklija pobijedili i protjerali Hrvati i Srbi.

U bilješci ispod citiranog Lucićevog teksta prevoditelj je zapisao: Konstantin Porfirogenet niti u 29. a ni u 31. poglavlju ne datira dolazak Avara i Slavena za Heraklija, ali tako datira podvrgavanje Hrvata pod vlast bizantskog cara. Konstantin nigdje ne piše da su u protjerivanju Avara sudjelovali Srbi.[162]

A u rečenici: "Prije nego što će gotovo sva Dalmacija doći pod vlast Slavena narod ovaj srpski (podcrtao pisac) ...", Milaš se poziva na Farlatija. U Farlatijevu tekstu nema riječi koja bi se mogla prevesti "srpski". Zato donosimo dio originalnog teksta da se vidi kako je Milaš to preveo: "Antequam Dalmatia fere omnis in jus concederet potestatemque Slavorum, haes gens (podcrtao pisac) inde usque ab initio quarti saeculi, vel etiam antea Illyricum et Dalmatian incursionibus vastare coeperat".[163] Dakle, haec gens Milaš je preveo srpski!

A sada pogledajmo što misle srpski i hrvatski povjesničari

[162]LUČIĆ, O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske, priredila i prevela Bruna Kuntić Makvić, Zagreb, 1986, 261, bilj. 8.
[163]FARLATI, N. dj., I, 122.

o dolasku Hrvata i Srba na njihove današnje položaje? Da li neki od njih prihvaćaju Milaševe stavove i u čemu se s njim slažu?

Mandrović piše da je u početku VI. st., a po svoj prilici i prije toga, s one strane karpatskih gora, koje se tada zvahu Babije gore, bila slovenska država. Bijeli Hrvati su bili susjedi Bijelim Srbima, našim precima. Stari su Srbi nazivali svoju pradomovinu "Bojka", a ležala je u današnjoj istočnoj Galiciji između Visle i izvora rijeke Dnjestra i Pruta.

"Oko 630. navale silni Avari iz Panonije preko Save, te osvoje i oplijene svu Dardaniju (Bosnu) i Dalmaciju, potčine sebi neka slovenska plemena i primoraju da s njima zajednički ratuju. Car Heraklije, tražeći pomoć protiv Avara, pozove u svoje zemlje Hrvate, koji su stanovali iza karpatskih gora. Hrvati pristanu na taj poziv i 634. krenu iz svoje postojbine Bijele Hrvatske, pod upravom petorice braće, od kojih je najmlađi bio Hrvat, siđu niz Karpate u Panoniju, prijeđu Dunav, Dravu i Savu, udare na Avare i oslobode od njih primorje (Dalmaciju) pa se sami u tim predjelima oko 636. nasele, između Drave, Kupe, Vrbasa, Cetine i Jadranskoga mora."

Srbi, videći štu su uradili Hrvati, razdijele se na dvoje. Jedni ostanu u Bojki pod svojim knezom, a drugi pod upravom kneževog brata krenu iz Bojke da traže novu domovinu. Pošalju caru Herakliju svoje poslanike i zaištu da im da zemlje, gdje bi se mogli nastaniti. Car Heraklije jedva dočeka ovu ponudu i dade im Makedoniju i solunsku oblast da se nasele. Srbi prijeđu 636. Dunav i nasele se i sazidaju grad i nazovu ga Srbica.

Ovo naseljenje u Makedoniji mora da je bilo tek jednim dijelom naroda, a veći dio se po svoj prilici nastanio u sadašnjim srpskim zemljama. Oni što su otišli u Makedoniju, nisu mogli tamo ostati za dugo nego zažele da budu bliže svojoj braći Srbima i Hrvatima, pa krenu natrag Dunavu i Savi, gdje u dogovoru s carskim namjesnikom u Beogradu, nasele se jugo-istočno od Hrvata, između Dunava, Save, Vrbasa, Neretve i Jadranskog mora, pa dalje na jug do rijeke

Bojane i Drača.[164]

Slično piše i drugi pisac: "Hrvati i Srbi, koji se pojaviše u prvoj polovici VII. veka na međama istočne carevine, nisu oružjem u ruci oteli od bizantskog cara zemljište, na kom se nastaniše, već se upravo na carev poziv onamo doseliše".

"U isto doba se diže mnogobrojno pleme iz svoje sjeverne postojbine i krenu na jug. Bijahu to Hrvati, koji su tražili novu domovinu. Car Heraklije je bio primoran svu svoju vojsku povući na istočnu granicu. U takvim okolnostima vrlo je vjerojatno da se Heraklije obradovao dolasku Hrvata ... i da ih je upotrijebio da obuzdaju Avare u njihovoj težnji za širenjem ... Car je Hrvate pozvao da prijeđu preko Save i da zauzmu one predjele što su ih Avari bili zaposjeli. Hrvati su zaista napali i razbili Avare, a potom su se naselili na sjeverozapadnom kraju bizantske carevine."[165]

"Sa sjevera karpatske gore spustili su se naši pretci u današnju Ugarsku. Tu su nad njima vladali Avari ... Ali već početkom VII. st. ostavivši ponešto svojih suplemenika u Banatu, Bačkoj, Sremu i Slavoniji, oteše se oni od Avara, prijeđoše Dunav i Savu, te se spustiše na balkanski poluotok. Tu oružanom silom potisnuše starosedioce i nastaniše se po krajevima u kojima mahom i danas žive."[166]

Kad su velike etničke promjene na Balkanu tijekom VII. st. uglavnom završene, bilo je cijelo balkansko poluostrvo naseljeno raznim slovenskim plemenima, među kojima su se izdvojila dva plemena, koja su se od početka istakla svojim fizičkim i intelektualnim osobinama, geografskim položajem, a možda svojom organizacijom, i počele okupljati oko sebe okolna, u svakom pogledu vrlo srodna plemena. Jedno od tih plemena bili su Hrvati, u sjeverozapadnim krajevima Balkana, drugo pleme Srbi, naseljeni oko Tare, Lima, Drine i Ibra, u masivima oko Golije i Durmitora, treće pleme su Bugari.

[164]KOSTA MANDROVIĆ, Ilustrovana istorija srpskoga naroda, Beč, 1903, 6-7.
[165]VENIJAMIN KALAJI, Istorija srpskog naroda, Beograd, 1882, 9.
[166]D.M. GRUJIĆ, Istorija hrišćanske crkve, Beograd, 1921, reprint II. izdanje, Kragujevac, 1989, 1-2.

Srbi su naselili te zemlje bez odobrenja iz Bizanta i bez njegove volje. Ali su Srbi, kad su te zemlje zauzeli, bez sumnje znali, da one pripadaju Bizantu.[167]

Vlasi i Cincari bili su važan element u životu srpskoga naroda. Njih je u velikom broju bilo u svim srpskim državama, i oni su vršili jak utjecaj na Srbe u svakom pogledu, u razvitku njihove materijalne kulture, jezika itd.[168]

Pleme koje je nosilo srpsko ime, i koje se bilo nastanilo oko Tare, Ibra, Drine i Lima, počelo je postepeno okupljati oko sebe okolna, vrlo srodna plemena, koja su još u to doba imala svoje posebne plemenske organizacije i svoja posebna plemenska imena. Na koji se način vršilo to pretapanje nije poznato.[169]

O toj temi Jireček piše: "... Verovatno da su pretci Hrvata i Srba bili i oni Sloveni, koji su, kod Sirmija na Savi, gradili za Avare čamce, i koji su, zajedno sa precima Slovenaca, skupa sa avarskim četama ratovali u istočnim Alpama protiv Bavaraca ...".

"Iraklije je prvo naselio Hrvate, pošto su oni, na njegovu zapovest, prognali Avare. Srbi pak, dobili su, tobože, od cara grad Srbliju u solunskoj provinciji i dolini Haliakmona. Onda se vratili opet na Dunav kod Beograda, gdje su napustili misao povratka (u otadžbinu), na što ih je car Iraklije naselio u krajevima Serblije, Paganije, Zahumilja, Trebinja i Konavala."

Javljaju se Srbi 822. u franačkim analima koje pripisuju Ajnhardu, i to kao silan narod, koji drži velik deo Dalmacije (u rimskom smislu). Po opisivanju cara Konstantina, Srbi su bili istočni susedi primorskih plemena, Dukljana, Travunjana i Zahumljana ... oblast prvobitnih Srba obuhvatala je krajeve na Limu i na gornjoj Drini, zajedno s Pivom i Tarom, dolinu

[167]S. STANOJEVIĆ, Istorija srpskog naroda, II. izdanje, Beograd, 1926, 38-39.
[168]S. STANOJEVIĆ, N. dj., 42.
[169]S. STANOJEVIĆ, N. dj., 43.

Ibra i gornji tok zapadne Morave ...[170]

"U svoju današnju zemlju oni (Crnogorci) su došli kao Hrvati i pod tim imenom u njoj živjeli nekoliko vjekova, a tek kasnije kad je bila stvorena srednjovjekovna srpska država, u čiji je sastav ušla prethodnica današnje Crne Gore, počela je pod utjecajem i pritiskom autoriteta nove države da se gubi hrvatska u korist srpske nacionalne svijesti kod predaka današnjih Crnogoraca".[171]

"U vezi sa naseljavanjem Prevalisa, odnosno Duklje, treba reći da izričiti podatak da su Duklju naselili Srbi Konstantin Porfirogenet ne donosi ... Dukljani, koji su živeli između Boke Kotorske i Bojane, ne pribrajaju se izričito Srbima u Porfirogenetovu spisu De administrando imperio" (str. 12).

Začeci srednjovjekovne srpske države su u staroj Raškoj i slivima Lima, Tare, Pive, Ibra i Zapadne Morave. Iz tih plemenskih oblasti ona se širila prema Podrimlju, Povardarju i Pomoravlju i na zapad u Primorje, uglavljujući u sebe i Zetu, također jednu od ranih srpskih državnih tvorevina. Za tvrdnju da je Zeta jedna od ranih srpskih državnih tvorevina, autor se ne poziva na neke nove istorijske izvore. On kao da je izgubio s vida što je ranije napisao u vezi s Dukljanima, tj. Zećanima (str. 20).[172]

Dolazak Hrvata početkom VII. st. na današnje njihove položaje osobito u Dalmaciju, Milaš je prikazao na svoj način, koji odudara od srpskih pisaca XIX. st., a koji se manje slaže s pisanjem hrvatskih povjesničara XIX. i XX. stoljeća.

Klaić piše da je već potkraj drugog stoljeća započelo seljenje Slavena na jug i trajalo do polovice VII. stoljeća. Najprije se selilo na zapad, a poslije pada hunske države (453.) na jug prema Crnom moru i ušću Dunava. Prva takva poznata provala zbila se 493. godine.[173]

[170]J. JIREČEK, Istorija Srba, preveo Jovan Radonić, Beograd, 1952, I, 59, 61, bilj. 51, 67.
[171]S.M. ŠTEDIMLIJA, Crvena Hrvatska, Zagreb, 1937, Split, 1991, 11.
[172]S. BRKOVIĆ, O postanku i razvoju crnogorske nacije, Titograd, 1974, 12, 20.
[173]VJ. KLAIĆ, Povijest Hrvata I., Zagreb, 1985, 42.

Hrvati su iz Bijele Hrvatske prokrčili put prema jugu kroz Panoniju. U Dalmaciji su započeli borbe s Avarima, gdje su pobijedili njih i Slavene.[174]

"Po istraživanju najboljih hrvatskih povjesničara zauzeo je hrvatski narod u prvoj polovici VII. st. prilično prostranu zemlju, kojoj su bile ove međe: na jugu rijeka Bojana (oko Skadra), na istoku rijeka Bosna ili Vrbas, na sjeveru Dunav (od utoka Drave do utoka Save) i Drava, na zapadu rijeka Sana, istarske gore (dotično rijeka Raša u Istri) i Jadransko more, drugim riječima: Crna Gora (nekoć Crvena Hrvatska), čitava Dalmacija, zapadni dio Bosne, Hercegovina (osim Novog Pazara), Hrvatska i Slavonija, jedan dio istočne Kranjske i istočna Istra."[175]

Širenje i seljenje Slavena iz pradomovine na zapad i jug Europe započelo je već potkraj II. st. po Isusu. Najprije su selili prema Odri i Labi, a zatim prema jugu, Crnom moru i Dunavu.

Nešto bježeći ispred avarske sile, a još više gonjeni od Avara provaljivahu Slaveni sve žešće u rimske oblasti ... Panonija je prepuna Slavena ... Osobito je stradala Dalmacija 597. kad je avarski kan s velikom vojskom Avara i pokorenih Slavena provalio u tu pokrajinu glavnim drumom što je vodio iz Srijema kroz Bosnu do mora.[176]

Još Klaić piše da su Heraklija prijetili Perzijanci, koji su sklopili savez s Avarima u Europi, te da su 614. Avari i Slaveni zauzeli Salonu. Poslije toga su osvajali skupa i ostale gradove u Dalmaciji: Nin, Epidaur.

Još od 623. bijahu se neka slavenska plemena na sjeverozapadu odmetnula od Avara, a sad je planuo opći ustanak slavenski, kojemu na čelo je stao umni i junački **Samo**. Taj je izvojevao svim Slavenima na zapadu i sjeverozapadu avarske države potpunu pobjedu i slobodu, a oni su ga 627. izabrali za svoga

[174]VJ. KLAIĆ, N. dj., 48.
[175]VJ. KLAIĆ, N. dj., 27.
[176]VJ. KLAIĆ, N. dj., 42-44.

kralja. Tada je Samo zasnovao jaku i prostranu slavensku državu, koja je obuhvaćala Češku, Moravsku, veliki dio Haluča i veliki dio današnjih alpskih zemalja (naročito Štajersku, Korušku i Kranjsku). U toj prostranoj državi živjelo je mnogo slavenskih plemena, jedno pored drugoga pod svojim plemenskim knezovima i velikim županima (Valjuh, Dervan), a svi su priznavali kralja Sama.

Uzmak Avara pred Carigradom 626. dao je mogućnost caru da ugovara s najmoćnijim pukom u Samovoj državi, s **Hrvatima**, da u ime cara pođu sa sjevera na jug i u ime Bizantinskog carstva otmu Dalmaciju, a možda i Panoniju, te se u njima nastane i brane od idućih napadaja barbara.

Pozvani od bizantskog cara, diglo se između 627.-640. u Velikoj ili Bijeloj Hrvatskoj 7 ili 8 plemena plemenitih Hrvata, te su s oružjem u ruci udarili prema Balkanskom poluotoku. Svako je pleme imalo svoga kneza ili kneginju. Priča se da je Hrvate vodilo 5 braće i 2 sestre.

"Oni su zauzeli područje od Raše preko Velebita do Cetine, Duvanjsko polje, Neretvanski kraj, Zahumlje, Travunju i Duklju. Više izvora Bune bio je grad Blagaj, zatim Ston, Trebinje, te Duklju, Zetu, tj. južni dio Crne Gore."[177]

"Čete Hrvata iz svoje domovine Bijele Hrvatske (sa sjedištem oko Krakova) provaljuju u Panoniju i Dalmaciju između 630. i 640."[178]

Primjer Hrvata potakao je Srbe, koji su stanovali tik do Hrvata, da se sele na Balkan. Njihovu seobu Profirogenet ovako opisuje: "U zemlji Bojki, naime, u zemlji Srba iza Karpata, umrije vladar Srba i ostavi za sobom dva sina. No jedan sin ne htjede ostati uz brata vladara, već sa svojom polovinom puka ostavi svoju djedovinu i zatraži u cara Heraklija nova sijela. Car mu dade za obitavanje Solunsku oblast. No ondje se ne sviđaše Srbima, pak odlučiše vratiti se u svoju staru domovinu. Car ih stoga otpusti. Kad su prešli preko Dunava, požale što su uradili pa zamoliše carskog namjesnika, koji je stolovao u Beogradu, neka im izmoli u cara druga sjedišta. Heraklije im na to podijeli oblasti i zemlje Hrvatima na istok. To su zemlje između Hrvatske i kasnije Bugarske".[179]

[177]VJ. KLAIĆ, N. dj., 44-49.
[178]F. ŠIŠIĆ, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1975, 75.

Porfirogenetovo izvješće spominje i Mandić. On kaže da ni Porfirogenet ni bilo koji drugi izvor ne spominje da su Srbi sudjelovali u borbama protiv Avara prije nego su Avari bili protjerani preko Dunava. To je moglo biti poslije 629., jer su prema Pisidi još trajale borbe s Avarima. Iz više razloga zaključuje da su Srbi došli na Balkan tijekom 635. ili 636. i da su se pokušali povratiti natrag 637. ili 638. godine.[180]

Hrvati su doselili na jug kao ratni osvajači, gdje su u Dalmaciji potukli Avare s njihovim pomoćnim narodima. Čini se da je ispravnija tvrdnja da su Hrvati naselili zapadni dio tadašnje Dalmacije, koja je u ono doba obuhvaćala Bosnu, zapadnu Srbiju, Sandžak, Crnu Goru i Hrvatsko primorje. Pošto Dalmacija nije mogla svemu narodu pružiti dovoljno uzdržavanje, Hrvati pokazuju nastojanje da se šire na sve strane. Tako se Hrvati ponovno sele prema sjeveru, prema Noriku i Panoniji, gdje su s obje strane Drave i Save zaposjeli novo sjedište. Ne smije se smetnuti s uma da su Hrvati prošilili svoju vlast na unutrašnjost Balkana i probili se sve do Morave i na jadranskoj obali sve do Skadarskog jezera, do Bojane.

Uspjeh ove hrvatske ekspanzije bio je potisnut kasnije srpskom ekspanzijom.

Tako se nakon naseljenja stvoriše tri hrvatske države: Sjevero-dalmatinska ili Bijela Hrvatska, južno-dalmatinska ili Crvena Hrvatska i Panonska Hrvatska, koja se je prije dolaska Madžara prostirala od alpinsko-balkanskog gorja do Blatnog jezera i Dunava.[181]

[179]KLAIĆ, N. dj., 49.
[180]DOMINIK MANDIĆ, Hrvati i Srbi dva različita naroda, Zagreb, 1990, 55.
[181]L.V. SÜDLAND (I.PILAR), Die Sudslavische Sprache, Beč, 1918. U prijevodu Južno slavensko pitanje, Preveo Fedor Pucek, Zagreb, 1943, 11-12.

Porfirogenet piše da su Hrvati došli na jug i otpočeli borbu s Avarima na temelju posebnoga pisanog ugovora. Bizantinci su obećali dati Hrvatima sve zemlje koje oslobode od Avara. Na to je Bizantince prisilila samo velika opasnost od Avara, koji su bili sklopili savez s Bugarima i Perzijancima i spremali se zauzeti prijestolnicu i uništili Bizantsko carstvo.[182]

Avarska vojska pod Bizantom brojila je 80.000 ratnika: Avara, Bugara i Slavena. 4. i 5. kolovoza 626. Avari su naglo napustili opsjedanje Carigrada, što se može protumačiti jedino da su u njihovu zemlju prodrli opasni neprijatelji. Prema Izidoru Seviljskom Slaveni (Hrvati) 626. oduzeli su Rimljanima (Bizantincima) pokrajine "grčke", i to: Dalmaciju, Predolje (Prevalis, Albaniju), Novi i Stari Epir. Suvremeni bizantinski pisac Georgije Pisida zapisao je 627.: "Avari ubijaju Slavene, da potom budu ubijani od Slavena ..." To nam govori da su se Slaveni kajkavci i štokavci ikavci, bivši avarski podanici u Panoniji i Dalmaciji, pod utjecajem hrvatske borbe, pobunili i pridružili Hrvatima u borbi protiv svojih starih gospodara Avara.[183]

Porfirogenet kaže da su Hrvati došli na jug iz sjeverne Velike ili Bijele Hrvatske, gdje su u njegovo doba živjeli "Bijeli Hrvati". Hrvati su došli sa sjevera i naselili Dalmaciju, Ilirik i Panoniju, koje su osvojili.[184]

Prema Porfirogenetu Hrvate je u novu domovinu vodilo petoro braće i dvije sestre. "Od Hrvata, koji su došli u Dalmaciju, odijelio se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom".[185]

Stari hrvatski izvor svjedoči da se negdašnja hrvatska država protezala do bivšeg rimskoga grada Apolonije, nedaleko Valone, koja je ležala na dnu Porfirogenetova Ilirika.[186]

[182]MANDIĆ, N. dj., 39.
[183]D. MANDIĆ, dj., 39-41.
[184]D. MANDIĆ, N. dj., 37-43.
[185]D. MANDIĆ, N. dj., 43, 57.
[186]D. MANDIĆ, N. dj., 46.

Porfirogenet poznaje i opisuje dvije Srbije. Po prvom opisu Srbija se nalazila sjeverno od razvodnih planina rijeke Morače i Drine, a istočno od Durmitora i Pivskih planina. Te su se granice pokrivale s početnom Raškom. O drugoj Srbiji piše: "Zemlja Hrvatska ... na Cetini i Hlivnu graniči sa zemljom Srbijom". Granica ove druge Srbije zapadnija je za 150 km i dvostruko veća od prve, koja nije obuhvaćala Travunju, Zahumlje i Neretvu. Ove tri pokrajine prvotno su naselili Hrvati i one su pripadale Crvenoj Hrvatskoj. God. 948. kad su u Hrvatskoj nastali nemiri zbog umorstva kralja Miroslava, srpski veliki župan Časlav zauzeo je Bosnu, Travunju, Zahumlje i Neretvu i tako proširio srpsku državu do Cetine i Hlivna. Pod tim utjecajem Porfirogenet Neretvane, Zahumljane i Travunjane proglasio je etničkim Srbima.[187]

Prema Porfirogenetu Avari su zauzeli Salonu dok su Hrvati još živjeli iza Karpata. Malo iza toga došli su Hrvati i zametnuli borbu u Dalmaciji s Avarima i njih istjerali i sami se u njoj nastanili, i to za cara Heraklija.[188]

Milaševo prikazivanje dolaska Hrvata i Srba na Balkan nije prihvatljivo i obrazloženo kad ističe da su Hrvati naselili u Dalmaciji samo prostor od Zadra do Cetine i okolicu Dubrovnika. Naivna je tvrdnja da će neki narod u zauzimanju novih područja praviti prekide i skokove, kao što bi bio slučaj s dubrovačkom okolicom i Dubrovnikom. Po Milašu, došavši Hrvati do Cetine, napravili su prekid i pošli osvajati dubrovačko područje. Kojim su putem došli do Dubrovnika? Nisu valjda sa sjevera došli sa svojim brodovljem ili ih je netko prevezao od Cetine do Dubrovnika? Zašto su uopće išli prema Dubrovniku od Cetine? Otkuda su doznali za Dubrovnik? Zar je već tada Dubrovnik bio poznat kao svjetska kulturna baština?

A sada prijeđimo na Milaševo opisivanje pokrštenja Hrvata. On piše: "*U ovo isto doba, kad su se Hrvati i Srbi utvrdili u novoj svojoj postojbini, kažu, da im je prvi put i hrišćanstvo*

[187]D. MANDIĆ, N. dj., 56-57.
[188]D. MANDIĆ, N. dj., 38.

propovjedano bilo, i da mnogi primiše tada hrišćansku vjeru i napustiše svoje staro neznaboštvo. Prvi koji je to kazao bio je car Konstantin Porfirogenet, pisac X. vijeka ... O krštenju Srba, i šta o tome piše Porfirogenet, ne ćemo ovdje govoriti ... O Hrvatima, narodu, koji je naselio dalmatinski kontinent, Porfirogenet piše: 'Car Iraklije, dobivši preko poslanika sveštenike iz Rima, i pošto je između istih sveštenika postavljen bio arhiepiskop, episkop, prezviteri i đakoni, pokrstio je Hrvate. Starješina Hrvata bio je tada Porga. Ovi pak Hrvati, što su kršteni bili, ne rado se dižu na rat na druge preko granica svoje zemlje, a to s toga, jer su primili neko proroštvo ili naredbu od rimskog prvosveštenika, koji im je pod carem rimskim Iraklijem poslao sveštenike i krstio ih. Kad primište krštenje, ovi se Hrvati obvezaše i posebnim svojeručnim pismima zakleše se svetom apostolu Petru, da ne će nikada oružani provaljivati u tuđe zemlje, nego da će mir čuvati sa svima, koji su voljni na mir, a u zamjenu toga dobiše od rimskoga prvosveštenika obećanje, da ako bi kadgod drugi narodi provalili u zemlju istih Hrvata i ratom ih uznemirili, da će za njih vojevati i osvetnik im biti Bog, a pobjedu će im isprositi Petar, Hristov učenik.'"

"... Što je u samoj stvari bilo od svega ovoga, što Porfirogenet kazuje, teško da može danas još iko šta pouzdanoga i istorijski opravdanoga reći, premda je i vrlo mnogo o tome do sada napisano. Sve je ovo zavijeno u takav mrak, da se nama čini najbolje ostaviti govor o obraćenju Hrvata u hrišćanstvo za IX. vijek, kad su nam podatci o tome i jasniji i pouzdaniji. Tom ćemo se prilikom osvrnuti i na ono, kako i šta kaže Farlati i drugi pisci o obraćenju Hrvata u VII. vijeku, a pozivom na pomenuto Porfirogenetovo kazivanje. Ovdje možemo samo da konstatujemo, da je u VII. vijeku propovjedano bilo jevanđelje Hrvatima, ali da od te propovjedi nije nikakva ploda bilo, jer su oni opet pali u neznaboštvo i ostali su u tome sve do IX. vijeka. Da je, kao što se kaže, postavljen bio tada (u VII. vijeku), posebni arhijepiskop, posebni episkop, sveštenici i đakoni za Hrvate, tada bi ta jerarhija hrvatska morala bila imati i neki uticaj u životu dalmatinske crkve onoga doba, međutijem o tom uticaju nema

nikakva spomena."[189]

"Kazali smo da je zajedno sa Solinom razrušen bio i Epidaur. Solinjani se razbjegoše u početku po dalmatinskim ostrvima, a zatijem poslije nekog vremena povratiše se sa ostrva, i jedni osnovaše iz Dioklecijanova dvora novi grad, današnji Spljet (oko 647.), drugi pak zajedno sa Epidaurcima grad Dubrovnik (oko 643.). Kad su postala i uredila se ta dva grada, u kojima su nekdašnji Solinjani bili, javilo se pitanje u kojem će od tih gradova, da se ustanovi mitropolitanska katedra, bivša solinska. Spor se radi toga javio, koji se svršio tek 650. godine, i riješen je bio u korist Spljeta, koji je postao sjedištem arhijepiskopa i mitropolita dalmatinskog namjesto pređašnjega Solina. Prvim spljetskim arhiepiskopom i dalmatinskim metropolitom bio je ***Jovan Ravenski****, za kojega arhidj. Toma kaže, da mu je od apostolskoga prijestolja priznato, da spljetska crkva uživa povlasticu onoga dostojanstva, koju je nekada imao Solin.*

Dobar je prvosveštenik bio Jovan Ravenski. Čim je posvećen bio, - piše arhidj. Toma, - došao je odmah k svojoj pastvi kao dobri pastir, ne s namjerom da prikuplja sebi bogatstvo, jer je crkva bila tada vrlo siromašna, nego da se stara o spasenju duša. Počeo je uređivati crkvu i klir, učiti, propovijedati i sa velikom revnošću vršiti pastirsku službu. Obilazio je sva mjesta oblasti svoje, starao se o podizanju crkava, postavljao je episkope, uređivao je parohije i malo po malo je uspio, da se neobrazovani narod počeo vladati po hrišćanskoj nauci. Podigao je u Spljetu i katedralnu crkvu i odredio je sveštenike, koji će tu svaki dan da vrše službu Božju.

Trideset se godina trudio za dobro dalmatinske crkve ovaj mitropolit. Poslije smrti Jovanove slabo se života pokazuje u dalmatinskoj crkvi. O spljetskim arhiepiskopima, koji su bili poslije Jovana, malo se šta zna, sve do arhiepiskopa Petra II., koji u ostalom spada u slijedeći period. Međutijem još za vrijeme arhiepiskopa počelo se opažati da će se na brzo morati promijeniti

[189]MILAŠ, N. dj., 36-37.

jerarhijski položaj dalmatinske crkve naspram Rima. Uzroci ovoga nijesu bili u samoj toj crkvi, nego u odnosima između carigradskoga carskoga dvora i papskoga dvora. Caru je vizantijskom pripadalo pravo da potvrdi odnosni izbor novoga pape. Kad je izabran bio za papu Martin I., nijesu htjeli potražiti od cara Konstansa II. ovu potvrdu, i to radi toga, što je car taj bio jeretik i otvoreno branio monotelite. Papa Martin uz to još sazove veliki sabor 649. g., i osudi na tom saboru (lateranskom) monotelitstvo i sve branitelje te jeresi, dakle i cara. Zbog ovoga je papa uhvaćen bio, i 654. g. odveden kao zatočenik na ostrvo Naksoe, i poslije raznih mučenja, koja je morao pretrpjeti, umro je kao sveti mučenik u Hersonu. Ovaj događaj učinio je te su između vizantijskog dvora i papstva nastupili od toga doba vrlo malo prijateljski odnosi, premda su poslije VI. vaseljenskog carigradskog sabora i prestali vjerski uzroci tome. Ali su nadošli uzroci druge vrste, između kojih na prvome mjestu isticanje od strane papa svoje nezavisnosti od vizantijskoga carskoga dvora. U ovome pitanju, koliko su djelatnosti razvijali pape, toliko su isto i carevi energično postupali. Kad papa Sergije I. nije htio priznati zaključke trulskoga sabora 692. godine, malo te se i s njim po carevoj naredbi nije dogodilo isto, što i sa papom Martinom. Pri papi Konstantinu, koji je 710. godine išao k caru u Carigrad, uspostavili su se bili nešto bolji odnosi, ali za slijedeća dva Konstantinova našljednika to se pogoršalo i svršilo sa teritorijalnom štetom rimskog patrijarhata. Od 717. godine sjedio je na carskom prijestolju Lav III. Isavrijanin, ikonoborac, a suvremeno na papinskom prijestolju Grigorije II, jedan od najrevnosnijih papa u isticanju papskoga primata. Cara Lava opisuje kao grubog čovjeka, koji je nasilničkim sredstvima htio da se ukine štovanje ikona; ali toj grubosti njegovoj mnogo je kriv bio isti papa Grigorije II. Ovaj je papa htio da nametne caru svoj autoritet i da ga na zapovjedni način primora da bude poslušan papskoj vlasti. Umjesto da je postupio u ikonoborskom pitanju smirenošću apostolskom i starao se ponizno da opravda, zašto on ne može pristati uz ikonoborstvo, i da ubijedi cara da je na krivome putu, on udari najgrubljima izrazima na cara, vrijeđajući ga kao da je najpro-

stiji čovjek. Nekoliko je takvih pisama napisao Grigorije na carevu adresu, i naravno sve više tijem dražio cara, da ne popušta u ikonoborstvu. Naredio je bio car svojim egzarsima, najprije Pavlu, pak Evtihiju, da ga silom primoraju na poštovanje carske vlasti, ali su branili papu Italijanci, koji su gledali na svaki način, da se oslobode vizantijske vlasti i da ne plaćaju onaj danak, koji su kao podanici carstva morali plaćati. Umre Grigorije II. u februaru 731. godine, i u martu naslijedi ga Grigorije III., onaki isti samovlasnik, kao i predšasnik mu. Ovaj novi papa udari u krajnost, u kakvu još nije htio da padne Grigorije II. U novembru 731. godine on sazove u Rimu veliki sabor zapadnih episkopa, osudi ikonoborstvo, koje je osudu i zasluživalo, ali na tome saboru papa proglasi odlučenim od crkve i cara Lava. Ovijem je bio gotov rascjep između Istoka i Zapada, koji će poslužiti poslije, kao što istorici opažaju, konačnom razdjeljenju istočne i zapadne crkve. Slijedeće godine (732.) uzeo je carski senat u Carigradu u pretres državne granice, i tom prilikom carskim ukazom proglašeno je, da deset provincija, koje su dotle pripadale rimskom patrijarhu, prelaze pod duhovnu jurisdikciju carigradskoga patrijarha, a između tih provincija i sav Ilirik, te dakle i Dalmacija.

Od toga doba počinje novi period dalmatinske crkve: 'i naša crkva', opaža naš ljetopisac, 'ako je tada i došla pod vlast carigradskoga prijestola uslijed sukoba careva dvora sa papom rimskim, zajamčila je ipak sebi samostalni život, neovisan od vlastoljubivih rimskih prvosveštenika'."[190]

Premda smo donijeli opširne izvode Milaševe vizije pokrštavanja Hrvata, ovom prilikom se nećemo dulje zadržati na tome problemu, o kojemu će biti više govora kasnije, jer se Milaš na to ponovno vraća. Zasada izdvajamo samo neke momente vezane s navedenim problemom.

Kad su Hrvati doselili u Dalmaciju, u njoj su našli pripadnike kršćanske vjere, koja se tu raširila od prvih početaka kršćanstva. Seobe naroda mnogo su štete nanijele kršćanskom življenju kod starosjedilaca, ali kršćanstvo nije bilo iskorije-

[190]N. MILAŠ, N. dj., 38-40.

njeno niti se ugasilo uza sve ratne nedaće i migracije koje su pratile osvajanja.

Tako su Hrvati u novoj domovini imali mogućnosti i prilike doći u doticaj s domaćim stanovništvom, koje je sačuvalo svoju kršćansku vjeru i nju ispovijedalo, posebno u primorskim naseljima.

Car Porfirogenet govori o pokrštenju Hrvata u tri navrata: a) za vrijeme cara Heraklija (60.-641.), b) nakon što su se Hrvati oslobodili Franaka i c) za vrijeme cara Bazilija Makedonca (867.-886.) u drugoj polovici IX. stoljeća.

Milaš zabacuje ulogu i značenje pokrštenja Hrvata u prva dva slučaja, a prihvaća kao najpouzdanije treće vrijeme u drugoj polovici IX. st., i to na svoj način opravdava i tumači, o čemu će kasnije biti više riječi.

Budući da je Hrvatska u ono doba bila geografski veća nego danas, tri dolaska misionara u Hrvatsku ne odnose se isključivo na jedno područje nego na različite dijelove. Drugo pokrštavanje bi se odnosilo na Hrvate u Zahumlju, Travunji i Duklji, koji su do IX. st. ostali nekršteni, dok treća skupina Hrvata, koja je i poslije toga ostala nekrštena, bili su Neretljani. Oni su posljednji zatražili vjerovjesnike da se pokrste.

A ono što je Toma Arciđakon napisao o splitskom nadbiskupu Ivanu Ravenjaninu, može se uklopiti u prvu fazu pokrštenja Hrvata, koje je započelo za cara Heraklija, a koje su vršili svećenici misionari iz Rima.

Milaš se najbolje i najljepše izražava o Ivanu Ravenjaninu, kao da je bio njegov suvremenik i sve bilježio i pamtio što je Ivan kao splitski nadbiskup radio. Kao prvo pitanje se postavlja: je li taj Ivan povijesna osoba? Nema nijednog suvremenog dokaza koji bi to posvjedočio. Naše znanje o njemu počiva na onome što je napisao Toma Arciđakon (+1268.). Prema Duchesnu Ivan Ravenjanin, prvi splitski nadbiskup, bio je legendarna osoba, stvorena na temelju osobitih odnosa pape Ivana X. (914.-928.) sa Splitom. Taj Ivan bijaše nadbiskup Ravene prije nego je postao papom. Mišljenje Duchensovo ne može se ni primiti ni olako zabaciti. Za Ivana Ravenjanina

nema dokaza prvog reda, ali zato ima nekoliko drugog reda, koji jamče njegovu povijesnu opstojnost.

Uspomena na prvog splitskog nadbiskupa, na njegov rad u crkvi, legenda je mogla uzveličati i uljepšati, ali nije vjerojatno da je sve iz temelja izmislila. Svi katalozi nose ime Ivana Ravenjanina kao prvoga splitskog nadbiskupa. To su dva razloga da se prihvati da je Ivan Ravenjanin utemeljitelj crkvene hijerarhije u Splitu.

Drugo, važnije je pitanje kad je Ivan Ravenjanin bio nadbiskup u Splitu? Po Rimskom katalogu Ivan je bio biskup u Splitu od 650. do 680. godine. Toma arciđakon, jedini pisac iz XIII. st., koji donosi nekoliko vijesti o Ivanu Ravenjaninu, ne navađa kad je on postao splitskim biskupom, ni koji ga je papa poslao kao legata u Dalmaciju. A o drugim biskupima, koje kasnije navađa, donosi vrijeme biskupovanja, a za ovoga, najvažnijega, ne zna ništa. Zašto Toma ne zna za nijednog biskupa s kraja VII., iz cijelog VIII., pa ni iz prve polovice IX. stoljeća? Nevjerojatno je da za 190 godina ne zna nego samo za jednoga biskupa, i prvoga Ivana. Za njegove nasljednike do 840. godine ne zna ništa.[191]

Iz prednjih nekoliko rečenica vidi se kako ljudi znanosti pristupaju nekim pitanjima iz prošlosti. Njihove misli i razlaganja prelaze okvir ove radnje. Takve i slične metode u pristupu nekim pitanjima teško je naći kod Milaša.

Kad Milaš govori o izboru pape Martina I. i caru koji nije htio potvrditi njegov izbor, ne nalazi ni najmanje krivnje kod cara u odnosima prema tom pitanju nego što je bio monotelet. Čini se da je po Milašu car imao pravo potvrditi izbor novoga pape, ali ne kaže otkuda caru to pravo. Zar to nije proizišlo iz carske samovolje i cezaropapizma, čemu se jednom moralo stati na kraj.

Kad je Martin postao papom 649. sazvao je sabor u Lateranu, na koji je pristupilo 105 biskupa. Tu je bila osuđena

---

[191]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 116 sq.

monoteletska[192] hereza. Ta osuda je pogodla carigradske patrijarhe i careve koji su kumovali toj herezi. Papa je očekivao da će se carski dvor osvetiti. Car je poslao u Rim Olimpija, novog egzarha, koji je kanio ubiti papu.

Kad Olimpije nije uspio u svome naumu, car je poslao drugoga egzarha, Teodora Kaliopu, i naredio mu da zasužnji papu. Kaliopa je na silu izvukao papu iz lateranske crkve i poslao ga u Carigrad (653.) gdje je nakon raznih mučenja i carske osude umro 16. IX. 655. u progonstvu.[193]

U Carigradu je 692. održan tzv. trulanski sabor, koji se držao u jednoj od dvorana carske palače, pokrivenoj trulom (kupolom - svodom). Taj sabor je rasklimao crkveno jedinstvo i podigao kamen smutnje između Istoka i Zapada. Dok prvi kanon izjavljuje svoju privrženost apostolskom vjerovanju u nauci svih šest vaseljenksih sabora ... veli da te odredbe još veću krepost imaju, što ih je basileus svojim potpisom potvrdio. Zato drugim kanonom sinoda potvrđuje 75 apostolskih kanona ... Šesti i trinaesti kanon nesumljivo su upereni protiv zapadne crkve, a 36. trulanski kanon daje carigradskom patrijarhu jednake povlastice i jednaku vlast, koju ima rimski papa, samo što ovoga stavlja preda nj ...

Car je htio da papa Sergije I. (687.-701.) potvrdi što je u Trulu određeno, te mu pošalje akte. Papa ne samo što nije htio pristati, već je odgovorio da bi volio poginuti nego onakve zablude potvrditi. Iza toga je car poslao u Rim svoga protospatara Zahariju s nalogom da papu zarobi i dovede u Carigrad, ali je ravenska vojska branila papu i protjerala Zahariju.[194]

O Leonu Izaurijskome, progonitelju štovanja sv. slika, može se iznijeti i sljedeće. Car je bio naredio da se imaju pokrstiti svi Židovi, što su oni prihvaćali samo da cara prevare. Istu je

[192]Iz monofizitske zablude proizišla je monoteletska, koja u Kristu nije pripuštala nego samo jednu volju. Ta hereza osuđena je 680. u Carigradu.
[193]MARKOVIĆ, N. dj., 292-295.
[194]I. MARKOVIĆ, N. dj., 304-318.

zapovijed dao i za manihejce.[195] A oni, sakupivši se u svoje crkve, sami su se zapalili.[196] Car Leon je u travnju 726. započeo rat na svete prilike. Tu je zapovijed poslao papi Grguru II. da se izvrši i u Italiji.

Papa je sazvao sabor 727. u Rimu, te je poslije napisao raspis na sve kršćane da se čuvaju nove Leonove bezbožnosti. Na saboru je osuđeno novo krivovjerje. Kad je papa odbio careve namjere, car je nastojao pogubiti papu, šaljući u Italiju svoje ljude da nad papom izvrše ubojstvo. U spor su se upleli Langobardi i štitili papu. Papa je svojom riječju taknuo Luitpranda, koji je kao barbar imao više osjećaja od pokvarenog Grka.

Leon je čak udario patrijarha Germana, starca od 95 godina, koji se odrekao patrijarške stolice i nastanio u svojoj kući do smrti.[197]

Novi patrijarh Atanazije (730.-735.) predao je caru sve crkveno blago. Leon je rastepao srebrno posuđe i spaljivao crkvenu odjeću samo da uništi prilike. Kad su žene protestirale zbog rušenja križa, car je poslao vojnike da ih rasijeku. Po svemu Istoku ne bijaše mira braniteljima svetih prilika. Mnogi su bili bačeni u okove i tamnice da skapavaju od gladi i žeđi, ili mučeni na druge načine da se odmetnu od svoje

[195]Mani, tvorac manihejstva, rodio se oko 14. travnja 216. od oca partskog visokoga roda arsacidskog podrijetla, i majke vjerojatno judeokršćanke iz istog arsacidskog kraljevskog koljena.
Manihejizam je sinkretizam judeokršćanskih i indoiranskih učenja. Temeljna manihejska dogma jest dualizam između Svjetlosti i Mraka, Dobra i Zla, Boga i Materije, kao dva suprotna principa, koji su jednako vječni i početno međusobno nezavisni. Spasenje poprima vrlo komplicirane oblike, ali se svodi u biti na povijest uvijek istog heroja (svjetla) koji je bačen u tamu i pozvan da se vrati svjetlosti. Tijek toga spasenja ima tri momenta: **prethodni**, tj. onaj prije miješanja Duha s Materijom; **srednji** (sadašnjost), miješanje dva Korijena; **konačni** (budućnost), tj. uspostavljanje Dobra i Zla, dva principa koja opstoje u odijeljenim Zonama. Dobro je na sjeveru, a Zlo na jugu. Te dvije Zone imaju jednoga vladara: Oca Svjetlosti i Glavara Tame.
[196]MARKOVIĆ, N. dj., 330.
[197]MARKOVIĆ, N. dj., 337-338.

vjere; mnogi su bili pobijeni ili raskomadani na javnim mjestima, a tijela su im bačena psima. Ili su bili prognani iz domovine.

Između carske palače i Sv. Sofije Konstantin je bio podigao **Oktogon** (zgradu od osam trijemova). Tu je bila državna knjižnica, gdje je 12 učenih glava predavalo bogoslovske i filozofske nauke. Najučeniji ljudi svega carstva bili su članovi toga zbora. U zamršenijim i zamašnijim poslovima carevi su tražili kod njih savjeta. Leon je htio da ovaj časni zbor prione uz njegovo kipoborstvo. Kad je vidio da mu je trud uzaludan, noću je nanio oko Oktogona klade suhih drva i goriva, postavio straže na sva vrata i naredio da se sve spali. Oganj je pretvorio u pepeo Oktogon, knjige i profesore.[198]

Za pape Grgura III. (731.-741.) Leon je nastavio svoj demonski rad. Kad je car zasužnjio papina legata, Grgur je sazvao sabor u crkvu sv. Petra za 1. XI. 731., na koji je pristupilo 93 biskupa.

Da se car osveti papi i Talijanima, skupio je veliku flotu i naredio ciparskom vojvodi Manetu da oplijeni Ravenu, kazni Pentapolje i krene k Rimu i uništi sve prilike i likove, ugrabi papu i sapne mu u okove ruke i noge i tako ga dovede u Carigrad. Ali vjetar i more razrušili su taj plan. Oluja je razbila dio brodovlja o grebene i potopila ih s ljudima. Ravenjani su tada razbili Manetovu vojsku i veći dio grčkih brodova potopili.

Zbog toga je Leon još više bjesnio na Istoku. Vidjevši da ne može Crkvi učiniti drugoga zla, odnio joj je sva dobra, odijelivši od rimskoga patrijarhata 10 pokrajina. Odijelio ih je od zapadne patrijaršije i podvrgao patrijarhu heretiku, kakav je i sam bio.[199]

Iz navedenoga nam može biti jasno kad Milaš kaže za Leona da je 732. "carski senat uzeo u pretres državne granice". Kako te riječi kod Milaša zvuče bezazleno i potpuno le-

[198]I. MARKOVIĆ, N. dj., 341.
[199]I. MARKOVIĆ, N. dj., 341.

galno (?!), što je doprinijelo da je dalmatinska crkva zajamčila sebi samostalan život, neovisan od "vlastoljubivih rimskih prvosveštenika". Za cara progonitelja crkvenih svetih prilika, Milaš nema ni jedne pokudne riječi i izraza!

3. Pravosl. vjera u Dalmaciji u ovom periodu

Dalje Milaš piše kako je kršćanska vjera imala teške borbe s raznim hereticima. Spominje Arija, o kome smo već nešto rekli u bilj. 136. i sv. Atanazija. Ističe da su dalmatinski biskupi sudjelovali u tim sporovima.

"Između prvih vjerskih sporova, koji se podigoše u crkvi u ono doba, bili su sporovi trinitarni. Radi ovih sporova sazvan je bio prvi vaseljenski sabor (325. godine), na kojem je utvrđeno bilo pravoslavno vjerovanje o sv. Trojici, i na kojem se najodlučnijim braniteljima pravoslavlja protivu jeresijarha Arija istakao Atanasije veliki. Na strani sv. Atanasija i u zaštitu njegovu, a protivu neprijatelja njegovih i vjere pravoslavne nalaze se i dalmatinski episkopi."

"... Na jednome saboru u Carigradu 335. godine uspješe okriviti za nekoliko izmišljenih nedjela velikoga Atanasija, - i car ga pošalje u zatočenje ... na svojoj su strani "pravoslavni" imali careva brata, cara Konstanta, te pomoću ovoga izrade carsku privolu, da se sazove sabor radi konačnoga riješenja dotadašnjih sporova. Sabor taj bude sazvan 344. g. u Sardiki (Sofiji), na kojem, između drugoga, bude proglašena Atanasijeva nevinost i svečano utvrđen nikejski simbol vjere ..."[200]

Arije je bio osuđen na Nicejskom saboru 325. i bio prognan, ali je kasnije neki svećenik uvjerio cara Konstantina da je Arije nevin i neopravdano osuđen. Car je tada dozvao Arija, koji je napisao svoju pismenu ispovijest vjere, kojom se car zadovoljio. Car je htio da se katolički svijet zadovolji tom ispoviješću, te je zapovjedio aleksandrijskom biskupu Atanaziju da Arija primi u crkvenu zajednicu. Atanazije je to odbio.

[200]MILAŠ, N. dj., 40-41.

Nato je car odgovorio Atanaziju: "Ja hoću da budu primljeni u crkvenu zajednicu svi koji to pitaju. Budeš li im se najmanje protivio, učas ću te lišiti stolice i bit ćeš izgnan iz domovine".[201] Ali, pošto je bilo biskupa koji su Atanazija klevetali i caru laskali, car je sazvao sabor u Tiru 335., gdje je bio osuđen Atanazije. Tad je car prognao Atanazija u Trevir. Protiv Atanazije radio je Euzebije nikomedijski. Kad je car tražio od Aleksandra carigradskoga da primi Arija u zajednicu, malo prije toga je Arije iznenada umro.[202]

Euzebijanci su nastojali predobiti za se zapadnoga cara Konstanta. Ovaj dovede Atanazija u Milan iz Rima. Car je Atanaziju dao punomoć da sazove sabor u Sardici. Konstanc je prihvatio prijedlog i prema papinoj želji sabor se sabrao 342. ili 343. Nazočno je bilo gotovo 170 biskupa. Euzebijanci, na broju 76, odijelili su se, videći da je na saboru Atanazije. Oni su se sabrali i odijeljeno u Filipopolju osudili papu Julija, Ozija i više drugih biskupa. U Sardici je predsjedao Ozija skupa s dva rimska svećenika. Simbol je nicejski ponovno potvrđen, Atanazije i neki drugi biskupi oslobođeni i arijanci osuđeni. Nakon šest godina progonstva Atanazije se mogao vratiti u svoj biskupski grad, gdje je bio primljen s velikim veseljem i oduševljenjem. Papa je čestitao Aleksandriji.

Ipak nada se arijanaca obnovila kad je Konstantin, zaštitnik katolika, bio ubijen 350. od Magnencija. Euzebijanci su se sastali na saboru u Srijemu 351., osudili Fotina i sastavili prvu formulu Srijema. Ne samo Zapad nego i Istok trebali su postati arijanski.[203]

Milaš piše: "Znamenito je iz toga doba pismo italijanskih pravoslavnih episkopa (sic!) *upravljeno 365. g. Teodoru arhijepiskopu solinskom, u kojem hvale pravoslavne episkope dalmatinske, i uopće svega Ilirika, za mušku protivnost njihovu arijanskim učiteljima, koji su svojim naukom počeli bili zaražavati i Dalmaciju, a posebno jereticima Ursaciju i Valentu."*[204]

[201]MARKOVIĆ, N. dj., 52-53.
[202]MARKOVIĆ, N. dj., 55; ALBERS, N. dj., 196-198.
[203]ALBERS, N. dj., 196.

Za prednji navod Milaš se poziva na Končarevića i Farlatija. Istini za volju valja reći da je Milaš naveo četiri stranice Farlatija, na koje se pozvao za rečeni navod. Ali ni na jednoj od spomenutih stranica nema spomena o onome što Milaš navađa u svome tekstu.[205]

Milaš spominje solinskog biskupa Ivana (429.), nasljednika Ezihijeva. Ivan nije povijesna osoba. Ezihija je naslijedio Pashazije (426.-443.), o čemu je već bilo govora. *Za Milaša je važno da su solinski i dalmatinski biskupi znali sačuvati čistoću pravoslavne vjere* (sic!) *od arijanstva, nestorijanstva, te poslije toga i od eutihijanstva (monoteleta). Po Milašu je u Solinu nadbiskup Petar, koji također nije povijesna osoba. Iza Pashazija u Solinu je bio Cezarij (443.-460.). Zatim Milaš spominje sto godina poslije Cezarija solinskog biskupa Frontinijana (547.-554.), kad je ovaj biskup pristao na osudu Triju Kapitula.*[206]

Milaš nastavlja: "Najveća opasnost je prijetila pravoslavnoj vjeri (sic!) u Dalmaciji od pelagijanstva. Pelagijanstvo je zapadna jeres, te je i prirodno da se ona nije mogla nedotaći i Dalmacije, koja je na granici između Istoka i Zapada. Pojavila se ta jeres prvih godina V. vijeka... Iz dopisivanja Esihijeva sa Augustinom moglo bi se zaključiti da je još prije efeskoga sabora u Dalmaciji poznato bilo Pelagijevo učenje ..."[207]

"Na Zapadu se raširilo pelagijanstvo, zabluda koja ne ruši direktno utjelovljenje Sina Božjega, nego čineći suvišnim otkupljenje čovječanstva, iz temelja ruši najveće otajstvo naše vjere. Ako ljudski rod nije pao, ako Adamov grijeh ne kalja potomstvo, ako je čovjek sposoban svojom naravnom snagom da postigne najuzvišenije savršenstvo, milost Božju i vječnu sreću, tad je bilo suvišno da Vječna Riječ silazi s neba da nas oslobodi od grijeha. Pelagije je zanijekao istočni grijeh, nuždu

[204]MILAŠ; N. dj., 196.
[205]Usp. FARLATI, N. dj., III, 15, 16, 20, 21.
[206]MILAŠ, N. dj., 42-43.
[207]MILAŠ, N. dj., 43-44.

milosti. On je pripisao slobodnoj čovjekovoj volji moć da izbjegne u ovome životu svaki grijeh i sve neuredne sklonosti. Njegov je sistem bio osuđen 431. u Efezu, pa ipak je preživio u ublaženom obliku tzv. semipelagijanizam."[208]

Milaš opet spominje solinskog biskupa Glicerija,[209] o kojemu je već bilo govora.

Drži se da je Glicerij biskupovao do 480. godine. A kad je Nepos bio prisiljen abdicirati od Oresta, sklonio se je u Dioklecijanovu palaču, gdje su ga dva nje-gova dvorjanika, Viator i Ovid, ubili iz zasjede. Iza Glicerija došao bi Cezarije.[210]

Poslije Glicerijeve smrti "dalmatinska crkva je za nekoliko godina bila bez svojega poglavice ... Godine 493. stupio je na solinsku katedru Onorije ... Upozorio je Onorija na pelagijanski prozelitizam u Dalmaciji i papa Gelasije posebnim pismom."[211]

Gelazijevo pismo Honoriju iz 493. dokazuje da je Honorije postao biskupom mnogo ranije nego mu je upućeno papino pismo. Honorije se borio, piše Milaš, "*da se očuva čistoća pravoslavlja*"(sic!).

[208]ALBERS, N. dj., 188; usp. TANQUEREY, Synopsis Theologiae dogmaticae, II, 1899, 22. - Semipelagijanizam priznaje postojanje istočnog grijeha, kao i njegove posljedice. Ali i slobodna ljudska volja poslije Adamova pada daleko je veća, nego li je to dopuštao Augustin. Čovjek može i bez Božje milosti početi vjerovati, primiti vjeru i isprositi pomoć. Isto tako čovjek može sam od sebe, bez milosti, ustrajati u vjeri i u dobru.
I predistanacija odabranika ovisi o slobodnoj ljudskoj volji. Bog hoće spasenje svih ljudi. Oni su preodređeni za nebo koje je Bog predvidio da će slobodnom voljom započeti vjerovati i da će do konca surađivati s primljenim milostima. Za pakao su određeni oni koji neće ustrajati do konca.
Osnovna je zabluda semipelagijana bila u tome što su poricali da je milost potrebna ad initium fidei. Samo za napredak u vjeri potrebna je Božja milost.
Sijelo ove hereze bilo je u Južnoj Galiji, na otoku Lerinu. Glavni pobornici bili su Ivan Kasijan i Vincencije Lerinski.
[209]MILAŠ, N. dj., 44.
[210]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 41-42.
[211]MILAŠ, N. dj., 44.

4. Kaluđerstvo u Dalmaciji

"Što se pravoslavna vjera u Dalmaciji održala čistom od svakog jeretičkog truna, što je ona čvrsta bila u pravoslavnom narodu dalmatinskom i što su dalmatinski episkopi branitelji te vjere bili, tome je najviše doprinjelo kaluđerstvo, a na prvome mjestu poglavica kaluđerstva svojega doba, sv. Ilarion (+ 371.)"[212]

Sv. Hilarije, patrijarha redovnika cenobita[213] u Palestini, rodio se u Tebati, palestinskom gradiću oko 291. godine. Njegovi roditelji su bili pogani i kao dječaka su ga poslali u Aleksandriju na studij gramatike. Srećom njegov učitelj bio je kršćanin, koji je dječakovu dušu okrenuo Bogu i učinio ga kršćaninom. Kako je mladić napredovao u nauku tako se je uspinjao u znanju svetaca. Svojom pobožnošću se isticao između ostalih kršćana u svojoj zajednici. Dječak od 12 godina prednjačio je mudrošću, čistoćom i izgledom kao anđeo u svome ponašanju. Budući da je čitav Egipat govorio samo o čudesnom životu sv. Antuna, kod dječaka se probudila želja da vidi tako glasovitog muža sa svoje svetosti i da nauči od tako učena učitelja znanost svetaca. Izišao je iz Aleksandrije i pošao posjetiti svetog Patrijarha koji je velikim odlikama nadvladao mladića i poduzeo posebnu brigu za ovog učenika kojega mu je Gospodin poslao. Od onog časa je predvidio da mladić mora postati jedan od najvećih uresa Crkve.

Hilarije je neko vrijeme boravio u samostanu. Kad je uznapredovao u duhovnom življenju, želio se povući u pustinju, što mu je sv. Patrijarh dozvolio. Tada je imao samo 15 godina.

Svega se je riješio da može slijediti Isusa Krista. Povukao se je u pustinju, koja je bila ozloglašena zbog ubojstava što su ih vršili razbojnici. Tu je živio 72 godine sa žarom i strogošću koja je izazivala čuđenje. Odijelo mu je bilo vreća

[212]MILAŠ, N. dj., 44.
[213]Cenobit - redovnik koji živi u samostanu (cenobij - samostan, ljudska zajednica) za razliku od eremite - pustinjaka.

i tunika od kože što mu je poklonio sv. Antun. U početku se hranio s 15 smokava dnevno, a uzimao ih je poslije sunčeva zalaza. Ako je osjećao neki poticaj kušnje, ne bi uzimao ništa za tri do četiri dana. Vrijeme je razdijelio na molitvu i rad da izbjegne lijenost. Obrađivao je zemlju, pravio košare da se zabavi, što nije prekidalo njegovu molitvu. Od 16. do 20. godine boravio je u sjenici od rogoza (žuke), što je sam načinio i nije se branio ni od vjetra ni od sunca ljeti. Kasnije je podigao ćeliju koja nije bila drugo nego kao grob. Do smrti je ležao u kratkim snovima na zemlji pokrivenoj rogozinom. Njegov život je bio stroga pokora: uzimao je dkg ječmenoga kruha i neslana zelja bez začina. Nije uzimao voća ni variva. Od velike pokore i posta njegovo tijelo je bilo samo kost i koža.

Krepostan i svet, te čudesan život privukao je mnoge pustinjake koji su željeli živjeti pod njegovom upravom. On im je dao pravila. Bilo je tri do četiri tisuće samaca pod njegovom upravom u Majumu u Palestini.

Hilarije je bježao od svijeta i želio živjeti nepoznat u pustim krajevima. Tako je 365. stigao do poganskoga Epidaura. Kad se more razlilo zbog potresa i prijetilo rušenju grada, građani su doznali da stranac među njima čini čudesa i doveli su ga na žalo. On je učinio znak križa i more se odmah povuklo. Buka ili galama što je prouzročilo to čudo, bilo je uzrok da je pobjegao na Cipar. Umro je u 80. godini (21.X.371.)

Da se ukloni progonstvu Julijana odmetnika, Hilarije je iz Palestine otišao u Egipat, iz Egipta u Siciliju, iz Sicilije u Dalmaciju, iz Dalmacije na Cipar, blizu mjesta Pafo, gdje je umro. Ondje je bio pokopan, ali ga je njegov učenik Ezekije po noći iskopao i odnio u Majumu, kako mu je svetac za života bio naredio.

Njegovi životopisci ne ističu koliko je njegov život i boravak imao upliva i utjecaja na redovnički život onoga vremena na našoj obali.[214]

[214]G. CROISET, Le vite de' santi, III, Venezia, 1745, 268-273; usp. Koledar, 573-574.

Milaš piše: "*I čudesima se Ilarion proslavio u Dalmaciji, te je ovo mnogo pomoglo da se još jače i čvršće tu pravoslavlje* (sic!) *utvrdi*".[215] Za navedenu misao Milaš se poziva na Farlatija, i to na dvije stranice teksta. Međutim, na označenim stranicama kod Farlatija govor je o splitskom nadbiskupu Ivanu Ravenjaninu, a o sv. Hilariju nema ni spomena.[216]

Tvorci pustinjačkog i monaškog života, bili oni na Istoku ili na Zapadu, baština su vjere prvih stoljeća kršćanstva. Sv. Jeronim, rodom iz Dalmacije, otišao je iz Rima na Istok, u Palestinu, i provodio samostanski i pustinjački život. O nekim bitnim razlikama u duhovnom životu kod redovnika toga doba ne može biti govora, živjeli oni na Istoku ili Zapadu. Najveća opasnost za vjeru onih vremena bili su razni krivovjerci sa svojim krivim zabludama.

Milaš još spominje nekog Dalmatinca Julijana, koji je o svome trošku podigao nekoliko manastira u Dalmaciji,[217] te se za tu tvrdnju poziva na Farlatija. Ali, stranica, na koju se kod Farlatija Milaš poziva, ne govori o nekim manastirima i njihovu graditelju u Dalmaciji. Na spomenutoj stranici se piše o povelji kneza Trpimira vezanu s crkvom u Putalju i splitskom nadbiskupu Petru.[218]

Zatim Milaš hvali dalmatinsku crkvu, kojoj je redovništvo pomoglo da se dobro uredi.[219] Milaš hoće prenijeti u prva kršćanska vremena ustroj srpske pravoslavne crkve svojega doba. Nitko ne može osporiti ulogu redovništva u održanju duhovnog života, širenju kršćanske misli i obraćanju poganskih naroda.

Inače, poznata je činjenica da se u prvim stoljećima kršćanstva na dalmatinskim otocima nalazio velik broj redovnika, među kojima su vjerojatno prevladavali pustinjaci, a poslije samostanci (cenobiti).

[215]MILAŠ, N. dj., 45.
[216]Usp. FARLATI, N. dj., III, 25-26.
[217]MILAŠ, N. dj., 45-46.
[218]Usp. FARLATI, N. dj., III, 51.
[219]MILAŠ, N. dj., 46.

TREĆI PERIOD
732. - 1075.

Sažetak

Govori se o ikonoborskom sboru 754. i o saboru u Niceji 787., gdje je osuđeno ikonoborstvo. Po drugi put o krštenju Hrvata, koje su u kršćanstvu privela solunska braća Ćiril i Metod. Na taj način su Hrvati postali pripadnici istočnog obreda.

Autor ističe da do IX. st. za papinstvo nitko nije znao. Tada je stvoren temelj papinoj vlasti nad sveopćom crkvom. Iznosi svoj stav o knezu Zdeslavu, Branimiru i ninskom biskupu Teodoziju. Još je riječ o saborima 925. i 928. u Splitu, o stanju u Hrvatskoj za kraljeva Krešimira i Zvonimira u XI. stoljeću.

Tvrdi da je "do četvrte četvrti IX. vijeka sva Dalmacija bila pravoslavna ... je je crkva jedna bila, jer su i Rim i Carigrad ispovjedali jednu te istu vjeru".

Opći pregled

Ikonoborski sabor je sazvan 754. po naredbi cara Konstantina Kopronima, na kome je proglašena anatema na sve, koji su htjeli štovati ikone. Još je određeno da se svrgnu svi biskupi koji brane ikone, da se svi manastiri, koji su branili ikone, pretvore u svjetovne kuće i kasarne, da se protjeraju svi kaluđeri koji su otvoreno branili ikone, a ikone unište. Milaš hoće da ikonoborstvo nije zahvatilo crkvu u Dalmaciji.[220]

O tom saboru ima i sljedeće mišljenje: Na saboru se skupilo 338 biskupa, a predsjedao je Teodozije, efeški metropolit, sin negdašnjeg cara Absimara. To bijaše pravi zbor zlikovaca i odmetnika. Nazvao se je **sedmim ekumenskim saborom**, sazvan milošću i zapovijeđu careva Konstantina i Leona

[220]MILAŠ, N. dj., 47-48.

(dijete, sin Kopronimov od 4 godine). Biskupi čašćenje sv. prilika nazivaju **taštom izmišljotinom** i đavolskim izumom, pa stoga predaju anatemi svakoga koji bi Isusovu priliku ili prilike svetaca štovao.[221]

1. Arhijepiskop Petar i Lav

Sada Milaš govori o splitskom biskupu Petru (774.-784.) i kuje ga u zvijezde, te prigovara Farlatiju što kod njega nema spomena o tome biskupu.[222]

Splitski nadbiskup Petar I. spominje se u Trpimirovoj povelji 852. godine. Nema nikakvih drugih dokumenata koji bi o njemu govorili. Sve što se o njemu znade, nalazi se u spomenutoj Trpimirovoj listini.[223]

Zatim Milaš hvali i ističe značaj tadašnjeg grčkog kaluđerstva i njegove djelatnosti u to doba u Dalmaciji i južnoj Italiji.[224]

Milaš više puta naglašava nazočnost nekoga u ono doba nepostojećeg pravoslavlja i pravoslavnih kaluđera na našoj obali. Sve kad bi i bila istina ono što on piše, u ono doba se nije moglo govoriti, kako smo već istakli, o značajnim razlikama u vjerskoj nauci i vladanju između Istoka i Zapada ... Milašu je važno istaći da je "pravoslavlje" bilo prisutno u Dalmaciji u tim vremenima, iako je to njegova proizvoljna fikcija. Izvor mu je Končarevićev ljetopis. A tko garantira za opstojnost tog ljetopisa?!

Milaš spominje kao nasljednika splitskog nadbiskupa Petra, biskupa Lava (784.-804.) i njegove odnose s carigradskim patrijarhom Tarasaijem (784.-806.)[225]

Nasljednik splitskog nadbiskupa Petra bio je Justin, čije godine biskupovanja moramo staviti iza 852., kad se spominje

[221]MARKOVIĆ, N. dj., 351 sq.
[222]MILAŠ, N. dj., 48.
[223]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 132-133.
[224]MILAŠ, N. dj., 48.
[225]MILAŠ, N. dj., 49.

Petar. Je li on biskupovao prije ili poslije Petra, ne može se zasigurno utvrditi.[226]

Zatim dolazi biskup Marin. Smrt biskupa Marina može se staviti na konac 885. ili početak 886. godine.

Nasljednik Marinov postao je ninski biskup Teodozije, koji je upravljao dvjema biskupijama, što se protivilo crkvenim kanonima.

Tada bi došao Petar II. Njegova povijesna opstojnost je zajamčena, a drugo se o njemu ne zna ništa, ni početak ni svršetak njegova biskupovanja.[227]

Petra II. naslijedio je Ivan II. U to vrijeme vlast hrvatskog biskupa bila je uvelike porasla. Splitski nadbiskupi bijahu okrenuli leđa Rimu, a obratili se Carigradu. O ostalim splitskim nadbiskupima X. i XI. st. raspravlja Kronotaksa spljetskih nadbiskupa.[228]

O spomenutim biskupima Milašu je izvor Končarevićev ljetopis. Ali ni Milaš ni njegov izvor ne navode dokumente i vrela na kojima se temelje ti njihovi podaci. Ostaje da im se vjeruje na riječ.

Milaš govori o saboru u Nikeji 787., na koji se sabralo 350 otaca, gdje je bilo osuđeno ikonoborstvo ...[229]

Novi carigradski patrijarh Tarasije pisao je i poslao papi Hadrijanu sinodičku knjigu s ispovješću vjere. I dvor je pisao papi, pozivajući ga da dođe u Carigrad ili pošalje legate. Irena i Konstantin naglašuju čast glavnog svećenika što je od Gospodina primio papa, kao prvi nadsvećenik, koji predsjeda na prijestolju apostola Petra.[230]

Milaš ne zna ili neće da znade da su carigradski patrijarh i carica Irena pisali papi i pozvali ga na sabor kao nasljednika sv. Petra. Papa je poslao svoje legate.[231] Takve i

[226]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 151-153.
[227]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 158-160.
[228]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 175-176.
[229]MILAŠ, N. dj., 49.
[230]MARKOVIĆ, N. dj., 359.
[231]MARKOVIĆ, N. dj., 359.

slične stvari Milaš izbjegava spomenuti, jer ne odgovaraju njegovim "istonoljubivim namjerama i naučnim metodama".

Opet Milaš ponavlja da su u Dalmaciji opstojali brojni grčki manastiri i kaluđeri.[232]

U vrijeme ikonoborskih borbi do patrijarha Tarasija carigradska crkva je bila odvojena od katoličke.[233]

Milaš govori kako je splitski biskup Lav pisao patrijarhu Tarasiju "... Lav je veličao mudrost Tarasijevu i slavio revnost njegovu za pravoslavlje i nastojanje njegovo da se očuva red i ugled svešteničkog čina".[234]

Već smo naveli da je patrijarh Tarasije poslao papi sinodičku knjigu s ispoviješću vjere, čime je potvrdio da priznaje papu vrhovnim glavarom vjere. Kod Tarasija nije moglo biti revnosti za "pravoslavlje" nego za ortodoksiju ili pravovjerje. Taj pojam je bio jednoznačan na Istoku i na Zapadu. Govoriti o nekom pravoslavlju u VIII. stoljeću sliči na pranje mozga. Milaš u tome uživa, jer time izbezumljuje čitatelje.

Dalje Milaš nastavlja: "... jer se rimski episkop ne zadovoljava što se osnažio svezom sa Francima, nego počinje da traži proširenje svoje duhovne vlasti i nad zemljama, koje već imaju svoje redovne zakonite starješine, i u kojim zemljama nema se nikakva razloga bojati da će pokleknuti pravoslavna vjera. Ovdje Tarasije misli na pisma, koje je papa Adrijan pisao u oktobru 785. godine carici i patrijarhu, kad je poslao svoje legate na rečeni vaseljenski sabor, i u kojim pismima, bar u onome carici, naglašavao je da će se pravi mir između istoka i zapada utvrditi, kad se podvrgnu njegovoj jurisdikciji one provincije (između istih i Dalmacija) koje su pre pedeset godina pridružene bile carigradskoj patrijaršiji. Ovo Tarasijevo pismo moralo je biti napisano poslije oktobra 802. godine, jer se u pismu spominje blagočastivi naš car, a kao što se zna, te godine (802.) stupio je na prijesto carski u Carigradu car Nikifor; pri tome Tarasije spominje u

[232]MILAŠ, N. dj., 50.
[233]MARKOVIĆ, N. dj., 361.
[234]MILAŠ, N. dj., 51.

pismu prst Božji, koji već počinje gorde u Rimu da kazni, a tu sigurno misli na bunu u Rimu 799. godine, kad je papa Lav III. ranjen bio i zlogrđen, i kad je morao da bježi iz Rima. Pismo dakle Tarasijevo moralo je biti poslano u Spljet pošljednje ili pretpošljednje godine pred smrt (804.) arhijepiskopa Lava".[235]

Nasilje Leona Izaurijskoga, kojim je oteo rimskoj patrijaršiji tolike pokrajine, o čemu je već bilo govora, na nepošten i nasilan način, Milaš ni prije ni sada ne nalazi prikladnim i opravdanim osuditi ili barem pokuditi. A kad papa traži svoje povijesno pravo, onda je to "proširenje vlasti", gdje "pravoslavna vjera neće pokleknuti". Već nam je znano o kojoj je vjeri govor u VIII. stoljeću.

Na tome koncilu Tarasije je u svome pismu rekao da pape drže prvo mjesto, drugo carevi.[236]

2. Politički događaji u Dalmaciji u IX. vijeku

"Ona je (dalmatinska crkva) i za ovo vrijeme, kao i dotle, bila čvrsta u 'pravoslavnoj' vjeri, upravljala se autonomno i u tijesnoj je svezi stajala sa velikom crkvom carigradskom."[237] Koja je to pravoslavna vjera u Dalmaciji u IX. st., dobro nam je poznato. Sve što ima neku svezu s Istokom za Milaša je ispravno i veliko, dok ono što ima dodirnu točku sa Zapadom, ne vrijedi.

Za vrijeme franačke vladavine Milaš spominje splitskog nadbiskupa Ursa.[238] Za tog Ursa Opći šematizam ne zna. A u "Series chronologica" nalazi se ispred Petra III.[239]

Milaš navodi teološko dogmatsko pitanje o ishođenju Duha Svetoga kad je u nicejski simbol umetnut izraz Filioque, što je kasnije postalo predmet rasprava i kamen spoticanja između Istoka

[235]N. MILAŠ, N. dj., 51.
[236]ROHRBACHER, N. dj., VI, 159.
[237]MILAŠ, N. dj., 53-54.
[238]N. MILAŠ, N. dj., 54.
[239]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., Prilog A.

i Zapada.[240] Valja znati da sadržaj nicejskog simbola nije završen s tim koncilom. Kao što su na Nicejskom saboru dodani mnogi dodaci apostolskom vjerovanju, tako je Carigradski koncil dodao Nicejskom saboru. Tako je bilo i s drugim koncilima koji su osuđivali razne zablude. Mnogi sveti oci IV. i V. st. učili su da Duh Sveti izlazi od Oca i Sina, kao: sv. Atanazije, sv. Grgur Nazijazenski, sv. Grgur Nisenski, sv. Ćiril Aleksandrijski itd.[241]

Milaš opet govori o ikonoborstvu koje je trajalo 30 godina, sve do smrti cara Teofila, a završilo je 842. kad je na carsko prijestolje stupila carica Teodora, štitnica maloljetnog sina Mihajla III.[242]

Teodor Studit rekao je caru: upravljati crkvenim stvarima to ide svećenike i učitelje, a upravljati svjetovnim poslovima to ide cara. Apostolove su riječi: Postavi Bog prvo apostole, drugo proroke, treće učitelje. Careve i ne spominje. Oni dakle imadu suditi o dogmatima vjere, a ti valja da se njima pokoravaš. To je cara Leona rasrdilo. Car je domalo opremio u sužanjstvo patrijarha i druge biskupe. Najgore je postupao s Teodorom Studitom.[243]

Prognani biskupi, kaluđeri, svećenici iskahu pomoć od istočnih ostalih patrijarha, a napose od rimskoga pape. Teodor je rekao, da Gospodin nije zapustio bizantijsku crkvu, pošto se za nju briga nasljednik Petrov.[244]

"Povraćene su odmah ikone zatijem na svoja mjesta u svim crkvama, i 19. februara iste (842.) godine, prve nedjelje velikog posta, služeno je bilo svečano bogoslužene u čast sv. ikona i kao pobjeda nad ikonoborstvom. Tada je ustanovljeno bilo i to, da se u buduća vremena mora svake godine na taj dan, tj. prve

[240]MILAŠ, N. dj., 54.
[241]TANQUEREY, Synopsis Theologiae dogmaticae, 1947, II, 390 sq; MINGES, Compemdium Theologiae dogmaticae, 1921, I, 127-129; J. SCHWETZ, Compedium Theologiae dogmaticae, 1880, I, 126-166.
[242]MILAŠ, N. dj., 55.
[243]MARKOVIĆ, N. dj., 375-376.
[244]MARKOVIĆ, N. dj., 378.

nedjelje velikoga posta držati u svim crkvama osobitom crkvenom službom svečana uspomena toga događaja: uspomena pobjede pravoslavlja, pobjeda prava i istinite vjere ... kad je u Dalmaciji služena nedjelja pravoslavlja ..."[245]

Car Teofil je umro 842. i naslijedio ga je sin Mihajlo III, (842.-867.), dijete od tri godine. Upravu države je preuzela u svoje ruke kreposna carica Teodora, koja je odmah odredila da se uspostavi čašćenje svetih prilika.[246]

Kad je Ignacije bio izabran za carigradskog patrijarha (846.), carica Teodora po starom običaju opremila je odmah u Rim poslanike k papi Leonu IV, sa svojim pismom i sa sinodičkom knjigom Ignacijeva sabora. Rimska stolica je toga časa priznala Ignacija.[247]

Milaš spominje splitskog nadbiskupa Justina (836.-849.),[248] dok Opći šematizam zna za Justina od 860. do 876. godine.[249]

Još Milaš piše: "God. 846. (14. juna) umro je sv. Metodije, i s toga se od prilike može jedna od pomenutih godina uzeti, kad je prvi put u Dalmaciji služena nedjelja pravoslavlja. A da je služena ta nedjelja u crkvi dalmatinskoj i poslije, ne može biti sumnje, osobito kad uzmemo u obzir, da su pri neposrednim našljednicima arhijepiskopa Justina još tješnji postali snošaji sa carigradskom crkvom i njenim patrijarhom".[250]

Kad smo govorili o splitskim nadbiskupima, naveli smo da je 840.-860. bio nadbiskup Petar II. Radilo se o Petru II. ili Milaševu Metodiju, u to vrijeme se ne može govoriti o nekoj podijeljenosti između istočne i zapadne crkve, kad je prestala ikonoborska borba i kad je papa priznao 846. carigradskog patrijarha Ignacija i s njim bio u dobrim odnosima.[251]

Zato tu nema mjesta Milaševu "pravoslavlju".

[245]MILAŠ, N. dj., 55-56.
[246]MARKOVIĆ, N. dj., 385.
[247]MARKOVIĆ, N. dj., 387-388.
[248]MILAŠ, N. dj., 56.
[249]Opći šematizam, N. dj., 199.
[250]MILAŠ, N. dj., 56.
[251]MARKOVIĆ, N. dj., 387.

Već smo par puta naveli da su se splitski nadbiskupi priklanjali Carigradu kad bi se zbog nekih zabluda udaljili od Petrove stolice.

3. Krštenje Hrvata

"Ono što je do sada govoreno o događajima u dalmatinskoj crkvi tiče se sve samo primorske Dalmacije i romanskoga (grčkog i latinskog) naroda, koji je tu bio. Ali se ne tiče dalmatinskog kontinenta, ili onoga dijela današnje Dalmacije, u kojima je bio hrvatski narod sa svojim župskim starješinama. Nije se ovo moglo ticati toga naroda, jer je još velikim dijelom u neznaboštvu bio, i tek će u ovome vijeku on biti sav prosvjećen jevanđeljem i stupiti u broj hrišćanskih naroda."[252]

Pošten i čestit pisac, ako bi neki pojam ili stvar mogla čitatelja zavesti u krivo da se dvoznačno shvati ili tumači, odmah to na početku razjasni. A Milaš, pošto je napunio glavu čitatelja izvrnutim i neistinitim pojmovima, tad mu otkriva da se ne radi o onome što se moglo sasvim prirodno razumjeti nego o nečemu trećemu.

Zatim Milaš opet govori o ***pokrštenju Hrvata i Srba.*** Kao što se u mnogočemu dosada rečenome Milaš razlikuje od drugih povjesničara tako ni o ovom predmetu njegove tvrdnje se ne podudaraju s poznatim i utvrđenim mišljenjima. Najprije izdvajamo Milaševe naglaske, a potom donosimo mišljenje drugih povjesničara.

"Narod ovaj, kao što smo prije spmenuli, prvi je put čuo hrišćansku propovjed u VII. vijeku, i usljed te propovjedi neki se krstiše i postadoše hrišćanima. Koliko se toga krstilo, da li je kakvu svoju crkvu imao i ko mu je crkvenu službu vršio, o tome ne može niko ništa pouzdanoga reći. Mi znamo samo, da je od ove prve propovjedi malo ploda bilo, i da je poslije mal ne sav hrvatski narod pao opet u neznaboštvo. Tek dva vijeka kašnje tome je narodu opet propovijedano bilo jevanđelje, i to u dva

[252]MILAŠ; N. dj., 56.

puta; i tek u drugoj polovini IX. vijeka on je postao hrišćanskim".

"Isti onaj pisac Porfirogenet, koji nam je kazao, da je pri caru Irakliju prvi put propovjedano bilo jevanđelje hrvatskom narodu, kazuje nam, da je to učinjeno još dvaputa u IX. vijeku. Porfirogenet piše, da su za neko vrijeme dalmatinski Hrvati bili pod franačkom vlašću, pa kad im je već dosadio bio franački jaram, da su Franke oterali, 'i tada postavši svoji gospodari, potražiše od rimskoga prvosveštenika sveto krštenje; poslaše im (iz Rima) episkope, koji ih krstiše, i to za vlade kneza Borne'. Ovaj Borna umro je 821. godine, - i dakle ovo obraćenje u hrišćanstvo Hrvata moralo se dogoditi prije te godine."

"Opet o novom obraćenju isti Porfirogenet piše: 'Za vrijeme hristoljubivoga cara Vasilija poslaše mu (Hrvati i Srbi) poslanike moleći ga, da bi kršteni bili između njih oni, koji još kršteni nijesu, te da budu kao u prva vremena podložni rimskoj carevini. Saslušavši molbu ovu blaženi i preslavni onaj car pošalje im Vasilika zajedno sa sveštenicima, koji krsti sve one, koji kod pomenutih naroda još nijesu kršteni. I pošto bjehu kršteni, car naredi, da između sebe izaberu od roda svoga starješine, koje oni žele i koje najviše cijene i ljube.'"

"Car Vasilije Makedonac, vladao je od 867. do 886. godine. Pošto se u istoriji ne spominje o kakvom opet poznijem obraćenju u hrišćanstvo hrvatskoga naroda, znači da je taj narod u drugoj polovini IX. vijeka sav primio hrišćansku vjeru. Kada se to moglo odprilike dogoditi, kazaćemo niže. Ovdje samo konstatujemo istorijsku istinu, a to je, da je u ovo doba hrvatski narod za svagda uvršten u kolo hrišćanskih naroda i da je on konačno utvrđen u hrišćanskoj vjeri od sveštenika, koji su mu iz Carigrada poslani bili i koji mu crkvu urediše, i položiše osnovu narodnoj crkvenoj jerarhiji, a u zavisnosti od carigradskog patrijarha. Ovu istorijsku istinu potvrđuje nam jedan papa rimski onoga doba, a to je papa Jovan VIII., koji u svome jednom pismu mjeseca juna 879. godine, upravljenom hrvatskom episkopu Teodosiju, izražava tome đakonu radost, što se obratio Rimu, i preporučuje mu, da dođe k njemu, pa će ga on za vladiku posvetiti, a da ne ide na drugu stranu (u Carigrad) radi posvećenja."

"Sa privedenim ovim pošljednjim kazivanjem Porfirogenetovim o krštenju hrvatskih naroda za vrijeme cara Vasilija Makedonca, latinski su pisci u čitavom čudu. Razumijemo ne sve latinske pisce, nego one, koji su vaspitani u novijoj školi vjerske nesnošljivosti prema istočnoj crkvi. Nikako da im u glavu uđe, da su mogli sveštenici iz Carigrada pokrstiti hrvatski narod, i da su ti sveštenici uredili crkvu i crkvenu jerarhiju u tome narodu. Napojeni duhom svoje škole, duhom najljuće mržnje prema istočnoj crkvi, oni zaboravljaju, da je u ono vrijeme, kad je hrvatski narod pokršten bio, crkva bila jedna, i da nikakvih još dogmatičnih razlika nije bilo između Rima i Carigrada, jer je pravoslavni bio rimski papa onako isto, kao što je i carigradski patrijarh bio pravoslavni. Bilo je sasvijem bezrazložno, da li će sveštenici iz Carigrada ili iz Rima pokrstiti Hrvate, kad je istočno i zapadno sveštenstvo ispovijedalo jedno te isto vjerovanje. Glavno je u stvari bilo sada, da hrvatski narod stupi u kolo hrišćanskih naroda, i to je postignuto. Izvršili su ovo sveštenici iz Carigrada kod dalmatinskih Hrvata s toga, što su tada ti dalmatinski Hrvati spadali pod jurisdikciju carigradskog patrijarha, isto kao što su u VII. vijeku sveštenici iz Rima propovijedali jevanđelje i pokrstili mnoge dalmatinske Hrvate, jer su tada oni još bili pod jurisdikcijom rimskog patrijarha. Niti su zato bili zapadnjaci oni, koji se pokrstiše za vrijeme cara Iraklija, niti istočnjaci opet oni, koji se pokrstiše za vrijeme cara Vasilija Makedonca, nego su svi bili pravoslavni hrišćani (to je bitno, o. p.), *i ispovijedali su dogmate, koje utvrdiše i proglasiše prvih sedam vaseljenskih sabora. Dijeljenje na hrišćane zapadnoga vjerovanja i hrišćane istočnoga vjerovanja, to je rabota XI. vijeka. Rim je primio simbol vjere sa Filioque tek 1014. godine."*

"Ovo eto zaboravljaju pomenuti latinski pisci, pa sudeći o događajima nerazdjeljene crkve sa gledišta današnjega i u pravcu svoje škole, staraju se da protumače dotične događaje na svoj način i da prikažu stvari onako, kako ih škola njihova uči. Ovako postupiše i sa navedenim podacima iz Porfirogenetovih spisa."

"Farlati je najautoritativniji pisac za sve novije latinske pisce, koji pisaše i pišu o obraćenju hrvatskoga naroda, i više ili

manje u tome se oslanjaju na njega svi, sa vrlo malim izuzecima. Taj Farlati od gore spomenuta dva navoda iz Porfirogeneta i onoga navoda, koji se odnosi VII. vijeku, a koji smo prije spomenuli, od ova dakle tri navoda drugi (onaj o obraćenju za kneza Borne) on usvaja kao što jest, prvi (o obraćenju za cara Iraklija) usvaja sa svojim tumačenjem, a treći (o obraćenju za cara Vasilija Makedonca) odbija, navodeći da se ne tiče Hrvata, nego Srba."

"Ovo pošljednje Farlati odbija i poriče na vrlo laki način. Po njemu, Porfirogenet je tu kazao neistinu; a pobudom za ovo Farlati navodi to, što tobože Porfirogenet hoće svagda da čim više hvale oda svome djedu Vasiliju, te govoreći o obraćenju srpskoga naroda, da je i Hrvate stavio uz Srbe, samo da može djedu svome pripisati slavu, da je i Hrvatsku on zadobio i pokrstio, kao i srpski narod. Odbivši ovako na prosto Porfirogenetovu svjedodžbu, da su Hrvati primili hrišćanstvo pri caru Vasiliju Makedoncu, Farlati je osobito uzeo na oko prvi navod Porfirogenetov; i premda je onaj navod, kao što smo vidjeli, vrlo maglovit, ako ne zbog drugoga, a ono zbog toga, što niko ni danas još ne zna, ko je i kakav je bio onaj hrvatski knez Porga, ipak on je znao napisati čitav odsjek de primo baptismo Chrobatorum i kazati nam sa puno pouzdanja do najmanje podrobnosti, kako se i kada se taj prvi baptismus dogodio. U kratko da to navedemo."

"Farlati usvaja Porfirogenetovo kazivanje, da su pri caru ***Irakliju*** *Hrvati obraćeni bili prvi put u hrišćanstvo. Ali taj Iraklije, po Farlatovu suđenju, nije onaj car, koji je vladao od 610. do 641. godine, nego to je* ***Flavije Iraklije Konstantin****, prezimenom Pogonat (inače obično u istoriji poznati Konstantin IV.* ***Pogonat****), koji je vladao od 668. do 685. godine. Hrvati su se obratili caru Irakliju 640. god. da ih primi pod svoju vlast. Iraklije ih je primio, te pobuđeni od cara oni su dugu borbu vodili sa Obrima, dok ih nijesu otjerali iz Dalmacije. Međutijem u prvoj polovini 641. god. umre Iraklije. Za vrijeme ratova sa Obrima nije se moglo misliti o obraćanju Hrvata u hrišćanstvo; a zna se, da Hrvati, i pošto otjeraše Obre, ostadoše u neznaboštvu, i čak su*

gonili hrišćane, kao što dokazuje događaj kad su Spljećani htjeli 656. godine prenijeti iz Soluna (sic!) *mošti nekih svetitelja, morali su to brzo da učine, da ih ne bi Sloveni (Slavi) zatekli i oskvrnuli mošti. Tek kad je na carigradskom prijestolu bio Pogonat, zamolio je papu rimskoga, Vitalijana, da pošalje sveštenike, koji bi ih pokrstili. Papa Vitalijan to je učinio 670. ili 671. godine, i u to vrijeme spada primus baptismus Chrobatorum. Arhijepiskop pak ovaj, kojega Porfirogenet spominje, bio je spljetski prvi arhijepiskop Jovan iz Ravene (650.-680.). Ovaj se arhijepiskop postarao najprije da nauči slovenski jezik, a tako isto da to nauče i oni sveštenici, koji su za obraćenje Hrvata došli bili. Kad se to postiglo, i kad je došao određeni dan za sveto krštenje, tada je arhijepiskop Jovan krstio prvake narodne, a po svojoj prilici i kneza hrvatskog (a ujedno i kralja srpskog, Regemque Serblorum, dodaje ondje Farlati), a rimski i dalmatinski sveštenici krstiše ostali narod, i to insigni pompa et celebritate, solemni ritu ac caeremonia. I kad je to tako svečano krštenje Hrvata obavljeno bilo, tada je i slovenska jerarhija crkvena odmah ustanovljena bila, kojoj je poglavica bio spljetski arhijepiskop. Postavljen je bio i episkop hrvatski u Ninu (apud Enonom), i taj je episkop bio također i za Srbe (Chrobatis pariter Serblisque)."*

Milaš tvrdi da se s Farlatijem slaže povjesničar Smičiklas, koji tvrdi da to nije bilo za pape Vitalijana (657.- 672.) nego Agatona (678.- 681.) I povjesničar Balan kaže da se pokrštenje Hrvata nije dogodilo za Heraklija nego za Konstantina Pogonata.

I nastavlja Milaš: "Pokraj svega onako svečanog obraćenja 670 ... ipak padoše Hrvati u neznaboštvo ... da je trebalo knezu Borni slati čak u Rim i moliti od rimskoga pape, da im pošalje nova sveštena lica, koja bi imala da krste narod? Ili zar nije sve to prosto na prosto legendarno? ..."

"O drugom obraćenju hrvatskoga naroda za vrijeme kneza Borne, Farlati kazuje, da je papa Grigorije IV. (827.- 844.) ovlastio tadašnjega spljetskog arhijepiskopa Petra, da ga on zastupa i načelstvuje, kad se budee obavljao čin krštenja ... I tada je sva hrvatska (Chrobatia omnis) pridružena bila rimskoj crkvi, i to 832. godine."

Zatim tvrdi da hrvatski pisci većinom prihvaćaju to Farlatijevo mišljenje i zaključuje: "Međutijem sve ovo nije ovako, kao što se u toj školi uči, nego sasvijem drukčije". I nastavlja: "Kao što se 'malo šta pouzdanoga može izvesti' iz Porfirogenetova kazivanja, 'tako se i još manje može zaključiti iz ovog drugog kazivanja istoga pisca o krštenju hrvatskoga naroda pri knezu Borni ...'"

U daljnjem tekstu Milaš obrazlaže i opravdava stav kako Hrvati nisu mogli biti pokršteni u doba kneza Borne. Ističe i sljedeću misao: "Niti su tome išta pomogle sve one darovštine, što su dalji Bornini našljednici na županskoj časti, kao Mojslav i Trpimir, činili spljetskoj crkvi, a sredstvom kojih darovština oni su htjeli da približe svome dvoru u kontinentalnoj Dalmaciji sveštenstvo romanske Dalmacije, kako bi se lakše i hrvatski narod privolio na hrišćanstvo, od kojega se vazda još tuđio i od sveštenstva mu zazirao".

Ni ovoga drugog puta nije bio obraćen sav hrvatski narod, "nego samo župan Borna sa svojim velikašima i možda kakvim malim dijelom drugih ljudi. Ne 832. nego 819., jer je Borna 821. umro ..."

I nastavlja: "Hrvatski je narod primio hrišćanstvo u drugoj polovini IX. vijeka za vrijeme cara Vasilija Makedonca. Farlati, a i svi ostali njegove škole ... ne će da primi ono što Porfirogenet kaže o obraćenju hrvatskoga naroda pri tome caru. Međutijem, taj se Porfirogenetov navod primiti mora ... što nema nikakvog osnovnoga razloga odbiti ga ... što isti navod nalazi odnosnu potvrdu u drugim izvorima ... te se na osnovu toga obraćenja Hrvata u drugoj polovini IX. vijeka prikazuje sasvijem prirodno i kao stroga pošljedica događaja".

Zatim se spominje ljetopis Končarivćev, gdje se kaže da su braća Ćiril i Metod obratili Bugarsku i Moravsku i svugdje podizali crkve i "sveštenike" ostavljali. Konstantin je preveo s grčkoga na slavenski evanđelje i psaltir i liturgiju po grčkom obredu i sve predao Slavenima. I nastavlja: "Pođe zatijem sveti ovaj čovjek (Ćiril) zajedno sa bratom svojim (Metodom) u primorsku i zagorsku Dalmaciju, i tu ga kralj i narodni prvaci dočekaše lijepo i on im

počne odmah propovijedati riječ Božju, riječ spasenja. Rado svi primiše njegovu propovijed i krstiše se u ime svete Trojice, te postadoše svi pravoslavni (sic!) *i pravi štovaoci Boga. Provedoše tu sveta braća nekoliko vremena, da još bolje utvrde narod u nauci i vjeri Hristovoj, i tada se oproste sa svima i pođu u Rim".*[253]

Za prednje navode Milaš se poziva i na Lučića. Prenosimo osnovne misli iz Lučićeva teksta. Lučić kaže: da kao što se Metodu i Ćirilu pripisuje obraćenje Slavonije, Bugarske, Panonije, Moravske i Češke, tako neki Srbi i Hrvati, koji još nisu bili kršteni, posljednji koje je Ćiril krstio bili svi Neretljani. Donosi da je Porfirogenet umjesto obraćenja samih Neretljana, napisao da je Ćiril obratio sve Srbe i Hrvate, spojivši Srbiju i Dalmaciju. Hrvati su prije Ćirila primili krštenje, osim onih kako je izneseno. Zatim navodi papino pismo knezu Branimiru, u kojemu papa ističe da su njegovi preci (antecessores) bili kršćani. Još spominje kneza Mislava i Trpimira.[254] Sve je to protiv Milaševe tvrdnje da su Hrvate pokrstili Ćiril i Metod.

"Ono što ondje kaže naš ljetopisac podudara se u mnogome s onim što piše pop Dukljanin i što se kazuje u analima Andrije Dandola; samo što je u našem ljetopisu to prečišćeno od onih netačnosti u imenima i mjestima, koja se spominju u Dukljaninovom ljetopisu ..."

Zatim Milaš navodi razloge koji su potakli južne Slavene da se obrate caru u Carigrad da im pošalje vjerovjesnike. I on tvrdi: "... može se sa puno pouzdanosti reći, iz žive želje, da se hrišćanstvo kod njih za svagda udvori i da uživaju one blagodati, koje su sjeverozapadni Sloveni od jevanđelske propovjedi i uređenja crkveno uživali ..."[255]

"Da su ova dva svetitelja bila u Dalmaciji, to je danas već dokazano, i to prvi put između 863. i 867. godine ... Na kneževskom

---

[253]MILAŠ, N. dj., 57-65.
[254]J. LUCII, De regno Dalmatiae et Croatiae, Vindobonae, 1758, lib. 2, c. 3.
[255]MILAŠ, N. dj., 65.

hrvatskom prijestolu u Ninu bio je tada Domagoj (864.-876.) ... Držanje ovoga kneza u tadašnjim političkim prilikama ... daje pravo zaključiti, da su solunska braća bila i na Domagojevu dvoru ... Kiril i Metodije su naputili ... da otprave poslanike u Carigrad, da im od tuda pošalju sveštenike, koji bi narod krstili ... Carigrad se odmah odazvao hrvatskome knezu, i učinio mu po želji ... Kad je 870. god. bio po drugi put u Dalmaciji Metodije, mogao je sa radošću da vidi uspjehom ovjenčane trudove njegove i brata mu Kirila.

Na osnovu toga, što je sada navedeno, kazivanje našega ljetopisa o apostolskom djelovanju Metodija u Dalmaciji može se smatrati istorijskim i istinitim."[256]

Kako se iz navedenih tekstova može vidjeti, Milaš u dva navrata u svojoj knjizi piše o pokrštenju Hrvata. Prvi put tome je pitanju posvetio nepune četiri stranice (36-40), dok drugi njegov osvrt obuhvaća punih 12 stranica (57-68). Iz toga je vidljivo da je tome pitanju Milaš posvetio dosta prostora i dao mu posebnu važnost. I mi smo pokušali što iscrpnije prikazati Milaševe stavove u oba slučaja. Naš odgovor na prvo Milaševo pisanje o pokrštenju Hrvata bio je relativno kratak, jer smo imali u vidu da se o toj temi raspravlja opširnije nešto kasnije u istoj knjizi.

Čitatelji neće zamjeriti, ako i mi ovdje ponovimo da Porfirogenet o pokrštenju Hrvata piše u tri navrata, te da se trostruko spominjanje krštenja Hrvata ne odnosi na jedno te isto područje nego na tri različite pokrajine, u kojima su živjeli Hrvati.

Milaševa nakana u drugome, opširnijem izlaganju o krštenju Hrvata ima za cilj dokazati kako je prvo i drugo krštenje bilo u nekom smislu promašaj, budući da nije postiglo pravog i efektivnog učinka i ploda, jer su se kršteni Hrvati u oba slučaja povratili neznaboštvu. Međutim, treći put, kad su u IX. st. Hrvate pokrstili svećenici iz Carigrada, među njima se je kršćanstvo duboko ukorijenilo i tada su svi Hrvati postali

[256]N. MILAŠ, N. dj., 66.

pripadnici pravoslavne vjere.

Moramo neke stvari istaknuti. Nakon doseljenja Hrvata u Dalmaciju, papa Ivan IV. (640.-642.), sam sin Dalmacije, poslao je u Dalmaciju opata Martina s mnogo novaca da iskupljuje zarobljenike i sakuplja moći svetaca iz razorenih crkava. Martin je bez sumnje stupio u kontakt s Hrvatima ne samo zbog povjerene misije, nego ih je nastojao upoznati i kod njih širiti kršćansku vjeru. To je činio ne samo opat Martin nego i preživjeli kršćani sa svojim svećenicima. Hrvatski su knezovi dopustili Martinu da obavi svoj posao i zadatak.

Prva poznata osoba koja je radila oko pokrštenja Hrvata, bio je Ivan Ravenjanin. Njega je u Dalmaciju na poticaj ravenskog egzarha Izacija, predstavnika bizantskoga cara Heraklija (610.-641.) poslao papa Ivan IV. (640.-642.). Početkom 641. papa je Ivana posvetio za nadbiskupa nove splitske metropolije, na koju je prenio sva prava stare metropolije iz Salone.[257]

O tome piše car Porfirogenet: "A car Heraklije poslavši poslanike, dovede iz Rima vjerovjesnike i učinivši između njih nadbiskupa, biskupe, svećenike i đakone, dade krstiti Hrvate, a vladao je njima tada Porga". "I u današnju sjeverozapadnu Bosnu, Duvno, Livno, Glamoč i dolinu Vrbasa, kršćanstvo je zarana došlo, jer su ti krajevi potpadali pod izravnu upravu hrvatskoga vladara Porge, koji je tamo imao svoja glavna vladarska dobra". "Da je taj rad bio uspješan (Ivana Rav.), govori nam rani osnutak stonske biskupije u Zahumlju kao i navod K. Porfirogeneta da su se u početku obratili na kršćanstvo Neretljani, od kojih se kasnije većina vratila u poganstvo."

"Hrvati ni u početku ni kasnije nisu nigdje svoj odnos s Bizantom smatrali podaničkim, nego prijateljskim i savezničkim. Zemlje, koje su Hrvati oslobodili od Avara, nisu predavali Bizantincima na upravu, nego su se u njima nastanili i njima neovisno upravljali po svom narodnom običajnom pravu. Hrvati nisu Bizantincima plaćali državne daće niti su vršili kakve podaničke obveze."[258]

[257]DOMINIK MANDIĆ, N. dj., 63.
[258]D. MANDIĆ, N. dj., 64-65

Ponavljamo važne činjenice povezane s dolaskom Hrvata i njihovim pokrštenjem. Razrušenu solinsku metropoliju obnovio je papa Ivan IV. za cara Heraklija I., kako tvrdi Porfirogenet i splitska predaja, koju je zapisao Toma, arciđakon i pisac djela Historia salonitana Maior.

Ivana Ravenjanina redio je za biskupa u prosincu 640. spomenuti papa Ivan IV.

O postojanju splitske metropolije prije druge polovice VII. st. svjedoči papa Agaton (678.-681.). On piše "da su za tadašnja vjerska pitanja zabrinuti ne samo biskupi koji su na Saboru nego također i odsutni biskupi, koji rade među (poganskim) narodima: Longobardima, Slavenima, Francima, Galima, Gotima i Britancima". "Slaveni", koje spominje papa Agaton, mogu biti samo Hrvati, jer su ih već tada tako nazivali Zapadnjaci.

Oporuka dalmatinskih izbjeglica iz druge polovice VII. st. spominje "notara (bilježnika) svete crkve salonitanske".

"O ranom osnutku splitske metropolije govore nam i dva lista staroga Sakramentarija Splitske crkve i Evangeliarium spalatense, nađen u sarkofagu sv. Dujma ..."

"I rani osnutak splitske metropolije ... govori nam da početak pokrštenja Hrvata valja staviti u prve godine četvrtoga desetljeća 7. stoljeća."

Riječi pape Agatona caru Konstantinu i njegovim sinovima "iste vjere s nama", odnose se na Langobarde, Slavene, Franke, Gale, Gote i Britance. Očito da je neki slavenski narod prije 680. primio kršćanstvo i priznavao ugled sv. Petra i Apostolske stolice. A to je mogao biti samo hrvatski narod.

Papa Ivan VIII. piše Branimiru: "Tvoji oci primili su kršćanstvo posredovanjem Apostolske Stolice". To isto tvrdi papa Ivan X. u pismu kralju Tomislavu.[259]

Gornje navode Milaš ne prihvaća. On odbija mišljenje da su Hrvati poslije svoga dolaska u novu domovinu počeli

[259]D. MANDIĆ, Papa Ivan Solinjanin i pokrštenje Hrvata, Croatica christiana Periodica, XVI/1992, 29, 10-18.

postupno prihvaćati kršćansku vjeru. Milaš želi nametnuti svoje mišljenje kako su Hrvati do druge polovice IX. st. ostali neznabošci, te su ih tek tada slavenski apostoli Ćiril i Metod priveli kršćanstvu istočnog obreda.

O apostolskom djelovanju braće Ćirila i Metoda među Slavenima napisano je i objavljeno dosta napisa i radova. *Ipak, Milaš tvrdi, a ne dokazuje, da je Ćiril bio sa svojim bratom u Dalmaciji, odakle je krenuo u Rim. Po njima su Hrvati još jednom postali Milaševi "pravoslavni".*[260]

"Moravski knez Rastislav (862.) traži od carigradskog cara Mihajla III. (841.-867.) da mu pošalje vjerovjesnike za narod njegove kneževine. Rastislav se je sedam godina prije toga (855.) odmetnuo od Franaka, te želi osigurati svoju samostalnost i slobodu. A kako je politička nezavisnost u to vrijeme nezamisliva bez crkvene samostalnosti, nastoji Rastislav dobiti samostalnog biskupa. A odakle? Moravsku su pokrstili bavarski svećenici, pa je u crkvenom pogledu, spadala pod biskupiju Passau, odnosno nadbiskupiju Salzburg, iz koje se širi kršćanstvo i germanizacija. Toga se središta Rastislav želi osloboditi. Zato se obraća ne Rimu nego Carigradu. Carigrad je svjestan da Moravska nije teritorij jurisdikcije carigradskog patrijarha i da se ondje ne može proširiti grčki jezik, te onamo ne šalje biskupa, ali prihvaća priliku da pošalje vjerovjesnike braću iz Soluna, podrijetlom Slavene - Ćirila i Metoda. Ćiril je učitelj na visokoj carigradskoj školi, patrijaršijski bibliotekar, diplomat, osoba povjerenja careva i patrijarhova, već iskusni misionar među Hazarima (860.-861.). njegov brat Metod bio je iguman na Olimpu".[261] Metod je bio rođen 820., a Ćiril 826./827.

U Moravskoj su braća djelovala od 863. do 869. Tada su pošli u Rim, gdje je papa Hadrijan II. odobrio slavensko bogoslužje i naučavanje sv. braće. Metod i neki učenici bili su zaređeni za svećenike, a neki za đakone. Ćiril je tada umro

[260]MILAŠ, N. dj., 64-66.
[261]JERKO FUĆAK, Šest stoljeća hrvatskog lekcionara, Zagreb, 1975, 77-78.

u Rimu.

Dok je Metod boravio u Rimu, stiglo je poslanstvo panonskog kneza Kocelja, da papa pošalje Metoda u Panoniju. Međutim 870. Kocelj je ponovno poslao Metoda u Rim, gdje je bio posvećen za biskupa u Srijemu. Tad su ga njemački biskupi uhvatili i držali u tamnici dvije i pol godine. Oslobođen je 873., kad je papa zaprijetio njemačkim biskupima suspenzijom. God. 880. Metod je opet u Rimu, pošto su ga ponovno tužili njemački biskupi, gdje mu papa ponovno odobrava slavensko bogoslužje i naučavanje. A god. 881. i 882. Metod je pošao u Carigrad s nekoliko učenika, gdje je bio lijepo primljen. Iz Carigrada se povratio u Moravsku.

U Moravskoj su u VIII. st. djelovali irsko-škotski misionari, a u početku IX. st. karolinški (bavarski).[262]

Metod je u Moravskoj u početku propovijedao kao civil, jer je za svećenika zaređen kad je prvi put došao u Rim 869. godine. Ćiril je tada bio monah, možda i svećenik.

Njihov se rad sastojao da uče čitanje i pisanje, a zatim osnove kršćanskog nauka, da izobraze one koji su se spremali za svećeničko zvanje. Oni su za tri i pol godine pripremili odabrane učenike, koji su s njima pošli u Rim, i jedni su bili zaređeni za svećenike, a drugi za đakone.

Braća su propovijedala na narodnom jeziku evanđeosku nauku.

Prije polaska u Moravsku Ćiril je izabrane dijelove Evanđelja, koji su bili potrebni za bogoslužje, preveo na slavenski.

Te prijevode je papa u Rimu odobrio. Vjerojatno je liturgija, koju su sv. Braća donijela u Moravsku, bila istočna, ali su u Moravskoj naišli na zapadnu, na rimski obred.

A za liturgijske knjige nije važan obred nego jezik.[263]

Protiv Milaševe tvrdnje o krštenju Hrvata u drugoj polovici

[262]JOSIP LEONARDO TANDARIĆ, Hrvatsko-glagoljska liturgijska književnost, Zagreb, 1993. 9.
[263]J. L. TANDARIĆ, N. dj., 11; usp. FUČAK, N. dj., 9-12.

IX. st. stoji Trpimirova izjava 852. da je njegov predšastnik počeo davati crkvi desetinu,[264] kao i opstojnost benediktinskog samostana u Rižinicama iste godine, što sve svjedoči da je kršćanstvo u Hrvatskoj u to doba bilo čvrsto ukorijenjeno. Tu tvrdnju može donekle osnažiti i spor između ninskog biskupa Teodozija i splitske crkve za crkvu u Bijaćima.

Milaševu logiku, dosljednost i pristranost potvrđuju naredne njegove rečenice: "... *da formalnog razdijeljenja između istočne i zapadne crkve još nije tada bilo ... a dotična unija sa Rimom, koja je bila uvedena Branimirom, imala je karakter više spoljašnji i u nekoliko ritualni, nego li unutrašnji*".[265] Sada bi se moglo pitati Milaša: kakav je karakter imalo Zdeslavovo pripojenje Hrvatske istočnoj crkvi? Zašto on oplakuje Zdeslavov neuspjeh? A za dalmatinski episkopat, koji se odvrgao od Istoka i priklonio Rimu, kaže: "... *ali za taj su episkopat (latinski) bili tada pretežniji zemaljski interesi od interesa duhovnih*".[266] Te još jedna: "*Po novijim naučnim istraživanjima glagolicu je izumio sam Teodosije ninski*".[267]

"Kad su 863. i 864. biskupi dalmatinskih gradova u borbi između pape Nikole i Focija pristali uz Focija, a u Hrvatskoj prevladavala Rimu sklona stranka (864.), otcijepio se od jurisdikcije dalmatinskih biskupa hrvatski teritorij, a u Ninu osnovala biskupija kojoj je pripao cio teritorij taj. Ta je biskupija bila podložna direktno papi. Na taj način je splitskom nadbiskupu oduzet veliki teritorij, njegovi se prihodi znatno smanjili, a i njegov utjecaj u Hrvatskoj oslabio."[268]

O istoj stvari Milaš piše: "*Od Rima nije mogao da dobije priznanje nezavisnosti svoje episkopije od spljetske arhiepiskopije, i on odluči da pokuša sam to da učini. Odluči se na smion korak, naime da prisvoji sebi tu arhiepiskopiju i da sam postane spljetskim arhiepiskopom. A zgoda mu se pokazala, kad je umro*

[264]KLAIĆ, N. dj., I, 161.
[265]MILAŠ, N. dj., 80.
[266]MILAŠ, N. dj., 81.
[267]MILAŠ, N. dj., 80, bilj. 32.
[268]GRGA NOVAK, Povijest Splita, I, 50.

arhiepiskop Marin, i bila je dakle upražnjena arhiepiskopska katedra".[269]

Po dolasku kneza Branimira na vlast ninska je biskupija bila ispražnjena bilo što je prvi biskup umro, bilo što je kao privrženik Bizanta za posljednje bune nastradao. Tada je za biskupa izabran đakon Teodozije.[270]

"Godine 886. došlo je do izmirenja vjerskih nesuglasica između Rima i Carigrada. U to vrijeme je umro splitski nadbiskup Marin. Tada su Splićani, koji su moralno i materijalno osjetili gubitak jurisdikcije svoga nadbiskupa nad hrvatskim teritorijem, izabrali ninskog biskupa Teodozija, koji zadrža i ninsku biskupiju. Teodozije saopći papi da je on ujedinio staru salonsku biskupiju, što je i odgovaralo, zamolio ga da mu dade palium, znak metropolitanske vlasti, da ga učini salonitanskim nadbiskupom metropolitom.

Papa Stjepan V. rado se odazove molbi Teodozijevoj i u svom pismu, koje mu upravi, istakne da i on sam želi "da se solinska crkva, za koju tvrdiš, da si je Božjom pomoći uspostavio, povrati na stari stepen", tj. da opet bude metropola svih krajeva koji su joj nekad pripadali. Papa Stjepan V. pozove na to Teodozija u Rim, da se tamo s njim o svemu tome opširnije sporazumi i da mu dade palij.

Ali granice splitsko-salonske crkve kao takve nisu se ništa izmijenile: ona je i dalje, kao i ostale dalmatinske crkve, ostala ograničena na sam grad Split, dok je sve ostalo potpalo pod ninskoga biskupa. To se vidjelo odmah poslije smrti Teodozija. Novi ninski biskup nije bio istovremeno i splitski jer je splitska crkva poslije smrti Teodozija izabrala za svog biskupa Petra, kojemu ninski biskup Aldefred ne samo što nije priznavao nikakve jurisdikcije kao biskupu na hrvatskom teritoriju, nego mu je čak htio oduzeti i privatni posjed splitske crkve koji je splitskom biskupu bio darovao Trpimir."[271]

[269]MILAŠ, N. dj., 72.
[270]KLAIĆ, N. dj., I, 87.
[271]NOVAK, N. dj., 50-51.

"Ovakav odnos splitske crkve prema ninskoj ostao je sve do 912. godine, kada je zbog četvrtog braka bizantskog cara Leona VI. nastao novi rascjep između Rima i Carigrada. Tada su dalmatinski gradovi morali na poziv svoga cara prekinuti s Rimom, pa su i splitski nadbiskup i svi ostali dalmatinski biskupi prekinuli svaku vezu s Rimom, slijedeći stari bizantski zakon da se granice države imaju pokrivati s granicama carigradske patrijaršije. Hrvatska država nije u to vrijeme imala nikakvih vazalskih dužnosti prema Bizantu, ona je bila sasvim nezavisna, pa je njezin biskup (ninski) ostao i dalje u vezi s Rimom. Istovremeno je hrvatski biskup samo pojačao svoju potpunu jurisdikciju nad svim hrvatskim krajevima, dakle nad cijelim Primorjem od Cetine na sjever, izuzevši same gradove. Štoviše, kad je hrvatski knez Tomislav, u dobrim odnosima s Bizantom, primio od cara u upravu dalmatinske gradove kao carski prokonzul, dakle postao neposredni poglavica Splita i ostalih dalmatinskih gradova i kad je 923. godine uspostavljeno jedinstvo kršćanske crkve i carigradski se patrijarh odrekao jurisdikcije nad Dalmacijom u korist rimskoga pape, hrvatski je ninski biskup Grgur htio da on bude metropolit crkve u hrvatskoj državi i dalmatinskim gradovima, kako je to htio i Teodozije. To je jasno ustvrdio papa Ivan X. 925. godine. "Bio je kod nas - kaže papa - naš brat ninski biskup, koji želi da sebi prisvoji primat dalmatinskih biskupa!"[272]

Splitska biskupija bila je ograničena na sam grad Split i splitski biskup nije imao nikave jurisdikcije izvan njegovih bedema. Poslije imenovanja kneza Tomislava za prokonzula Dalmacije, a još više poslije sporazuma između carigradskog cara i patrijarha s rimskim papom, splitski se biskup opravdano bojao ne samo da će sve ostati pri starom u pogledu njegove jurisdikcije, nego da će sada ninski biskup postati njegov metropolita. Papa je sada mogao pozvati dalmatinske biskupe da se vrate Rimu, ali su oni to mogli i da odbiju budući da su još uvijek bili podanici Bizanta. Nalazeći se u tako povoljnoj

[272]G. NOVAK, N. dj., 51.

situaciji, dalmatinski su biskupi, svi redom, a u prvom redu splitski, nastojali ovako zgodnu priliku iskoristiti kako bi osigurali svojim biskupijama prostranije teritorije, dakle i veće prihode. Da to postignu, trebalo je naći načina da oduzmu ninskom biskupu najveći dio teritorija koji je sada bio pod njegovom jurisdikcijom.

Ali to se nije moglo dogoditi bez privole hrvatskog kneza Tomislava. Nitko nije mogao Tomislava prisiliti na to, ni bizantski ni rimsko-franački car, obojica su u to vrijeme bili i suviše slabi za takav posao, štoviše bizantski car je trebao Tomislava radi zaštite interesa koji su bili mnogo preči od crkvenih pitanja.

Da postignu svoj cilj, dalmatinski su biskupi poduzeli jednu izvanredno dobro smišljenu i organiziranu akciju. Što je Tomislav tražio i što je dobio, nije nam poznato, ali su dalmatinski biskupi uspjeli dobiti što su tražili. Tako je poslije raznih pregovaranja došlo do splitskog crkvenog sabora 925. godine".[273]

Milaš tvrdi kako je splitski nadbiskup Teodozije bio degradiran sa splitske nadbiskupske stolice i vraćen u Nin.[274] Ali takvo stanje ne poznaje sastavljač Šematizma. Po njemu je Teodozije u Ninu oko 879., a oko 890., odnosno Alfred, a od 900. do 925. Grgur Ninski.[275]

Po Šematizmu je Teodozije u Splitu 887.-890.[276]

Već smo spomenuli Milaševu tvrdnju da je Teodizije izumio glagoljicu.

Neki misle da su Slaveni prije Ćirila i Metoda imali svoje pismo, koje je Ćiril pronašao a ne izumio. A neki (Šegvić, Barada, Kniewald) smatraju da su Hrvati već od svoga obraćenja, tj. više od 200 godina prije Ćirila i Metoda, imali svoje bogoslužje na tom jeziku.

[273]G. NOVAK, N. dj., 51-52.
[274]MILAŠ, N. dj., 79.
[275]Opći šematizam, N. dj., 308.
[276]Opći šematizam, N. dj., 199.

Drugi smatraju sigurnom teoriju prećirilskog podrijetla glagoljice.[277]

Danas je općenito prihvaćeno da je autohtono područje glagoljice Hrvatsko primorje, istočna Istra i sjeverna Dalmacija. Iz toga se bazena, najvjerojatnije iz Krka, proširila na druga područja. Zato se danas može reći da je glagoljica hrvatsko narodno pismo.[278]

Za kneza Branimira doprla je slavenska liturgija iz Moravske u Bijelu Hrvatsku, te ju je ninski biskup uveo u opsegu svoje crkve.[279]

Uporaba glagoljice pokazuje da Hrvati nisu latini nego katolici.[280]

Čini se da se u IX. st. bogoslužje u svoj Hrvatskoj obavljalo na narodnom jeziku, a u gornjoj Hrvatskoj ono je zamijenjeno latinskim kad je (1094.) osnovana zagrebačka biskupija. U Bosni se to dogodilo početkom XIII. st. kad je posljednjega domaćeg biskupa naslijedio latinski biskup Ivan Teutonicus, a sredinom XIII. st. bosanski biskup zbog poteškoće s bogumilima prešao u Đakovo, prenio je u Slavoniju latinski jezik u bogoslužje.[281]

Slavensko bogoslužje se je od XIII. do XV. st. mnogo proširilo po svoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji, Istri, po većem dijelu Bosne pa čak i u sjevernoj Albaniji. Iz Istre je prešlo u Kranjsku i Štajersku. U XV.-XVII. st. prenosili su ga izbjeglice pred Turcima i u zagrebačku nadbiskupiju, gdje je inače vladalo latinsko bogoslužje. U 63 župe zagrebačke nadbiskupije od XV. do XVIII. st. nalaze se tragovi glagoljice.[282]

Najdosljedniji nositelji, širitelji slavenskog bogoslužja bili su samostanski trećoreci.[283]

[277]FUĆAK, N. dj., 83. bilj.
[278]FUĆAK, N. dj., 89-90; BENEDIKTA ZELIĆ BUĆAN, Slavensko bogoslužje kod Hrvata do kraja XI. stoljeća, Marulić, 1986, 3, 272-390.
[279]KLAIĆ, N. dj., I, 91.
[280]FUĆAK, N. dj., 157.
[281]FUĆAK, N. dj., 164.
[282]FUĆAK, N. dj., 99.
[283]FUĆAK, N. dj., 95.

Sv. Metod je bio odredio Goražda za svoga nasljednika. Budući je njega i slavensku liturgiju Svatopluk slabo podupirao, stali su latinski i njemački svećenici progoniti slavenske svećenike. God. 887. i 888. Svatopluk je skinuo Goražda i stao progoniti slavenske svećenike, kojih bijaše oko 200. Oni su se raspršili na sve strane. Jedan dio na čelu sa sv. Klimentom pošao je u Bugarsku, gdje ih je vrlo rado dočekao knez Mihajlo Boris, dok su se mnogi sklonili u Bijelu Hrvatsku, a njih primio ninski biskup i knez Branimir. Tako se u Hrvatskoj udomila slavenska liturgija s pismenima Ćirilovim a ninski se biskup ogradio i jezikom pri službi Božjoj od biskupa bizantsko-romanske Dalmacije.[284]

Cijelo hrvatsko zaleđe obavljalo je bogoslužje na staroslavenskom jeziku, a u dalmatinskim gradovima jezik se mijenjao prema političkom trenutku i bio sredstvom vezivanja tih gradova uz hrvatstvo i pohrvaćivanje tih gradova. Kad su pod jurisdikcijom Bizanta ili pod vlašću Normana (1075.) postoji "hrvatski biskup", oslonjen na narodne vladare i Rim, a kad gradovi dolaze pod Hrvatsku (925.), gasi se vlast hrvatskog biskupa. God. 1075. **ninska biskupija ponovno je uspostavljena**. Inocent IV. dozvolio je 29. III. 1248. senjskom biskupu Filipu da može službu Božju slaviti na slavenskom jeziku.[285]

Treći nasljednik Ivana VIII., Stjepan V. (od rujna 885.) izda strogu i odlučnu zabranu upotrebe slavenskog crkvenog jezika, a Goražda ne htjede priznati Metodovim nasljednikom, dok se u Rimu ne ispita njegovo djelovanje ... Goražd i njegovi drugovi napuste Moravsku i pođu u Bugarsku i Hrvatsku, gdje su nastavili veliko djelo svojih učitelja. Moravska država ubrzo poslije toga nestala je pod kopitima mađarskih konjanika.[286]

Kako smo naveli, Milaš tvrdi da su sv. braća bila u Dalmaciji prvi put između 863. i 867., a drugi put je bio sam

[284]KLAIĆ, N. dj., I, 92-93.
[285]FUĆAK, N. dj., 93-94.
[286]ŠIŠIĆ, N. dj., 108.

Metodije. Tu svoju tvrdnju Milaš nije ničim dokazao ni potkrijepio nekim povijesnim izvorima ili dokumentima. Dosada nitko nije dokazao da su braća Ćiril i Metod pokrstili Hrvate. Najprije bi trebalo dokazati da su sv. braća bila u Hrvatskoj, što još nitko nije ozbiljno dokazao. Braća su na poziv Rastislava pošla u Moravsku, odakle su bili pozvani u Rim, gdje je Ćiril završio svoj životni tijek. Poslije toga ostala je mogućnost Metodu da pođe u Hrvatsku. Zna se da je Metod 881./882. putovao u Carigrad, ali se ne zna kojim je putem išao. Teoretski je mogao proći kroz Hrvatsku, ako je na tom putu išao morem do Albanije, pa kopnom prema Carigradu.

God. 864. izgubila je rimska kurija bitku za Bugarsku, koja je tada politički, a 870. i crkveno potpala pod Carigrad. Te godine Ludovik njemački je provalio u Moravsku i prisilio Rastislava da primi opet njegov suverenitet. Uz druge okolnosti koje su uplivale da su pape Hadrijan II. (867.-872.) i Ivan VIII. (872.-882.) ne samo odobrili slavensko bogoslužje i da su obnovili srijemsku metropoliju, čiji je teritorij od 798., kad su je Avari srušili, po ugovoru s Karlom Velikim, spadao pod salcburšku nadbiskupiju, imenovali su Metoda panonskim metropolitom i podvrgli ga izravno Rimu.[287]

Nakon toga počeo je napad njemačkih biskupa, kojima je papa oduzeo jurisdikciju nad srijemskom metropolijom, koju su imali 72 godine. Bacili su Metoda u tamnicu, u kojoj je čamio dvije i pol godine, ali ga je papa Ivan VIII. oslobodio. A njemačkom kralju Ludoviku je papa odgovorio 873. da avarskom navalom nisu prestala prava Sv. stolice na srijemsku metropoliju.

Njemački su biskupi ponovno optužili Metoda u Rimu radi slavenske službe Božje. Stoga je papa pozvao Metoda preda se, ispitao ga i ustanovio njegovu pravovjernost, potvrdio metropolitansko pravo i odredio slavenski jezik u liturgiji pismom 880. upućenom Svatopluku.[288]

[287]FUĆAK, N. dj., 80.
[288]FUĆAK, N. dj., 9-82.

Nasljednik Ivana VIII., Stjepan V., zabranio je slavensku službu Božju. Dopustio je da se samo evanđelje čita na slavenskom jeziku.[289]

Metod je umro 885. godine.

Život i potrebe puka učinili su da su benediktinci, koji su nastali prije glagoljice, prihvatili glagoljicu i na njoj obavljali latinski obred.[290]

U vrijeme 1350.-1400. češki kroničar Pulkava pripovijeda kako se bogoslužje na slavenskom obavlja posvuda u zadarskoj, splitskoj i dubrovačkoj pokrajini, i po svim njihovim sufraganskim i mnogim drugim biskupijama.[291]

Milaš tvrdi: "... *da su bili obraćeni u hrišćanstvo od svetih Kirila i Metodija ne samo Sloveni Bugarske, Panonije, Moravske i Češke, nego da su u to vrijeme bili obraćeni njihovim trudom i Hrvati i Srbi*".[292] Na te tvrdnje smo već odgovorili.

Pogledajmo kako srpski povjesničari gledaju na pokrštavanje svojih predaka.

"Preci naši primili su hrišćanstvo dosta sporo. Istina, njih već od kraja VIII. st. smatraju hrišćanima, ali upravo tek od Nemanje i sv. Save može se reći, da je kod nas završena borba između mnogoboštva i hrišćanstva. Sv. Sava je organizovao pravu samostalnu srpsku crkvu. To beše žička, kasnije pećska patrijaršija ..."[293]

"Čim se Srbi nastaniše u zemljama, gdje do danas ostaše, dođoše k njima kršćanski svećenici i propovijedaju Kristovu nauku. Mnogi prihvatiše novu vjeru, a mnogi ostadoše pri starim običajima i staroj vjeri."

"Srbi zamole grčkog cara Vasilija Macedonca da im pošalje svećenike i nauče ih kršćanskoj vjeri. Car im je rado poslao svećenike, da pokrste one koji su do tada bili nekršteni".[294]

[289]FUĆAK, N. dj., 85.
[290]FUĆAK, N. dj., 94.
[291]FUĆAK, N. dj., 95.
[292]MILAŠ, N. dj., 66-67.
[293]GRUJIĆ, Pravoslavna srpska crkva, 1921, drugo izdanje 1989, 1.
[294]MANDROVIĆ, N. dj., 8, 11.

"Kada Srbi dođoše na Balkanski poluotok kršćanski svećenici iz dalmatinskih, tesalskih i tračkih gradova brzo su počeli širiti kršćanstvo među njima kao i među ostalim balkanskim Slovenima. I već u VIII. st. moralo je među njima biti dosta kršćana, kada je u drugoj polovini toga stoljeća i jedan Sloven uspio postati carigradski patrijarh ..."[295]

Prvi vjesnici kršćanstva "među našim precima bili su rimski svećenici (642.-732.), koji su mahom na latinskom jeziku obavljali bogoslužje i vršili obrede. Ali ni ti prvi vjesnici kao ni oni što su kasnije dolazili iz Bizanta, nisu mnogo uspjeli; jedno zbog bogoslužja na latinskom i grčkom, a drugo što su naši preci bili vrlo odani svojoj staroj vjeri i njezinim obredima, te tuđinci nisu znali pažljivo postupati prema starim duboko ukorjenjenim običajima. Osim toga naši su se stari bojali da se s kršćanstvom ne učvrsti nad njima bizantijska vlast, pa su kršćanstvo prihvaćali pojedinci, dok su mase ostajale i dalje u staroj vjeri.

Za prva dva stoljeća ne bijaše (VII.-VIII.) uspjeha u širenju kršćanstva kod Srba. Od druge polovice IX. st. nastupile su pogodnije prilike, kad su Ćirili i Metod preveli bogoslužne knjige na slovenski jezik i dali novo pismo.

Možda su se Srbi s Hrvatima obratili caru Vasiliju da im pošalje dovoljan broj svećenika koji će ih naučiti pravoj vjeri. Car im je odmah ispunio želju, te se Srbi i Hrvati krstiše u velikim masama (oko 879.)"[296]

Te dalje nastavlja da je u XII. st. osnovana dubrovačka nadbiskupija, koja se odmah počela takmičiti s barskom nadbiskupijom, te joj je oduzela biskupije u Bosni, Travunji i Zahumlju (prvo na Stonu, a Nemanjin brat Miroslav potisnuo ju je na Korčulu). Ali, razlika između zapadne i istočne Crkve nije se u ovim zemljama osjećala sve dotada. Otada se ona opaža i biva sve veća.[297]

[295]GRUJIĆ, N. dj., 5.
[296]GRUJIĆ, N. dj., 5-6.
[297]GRUJIĆ, N. dj., 8.

Neki pisci, govoreći o slabom uspjehu u obraćanju, koje su Heraklije i Vasilije vršili najprije preko latinskih a zatim preko grčkih svećenika, nalaze tome uzrok u okolnosti, što narod ne razumijevajući te propovijednike, nije mogao ni primiti njihovu nauku. Naprotiv, razumijevajući pouke slovenskih svećenika, odmah je novu nauku rado prisvajao.

Jače širenje kršćanstva u narodu računa se od onog doba (IX. st.) kad se trudom slovenskih apostola Ćirila i Metoda na srpskoj zemlji pojaviše misionari slovenskog podrijetla, da novu vjeru narodnim jezikom propovijedaju.[298]

"Srbi i Hrvati primili su hrišćanstvo u dva navrata prema Profirogenetu za vrijeme Heraklija i Vasilija I. (oko 879.) ...

Dovoljno je poznato da su Hrvati pripadali rimskoj crkvi. Vrijeme, u kome su latinski svećenici obratili Srbe, ima se stavljati u period 642.-731., između pape Ivana IV. i Leona Izaurijskoga.

U početku širilo se hrišćanstvo kod Južnih Slavena samo površno jer narod nije razumevao latinske molitve i crkvene knjige. Intensivnije počelo je ono zahvatati tek pošto je slavenski jezik uveden u bogoslužje."[299]

"Od najstarijih vremena pa do 732. Balkan do Rodopa pripadao je pod crkvenu sudbenost rimske patrijaršije. To su priznavale i crkvene i državne vlasti. Prema tome, među Hrvatima i Srbima, koji su se bili naselili u srednjem i zapadnom Balkanu, mogli su u Heraklijevo doba propovijedati kršćanstvo samo svećenici ovlašteni od rimskog patrijarha."

"Da su Srbi početno bili pokršteni od svećenika rimskog obreda, koji su govorili latinskim jezikom, svjedoči nam stara srpska crkvena terminologija, koja je nastala na osnovi latinskih naziva. Kao: maša (misa), otar (altare), komkati (communicantes), kum, kuma (compater), poganin (paganus), raka (arca), križ (crux) itd."

[298]V. KLAJIĆ, N. dj., 76.
[299]KONSTANTIN JIREČEK, Istorija Srba I, Preveo, J. Radonić, 1952, 98.

"Pop Dukljanin tvrdi u svom ljetopisu da je za Srbe ustanovljena latinska biskupija tek početkom X, st., ali to ne može biti točno. Arheolog K. Patsch našao je u selu Drenovu kod Prijepolja ulomak latinskog natpisa iz VIII. ili početka IX. st., u kojemu se govori kako je tadašnji latinski biskup posvetio mjesnu crkvu."[300]

Car Porfirogenet navodi da je do cara Vasilija I. većina Srba živjela u poganstvu. I srpska vladarska porodica to tog doba je bila poganska. Vasilije I. poslao je u Rašku "carskog čovjeka sa svećenicima", koji su dovršili pokrštenje Srba. To je moralo biti 871. ilii 872. Bizantski svećenici podjeljivali su krštenje i druge vjerske čine po svom, bizantskom obredu, na grčkom jeziku, netko je papi Ivanu VIII. (872.-882.) javio o tom radu bizantskih misionara. U svibnju 873. papa je uputio pismo srpskom županu Mutimiru, u kojemu govori da u njegovoj državi svećenici "lutavci" iz raznih krajeva "protiv kanona obavljaju (crkvene) čine". Papa upućuje Mutimira da se podvrgne duhovnoj pastvi biskupa Metodija, kojega je Petrova stolica u Mitrovici postavila za biskupa. Ne znamo da li je Mutimir postupio prema papinskom naputku. U svakom slučaju, još je neko vrijeme u Raškoj utjecaj staroga latinskog svećenstva ostao dosta jak. To nam govori činjenica da sinovi srpskih vladara koncem IX. i početkom X. st. nose imena Petar, Pavao, Stjepan, Zaharija itd., koja su imena u običaju u zemljama rimske liturgije.

"Istočna liturgija u Raškoj je općenito zavladala kada su Srbi za bugarskog gospodstva primili staroslavensku službu Božju s liturgijskim knjigama bugarske recenzije. To je vjerojatno bilo za cara Simeona Velikoga (889.-927.), a svakako najkasnije za Samuela (976.-1014.). God. 1200. Vasilije II. podvrgao je biskupiju u Raškoj bugarskoj arhiepiskopiji istočnog obreda u Ohridu."[301]

"Kad je bugarski car Samuel osvojio Crvenu Hrvatsku i

[300]MANDIĆ, N. dj., 134.
[301]MANDIĆ N. dj., 135.

od pape Grgura V. isposlovao da se u Dubrovniku podigne metropolija za latinske biskupije pod njegovom vlasti, toj je nadbiskupiji bila podvrgnuta i biskupija u Raškoj. Dubrovačka metropolija dugo je brojila rašku biskupiju među svojim biskupijama."[302]

"Hrvatsko pučanstvo Crvene Hrvatske bilo je od starine katoličko, rimskog obreda, služeći se djelomično latinskim jezikom, a djelomično glagoljicom. I Stefan Nemanja i njegova braća Stracimir i Miroslav, kad su postali vladari u Crvenoj Hrvatskoj, priznavali su vrhovništvo Rima. 25. XI. 1189. papa Klement III. preporučio je Nemanji i njegovoj braći Bernarda, novoga dubrovačkog nadbiskupa, kao katolicima. I Miroslavovo evanđelje, koje je devedesetih godina 12. st. napisao zahumski đakon Grigorij i posvetio 'Knezu velikoslavnomu Miroslavu, sinu Zavidinu', bratu Nemanjinu, napisano je prema propisima rimske liturgije i za vjernike Katoličke crkve. Pisan je hrvatskom ćirilicom (bosančicom). I najstariji sin Nemanjim, Vukan, i njegov sin Đuro, kraljevi Duklje, bilii su dobri katolici."[303]

"... ako uzmemo u obzir, da su po Porfirogenetu Srbi za razliku od Hrvata pokršteni od grčkih svećenika i da su prema tome čitavo svoje svećenstvo dobili iz Bizanta, ovako nam je jasno da je početak stvaranja srpske države bio sasvim u duhu bizantskog utjecaja ... Crvena Hrvatska isprvice obuhvaćaše današnju Hercegovinu i Crnu Goru. Zaista se opravdano misli, da je u 8. st. hrvatsko plemstvo za neko vrijeme zavladalo nad srpskim seljacima ... Flavije Blondo nas izvješćuje, da se Raša smatra pokrajinom Hrvatske. Ali se čini, da su Bizantu skloni Srbi s pomoću svog svećenstva ubrzo slomili vladavinu Rimu sklonog hrvatskog plemstva. Tako tamo dođe do miješanja obih naroda, a pri tome nadvladaše konačno Srbi. Opaža se, da sredovječni grčki pisci, a osobito Zonaras i Cedren zovu narod u Raši i Duklji 'Srbima, koji se zovu i Hrvati' ili 'Hrvatima,

[302]MANDIĆ, N. dj., 134.
[303]MANDIĆ, N. dj., 103.

koji se i Srbi zovu'. To isto spominje i Scylices. Budući da stvaranje hrvatske države i njen razvitak počinje veoma rano, sasvim je naravno, da su u državu prije organizirani Hrvati povremeno protegnuli svoju vlast i na neorganizirane ili slabije organizirane Srbe."[304]

Za vladanja Nemanjića pala je odluka o vjerskom pitanju kod Srba. Trebalo se odlučiti o važnom pitanju: "Istok ili Zapad, Bizant ili Rim". Osnivač dinastije, sam Nemanja, bio je katolički odgojen. U to doba je nastalo veliko kolebanje na koju se stranu opredijeliti, i to kad se na razvalinama bizantskog carstva podiglo Latinsko carstvo. Ipak, dinastija Nemanjića se orijentirala za istočnu Crkvu, te je prema katolicizmu započelo onu politiku, koju je kasnije srpstvo često uspješno provodilo. U toj se igri Stjepan Prvovjenčani približio papinstvu da stekne protutežu Bizantu. Od Rima je dobio krunu i kraljevski naslov, a to je mnogo pridonijelo učvršćivanju dinastije i podizanju srpskog naroda. Kad su tu prednost Srbi stekli, otuđili su se od pape i započeli su provoditi onu politiku, koja je u doba Stjepana Silnoga dovela do okrutnog progona katolika.[305]

Nepoznata je unutrašnja crkvena organizacija u srpskim zemljama u ranijem srednjem vijeku. Biskupa je bilo samo u Primorju, a u unutrašnjosti neznatan broj svećenika. Osim papinih pisama, upućenih hrvatskim kneževima, nemamo u sačuvanim odlomcima papine prepiske iz toga doba, nikakvih vijesti o papinim odnosima prema srpskim kneževima. Upada u oči da starije crkve u Srbiji, okružene obično grobljem, veoma malenih dimenzija, ponajviše su široke 2-4 m, a 3-6 m duge. Narod je za vrijeme bogoslužja bio najviše na polju pred crkvom, u kojoj je bilo mjesta samo za svećenika i vrhovne poglavice. Po Ivensu, stara crkva sv. Petra i Pavla u Rasu, sada Petrova crkva na obali Raške niže Novoga Pazara, koja bijaše do skora turski vojni magazin, okrugla je građevina kao Sv. Donat u Zadru ili crkva sv. Jurja u Solunu i Sofiji, sa osmougaonom

[304]SÜDLAND, N. dj., 45.

malom kulom.[306]

U unutrašnjosti, daleko od mora i Dunava, prostirala se, po Porfirogenetovu opisu, oblast prvobitnih pravih Srba ... Prvi put se Srbi javljaju 822. u franačkim analima ... Srbi su bili istočni susjedi primorskih plemena Dukljana, Travunaca i Zahumljana. ... oblast prvobitnih Srba zapremala je krajeve na Limu i na Gornjoj Drini, zajedno s Pivom i Tarom, dolinu Ibra i gornji tok zapadne Morave ...[307]

Kad su velike etničke promjene na Balkanu tijekom VII. st. uglavnom završene, cijeli Balkanski poluotok bio je naseljen raznim slavenskim plemenima, među kojima su se izdvojila dva plemena, koja su se od početka istakla svojim fizičkim i intelektualnim svojstvima i geografskim položajem, a možda svojom organizacijom, i počela su okupljati oko sebe okolna, u svakom pogledu vrlo srodna plemena. Jedno od tih plemena bili su Hrvati u sjeverozapadnim krajevima Balkana, drugo pleme Srbi, naseljeni oko Tare, Lima, Drine i Ibra, u masivima oko Golije i Durmitora, treće pleme Bugari.

Srbi su naselili te zemlje bez odobrenja iz Bizanta i bez njegove volje. Ali su, kad su te zemlje zauzeli, bez sumnje znali, da one pripadaju Bizantu.[308]

Pleme koje je nosilo srpsko ime, i koje se bilo nastanilo oko Tare, Ibra, Drine i Lima, počelo je postepeno okupljati oko sebe okolna, vrlo srodna plemena, koja su još u to doba imala svoje posebne plemenske organizacije i svoja posebna plemenska imena. Na koji se način vršilo to pretapanje nije poznato.[309]

Slavensko bogoslužje progonili su u Dalmaciji Romani. Pošto je poznavanje povijesti bilo veoma bijedno, kod Latina su glagoljske knjige smatrane gotskim i arijanskim, dok nije u

[305]SÜDLAND, N. dj., 52.
[306]JIREČEK, N. dj., 101-102.
[307]JIREČEK, N. dj., 67.
[308]STANOJEVIĆ; N. dj., 38-39.
[309]STANOJEVIĆ, N. dj., 42-43.

XIII. st. iskrsla nova teorija, po kojoj je glagoljica djelo sv. Jeronima. Time je postignut nekakav sporazum. Novija nauka je otkrila pravu istinu, ali su i dalje bile prisutne stare napetosti.[310]

4. Odnosi između Rima i Carigrada u IX. vijeku

Milaš tvrdi da nitko do IX. st. nije znao za papinu vlast u Crkvi, jer je napisao:

"Sa IX. vijekom počinje papstvo u današnjem značaju riječi. Upravo sa tim vijekom počinje i samo papstvo, za koje dotle niko još nije ni znao. Za prvih osam vijekova sva vaseljenska crkva, i istočna i zapadna, smatrala je na rimskoga papu, kao na episkopa, koji je zauzimao prvi u crkvenoj jerarhiji prijesto, i kao takav imao je prvenstvo časti između drugih prvoprestolnih episkopa. Niti je iko znao, niti je mogao i zamisliti, da tome episkopu s toga, što mu je prijesto u staroj prestolnici države, pripadaju neka osobita prava i neka osobita vlast nad svom vaseljenskom crkvom. Po vlasti on je bio u svemu i po svemu jednak ostalim prvoprestolnim episkopima. U pitanjima vjere i morala, isto kao i u svima drugim pitanjima opće-crkvenoga karaktera, priznavala se nepogrješivom samo i isključivo vlast vaseljenskog sabora, koju su svi episkopi bez svakog obzira na svoj prijesto priznavali vrhovnom nad svima, i bezuslovno joj podložni bili. Rimski papa niti je imao, niti mu je iko priznavao kakvu vlast, ni zakonodavnu, ni sudbenu, ni administrativnu, koja bi previšavala vlast ostalih prvoprestolnih episkopa, a još manje je iko smatrao da njega, kao na središte jedinstva i kao na izvor vlasti, koja bi mu pripadala nad vaseljenskom crkvom "po božanskome pravu". I kad je koji rimski papa onoga doba pokušao da uzvisi svoju vlast i da je vrši van granice svoje oblasti, odmah je on nalazio najžešću protivnost ne samo, nego i opću osudu vaseljenske crkve.

U IX. vijeku sve se to preokreće i polaže se osnova teoriji

[310]JIREČEK, N. dj., 100-101.

o papskoj vlasti nad svom vaseljenskom crkvom. Osniva se papstvo. Događaji politički tome pomažu. Uspostavlja se zapadno rimsko carstvo, i papa kruniše novoga zapadnoga cara; a nekoliko godina prije toga papa je već postao bio i zemaljski vladalac. Prvi papa, koji se znao koristiti novim položajem zemaljskoga vladaoca, a za uzvišenje crkvene vlasti nad ostalim crkvama, bio je papa Adrijan I. On je prvi istakao oštrije, da papska vlast potiče od ap. Petra, i da kao takvoj svi joj se moraju pokoravati i priznati je. Stvar zamašna - te je moralo proći mal ne stotinu godina, dok je korena uhvatilo ovo, što je Adrijan istakao, a naime, dok nije postao papom pomenuti Nikola. Trebalo je kanonički dokazati, da takva vlast pripada papi, kako bi tijem svak primoran bio priznati je. Nikola nađe taj kanonički dokaz u Pseudoisidorovim dekretalima, te svemu svijetu proglasi, kao božanski zakon, kojemu se kao takvome svi pokoravati moraju, ovo: papa rimski ima punoću vlasti ne samo u sudbenim, zakonodavnim i administrativnim pitanjima sve crkve, nego on ima tu punoću vlasti i nepogrješiv je i u pitanjima vjere i morala; on je episkop sve vaseljenske crkve, a svi drugi episkopi samo su opunomoćenici i namjesnici njegovi u dotičnim oblasnim crkvama; vaseljenski je sabor potčinjen papi rimskome, i zaključci sabora postaju obveznima samo tada, kada ih papa potvrdi".[311]

Papinstvo

Tko može povjerovati Milaševoj tvrdnji da su kršćanski Istok i Zapad proživjeli devet vijekova, i da se u IX. st. sjetio neki rimski papa da on nije obični biskup nego da je glava čitavog kršćanstva na Istoku i Zapadu? Pokušat ćemo navesti dio izvora kršćanstva do IX. stoljeća.

Papinsko prvenstvo ili primat, koji su priznavali prvi kršćani Istoka i Zapada, nailazio je na zapreke i smetnje kod građanskih vlasti, ali se **jurisdikcija primata** razvijala i dobila punu valjanost u polovici IX. st. za pape Nikole I. (858.-867.). Crkva se

[311]MILAŠ, N. dj., 69-70.

protivila i opirala miješanju državne vlasti u njezin unutarnji život, organizaciju i nauk. Izbori visokih crkvenih službi obavljali su se često pod pritiskom zemaljske vlasti.

Poslije tzv. Izidorovih dekretalija, nastalih vjerojatno u Francuskoj između 847. i 852. učvrstio se papinski autoritet. Sve sinodalne zaključke morao je odobriti papa. A to je povratak na staru crkvenu disciplinu, koja je i dotada postojala u Crkvi, a sada je dobila snagu zakona. Ograničena su prava metropolita: papa će suditi biskupima i odlučivati o sufraganima.

Dekretalija nisu stvorila papinsko prvenstvo već ga pretpostavljaju kao činjenicu, očitu suvremenicima. Na taj način se razvila centralna crkvena uprava kao sustav. Odluke dekretalija počele su se provoditi u život za pape Nikole I. i Ivana VIII. (872.-882.).[312]

Premda su bizantski carevi sazivali prve crkvene koncile, za njihovo ekumensko značenje bila je potrebna papina suglasnost. Sazivani su uz papin pristanak i na njima je bio nazočan papa ili njegovi poslanici. Na Nicejski sabor (325.) rimski biskup (Silvestar) nije mogao doći zbog starosti, ali su ga zastupala dva svećenika. Sa Zapada je došlo pet biskupa.

Sabor u Efezu (431.) na drugoj sjednici primio je tri papina poslanika, dva biskupa i jednog svećenika. Četvrti ekumenski sabor (451.), iako ga je sazvao car, bio je djelo pape Lava I. Na saboru je bilo pet papinih poslanika (tri biskupa i dva svećenika), koji su prema zahtjevu Lava predsjedali sinodi. Papini poslanici su uložili protest na 28. kanon sabora, koji kaže da stolica Novoga Rima treba uživati iste povlastice kao i Stari Rim. Car i sabor su molili papu da potvrdi 28. kanon. Time su priznavali papin primat i vrhovnu vlast u čitavoj Crkvi.

Šesti ekumenski koncil zasjedao je od 680. do 681. u dvorani kupoli carske palače pod predsjedanjem papinih poslanika. Osmi koncil od 869. do 870. držao se u crkvi sv. Sofije s temom protiv Focija. Car Bazilije molio je papu Ha-

[312]JOSIP LUČIĆ, Crkvene prilike u Hrvatskoj za kneza Branimira, Croatica christiana periodica, X/1986, 17, 4-60.

drijana II. (867.-872.) za sudjelovanje u otklanjanju šizme. Sjednicama su predsjedala tri papina poslanika. Ovaj koncil je priznala Katolička crkva, ali to nije učinila Grčka.

Kad je Focije poslije Ignacijeve smrti postao patrijarhom sazvao je sinodu 879./80., na kojoj je odbacio zaključke prethodnog koncila. Ova sinoda u Grčkoj crkvi važi kao osmi ekumenski koncil.[313]

Temeljna je i osnovna kršćanska nauka da je Isus Krist utemeljio Crkvu i dao joj bitne smjernice u njezinu strukturalnom razvoju. Crkva kao organizacija nastavlja Kristovo djelo spasavanja i posvećivanja čovječanstva preko određenih ljudi, kojima su povjerena sredstva i načini u postizanju nadnaravnog cilja. Upadno je i značajno da se Milaš, kad govori o ustrojstvu Crkve, nigdje ne poziva na Sv. pismo ili na Isusove riječi u potvrdu svog stava.

Ni u ono doba kao ni danas nije zamisliva neka organizacija, koja bi imala više neovisnih poglavara. U takvoj zajednici ne bi bilo jedinstva u nikakvom pogledu. Kad je Krist ustanovio Crkvu kao društvo ne za kratko vrijeme nego za dugo stoljeća, osigurao ju je jedinstvenom upravom, na čelo koje je stavio samo jednu vrhovnu glavu (poglavara).

Krist je na početku svog javnog djelovanja izabrao dvanaestoricu učenika kao odabranu četu (Mt 10, 2-4). Njima na čelo je postavio Petra kad mu je rekao: "Ti si Petar-Stijena i na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju, i vrata paklena neće je nadvladati. Tebi ću dati ključeve kraljevstva nebeskoga, pa što god svežeš na zemlji, bit će svezano na nebesima; a što god odriješiš na zemlji, bit će odriješeno na nebesima" (Mt 16, 18-19). Tim riječima može se dodati zgoda poslije Isusova uskrsnuća kad je Isus pitao Petra: "Šimune Ivanov, ljubiš li me više nego ovi?" Petar je odgovorio: "Da, Gospodine, ti znaš da te volim". Kaza mu Isus: "Pasi jaganjce moje". Tako je Isus upitao Petra i drugi put, a Petar isto odgovorio. Na treće pitanje Petar je odgovorio: "Gospodine, ti sve znaš! Tebi je poznato da te volim. Isus je tada rekao: "Pasi ovce moje" (Iv 21, 16-17).

[313]Usp. HUBERT JEDIN, Crkveni sabori, Zagreb, 1980, 13-43.

Isus je mogao osnovati samo jednu, a ne više crkava. I toj Crkvi je predvidio dati vidljivu glavu u osobi nasljednika apostolskog prvaka Petra. Ta činjenica i istina počiva na Isusovoj odredbi i imenovanju Petra apostolskim prvakom. Što je Isus prije smrti obećao Petru, to je obećanje ispunio poslije svoga uskrsnuća.

Iz Isusovih riječi je očito da nitko kao kršćanin ne može biti isključen ili izuzet ispod Petrove vlasti: ni vjernici ni njihovi duhovni pastiri biskupi i svećenici.

Sva crkvena predaja od prvih početaka držala je Petra kamenom na kojemu je Isus podigao svoju Crkvu. Tako su učili: Tertulijan, Hipolit, Origen, Ciprijan, Firmilijan, Hilarije, Bazilije Veliki, Grgur Niški, sv. Grgur Nazijazenski, sv. Ambroz, sv. Jeronim, sv. Paulin Nolski, sv. Epifanij, sv. Ivan Zlatousti, sv. Petar Krizolog, sv. Ćiril Aleksandrijski, sv. Leon Veliki, sv. Maksim Turinski, sv. Grgur Veliki, sv. Nil itd., itd.

S ocima su se slagali i sabori. U III. Efeškom i Kalcedonskom Petra se spominje kao temelj Katoličke crkve (petra et crepido).

Isus je namislio sagraditi svoju Crkvu na Petru kao na temelju. Za zgradu je temelj najvažniji. Tako je i Petar temeljni kamen na kojemu se ima podići crkvena zgrada, a to je dio bez kojega nijedna zgrada ne može opstati, dio koji sve ostale dijelove nosi, spaja i ujedinjuje. Ako nema toga jedinstva, nema ni Crkve koju je Isus zamislio i na Petru utemeljio. Ako se neki dio od te Crkve odijeli, prestaje biti članom i sastavnim dijelom Isusove crkve. Bez vrhovne vlasti ne može se zamisliti neka zajednica, jer to je vlast koja čuva i ujedinjuje, što je najvažniji element u zgradi.[314]

Donosimo još nekoliko potvrda i izreka crkvenih otaca iz prvih stoljeća kršćanstva o Petru i njegovim nasljednicima.

[314]MARKOVIĆ, Papino poglavarstvo u crkvi za prvih osam vjekova, Zagreb, 1883., 4-57.

Sv. Ignacije (+107.) piše da rimska crkva ima "prvu stolicu", a sv. Irenej (+202.) zove ju najstarijom, iako su antiohijska i jeruzalemska bile prije ustanovljene. Origen (+253.) Petra zove velikim temeljem Crkve, kamenom, na kome je Krist osnovao Crkvu. Sv. Ciprijan kaže da je rimska crkva jedna glava, jedan izvor, jedna matica, svojom plodnošću prebogata. Euzebij cezarejski piše o rimskoj stolici da ju je Petar osnovao, bio njezinim biskupom i kod nje ostavio svoje umrle ostatke. Bazilije je pisao papi Damazu da za naše bijede nema drugoga spasa nego da ih se udostoji pohoditi, dok sv. Ćiril Aleksandrijski kaže da je naslov ključar kraljevstva nebeskoga, isključivo Petrov. Sv. Ivan Zlatousti (+407.) piše da je Petar poglavica, vrhovnik, poglavica apostolskog zbora, korifej, kamen, poduporanj vjere, temelj Crkve. Sv. Ambroz (+397.) je napisao: "Gdje je Petar, tu je Crkva, a gdje je Crkva, tu nema smrti nego život vječni". Iz dalekog istoka sv. Jeronim se obraćao ne k nekoj glavi istočnih crkvenih zajednica nego rimskoj crkvi, odnosno papi Damazu, jer je on Petrov nasljednik, jer je u Rimu Petrova stolica. Sv. Maksim Turski (+458.) upozorava da je Petar, a ne Pavao, osnova i temelj, na komu je Isus Krist sagradio Crkvu.

I drugi se naslovi daju Petru, kao: starješina nad Crkvom, predsjednik Crkve, predsjednik apostola, vrhovni vrh bogoslova, pastir Isusova stada, pastir svih apostola itd.

Za pape Klementa, učenika apostola Petra, nastala je u Korintu razmirica između vjernika i svećenika. Ali svećenici nisu poslali izaslanstvo u Efez gdje je još živ bio Ivan, apostol, nego u Rim k papi Klementu da spor razriješi.

U drugom vijeku počinju hodočašća, putovanja u Rim, k apostolskoj stolici i to najviše s Istoka.

Kad je Ivan Zlatousti bio maknut s carigradske patrijaršije, obratio se papi i molio da svojom vlašću uništi ono što su dva sabora (403. i 404.) protiv njega uradili. I protivnik Zlatoustoga Teofil se također obratio papi. U sličnim raspravama i neslaganjima istočni biskupi obiju stranaka nisu drugamo išli nego papi, a ni zapadni biskupi mimo pape nisu posredovali

među strankama.

Kad je car Teodozije (449.) odredio sazvati sabor u Efezu, papa Leon Veliki (440.-461.) pisao je poslanice caru, Pulkeriji, Flavijanu, carigradskim arhimandritima, Julijanu, kosijskom biskupu, jer nije slutio na dobro saziv takve sinode, koja je nazvana efeškom razbojničkom sinodom.[315]

God. 451. održao se IV. Kalcedonski sabor i na njemu je svečano priznato da je papa glava svih biskupa i da je njemu sam Krist povjerio čuvanje sveopće Crkve.

Rak rana za Istočnu crkvu bio je cezarizam, koji je htio biti nad Bogom. Potezom pera i okrutnim zakonima mislio je car da može mijenjati i vjeru. Car Bazilisk, eutihijanac, tražio je da svi biskupi potpišu osudu kalcedonskoga sabora uz prijetnju teškim kaznama. I 500 biskupa je osudilo kalcedonski sabor i odreklo se svoje vjere. Kad se situacija preokrenula, isti biskupi izjavljuju da su od nevolje potpisali, da su riječima i slovima pristali, ali ne srcem.

Dok se Istočna crkva trošila u raznim bogoslovnim prepirkama, crkva na Zapadu je usavršavala svoje ustrojstvo, učvršćivala stegu i uređivala življenje crkvenih osoba. Kako se na Istoku šire krivovjerja, zato kod mnogih propada vjera. Takva crkva zabavljena o sebi ne može misliti i brinuti se o obraćanju pogana i nevjernika, a na Zapadu crkva postupno obraća nove barbarske narode koji se sa sjevera spuštahu prema jugu Europe.[316]

Da papa nije bio nepoznat i nevažan na Istoku, potvrđuje njegova uloga, koja se priznavala i uvažavala za vrijeme patrijarha Ignacija i Focija. Patrijarha Metodija (842.-846.) naslijedio je Ignacije, sin cara Mihajla I. Uz revno upravljanje patrijaršijom, poduzeo je i pokušao popravljati nerede na carskom dvoru. Zato je izopćio opakoga Bardu, brata carice Teodore. Na to se Barda zakleo da će mu se osvetiti. Barda se pobrinuo da mladi Mihajlo III. (847.-867.) preuzme upravu carstva

[315] I. MARKOVIĆ, N. dj., 62-166.
[316] I. MARKOVIĆ, N. dj., 180-244.

od svoje majke Teodore. Tražio je način da stavi u samostan carevu majku i sestru. Pošto Ignacije nije htio biti sudionik u toj Bardinoj raboti, poslan je bio u progonstvo u Terebint.

Na mjesto Ignacijevo bio je postavljen učeni, častohlepni i lukavi laik Focije. Novi patrijarh morao je opravdati svoje bespravno ustoličenje, zato je sazvao sinod (859.), na kome je svrgnuo Ignacija kao urotnika protiv cara i kao onoga koji je nevaljano bio izabran i posvećen. Premda je optužba bila lažna, Focije je poslao legate u Rim, nastojeći dobiti potvrdu od pape Nikole I. Papa je prigovorio caru i Fociju što su radili protiv kanona i dali patrijaršijsko mjesto jednom laiku. Poslao je u Carigrad dva poslanika da potanko stvar ispitaju. Papini poslanici su podlegli varkama, ponudama i prijetnjama, stali na Focijevu stranu, i na sinodi kojoj su predsjedali svrgli su Ignacija i postavili Focija. Tada je Focije poslao papi Nikoli I. pismo puno lukavstva i poniznosti, ali su papu u pravi čas izvijestili Ignacije i 10 metropolita. Tad se je papa usprotivio svrgnuću Ignacija na sinodi u Rimu (862.), izopćio svoje poslanike i na sljedećoj sinodi (863.) zaprijetio istom kaznom Fociju, ako Ignacije ne bude vraćen na svoje sjedište. Nakon toga su se biskupi podijelili. Neki su osudili nezakonitog patrijarha, a on je izopćio svoje protivnike. Da bi stvar priveo dobrom svršetku, papa je pozvao stranke u Rim.

God. 867. svrgnut je bio Mihajlo III., branitelj Focija, pogubio ga je Bazilije I. Makedonac (867.-886.), i svrgnuo Focija te zamijenio zakonitim patrijarhom, Ignacijem. Ipak ovaj, jer ga je svrgnuo sinod, nije se htio povratiti na patrijaršijsko sjedište prije negoli zatraži papino odobrenje. Tad je car sazvao opći koncil i u Rim poslao poslanike. Papa Hadrijan II. (867.-872.) to je odobrio i poslao svoje poslanike s papinim pismenim odlukama, i oni su predsjedali tome koncilu (IV. u Carigradu). Na koncilu je uklonjen Focije i ponovno uspostavljen na patrijaršijsku stolicu Ignacije.

A kad je Ignacije umro (877.), Focije, iako ga je svrgnuo koncil, zasjeo je na patrijaršijsku stolicu i poslao papi pismo da ne bude protivan njegovu unapređenju.

Focije je 879. sazvao sinodu, na kojoj je opozvano njegovo svrgnuće, poništio sve što je na VIII. ekumenskom koncilu protiv njega bilo donešeno, izbacio sve dodatke nicejsko-carigradskom koncilu učinjene i dosljedno Filioque.

Spočetka je Focije bio zaveo papu, koji u prvi mah nije upoznao njegove lukavštine. Zato je papa poslao u Carigrad svoga poslanika Marina, kojega su držali u zatvoru 30 dana, i on se je vratio neobavljena posla. Papa je bio prisiljen sazvati skupštinu u crkvi sv. Petra i na njoj osuditi patrijarha. Ali je Focije imao carevu zaštitu i bio siguran. Na kraju je Focije bio prognan u samostan, u kome je umro 891. godine.[317]

Ako je, kako piše Milaš, u IX. st. stvorena teorija o papinstvu, zašto je Focije uporno tražio da ga papa prizna carigradskim patrijarhom. Priziv na papu, na čemu je insistirao Ignacije, imao je svoju daleku povijesnu pozadinu, koja nije nastala u slučaju Ignacija i Focija.

Tad je papa pisao caru i istaknuo da se prava rimske stolice temelje na Isusovim riječima, pa se s toga neće ni umanjiti ni promijeniti. Zato je papa dužan brigati se za sve crkve cijelog svijeta.

Još je papa pisao da Focije i Ignacije dođu u Rim. Ako ne mogu osobno, neka napišu svoje dokaze i razloge, te pošalju svoje ljude, koji će ih zastupati. Zatim je papa pisao caru da ne prisvaja što crkvi pripada, da ne otima što je samoj njoj povjereno; ako se kler, koji se bori za Boga, ne upliće u svjetovne poslove, tako ni carevi neka se ne upliću u crkvene poslove, jer oni upravljaju zemaljskim stvarima.[318]

Iz navedenih brojnih primjera sv. otaca i crkvenih naučitelja kroz prvih osam stoljeća vidljivo je da je papinstvo uživalo ugled ne samo zbog časti nego i vlasti koja se papi priznavala kao prvom biskupu Crkve i nasljedniku sv. Petra. Teorija papinskog jurisdikcijskog primata nije u početku imala one ob-

[317]ALBERS, N. dj., I, 361-365.
[318]MARKOVIĆ, Papino poglavarstvo, 430-431.

like koje je dobila u polovici IX. st. za pape Nikole I. (858.-867.). Crkva se protivila miješanju države u njezin unutrašnji život, organizaciju i nauk. Izbori visokih crkvenih službi često su se obavljali pod pritiskom zemaljske vlasti.

Iz navedenih primjera kroz prvih osam stoljeća vidljivo je kako su Milaševe tvrdnje "sa tim (IX.) vijekom počinje samo papstvo, za koje dotle niko još nije znao", najobičnija podvala za naivne i neupućene.

Tko može pojmiti da je papinstvo kao vrhovna ustanova u Crkvi nastala tek u devetom stoljeću? Takvu stvar nije mogao zamisliti ni izmisliti nikakav čovječji um. To nije plod nečijeg domišljanja ili hira! To je istina i stvarnost u Crkvi od prvih njezinih početaka što se vidi iz spisa i izjava mnogobrojnih kršćanskih pisaca iz tih vremena.

Zašto Milaš nije svoje stavove o papinstvu potkrijepio primjerima i dokazima iz Sv. pisma, crkvene predaje, znanstvenim i nepobitnim dokumentima i izvorima? Da ih je mogao pronaći, sigurno bi se njima poslužio!

*****

U novije vrijeme nešto slično učinio je Peter Botsis sa knjižicom What is orthodoxy, koju je preveo S. Zorica, Knin, 1995.[319]

[319]Iz nje izdvajamo nekoliko stavki, zanimljivih za katolike i poznavaoce Sv. pisma: "Pravoslavlje - Istina je poistovjećena sa Hristom koji je vječna Istina" (str. 9). - "Crkva živeći kroz vjekove živi kao Pravoslavlje. Nemoguće je misliti o Crkvi bez Pravoslavlja" (13).
Za papin primat kaže: "... osnov toga se nalazi u egoističkim i apsolutističkim aspiracijama pape da postane vođa i despot, sudija i vladar cijeloga svijeta". Izjava Isusova: "Ti si Petar i na toj stijeni sazidat ću crkvu svoju (Mt 16, 18) ..." shvaćena je metaforički s obzirom na Petrovo istinsko ispovijedanje koji je smatrao Gospoda da je on Hristos, sin Boga živoga (28-29).
"Pored toga, nesumnjivo je istorijska činjenica da je osnivač crkve u Rimu bio apostol Pavle, a ne Petar" (36).
"... Zahtjev pape da bude nasljednik apostola Petra nije za-snovan na Sv. pismu, već je izmišljotina pape sa namjerom da opravda svoje monarhične aspiracije, koja je u suprotnosti ne samo s duhom već i sa slovom Biblije" (37).
"Tako se mnogo udaljila Rimska crkva od Pravoslavlja kroz vjekove da je u jedanaestom vijeku proklamovala, na zaprepašćenje hrišćanskog svijeta, da je rimski episkop nepogrešiv" (52).

*"God. 879. poginuo je od ruke nekog hrvatskog vojskovođe **Branimira**, dotadašnji čestiti i mudri hrvatski knez **Sedeslav** i iste godine taj ubica Branimir zauzme kneževski prijesto, i proglasi sebe hrvatskim knezom. Dalmatinski gradovi, koji su bili dotle u odnosnoj zavisnosti od hrvatskog kneza, čim doznaše za ubistvo Sedeslava, odmah se odmetnu od novoga kneza (Branimira), priznavajući od tada samo vlast carskoga namjesnika u Zadru. Carigrad im ne samo odobri taj korak, nego uz to još pozove na odgovornost Branimira za nasilje njegovo. U neprilici se sada velikoj našao Branimir. Da bi se od iste oslobodio, ponudi mu se sa savjetom tadašnji jedan đakon ninske crkve, po imenu **Teodosije**."*

"... Trebalo je dakle Teodosiju da nađe drugi način za ostvarenje svoje misli - i našao ga je u grješnoj odluci svojoj, da duhovne interese žrtvuje interesima zemaljskim. Odluči on uskoristiti se nezgodnim položajem Branimirovim, te, učinivši zajedničkim djelom Branimirovu stvar i svoju, izvesti u zemlji i crkveni i politički prevrat, i to tijem što će i knez i on okrenuti leđa Carigradu i obratiti se Rimu ... Nagovori dakle Teodosije kneza Branimira na uniju sa Rimom."[320]

Papa, bojeći se da dalmatinski biskupi kao bizantski podanici ne bi Hrvate odvratili od Rima, odluči u Bijeloj Hrvatskoj osnovati zasebnu biskupiju, koja bi bila podložna izravno rimskoj stolici, a ne splitskom nadbiskupu. Tako je utemeljena biskupija u Ninu, a zvao se biskup hrvatski (episcopus Croato-

Osim papinskog primata i papine nepogrešivosti autor se suprostavlja nauci i dogmi Katoličke crkve o Bezgrješnom Začeću bl. Djevice Marije (58), nauci o čistilištu (61), beskvasnom kruhu u euharistiji, načinu obavljanja krštenja, podjeljivanju krizme (65). Izdvajamo još jednu rečenicu: "kada Rimokatolička crkva postane istinsko produženje Pravoslavne crkve, ona bi mogla da pomogne mnogim denominacijama Protestantizma da se vrate Pravoslavlju, koji to na nesreću nije učinio još od reformacije u XVI vijeku" (69).
Prednje smo izvode donijeli da se vidi kako se Milaševi istomišljenici ne udaljuju od njegovih stavova prema Zapadnoj crkvi nego u nekima ga upotpunjuju. Tko poznaje katolički nauk nije potrebno tumačiti ili pobijati navedene citate.

[320]MILAŠ, N. dj., 71-72.

rum) oko 864.[321]

Papa Nikola I., Hadrijan II. i Ivan VIII. uviđali su dobro da bi se pokraj toga raskola mogli odvratiti od Rima svi Slaveni, te su upravo zato slavenskim apostolima Ćirilu i Metodiju toliko ugađali i u prilog radili, samo da ih pritegnu k Rimu i Zapadnoj crkvi. No bojati se bilo za bizantsku Dalmaciju i za Bijelu Hrvatsku, budući da je bizantski car Vasilije bio pregnuo svim silama da Hrvate u državnom i crkvenom pogledu okupi pod moćnim svojim žezlom.[322]

"Nakon Domagoja baštiniše kneževsku stolicu njegovi sinovi, od kojih se poimenice spominje **Inoslav**, valjda kao najstariji. No protiv njih diže se najednom neki **Zdeslav**, potomak kneza Trpimira, kojega je valjda Domagoj bio lišio njegove djedovine. Znajući kako se bizantskom caru otimlju oči za Bijelom Hrvatskom, pođe Zdeslav u Carigrad, gdje zaklinjaše Vasilija da mu pomogne do kneževskog stolca, obećavajući mu za to da će biti njegov vazal i da će patrijarha Focija priznati za duhovnog glavara hrvatskog naroda ... Car mu dade pomoći, a na to se Zdeslav nametnu Bijeloj Hrvatskoj za kneza. Sinovi Domagojevi pobjegnu u Mletke g. 878.

Novi knez Zdeslav (878.-879.) prikloni se sasvim caru Vasiliju i patrijarhu Fociju. Porfirogenet piše: "U vrijeme prepobožnoga cara Vasilija poslaše Hrvati i Srbi do njega poslanike moleći ga da bi pokrstio one od njih, koji još nisu kršteni; k tome poželješe da budu opet pokorni bizantskom vladanju, kako su u prvi mah bili. Car pošalje svog carskog čovjeka sa svećenicima, i tako biše pokršteni svi koji još ne bijahu kršteni. Tako isto biše pokršteni i Neretljani, koji su dosada nastavali u spiljama i nedohodnim mjestima".[323]

Hrvati su tražili od Romana da im za uživanje zemljišta na kopnu plaćaju neki danak. Budući da tako Latini u primorskim gradovima nisu mogli živjeti, poslali su poslanike caru

[321]KLAIĆ, N. dj., I, 71.
[322]KLAIĆ, N. dj., 84.
[323]KLAIĆ, N. dj., I, 85.

Vasiliju i obavijestili ga o svom nepovoljnom stanju. Car odredi da gradovi sve ono što su dosad plaćali carskom namjesniku za bizantsku Dalmaciju, u buduće daju u ime mira Hrvatima, carskom namjesniku samo neznatnu svotu. Taj su danak romanski gradovi plaćali Hrvatima, tj. vladarima sve do kraja X. stoljeća.[324]

Poslije Domagojeve smrti (876.), došao je na vlast jedan njegov sin (876.-878.), protiv kojega se digao Zdeslav, koji se sasvim priklonio Carigradu. Hrvati su se pobunili i na njihovo čelo stao je Branimir (879.-892.), župan.[325]

Kao što je Zdeslav, protjeravši Domagojeve sinove, udario sasvim novim političkim pravcem, tako je i Branimir, koji se stavio na čelo buntovnika u Hrvatskoj protiv Zdeslava, svom dušom prionuo uz Rim i Zapad. Tom prilikom je bila ispražnjena i biskupska stolica u Ninu. Branimir se vratio u krilo Katoličke crkve.

Tada je papa pisao latinskim biskupima i svećenstvu, želeći da se vrate u krilo Katoličke crkve, ali bezuspješno. Teodozije je poslušao papu, pošao u Rim i bio posvećen za biskupa.[326]

Na osnovi Zdeslavova priključenja Bizantu neki su konstruirali teoriju da su tada Hrvati bili "pravoslavni". To je potpuni besmisao, jer - ne obaziruć se na to da je to trajalo tek nekoliko mjeseci, crkve tada još nisu bile razdijeljene u dva protivna tabora nego tek poslije 1054., pa se ne može govoriti o pravoslavlju u današnjem smislu.[327]

Nešto slično piše i drugi naš priznati povjesničar: "da li je u ono vrijeme (do XI. st.) bilo u Hrvatskoj sljedbenika grčko-istočnih? O privrženicima grčko-istočne crkve ili opet rimske ne može za ono doba biti pravo govora. Opreka među objema crkvama bila je tada još posve neznatna, a mnoge pojave u hrvatsko-dalmatinskoj crkvi pokazuju da se u nas

[324]KLAIĆ, N. dj. I, 86.
[325]KLAIĆ, N. dj., I, 83; ŠIŠIĆ, N. dj., 104.
[326]KLAIĆ, N. dj., 87-90; ŠIŠIĆ, N. dj., 102.
[327]ŠIŠIĆ, N. dj., 102, bilj, 24.

nije još tada pravila razlika između zapadnoga i istočnoga obreda. Tako je primjerice oko god. 1050. nadbiskup splitski ... izjavio da živi u braku 'po običaju istočne crkve'. Kad su nadalje na splitskom saboru god. 1060. zabranili slavensku liturgiju i slavenski jezik u crkvi, dodali su odmah da se služba Božja smije obavljati samo u "latinskom i grčkom jeziku". Iz pisma pape Aleksandra II. od god. 1067. razabiremo napokon da je u rimokatoličkoj nadbiskupiji Barskoj bilo samostana i latinskih i grčkih i slavenskih (tj. reda sv. Vasilija) i da je sve nadzirao metropolita dukljansko-barski".[328]

Dalmatinski su gradovi tada pod jurisdikcijom Bizanta, a imaju zapadnu liturgiju na latinskom jeziku. Bili su sad pod Rimom - sad pod Bizantom, a Hrvati s novoosnovanom (864.-867.) ninskom biskupijom dolaze pod Rim i neposredno su ovisni o papi.

Na splitskom saboru dolaze Hrvati pod vlast dalmatinskih biskupa, a s time indirektno i pod crkveno-vjerski utjecaj Istoka, što će potrajati do polovice XI. stoljeća.[329]

U vrijeme clunijevske reforme, koju je Petar Krešimir IV. prihvatio, dalmatinski gradovi dolaze politički pod vlast Hrvatske, a vjerski zauvijek pod Petrovu stolicu. Tako je iz dalmatinskih gradova potpuno nestalo svih vjerskih tragova Istoka, a u Hrvata je ostala glagoljica.[330]

Podijelom Rimskoga Carstva za vrijeme Teodozija 395. rimska Dalmacija, koja je mnogo veća od današnje, omeđena crtom od Beograda do Skadra, pridružena je Zapadu. Kod te diobe odlučnu ulogu su igrali geografsko-politički momenti. Sam Bizant je teško podnosio da je ta pokrajina, smatrana svojom neotuđivom domenom, morala dospjeti u zapadnu utjecajnu sferu. Nakon 40 godina iza te diobe uspjelo je lukavom Teodoziju II., da prilikom pohoda zapadnorimskog cara Valentinijana IV. isposluje Dalmaciju. Kad je nakon pada franačke moći Bizant imao

[328]KLAIĆ, N. dj., I, 161.
[329]FUĆAK, N. dj., 91.
[330]FUĆAK, N. dj., 92.

slobodne ruke na sjeveru, očajno se napinjao, da opet dovede pod svoju vlast Hrvate, koji su se pod knezom Domagojem politički čvrsto vezali uz Rim. Poslije Domagojeve smrti umiješao se Bizant u svađe oko naslijeđa na prijestolju u Bijeloj Hrvatskoj i pomogao častohlepnom Zdeslavu da dođe do vlasti.

Tako su Hrvati bili stavljeni pred izbor, da se priklone Rimu ili Bizantu, da se izjasne na Istok ili Zapad.

U to vrijeme Hrvati su odlučno prionuli uz Rim, uz Zapad. Već dvije godine nakon vladanja, Zdeslav je izgubio i vlast i život,[331] a na prijestolje je stupio Branimir, vjerni privrženik Rima.

"Taj izbor mora nas zapravo iznenaditi. Hrvati od Zapada nisu doživjeli mnogo dobra. Istok im je mogao dati mnogo više, mogao im je dati državnu crkvu i narodni jezik u crkvi, a zato su se u Zapadnoj crkvi kroz vjekove uzaludno borili. I jedno i drugo bijaše trajna polazna točka za svađe Hrvata s Rimom. Da su Hrvati težili za narodnom hrvatskom državnom crkvom, proizlazi iz nastojanja hrvatskih knezova i kasnije vladara, da izrade poseban položaj hrvatskome biskupu."

"Uzrok, da su se Hrvati usprkos tome držali s Rimom, nalazi se ponajprije u činjenici, da je crkvena pripadnost Bizantu značila istodobno i političku zavisnost u neusporedivo većoj mjeri negoli je to bio slučaj kod Rima."

U desetom stoljeću, uz neovisnu kraljevinu Hrvatsku, postojala je umanjena rimska Dalmacija, koja se je sastojala od nekoliko romanskih gradova i otoka. Ta se romanska Dalmacija nalazila pod bizantskom vlašću, te je s njom upravljao bizantski namjesnik (strategos, protospatharios).

"Sasvim je bilo prirodno nastojanje hrvatskih kraljeva, da ovaj privjesak hrvatskog teritorija, koji se je odlikovao kulturom, obrtom, trgovinom i bogatstvom svojih stanovnika, dobiju

[331]"Krivo je mišljenje da je Zdeslav pogubljen. To je otkrićem novih fragmenata tzv. Zdeslavljeva natpisa dokazao kustos kninskog muzeja Stjepan Gunjača". Tu je bilješku zapisao LOVRO KATIĆ, Pregled povijesti Hrvata, Zagreb, 1938, str. 33.

pod svoju vlast. Knez Zdeslav, privrženik Bizanta, postigao je željeni uspjeh, jer mu se kao nagrada za njegovu privrženost Bizantu prepustio godišnji danak, koji su odsada dalmatinski gradovi plaćali njemu umjesto Bizantu. Ovu prednost nastojali su i ostali hrvatski vladari uzdržati i nakon što se oslobodiše bizantskog vrhovništva, dobivahu u ime godišnjeg danka od Splita 200 dukata, od Zadra 110, Raba, Krka i Trogira po 100 dukata, u svemu 710 dukata godišnje. Ovi su danci s vremenom bili znatno povećani."[332]

5. Borba romanizma protiv slovenske crkve

Milaš piše: "Iste godine, kad je Jovan posvetio Teodosija za episkopa ninskoga, umre u Spljetu arhiepiskop i mitropolit dalmatinski Georgije. Na njegovo mjesto bude u polovini iste godine izabran za arhiepiskopa i mitropolita Marin.[333]

Čim su u Rimu doznali za izbor Marina, papa Jovan nađe za nužno napisati pismo u Dalmaciju "Vitalu, ep. zadarskom ... svemu svešteništvu i narodu po gradovima ... papa svima preporučuje, da čuvaju predanja svojih otaca i da priznaju rimsku crkvu ... podsjeća ih, kako su preci njihovi bili poslušni blaženom Petru ... kako treba da se čim prije povrate u njedra rimske crkve, niti treba da dopuste, da izabrani njihov arhijepiskop Marin traži od drugoga posvećenje, nego samo od rimskog prvosveštenika ... Ako pak slučajno ne uvažite ovu našu apostolsku opomenu, i upravo kanoničku zapovijest, te se ne povratite apostolskom prijestolu rimskome i ne ushtjete zatijem po starome pravilu primiti od nas episkopsko posvećenje i osvećeni plašt, znajte da ćete biti za svagda odlučeni od svake crkvene zajednice s nama".

Milaš dalje govori kako papa ističe "da će ih zaštititi, kao što je zaštitio Hrvate, koji su mu se odali ... i prieti istim episkopima, ako ga ne poslušaju. Ali ni ubjeđivanje, ni prijetnje papine

[332]SÜDLAND, N. dj., 13-15.
[333]MILAŠ, N. dj., 75.

ništa ne pomogoše. Dalmatinski episkopi ... se obratiše u Carigrad patrijarhu Fotiju, da on ovlasti koga, koji bi imao da Marina posveti za arhijepiskopa. Fotije ovlasti na to akvilejskog arhijepiskopa Valperta, koji to i izvrši u ime Fotijevo".[334]

Farlati piše da je Marina, splitskog nadbiskupa posvetio akvilejski patrijarh Valpert.[335] Ali Rački ne dijeli to mišljenje kad piše: "Samo to je izvjesno, da je glava dalmatinske crkve izabrana bila u osobi nadbiskupa Marina; ne zna se pak, da li je on posvetu i plašt primio od Rima ili od druguda".[336]

Za splitskog nadbiskupa Jurja, prethodnika nadb. Marina, povijest ne zna ništa.[337]

"Međutijem novi ninski episkop Teodosije nije mirovao. Osobito mu je bilo nepravo, što njegova episkopija nije bila priznata nezavisnom od Spljeta, kao što je to želio; ... slabo je izgleda imao, da će to i postići. Ojačao je on bio za to vrijeme svoju duhovnu vlast i upliv kod hrvatskoga naroda ... Od Rima nije mogao da dobije priznanje nezavisnosti svoje episkopije od spljetske arhijepiskopije ... Odluči se na smion korak, naime da prisvoji sebi tu arhijepiskopiju i da sam postane spljetskim arhijepiskopom. A zgoda mu se pokazala, kad je umro arhijepiskop Marin, i bila je dakle upražnjena arhijepiskopska katedra.

... Častoljublje njegovo navelo ga je, da se odmetne od carigradske crkve i da učini nedostojno djelo; to isto častoljublje navodi ga i sada, da novim nedostojnim djelom postigne što želi. Dalmatinski episkopat bio je pravoslavni i u zavisnosti od carigradskog patrijarha ... Srestvom pape dakle Teodosije nije mogao postići svoju cijelj. I on sada, ne gledajući na svoj obraz i na savjest, napusti papu, onog istog papu, Jovana, koji ga je i vladikom učinio, te se izjavi privrženikom carigradskog patrijarha ... i - izabraše ga za arhijepiskopa spljetskog ... Fotije potvrdi izbor Teodosijev i ovlasti istog onog arhijepiskopa akvilejskog Valperta,

[334]N. MILAŠ, N. dj., 76.
[335]FARLATI, N. dj., III, 78.
[336]RAČKI, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, Rad JAZU, knj. 79, 177.
[337]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 153.

koji je Marina posvetio bio, da sada uvede u arijepiskopski prijesto spljetski Teodosija."[338]

Rački piše da Teodozije nije tražio u Rimu da postane splitskim nadbiskupom, nego u Akvileji. Tako se akvilejski patrijarh usudio prisvojiti pravo koje je od davnina rimski patrijarh vršio. Zato je papa Stjepan VI. ukorio i Valperta i Teodozija. Poslije opomene Teodozije je zatražio palij u Rimu, koji mu je obećan kad dođe sam glavom u Rim. Od toga se vremena ne nalazi traga razmiricama između Hrvatske i Dalmacije s jedne strane i sv. Stolice s druge strane.[339] Na prednje Milaševe tvrdnje o Teodoziju Grga Novak piše da je splitska crkva postala siromašnija, jer je izgubila prihode s hrvatskog teritorija kad je ova dobila svoga biskupa u Ninu. To bi bio razlog da su ostali dalmatinski biskupi pristali da ninski biskup Teodozije zauzme nadbiskupsko sjedište u Splitu.[340] Papa Stjepan VI. poziva Teodozija u Rim i obećaje mu podijeliti palij, koji je Teodozije zatražio od pape.[341] Prigovor pape Stjepana što je tražio posvećenje od akvilejskog nadbiskupa može se odnositi na Marina, a ne na Teodozija, jer je Teodozije, kad je postao ninskim biskupom, zaredio papa Ivan VIII.[342]

Zatim Milaš opširno govori kako se je Teodozije u Splitu osilio i bezobzirno postupao, te ih je na kraju carigradski patrijarh svojim ravnodušnim postupkom prema ostalim dalmatinskim biskupima, prisilio da se obrate u Rim na papu Stjepana VI. (885.-891.), koji je uvažio njihove molbe i Teodozije je 886. bio svrgnut sa splitske stolice i ponovno vraćen u Nin. "Na mjesto njegovo, na arhijepiskopstvo spljetsko izabran je bio neki Lav, za kojega se uostalom ništa ne zna, a poslije toga Lava, neki Petar."[343]

Nema ozbiljnih dokaza da je Teodozije bio maknut kao nadbiskup iz Splita i vraćen u Nin. On je splitskim nadbis-

[338]MILAŠ, N. dj., 76-77.
[339]RAČKI, Nutarnje stanje, 177.
[340]NOVAK, N. dj., I, 50.
[341]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 156.
[342]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 157, bilj. 65.
[343]MILAŠ, N. dj., 77079.

kupom bio 887.-890. Kad mu je prigovoreno da drži dvije biskupije, odrekao se je ninske. Gdje je Milaš crpio podatke o onome što je nametnuo na osobu nadbiskupa Teodozija, ostaje nejasno. Da je u Splitu bio nadbiskup Petar svjedoči parnica između ninske i splitske crkve u Bijaćima 892. na kojoj se našao knez Mutimir. A za biskupa Lava povjesničari ne znaju. Petra je naslijedio Ivan.[344]

"U ninskoj se episkopiji produžavalo i dalje slovensko bogosluženje. To je bogosluženje, u ostalom, sada preinačeno bilo uslijed sklopljene pri Branimiru unije sa Rimom. Preinačeno je bilo naime tijem, što je udešeno bilo po ritualu zapadne crkve i tekst jevanđelja doteran po vulgati, i što je napuštena bila ćirilica, kojom su dotle bogoslužbene knjige napisane bile, i zamjenjena glagolicom, te glagolicom prepisane sve nove knjige za crkvenu upotrebu Hrvata."[345]

U bilješci Milaš tvrdi da je glagoljicu izumio Teodozije. Milaš nije razjasnio tko je kod Hrvata uveo ćirilicu, koju je navodno ukinuo Teodozije, zamjenivši ju glagolskim pismom. Vjerojatno misli da su to učinila braća Ćiril i Metod, a to je Milaševa invencija. Glagoljica se pripisuje Ćirilu. Ne zna da li je starija glagoljica ili ćirilica. Ima opravdanih razloga da se glagoljica drži starijom od ćirilice. Iznimka bi po Milašu bili Hrvati.

U ovo vrijeme dalmatinski su gradovi pod jurisdikcijom Bizanta, ali imaju zapadnu liturgiju na latinskom jeziku. Bili su nekad pod Rimom, nekad pod Bizantom. Hrvati su s novosnovanom biskupijom došli pod Rim i ovisni su neposredno o papi. U Hrvatskoj je liturgija prirodno zapadnog obreda, koja je pod utjecajem učenika slavenskih apostola uvela u liturgiju narodni jezik.

Da bi obezvrijedio postupak hrvatskog naroda s Branimirom na čelu, koji se priklonio Rimu i zapadu, Milaš ističe da tada nije bilo *"formalnoga razdijeljenja između istočne i zapadne*

[344]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 155-158; Opći šematizam, 199.
[345]MILAŠ, N. dj., 80.

crkve", pa i "dotična unija sa Rimom ... imala je karakter više spoljašnji i u nekoliko ritualni, nego li unutrašnji".

Zatim govori kako je hrvatski narod bio odan bogoslužju na "slovenskom" jeziku, što su napadali latinski svećenici. Tad se dalmatinsko svećenstvo priklonilo Rimu samo da uništi slavensko bogoslužje. Uz episkopat se odmetnuo i sav narod latinskog jezika od Carigrada. Samo su ostale vjerne jedine grčke kolonije crkvi carigradskoj. Za te biskupe kaže Milaš bili su "tada pretežniji zemaljski interesi od interesa duhovnih"[346]

Sad govori o sporu između ninskog biskupa Adalfreda i splitskog biskupa zbog neke zemlje, koju je splitskoj crkvi bio poklonio knez Trpimir. I Milaš se čudi da je tadašnji hrvatski knez spor riješio u korist splitske crkve, odnosno splitskoga nadbiskupa, a ne u prilog ninskog hrvatskog biskupa. Milaš naglašava: "... kada je trebalo da se ninska episkopija i hrvatski knez slože u jednoj općoj težnji, i zajednički da riješe zadaću crkvene samostalnosti hrvatske, u tome času knez staje na strani neprijatelja slovenske narodnosti".[347]

Tu se radilo o darovštini kneza Trpimira splitskoj crkvi, a tu darovštinu hrv. knez nije mogao poreći i zanijekati, kao što bi želio Milaš, nego je u ime istine i pravde presudio da ostane i dalje u vlasništvu onoga komu je darovana. I tom je prilikom knez Mutimir izrekao prokletstvo protiv onih koji bi se usudili "naškoditi rečenoj darovštini ..."[348]

Milaš nastavlja razglabati o borbi između ninskog biskupa Grgura i latinskih biskupa, u kojoj je Grgur branio neovisnost svoje od splitske biskupije i bogoslužje na slavenskom jeziku. U tu borbu se upleo i hrvatski knez Tomislav, koji je svojom okretnošću i vještinom ujedinio u jednu državu dalmatinske i posavske Hrvate, a od carskog dvora u Carigradu isposlovao je da mu se ustupe gradovi sjeverne Dalmacije, kojima je upravljao kao carski prokonzul. Tada je borba između latinskih biskupa i ninskoga biskupa bila najžešća, pa se je Tomislav obratio papi Ivanu X. da njegovi legati sazovu crkveni sabor i rasprave sve što stvara nemir.[349]

Kralj Tomislav je mogao stati na stranu ninskog biskupa Grgura, protiv kojega su bili svi ostali biskupi, ali je Tomislav gledao interese hrvatske države koji su bili, kako smo rekli, preči od crkvenih pitanja.

Neki zaključci splitskoga sabora 925. su:

1) Budući da je sv. Petar poslao sv. Dujma u Salonu da propovijeda ... rješava se da ona crkva i grad u kojemu počivaju njegove moći, ima primat nad svim crkvama provincije.

3) Ne smiju se pomicati granice koje su očevi ustanovili: neka svaki biskup posjeduje one teritorije koji mu pripadaju, i neka ne ulazi u tuđu diecezu, čuvajući svoja prava ...

10) Neka se ne usudi nijedan biskup zarediti nekoga na bilo koji svećenički stupanj za službi Božju slavenskim jezikom.

11) Neka hrvatski biskup znade, da je on, kao i svi mi, podložan našoj metropolitskoj crkvi.

Time je Split postigao velik ugled i korist.

Na saboru je bio nazočan uz Tomislava i humski knez Mihajlo, u čijoj su se državi nalazile stonska, dubrovačka i kotorska biskupija, koje su potpale pod jurisdikciju splitske metropolije.[350]

Na drugom splitskom saboru 928. ninska biskupija je bila ukinuta, a Grguru ostavljeno na volju da bira za sebe sisačku, skradinsku ili duvanjsku biskupiju, ili čak sve tri.

Milaš ide predaleko kad tvrdi: "Ovome treba pripisati i kratkovremenost hrvatske kraljevine ..."[351]

Da se Grgur Ninski i mnogi njegovi istomišljenici borio za jezik u crkvenom bogoslužju, koji im je bio po duhu bliži i razumljiviji, ne može se zanijekati. Ali najviše duhovne vred-

[346]N. MILAŠ, N. dj., 80-81.
[347]N. MILAŠ, N. dj., 81.
[348]BULIĆ-BERVALDI, N. dj., 158-160.
[349]MILAŠ, N. dj., 81-83.
[350]KLAIĆ, N. dj., I, 111-112; NOVAK, N. dj., I, 52.
[351]MILAŠ, N. dj., 86.

note nisu se nalazile u narodnom jeziku nego u evanđeoskim zasadama i Kristovu nauku, koji nadilaze ovozemaljske vrijednosti i veličine bilo koje vrste.

Drži se da je Grgur Ninski želio biti izuzet ispod vlasti splitskog biskupa. Sukob je riješen na saborima 925. i 928. u Splitu, kad je ninska biskupija ukinuta, a splitska uzdignuta na razinu nadbiskupije.[352]

Valja imati na umu da su hrvatski narodni vladari u ono doba dolazili sve više pod utjecaj nenarodnih elemenata, naime visokog latinskog klera i romanskih gradova, a dapače i u ovisnost o njima. Hrvatski kraljevski dvor se sve više latinizirao, stare i patrijarhalne običaje doseljenih Hrvata počela je sve više prožimati starosjedilačka latinska kultura[353]. Možda Gotschalkova nazočnost u Dalmaciji na dvoru Trpimira pridonosi tom pojmu.[354]

Milaš je naveo da je na splitskom saboru sudjelovao i humski knez Mihajlo, u čijoj su se državi nalazile biskupije stonska, dubrovačka i kotorska, i da o njemu spomena nema poslije 926. te da je 935. godine humska kneževina zajedno sa svima ostalim srpskim kneževinama došla pod vlast kneza Časlava, prvoga ujedinitelja svih srpskih zemalja.[355]

Naš odgovor o srpskim Milaševim zemljama iz X. st. bit će nešto opširniji.

Da je postojala Bijela Hrvatska, o tome nitko ne sumnja. Ali Bijela nema smisla po sebi, ako nije postojala neka druga suprotna Bijeloj, jer bi bio dostatan naziv Hrvatska, ako je opstojala samo jedna Hrvatska. Bijela Hrvatska dokazuje da je postojala još neka druga Hrvatska kao antiteza Bijeloj, a to je samo Crvena Hrvatske.

Konstantin Porfirogenet znade samo za Zahumljane, Travunjane, Konavljane, Dukljane i Neretljane. Možda to znači da je bio u neprilici nazvati ih Hrvatima. Međutim, bio je na čistu s tim da ih ne može nazvati Srbima.[356]

[352]Hrvatski leksikon, 1996, I, 415.
[353]KLAIĆ, N. dj., I, 142-143; usp. SUDLAND, N. dj., 16.
[354]LOVRE KATIĆ, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, posebni otisak iz "Bogoslovske smotre", br. 4/1932.
[355]MILAŠ, N. dj., 87.

Pisac Scilices potvrđuje Konstantinov navod da su Hrvati osvojili Ilirik, a Brienios svoje neprijatelje u ratu s kraljem Mihajlom naziva Hrvatima i Dukljanima, dotle Cedrenu i Akominatos spominju Hrvate kao stanovnike Duklje i susjednih oblasti, a Akominatos još stavlja svoju Horvatiju u oblast Dalmatia atque Dioclea, dakle u oblast Dukljaninove Crvene Hrvatske.[357]

Ivan Skilices je živio sto godina poslije cara Konstantina, a sto godina prije popa Dukljanina.

Mletački ljetopisac Ivan (912.) naziva Mihajla Višević "slavenskim knezom", a njegovu zemlju hrvatskom oblašću kroz koju je prolazio Petar, sin mletačkog dužda na povratku iz Carigrada za Mletke. Mihajlo je tada bio knez u Humu. Odatle vidimo da su kneževi i vladari imali naslov slovinski, ali da je njihova zemlja bila Hrvatska, čime se potvrđuje Šuflajevo mišljenje, da je postojao jedan pojas, u kojem nije prevladavalo službeno ni hrvatsko ni srpsko ime i da je u taj pojas spadao i Hum.[358]

"Bosnu pod svojim imenom prvi put spominje staro hrvatsko djelo Methodos na Duvanjskom polju 753. Tada je Bosna bila samoupravna pokrajina hrvatske države. Bosna je i dalje ostala u sastavu hrvatske države, koja je u IX. i X. st. na Drini graničila s bugarskom državom. U istočnoj Bosni između Konjuh planine i Romanije, hrvatski vojvoda Trpimir oko 952. i hrvatski kralj Tomislav 927. pobijedili su vojske bugarskih vladara Mihajla i cara Simeona Velikoga.

Za prijestolnih borba u Hrvatskoj 948./949. srpski veliki župan Časlav zauzeo je Bosnu i druge hrvatske zemlje istočno od Vrbasa i Cetine. Zato je suvremeni pisac Porfirogenet u svom djelu "O upravi Carstvom" zabilježio kratku vijest o "zemlji-

[356]ŠTEDIMLIJA, N. dj., 24; KLAIĆ, N. dj., I, 76.
[357]ŠTEDIMLIJA, N. dj., 24-25.
[358]ŠTEDIMLIJA, N. dj., 25-28.

ci Bosni" na kraju 32. poglavlja, u kome govori o Srbima. Ali oko 960. hrvatski kralj Krešimir II. Bosnu je povratio Hrvatskoj. Od tada do 1918. Bosna nije nikad bila u srpskoj državi, ni pod srpskom vlašću.

Kad je bugarski car Samuel 990./991. zauzeo Crvenu Hrvatsku, i Bosna je pala u njegove ruke. God. 1018. bizantski car Vasilije II. uništio je bugarsku državu i zauzeo sve zemlje koje su dotada držali Bugari, pa i Bosnu. God. 1036.-1042. hrvatski kralj Stjepan I. Bosnu je oslobodio od Bizantinaca i ujedinio s Hrvatskom. Oko 1060. Krešimir IV. osnovao je katoličku biskupiju u Bosni, koju je Klement III. podvrgao 1089. nadbiskupiji u Baru kad se nešto prije toga bila pridružila novom hrvatskom kraljevstvu u Crvenoj ili južnoj Hrvatskoj. U sastavu te države ostala je Bosna kao samoupravna jedinica do 1138., kad se povratila u zajednicu hrvatsko-ugarskog kraljevstva. Na osnovi toga Hrvatsko-ugarski kralj Bela II. imenovao je 1139. svoga sina Ladislava "bosanskim vojvodom".[359]

Da su Hrvati naselili Bosnu kod svog doseljenja govori nam i političko uređenje zemlje. Bosna je bila od najstarijih vremena banovina: banovi su njom neprekidno vladali do 1377., kad se tadašnji bosanski ban Tvrtko proglasio kraljem.

Banska je čast čisto hrvatska ustanova. Nju ne poznaju ni Srbi ni Bugari, niti drugi narodi srednjovjekovne Europe. Zbog toga svugdje, gdje vladaju banovi, moramo reći da su tu živjeli Hrvati, jer su samo oni mogli dati zemaljskom vladaru svoj čisto hrvatski naziv bana. Bosna je bila tijesno povezana s hrvatskim zemljama. To nam potvrđuju arheološki ostaci crkava, kraljevskih i velikaških dvorova, te brojni nadgrobni spomenici, zvani stećci. Svi ti nose obilježja zapadna i hrvatska.[360]

Dobro se je prisjetiti kako Milaš razmišlja o događajima nakon splitskih sabora 925. i 928. On piše: "... prekida se za vijekove svaki snošaj između hrvatskog i srpskog naroda, i nikad se više ta dva naroda ne nađoše u zajedničkom radu, ni na

[359]MANDIĆ, N. dj., 107
[360]D. MANDIĆ, N. dj., 106.

političkom, ni crkvenom, ni prosvjetnom polju. Pukla je tada - piše Smičiklas - ona odsudna linija između povijesti hrvatske i srpske, koja je tako jaka, da je svi potonji vijekovi ne mogoše presjeći ...

A pokušaji od strane nekih, da se presječe ova Smičiklasova 'odsutna linija', mogu se nazvati plemenitima i pohvalnima, ali se do prave zajednice između hrvatskoga i srpskoga naroda doći ne će sve dotle, dok Hrvati ne stanu na ono stanovište, na kome su bili pri knezu Sedeslavu i ne pođu onim pravcem, kojim su pri tome knezu stupali. Dok današnji Hrvati i njihovi viđeniji ljudi budu propovijedali Srbima uniju sa Rimom ... dotle nije moguće ni nade začeti, da će moći do nečega ozbiljno zajedničkoga doći između hrvatskoga i srpskoga naroda".[361]

Rečenicu: "Pukla je tada ona odsudna linija između povijesti hrvatske i srpske, koja je tako jaka, da je svi potonji vijekovi ne mogoše presjeći", Milaš pripisuje Smičiklasu, pozivajući se na njegovu knjigu. Međutim, na citiranoj stranici (prema Milašu) kod Smičiklasa nema traga ni spomena takvim riječima. Smičiklas na toj stranici govori o povijesnim događajima vezanim uz godine 1692.-1694.[362] Neka čitatelj donese svoj sud o takvom načinu pisanja.

Uz prednje Milaševe navode napisano je i ovo: "Ovo vrlo dobro znadu dotični učeni hrvatski prvaci, te nam je upravo nepojmljivo, kad koji od njih dokazuje, da je moguće jedinstvo između Hrvata i Srba u narodnom odnosu, a bez jedinstva crkvenog. Narodno jedinstvo moći će se postignuti samo tada, kad se Hrvati odreku romanizma i kad stupe u krilo pravoslavne crkve".[363] Navedenu Milaševu misao nije potrebno tumačiti i komentirati. U njoj je izražena osnovna tendencija i svrha koju želi postići svojom knjigom kod istomišljenika.

Ali Milaš znade i drukčije napisati. Prilikom unije dvaju istočnih svećenika u drniškoj krajini (u XIX. st.), Milaš kaže da

[361]MILAŠ, N. dj., 88.
[362]Usp. T. SMIČIKLAS, Poviest hrvatska, Zagreb, 1882, II, 228.
[363]MILAŠ, N. dj., 88-89.

je ta unija: "... raskinula na način dostojan sažaljenja predašnje tako ***sretno postojeće*** *bratsko jedinstvo između pravoslavnih i rimokatolika ..."*[364] U prednjoj postavci je Milaš ustvrdio da se ne može postići neko jedinstvo "između Hrvata i Srba u narodnom odnosu", dok ovdje naglašava kako je ono "tako sretno postojalo". Gdje je Milaš iskren: u prvoj ili u drugoj postavci? Čitatelj će sam presuditi!

6. Pobjeda romanizma nad slovenskom crkvom

Milaš okrivljuje kralja Tomislava što je ukinuta biskupija u Ninu i zabranjeno bogoslužje na staroslavenskom jeziku. I nastavlja: "Poslije njegove smrti, istorija nam Hrvatska, a došljedno i dalmatinska, priznaje priličnu zbrku, sve do vlade kralja Držislava, koja bi bila počela od prilike 994. godine ... Nas se ovo ne bi toliko ticalo, da nije po srijedi važan jedan događaj iz toga doba u istoriji Dalmacije, a naime, kad za prvi put staje nogom u Dalmaciju lav sv. Marka. Ovo se dogodilo za vlade Krijesimira, a izveo je to dužd mletački Petar Orseolo, 992. godine".[365]

Zatim slijedi: "Umre Krijesimir 993. godine. Našljedi ga Držislav. Poslije Krijesimirove smrti morao je po pravu našljedstva sjesti na hrvatski prijesto stariji sin njegov, Svetoslav. Držislav otme silom bratu prijesto i počne vladati, ali vladati usred najvećih nemira u zemlji i usred pravog građanskog rata između stranaka, Svetoslavljeve i Držislavljeve. Pobijedi najposlije Držislav. Da se utvrdi u vlasti on se obrati vizantijskom dvoru i izjavi mu pokornost svoju i svoje države, i zatraži kraljevski naslov. Carevi Vasilije i Konstantin privole želji Držislavljevoj; i od toga doba - piše arhid. Toma - Držislav i ostali njegovi našljednici nazvaše se kraljevi Dalmacije i Hrvatske ..."[366]

God. 969.-997. u Hrvatskoj je vladao kralj Držislav, prijatelj i saveznik Bizanta u borbi protiv Samuila, cara velike

[364]MILAŠ, N. dj., 579.
[365]MILAŠ, N. dj., 89.
[366]MILAŠ, N. dj., 90.

slavenske države sa sjedištem u Ohridu, u Makedoniji (974.-1014.). Držislav je umro 997., a njegov sin Krešimir II., pošto je sa svojim bratom Gojislavom zbacio Svetoslava Surinju, koji se sklonio u Trogir, nije mogao biti vladar 992. godine.[367] Petar dužd Orseolo uskratio je Hrvatima uobičajeni danak, te je 1.000. poveo vojsku na Hrvate i Neretljane, zauzeo dalmatinske gradove i otoke i proglasio se "duždom Dalmacije". Tim ratom je bio zadan težak udarac hrvatskome kraljevstvu i mornarici, kako i Neretvanskoj oblasti kojom je od 1018.-1034. vladao Bizant. God. 1034. Neretvanska oblast je došla pod vlast hrvatskih vladara i tako ostala do 1102. godine.[368]

U to doba javio se: "U Hrvatskoj pokret, koji je podupirao sam kralj, da se hrvatski teritorij oduzme od jurisdikcije biskupija u dalmatinskim gradovima i nadbiskupije u Splitu, i da se obrazuje posebna čast hrvatskoga biskupa kojemu bi pripao cijeli teritorij Hrvatske. Vođa tog pokreta bio je Sedeh. On je oko 1020. počeo u Hrvatskoj obavljati neposrednu vrhovnu crkvenu vlast ne priznavajući splitskog nadbiskupa, a ni druge biskupe na hrvatskom teritoriju. Otada nisu ti biskupi primali prihode s tog teritorija. Crkvena borba, posljedica političkih prilika koje su dovele do traženja samostalne hrvatske crkve, razvila se u prvom redu između Sedeha i splitskog nadbiskupa Pavla (1015.-1030.). Ta je borba, bez sumnje, bila zahvatila velike razmjere, kad je nadbiskup Pavao, poslije nagle smrti Sedeha, dao uklesati na mramornu stupu natpis u kojem zahvaljuje križu koji je pomogao da se održi crkvena sloga, koja je od 'apostate Sedeha' bila ugrožena'."[369]

Sad Milaš nastavlja: "Petar Krijesimir od hrvatskoga narodnoga vladaoca pretvara se u otvorenoga zaštitnika najljućih gonitelja slovenskoga značaja njegova naroda i narodne hrvatske crkve. Za vrijeme njegova vladanja ukinut je bio za svagda i pošljednji trag narodnoga značaja, što je još dotle imala hrvatska

[367]NOVAK, N. dj., I, 55.
[368]KLAIĆ, N. dj., I, 118-122; NOVAK, N. dj., I, 56-57.
[369]NOVAK, N. dj., I, 57-58.

crkva, i potčinjena je u svemu i po svemu romanizmu ... Majnard sazove 1059. sabor u Spljetu, na kome su bili, između drugih, biskupi: zadarski, osorski, rapski, krčki, kninski, biogradski i arhiđakon trogirske episkopije. Izvedeno je bilo i zaključeno na tom saboru sve ono, što je po duhu tadašnjih reformatorskih težnja rimskih trebalo zaključiti ...: 1. obveza celibata svećeničkog i 2. zabrana slovenskog bogosluženja ..."[370]

Petar Krešimir je podupirao reformatorsku struju u Hrvatskoj, podizao crkve, štitio i darivao samostane. On je bio religioznog duha.

Prema onodobnom nauku crkva i država su dva odijeljena organizma, dvije božanske uredbe, koje se uzajamno imadu podupirati i u skladu živjeti.

Reformatorska struja nije zadirala u vladalačka prava kralja. Iz tih razloga Petar Krešimir nije bio protivan da se iz crkve ukloni hrvatski jezik i uvede latinski. Narod je bio protivan latinskom jeziku. Možda je Krešimirova majka, Mlečanka, udahnula u nj taj duh.

U to doba latinski jezik na Zapadu je bio jedini nositelj prosvjete, gospodario je u crkvi i državi, a Hrvatska je pripadala Zapadu.[371]

Za pape Lava IX. i carigradskog patrijarha Mihajla Cerularija zbio se 1054. rascjep - najkrupniji događaj u povijesti kršćanstva. Papa Nikola II. (1059.-1061.) potican od svoga savjetnika Hildebranda pregnuo je da u zapadnoj crkvi provede reforme koje je započeo Lav X., da se ukine simonija (kupovanje časti i dobara) i uvede celibat svećenika.[372]

U tu svrhu posla on (Nikola II.) u Hrvatsku i Dalmaciju svog legata Majnarda, opata samostana sv. Marije de Pomposa, koji je imao najprije da za to pridobije hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV., a onda da na saboru u Splitu provede sve zaključke lateranskog sabora, prilagodivši ih prilikama Hrvatske i Dalmacije. Papa je očito htio da u Hrvatskoj postavi čistu i jasnu demarkacionu liniju prema Bizantu: sve ono što je bilo zajedničko s istočnom crkvom trebalo je ukinuti, svećeničku ženidbu, nošenje brade i duge kose, slavenski jezik u službi Božjoj trebalo je radikalno iščupati kako bi se provela u crkvenom pogledu unifikacija hrvatskih krajeva s ostalim dijelovima Rimske crkve.

[370]MILAŠ, N. dj., 92-93.
[371]RAČKI, Borba južnih Slavena, Rad JAZU, 27, 111-112.
[372]NOVAK, N. dj., 60.

U februaru 1059. bio je opat Majnard na dvoru kralja Krešimira u Biogradu, kad je Petar Krešimir dao "slobodu" samostana sv. Ivana u Biogradu, poklonio otok Žirje i Rogovo.[373]

Glavni zaključci splitskoga sabora 1060:

"Splitskoga nadbiskupa biraju svi dalmatinski i hrvatski biskupi, njegovi sufragani i splitski kler i narod."

Zabranjeno je pod prijetnjom izopćenja da se rede Hrvati, ako nisu naučili latinsko pismo, i da se klerik, bio on ma kog bilo stepena, podvrgne laičkom podložništvu ili svjetovnom plaćanju poreza.

Lateranski je sabor zabranio ženidbu u rodbini sve do 7. koljena. Splitski se sabor nije htio s njim identificirati, gdje su ženidbe u bliskoj rodbini bile česte, zamolio je papu da se za ove krajeve odredi zabrana ženidbe u rodbini do četvrtog koljena.

"Ako bi odsada unapried koji klerik nosio dugu bradu ili kosu, ne smije više ući u crkvu i neka prema njegovu stepenu (crkvene časti) bude kanonski kažnjen".[374]

"Splitski sabor iz 1060. godine nije ukinuo slavensku službu Božju, nego je samo naređivao da svećenici moraju znati i latinski jezik i latinsko pismo. Zato se i mogao sačuvati slavenski jezik u službi Božjoj i od sada kao i do sada ...

Zaključci splitskog sabora od 1060., prihvaćeni kao valjani na lateranskom saboru od 1061. izazvaše kod hrvatskog klera otpor, koji je doveo do uzbune. Hrvatski svećenici, bradati i oženjeni, nisu htjeli da ostave svoje žene i da obriju

[373]NOVAK, N. dj., 61; usp. KLAIĆ, N. dj., I, 131.
[374]NOVAK, N. dj., 62.

svoje brade, na što su im biskupi, poduprti od kralja i vojske, zabranili ne samo vršenje svećeničke službe, nego i ulazak u crkve. A kad oni uzbuniše i narod, narediše biskupi da se crkve zatvore.

Zatvaranje crkava uzbuni narod još više. U to je došao u Hrvatsku neki svećenik Vulfo (Ulfus, Wolfgang), pristaša protupape Honorija II., koga bijaše izabrala za papu protureformna stranka. Vjerojatno poslan iz krajeva u kojima se sličan pokret bio razmahao, možda čak i vođa takvog pokreta, i sam nezadovoljan što mora da se odijeli od svoje žene, poticao je on i onako nezadovoljne protureformiste kojih je bilo i u Hrvatskoj i po dalmatinskim gradovima. Ovi ga poslaše k papi u Rim da spriječi provedbu zaključaka splitskog sabora iz 1060. Nema sumnje da se narod nije bunio zbog zabrane da se svećenici žene ili da nose brade. Protiv toga su se bunili svećenici, a pogotovo njihove žene koje su trebale biti napuštene. Ali su svećenici protureformisti protumačili, bez sumnje, narodu zaključak sabora o slavenskom jeziku tako, kao da je sabor uopće zabranio službu božju na slavenskom jeziku, i narod se zbog toga bunio. Došavši u Rim, imao je Vulfo s početka uspjeha. Vulfo je pošao i po drugi put u Rim papi Honoriju i spriječio sprovođenje splitskih zaključaka. Ali, kad je 1064. Honorije umro, a papa se Aleksandar, gorljiv pristaša reforme, vratio još 1063. u Rim, prilike se promijeniše. Papa Aleksandar posla u Hrvatsku kardinala Ivana sa zadatkom da provede zaključke splitskog crkvenog sabora i slomi protureformistički pokret.

Došavši u Dalmaciju i Hrvatsku, kardinal je Ivan bez sumnje pošao kralju Petru Krešimiru, koji mu je pružio svu pomoć u izvršenju njegove zadaće. Na taj način kardinal je uspio da dobije u svoje šake buntovnoga Vulfa, koga povede sobom u Split. Na novom pokrajinskom crkvenom saboru u Splitu kardinal Ivan svečano proglasi da, u ime pape, oduzima Vulfu sve svećeničke redove. Iza toga dade kardinal Ivan Vulfa javno išibati, obrijati mu glavu, utisnuti na čelo žig užarenim željezom, a zatim naredi da ga bace u doživotnu tam-

nicu.

Hapšenjem, osudom i zatvaranjem vođe protureformističkog pokreta skršen je taj pokret u Hrvatskoj i Dalmaciji".[375]

Prema nekim piscima protureformni pokret je nastao u jednom dijelu bizantske Dalmacije, tj. na kvarnerskim otocima Krku, Cresu i vjerojatno Rabu. Protupapa Honorije II. odobrio je upotrebu slavenskoga liturgijskog jezika i glagoljice, a kler je izabrao za svoga biskupa Cededu, koji je, poslije posvećenja u Rimu, protjerao reformnog krčkog biskupa i sjeo na njegovu stolicu. U pokret su bili uključeni i redovnici na tom području. Zato je benediktinski samostan na Krku, kao Sv. Lucije, glagoljaški.[376]

"... *Ovijem je sada prestala ona unija, u kojoj su Hrvati za 180 godina bili sa Rimom, i od unijata postadoše sada oni i po vjeri* ***latini****, kao što su i danas".*[377]

Ovdje moramo opovrći Milaša da Hrvati ni tada ni danas nisu latini, nego samo rimokatolici, članovi velike duhovne zajednice Katoličke crkve, raširene po cijelom svijetu. Milaš bi nas najradije vidio da smo s njim istomišljenici u vjeri i narodnosti. **Mi se na ovaj način osjećamo sretnijima i zadovoljnijima što izaziva jal i bijes kod Milaševih sljedbenika.**

7. Dmitar Svinimir hrvatski

"Da se sve ovo dogodilo sa hrvatskom narodnom crkvom, kriv je Petar Krijesimir. Dok se hrvatski narod, koliko je mogao, protivio svetogrdnom djelu, što su izvađali latinski dalmatinski biskupi sa najvećom svetinjom hrvatskoga naroda, i dok se taj narod do krvi borio za tu svoju svetinju, Petar Krijesimir sa svojim dvorom, ne samo da ne staje u obranu naroda svoga, nego svom vladalačkom moći svojom podupire latinske biskupe u njihovome djelu i potpomaže, da nestane narodne hrvatske crkve"[378]

[375]NOVAK, N. dj., 63.
[376]Ilustrirana povijest Hrvata, Zagreb, 1971, 48.
[377]MILAŠ, N. dj., 95.
[378]MILAŠ, N. dj., 96.

Na više mjesta u knjizi Milaš sažaljeva Hrvate što u bogoslužju nisu mogli sačuvati narodni jezik. Moglo bi se postaviti pitanje: je li doista Milaš iskren kad žali Hrvate što nisu mogli sačuvati narodni jezik u bogoslužju ili mu je namjera proizvesti suprotan učinak u osjećajima čitatelja prema hrvatskome kralju i Katoličkoj crkvi? Pozoran će čitatelj vidjeti da kod Milaša nema ni malo iskrenosti prema Hrvatima i njihovu vjerskom stavu. U ono doba Hrvati su prihvatili jezik u katoličkom bogoslužju koji je obvezatan za sve narode Europe i svijeta. Zar su europski narodi izgubili svoju nacionalnu samobitnost što se kod njih služba Božja obavljala na latinskom jeziku? Uza sve to, čak i mali narodi u Europi, koji su pripadali Katoličkoj crkvi, nisu zbog latinskog jezika zaboravili ili izgubili svoj identitet i samosvojnost. Jezik, doduše, ima određenu ulogu i značenje u bogoslužju, ali se ne može reći da je narodni jezik najveća vrednota u vjeri i vjerskom življenju.

Iako kralj Petar Krešimir IV. nije mogao, iz političkih razloga, braniti glagoljicu, ipak je glagoljica se sačuvala i gojila i u njegovo vrijeme. Kad je malo poslije Krešimira kralj Zvonimir pohodio samostan sv. Lucije na otoku Krku, gdje su živjeli benediktinci, pristaše staroslavenskog jezika u bogoslužju, Zvonimir je samostanu učinio darovnicu, koja je danas ovjekovječena Bašćanskom pločom, najstarijim spomenikom hrvatskoga jezika u glagoljskom pismu.[379]

Zatim Milaš govori kako je 1075. Slavić naslijedio Petra Krešimira, što noviji hrvatski povjesničari ne prihvaćaju. Krešimir je umro 1075. i iste godine ga je naslijedio kralj Zvonimir.[380]

Potom Milaš govori o Zvonimirovoj krunidbi i donosi njegovu zakletvu prilikom krunidbe, koju nije potrebno ovdje ponavljati.

[379]KLAIĆ, N. dj., I, 141; TRPIMIR MACAN, Povijest hrvatskoga naroda, Zagreb, 1971, 39. - Da jezik nije prva i najbitnija vrijednost u duhovnom i vjerskom ponašanju pokazali su Milaševi sljedbenici. Iako su imali u bogoslužju narodni jezik po Milaševu receptu, ipak su se pokazali u Domovinskom ratu kao najveći barbari i bezvjerci.

[380]KLAIĆ, N. dj., I, 136-137; MACAN, N. dj., 37.

Zvonimirovo polaganje zakletve pred papinim legatom izazvalo je bizantski dvor, tvrdi Milaš. Mletačka je Republika vodila politiku protivnu papinoj u međunarodnim odnosima, i prirodno se slagala s Bizantom. Pošto je Bizantu trebala pomoć protiv Normana, našao je saveznika u mletačkom duždu, pa je car Aleksije 1085. Mlečanima ustupio pravo nad Dalmacijom i Hrvatskom. Time je zadan smrtni udarac političkoj samostalnosti Hrvatske.[381]

Iz političkog stava kojega je hrvatski kralj Zvonimir zauzeo na početku svoje vladavine, bilo je prirodno da "je zajedno s papinskim saveznicima Normanima ratovao protiv Bizanta i Venecije. Hrvatska je mornarica 1083. sudjelovala u osvajanju Drača, a 1084. u pomorskim bitkama uz grčku i albansku obalu, gdje je mletačko brodovlje bilo poraženo. Svojim saveznicima Mlečanima Bizant je tada prepustio svoje pravo na dalmatinske gradove, ali Mlečani nisu mogli njima zavladati prije Zvonimirove smrti".[382]

8. Opći pregled crkvenih događaja u ovom periodu

"Do četvrte četvrti IX. vijeka - a to je doba žalosnih onih po pošljedicama razmirica između Rima i Carigrada - sva je Dalmacija bila pravoslavna. I ovo je ovako moglo biti, jer je crkva jedna bila, jer su i Rim i Carigrad ispovjedali jednu te istu vjeru."[383]

Kako to složiti s Milaševom rečenicom u kojoj kaže: "Ovijem je sada prestala ona unija, u kojoj su Hrvati za 180 godina bili sa Rimom, i od unijata postadoše sada oni po vjeri latini, kao što su i danas".[384]

S druge strane, ako je sva Dalmacija bila pravoslavna "do četvrte četvrti IX. vijeka", zašto nije rekao da je sva Dal-

[381]MILAŠ, N. dj., 97-100.
[382]MACAN, N. dj., 38.
[383]MILAŠ, N. dj., 100.
[384]MILAŠ, N. dj., 95.

macija bila katolička, "jer su i Rim i Carigrad ispovijedali jednu te istu vjeru"?!

Kad Istok i Zapad ispovijedaju istu vjeru, onda su samo pravoslavni, a ne smije se spomenuti ime katolik, katolički, ili tadašnja riječ ortodoksan - pravovjeran!

Te dalje nastavlja: "Razumijemo ovdje današnju Dalmaciju svu: sjevernu do Omiša, gdje je bilo hrvatsko stanovništvo u kontinentu i grčkorimsko naseljenje u primorju, i južnu Dalmaciju od Omiša, gdje su bili Srbi uz grčko-rimske kolonije u primorju. O tadašnjim Srbima u pomenutom dijelu današnje Dalmacije, a to je Dubrovnika i Boke Kotorske govorićemo zasebno na drugom mjestu. Ovdje ćemo o njima spomenuti i tadašnjim vjerskim njihovim odnosima samo onoliko, koliko nam radi punoće govora treba".[385]

Kako smo već vidjeli Milaš je napisao: "*Ostalo u Dalmaciji zauzimali su Srbi, osim Dubrovnika sa njegovom najbližom okolinom*" (str. 71). Čut ćemo i druge njegove izjave na račun Dubrovnika i stava Dubrovačke Republike prema Srbima. Čini nam se da je njegov izraz "Srbi Dubrovnika" u ovom slučaju u najmanju ruku nedefiniran i neodređen.

"*... kako je tada osnovano mnogo latinskih biskupija za srpski narod, kako je u dukljanskoj kneževini ne samo, nego i u svoj srpskoj državi konačno utvrđeno bilo latinstvo, i najposlije, kako je tada latinski barski arcibiskup proglašen primasom srpske kraljevine*".[386]

Teško Milašu pada na srce kad mora priznati da su katolici živjeli u južnom dijelu Dalmacije, u Duklji, odnosno u Crvenoj Hrvatskoj, pa ih zato naziva "latini". Sve pojmove izvrće kako bi kod svojih istomišljenika čitatelja proizveo mržnju na sve ono što je katoličko i hrvatsko.

"Moćni kralj Bodin nastoji od pape isposlovati nadbiskupiju u svojem kraljevstvu. Ne uspjevši u tome kod zakonitog

[385]MILAŠ, N. dj. 100.
[386]MILAŠ, N. dj., 101.

papa Grgura VII. obraća se na protupapu Klementa III. koji onda bulom od 8. I. 1089. osniva Dukljansko-barsku nadbiskupiju i metropoliju sa sjedištem u Baru. Podvrgava joj biskupije u Ulcinju, Svaču, Kotoru, Srbiji (Raša), Bosni, Trebinju, Skadru, Drivoštu i Pilotu, ukratko u krajevima koji su pripadali Bodinovom dukljanskom kraljevstvu".

"Dukljansko-barski nadbiskup nosi naslov 'primas srpski'. U pisanim spomenicima javlja se taj naslov kasno, preko sto godina nakon Kosovske bitke. Navode ga tri diplome pape Klementa VIII. iz god. 1523., 1524. i 1530. Još ranije, na spomen ploči crkve Colonia u Vicenci u Italiji (1503.) barski nadbiskup Filip Gajo, po svoj prilici Mlečić, nosi naslov nadbiskupa barskog i 'totius Serviae Primas ...' Nije jasno kada i kako je došlo do toga naslova. O tome postoje samo domišljanja koja ne nalaze potvrde u dokumentima. Konačno papa Leon XIII. potvrđuje časni naslov 'Primas Srbije' barskom nadbiskupu u svom pismu od 7. III. 1902., nadbiskupu o. Šimunu Milinoviću."[387]

Već smo naveli da je barsku nadbiskupiju osnovao antipapa Klement III. 1089. godine. Da se isključi neugodna okolnost što je nadbiskupiju osnovao antipapa, njegova se bula o ustanovljenju pripisuje papi Aleksandru II. i za 22 godine pomiče unaprijed u god. 1067.[388]

Iz navedenoga je jasno kakvim povijesnim argumentima i dokazima raspolaže Milaš, i kakvu pažnju zaslužuju njegovi navodi. On će radije priznati sebe i svoje pretke Romanima samo da ne bi rekao istinu o činjenicama koje se ne mogu povijesno zanijekati ili poreći. Zato ih treba preokrenuti i nazvati drugim imenom da se ne može doznati prava istina.

Zato Milaš piše: "Nije ni ono istina, da je tada osnovano mnogo latinskih biskupija za srpski narod u Duklji. Ne govoreći o tome, da je u tadašnjoj dukljanskoj kneževini bilo, kao što je

[387]Opći šematizam, N. dj. 641.
[388]Opći šematizam, N. dj., 641.
[389]MILAŠ, N. dj., 101-102.

i danas, mnogo romanskoga naroda, za koji su trebali odnosni biskupi, ustanova tih biskupija odnosi se ranijem dobu, a posebno 1062. godine, kad papa Aleksandar II. upravlja pismo jedno svoje barskom arcibiskupu Petru i šalje mu mitropolitski palijum. Po Farlatu, ne bi ni tada tek to ustanovljeno bilo, pošto je na duvanjskom saboru 877. određeno već bilo, da dukljanski biskup priznan bude za mitropolita. A kad se pri ovome zna, da takvog duvanjskog sabora nije nikada ni bilo, - tada sva ova rabota o barskoj toj mitropoliji može se smatrati, kao na pjesku osnovana. Isto je tako na pjesku osnovan i naslov primasa kraljevine Srbije, što ima današnji barski latinski arcibiskup.[389]

Duvanjski sabor ne priznaju svi hrvatski povjesničari, dok Mandić piše da je na njemu Hrvatska "razdijeljena na dvije samoupravne jedinice: Bijelu (zapadnu) Hrvatsku od Raše do Cetine i Crvenu (južnu) od Cetine do Valone i gorja Himare u Albaniji".[390]

Još jednom istaknimo kako Milaš ne želi ni čuti, a još manje spomenuti ili priznati da su u Duklji živjeli Hrvati, te da je obitelj Nemanjića bila katolička, kao Stevan i njegova braća. Stevan je u 30. godini kršten po istočnom obredu kao i Milaš u trećoj. Pa zato kaže da je bilo dosta romanskoga naroda. Tko se krije iza tih Romama, nije htio pojasniti. Jesu li ti Romani bili neznatna manjina ili su bili u znatnom broju zastupljeni kad im je trebalo više biskupija?

Slično Milašu piše njegov, može se reći, pravi nasljednik M. Jačov da su nasljednici Stevana Nemanje slijedili bizantski obred, ali u svome su kraljevstvu gradili razne latinske crkve i 40 benediktinskih samostana, od kojih je najpoznatiji u Skadru iz 1240. godine. U patrijaršijskoj rezidenciji u Peći do rata (1683.-1699.) postojale su dvije kapele: **bizantska** i **latinska**. U raznim srpskim crkvama, osobito u Dalmaciji i Boki Kotorskoj, nalazila su se dva oltara: **bizantski** i **latinski**. Prema tome mnoge srpske obitelji slijedile su dva obreda, prihvaćajući

[390]MANDIĆ, N. dj., 45, 66-68.

pastoralnu i liturgijsku službu svećenika jednoga i drugoga obreda, ne praveći nikakvu razliku.[391]

A u drugom članku M. Jačov piše da je barski nadbiskup Andrija Zmajević, stric Vicka Zmajevića, zadarskog nadbiskupa, Srbin. Bečki dvor je, piše dalje Jačov, izmislio novu "nacionalnost", prozvavši je istočnoga obreda. A kad je poslije pada Mletačke Republike (1797.) Austrija zauzela Dalmaciju, Beč je nastojao grčkoistočnu vjeru izjednačiti sa srpskom nacijom, a katolicizam s hrvatstvom, čemu su se usprotivili Srbi katolici. Drskost Jačov pokazuje u tvrdnji: "Talijani žive u Dalmaciji, počevši sigurno od desetog stoljeća. Dalmacija je postala sastavni dio mletačke države u 996. godini". I još jedan biser iz toga članka: "Sve je to učinjeno s ciljem da se uklone Srbi iz Srbije i Talijani iz Italije i tako uzmogne Dalmacija pripojiti Hrvatskoj. To je korijen sukoba između Srba i Hrvata u Dalmaciji".[392] Ostali dio članka vrvi sličnim "istinama"!

"***Hrvati*** *u prvo vijeme poslije Kirila i Metodija, bili su pravoslavni, ako ne bolji od Srba,*[393] *a ono svakako kao Srbi. Svijetlo je i sjajno u ovome pogledu doba kneza Sedeslava. Sedeslavov ubojica, knez Branimir, da održi sebe na prijestolju, nije zazrio od misli da baci tamu na taj sjaj i da, radi svog ličnog interesa, žrtvuje slobodu narodne hrvatske crkve. Nije smio da to učini na jedan mah, jer se bojao naroda, koji je djelu svetih slovenskih*

[391]M. JAČOV, La Santa Sede ed i patriarcato di Peć dal 1557 al 1699, Studia Borromaica, 1991, 5, 141-149.

[392]L'origine dei conflitti tra i Serbi ed i Croati. Taj rad je stigao iz Rima, a pisan je običnim pisaćim strojem. Je li to predavanje ili tiskani članak, zasada je nepoznato. Ideja i misli pripadaju M. Jačovu.

[393]O suvremenoj dobroti Srba govore i ovi izrazi: "... kao crkveni narod, Srbi se neprestano provjeravaju na ovoj i ovakvoj (tj. vidovdanskoj odgovornosti i sabornosti): svi u Hrista, svi za Hrista i Hristos u svima, da bi svi mogli biti jedan sa drugim i svi zajedno; u tome je tajna našeg pravoslavnog poleta". A o srpskoj vojsci može se pročitati i ovo: "Kosovo bi osvećeno, ali srpski vojnici ne oskrvnuše nijednu bogomolju, ne porušiše ni jedan spomenik, ne preoraše ni jedno groblje, ne zapališe nijednu kuću, ne razoriše ničije ognjište, ne ucviliše ničiju majku, ne silovaše ničiju sestru. Oni samo zavojevača sa pradjedovskog ognjišta proteraše". Uzeto iz "Kosovska narodna čitanka", Beograd, 1989, str. 65 i 23.

apostola iskreno odan bio, nego pomoću onog ninskog đakona Teodosija, smisli sredstvo, kojim bi stekao sebi pomoć na zapadu da se sačuva od osvete carigradskog carskoga dvora za ubijstvo Sedeslava, a ujedno i da izazove srdžbu hrvatskoga naroda protivu sebe. Smisli odmetnuti hrvatsku crkvu od carigradskog patrijarha i podrediti je rimskome papi, te priznati papski primat, uz očuvanje u hrvatskoj crkvi slovenskog bogosluženja. I ono što je smislio Branimir, on je i izveo, blagodareći prilikama vremena i popustljivosti pape Jovana VIII., koji bi radi Bugarske, koju je težio da sebi zadobije, na svašta pristao bio ... U vjerskom odnošaju u ostalom nijesu se još tada razlikovali među sobom Rim i Carigrad, i potčinjenost hrvatske crkve Rimu svodila se u glavnom u priznanju primata rimskoga pape. Ali našljednici pape Jovana nijesu mislili kao on. Potčinjen papskoj vlasti hrvatski narod je morao biti u crkvenom odnošaju romaniziran, i hrvatska narodna crkva polatinjena ...

Krunisanje hrvatskoga kralja Svinimira bilo je završetak djela. Od toga doba Hrvati postaju formalno rimokatolici. Kažemo formalno, jer je u duši hrvatskoga naroda ostala i dalje ukorjenjena ljubavi k istočnoj crkvi, koja mu je štitila njegovo slavensko bogosluženje, i vjeru te crkve istočne i danas, poslije 800 godina, hrvatski narod smatra svojom 'starom vjerom', i k sveštenicima te stare vjere dolazi on na molitvu i danas pri svakoj svojoj domaćoj nezgodi. Bar tako je kod današnjih Hrvata, koji su na dalmatinskim ostrvima."[394]

Pobijati Milaševe tvrdnje u vezi Zdeslava i Branimira, značilo bi gubiti vrijeme. Milaš ne priznaje kako je Zdeslav nasilnim načinom došao na vlast, protjeravši Domagojeve sinove i samovoljno zagospodarivši Hrvatskom uz pomoć Bizanta, te Hrvatsku pripojio politički i vjerski Bizantu. Na obranu hrvatske slobode ustao je ne samo Branimir nego većina Hrvata. Nije se radilo o "ličnom interesu" kako to Milaš imputira Branimiru. Što bi sam Branimir mogao u takvoj situaciji učiniti da nije uza se imao većinu? Sad opet Milaš žali Hrvate da

[394]MILAŠ, N. dj., 103-104.

su poslije toga romanizirani kao narod i njihova crkva polatinjena. Hrvati kao pripadnici sveopće Crkve ne mogu biti nikada neovisni i odijeljeni od velike crkvene zajednice, jer sačinjavaju dio te velike zajednice i na taj način su duhovno jači i snažniji. Zašto nije polatinjena crkva kod Francuza, Španjolaca, Nijemaca i drugih naroda, koji su pripadali Katoličkoj crkvi nego samo kod Hrvata?

Što Milaš ističe kako Hrvati katolici s otoka dolaze k pravoslavnim svećenicima na molitvu, nije to znak da se stide ili da ne drže do svoje vjere nego smatraju svećenike Istočne crkve kao dio duhovne Kristove Crkve, čime se dokazuje da kod katolika nema one mržnje prema pravoslavnima, koju im predbacuje Milaš na početku svoje knjige i na više mjesta u kasnijem razlaganju.

U prednjem izvodu Milaš je ponovio slučaj Cedede. Nakon toga tvrdi da je u VIII. st. ilirska prefektura prešla pod jurisdikciju carigradskog patrijarha, pod koju je spadala Dalmacija. Ističe kako dalmatinski episkopat u to doba nije bio u dobrim odnosima s Rimom, već je bio privržen carigradskoj patrijaršiji.[395] *O tome je bilo govori kao i o razlozima za takvo stanje.*

"Osobito u vrijeme ikonoborstva mnogo je kaluđera prešlo u Dalmaciju. Tragovi starih pravoslavnih manastira vide se i danas još u Dalmaciji, a neki su pretvoreni u latinske manastire. Za selo Karin ima predanje, da je prvih godina IX. vijeka ozidan bio tu pravoslavni manastir. U makarskom primorju okolo 872. god. podignuto je bilo više pravoslavnih manastira u Zaostrogu, Poljici i Makru, kojih se i danas još tragovi vide. U ovom pošljednjem mjestu postojao je pravoslavni manastir sve do XV. vijeka, i razvaline njegove zovu danas tamošnji seljani 'Manastirine'. Ploče s odnosnim natpisima pravoslavnog zaostroškog manastira (iz IX. vijeka), koji je bio blizu današnjeg latinskog manastira, postojale su do 1747. god., i tada su dotični pri zidanju latinskog manastira upotrebili iste ploče, izbrisavši naravno stare natpise. U jednome grobu do razrušenoga pravoslavnog manastira od prilike

[395]MILAŠ, N. dj., 105.

istoga vijeka u Skadariću, fratri su našli srebrnu kadionicu i dva krsta istočnog stila, koji su još i danas u latinskom manastiru zaostroškom. I ovakovih i sličnih spomenika i podataka o pravoslavnim manastirima u Dalmaciji do XI. vijeka ima mnoštvo".[396]

I od mnoštva "pravoslavnih" manastira u Dalmaciji Milaš je nabrojio samo Karin i Zaostrog. Dokaz za pravoslavni manastir u Karinu je predanje. Tko je to predanje očuvao kad je Karin bio hrvatski grad i selo ne samo do dolaska Osmanlija nego i za njihove uprave nema traga da su u Karinu živjeli grčkoistočnjaci do 1683., odnosno 1684. godine. Zna se da je u Karinu bio u IX. st. benediktinski samostan, te od XV. st. franjevački samostan. O nekakvom pravoslavnom samostanu u Karinu nema traga ni spomena osim u Milaševoj mašti.[397]

U navodu "U makarskom primorju okolo 872. god ..." Milaš nije htio navesti autora tog citata. Zato prenosimo citat u originalu da se vidi razlika između autora citata i Milaša: "Circa l' anno 872. p.C. tutti que' Serbli, che dimoravano tanto in questo litorale, e nelle di lui Città, quanto nella stessa Narenta, si convertirono alla fede Cattolica, e ricevettero il S. Battesimo dai Sacerdoti mandati da Basilio Imperatore di Constantinopoli. È da supporsi che probablimente nel torno di questo tempo vi fossero giunti a questa parte anche i Monaci Basiliani, e vi avessero fondato i loro Conveti de' quali tuttodì si osservano i frammenti; a Zaostrogh, a Stajno-Poglie tra Drasnizza ed Igrane, ed a Makar".[398]

Milaš nije htio iznijeti kako autor navedenog citata govori da su oko 872. stanovnici makarskog primorja i Neretve

[396]MILAŠ, N. dj., 106.

[397]Usp. D. FABIANIĆ, Storia dei Frati minori in Dalmazia e Bossina, II, 186, 315; C. BIANCHI, N. dj., II, 303; ZLATOVIĆ, Franovci države Presv Odkupitelja i Hrvatski puk u dalmaciji, zagreb, 1888, 16, 63; ISTI, Monografija lw samostana, rkp. ASLŠ; R. ROGOŠIĆ, Franjevački samostan u Karijnu, Hrvatska straža, VII/1935, Zagre, 17.V.1935, br. 113; KRSTO STOŠIĆ, Samostan u Karinu, Katolik, VI/1935, Šibenik, 12.V.1935, br. 19, 2-3; JOSIP ANTE SOLDO, Franjevački samostan u Karinu, Kačić, VI/1974, 5-37; S. BAČIĆ, Franjevački samostan u Karinu, 1995.

[398]A. LULICH, Compedio storico-cronologico di Macarsca, Split, 1860, 25.

prihvatili katoličku vjeru. Da su ti primorci i Neretljani pripadali srpskom entitetu, hrvatska povijesna znanost ne prihvaća. To su bili Hrvati Crvene Hrvatske. Milaš je nadodao da se samostan istočnih redovnika u Zaostrogu očuvao do XV. st., te da su neke ploče tog samostana 1747. upotrebljene pri zidanju franjevačkog samostana.

Uz današnji franjevački samostan u Zaostrogu, u Skadariću, nalazio se augustinski samostan, kojega su temelji sada pod zemljom, a 1934./35. bili su otkriveni. U crkvi franjevačkog samostana čuva se kadionik gotičkog stila, koji je najvjerojatnije pripadao augustinskom samostanu. Rečeni samostan preuzeli su 1468. franjevci poslije nego su ga napustili redovnici augustinijanci. I franjevci, za vrijeme Ciparskog rata (1570.-1573.), bili su napustili taj samostan. Kolike i kakve je štete samostan pretrpio u to doba nema pouzdanih podataka. U vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.) bio je zapaljen, ali je nekoliko godina poslije toga obnovljen i osposobljen za boravak. Temeljitiji popravak je doživio nakon Kandijskog rata.[399] Moglo bi se postaviti Milašu pitanje: zašto nije objavio sadržaj navodnih natpisa pravoslavnog manastira u Zaostrogu, ako su mu poznati? Jesu li to bili Srbi ili Hrvati? Zašto se boji iznijeti dokaze i dokumente, na kojima počivaju njegove tvrdnje, pogotovo kad se radi o tako velikom broju pravoslavnih manastira, iako on na više mjesta ponavlja da je u to doba Crkva bila jedna, jedinstvena? Povijest se može pisati samo na dokumentima i na provjerenim dokazima, a to upravo Milaš izbjegava. Njegova je teza da je Dalmacija već od sv. Pavla, apostola, bila pravoslavna, pa zato sve događaje i zbivanja valja uklopiti u taj mitski kalup.

Sada Milaš govori o Hildebrandu i njegovu utjecaju na papin dvor prije nego što je postao papom pod imenom Grgura VII. Njemu je kralj Zvonimir izrazio pokornost, a reforme Grgura VII. nastojao je u djelo provesti splitski nadbiskup Lovro, kaže Milaš. I nastavlja: "Bilo je još u Dalmaciji između Hrvata mnogo

[399]ZLATOVIĆ, Franovci, 25-28; K. JURIŠIĆ, Katolička crkva, 82-92.

naroda, koji je ispovijedao 'staru vjeru' ... 'i na ovo je Lavrentije obratio svoju pažnju ...' radio je energično i bezobzirno, i punu je pohvalu za to zaslužio od Rima".

"Postojalo je još nekoliko pravoslavnih crkava u pojedinim manjim mjestima među Hrvatima, i sve te crkve po naredbi Lavrentijevoj sada su zatvorene bile ili pretvorene u latinske. Latinsko bogosluženje svugdje je uvedeno, a tako isto i latinski jezik. Manastiri stari, u kojima su se obdržavala pravila Antonija velikog i Vasilija velikog, zatvoreni su bili, da se malo zatijem predadu novome strogo latinskome redu franciškanaca, kojega je između drugih zadaća, jedna od glavnijih bila i ta, da obraćaju u latinstvo pravoslavni narod (schismaticos). Isto se ovo dogodilo i sa mnogim manastirima sv. Benedikta, kojih je ustav u glavnom jednak bio kao kod istočnih kaluđera ... nije bilo pošljednjih godina XI. vijeka više ni jednoga, koji bi javno ispovijedao pravoslavlje. Sve je to sada u Dalmaciji bilo latinsko i pokorno papi rimskom; i pred svoju smrt (1099. god,) mogao se spljetski arcibiskup Lavrentije pohvaliti, da je uspio iz Hrvatske i Dalmacije iskorijeniti pravoslavlje".[400]

Papa Grgur VII. i splitski nadbiskupu Lovro živjeli su i djelovali u drugoj polovici XI. st, a franjevci se na našim prostorima pojavljuju u prvoj polovici XIII. stoljeća, što se ne može reći "malo zatijem". Starih manastira, koje Milaš zove pravoslavnim i benediktinskih samostana bilo je nekoliko desetaka, dok su franjevci na Jadranu u XIII. st. osnovali samo nekoliko samostana. Tko je zauzeo tolike samostane što ih Milaš nabraja? Benediktince je osnovao na zapadu u početku VI. st. sv. Benedikt (480.-547.) kad nije bilo nekih razlika u vjerskim bitnim pitanjima između Istoka i Zapada. Zato je besmislica prvoga reda govoriti o nekom pravoslavlju u doba sv. Benedikta i pripadnosti benediktinaca pravoslavlju. Papa Grgur VII. je nastojao oko unutarnje obnove života u Crkvi među svećenicima i vjernicima.

"Ostalo je pravoslavlje u snazi samo još kod grčkog naseljenja u dotičnim primorskim gradovima dalmatinskim. Ni spljetski arcibiskup, ni svi ostali latinski dalmatinski biskupi nijesu imali moći da iskorijene pravoslavnu vjeru kod toga naroda i da ga polatine. Nailazili su na čvrstu volju i na punu odanost pravoslavnoj crkvi kod dalmatinskih Grka, i zato su se i osujećivali svi pokušaji latinskih biskupa, da polatine te Grke u XI. vijeku; a u XII. vieku, ili tačnije do 1180., dok je Dalmacija bila pod vrhovnom vlašću cara Manuila Komnina, nijesu ni smjeli da nasrću na dalmatinske biskupe: proglašuju pravoslavne Grke 'jereticima', i započinje sistematičko gonjenje njihove vjere, koje gonjenje ne prestaje već za čitav život niz slijedećih vijekova.

Ne klonuše srećom ovi dalmatinski pravoslavni Grci duhom i ne predadoše se Latinima, nego ostadoše čvrsti u vjeri svojoj. Boriše se sami, premda malobrojni, protivu neprijatelja vjere im svete, dok im ne dođoše svršetkom XIII. i XIV. vijeku Srbi u pomoć, s kojima zajedno uzdržaše, ma i kroz nebrojene muke i svakovrsna gonjenja, pravoslavnu vjeru u Dalmaciji i do današnjega dana."[401]

Pisati o davnim događajima i spominjati čak i pojedinosti iz daleke prošlosti, i to ne potkrijepiti stvarnim i ozbiljnim dokazima i dokumentima, nanosi se uvreda i samim čitateljima. Za fabule i basne ne traže se povijesni argumenti. Ali, ako se nešto predstavlja kao povijesni događaj, ne može se prikazivati u obliku dječjih priča i fabula. Stalno ponavljanje i govor o nekom progonstvu pravoslavlja kad ono nije ni teoretski bilo na vidiku, graniči s nekom vrsti bezumlja.

K jednim podvalama Milaš je priveo i druge: da su se Srbi naselili u Dalmaciji krajem XIII. i u XIV. stoljeću i tako spasili Grke i njihovu vjeru. Iz onoga što je navedeno iz ove Milaševe knjige i onoga što ćemo navesti, vidi se da je knjiga protkana i ispunjena raznim i neobičnim izmišljenim fikcijama koje se povijesno ne mogu dokazati i opravdati, što neupućena čitatelja izbezumljuje i dovodi u sumnju, jer nije kadar riješiti tolike neistine i podvale od početka do kraja knjige.

[400]MILAŠ, N. dj., 106-107.

[401]MILAŠ, N. dj., 107-108.

ČETVRTI PERIOD
1075.-1400.

Sažetak

Govor je o pravoslavlju kod Hrvata u XI. stoljeću. Osvrće se na križarske ratove i za te ratove krivnju baca na pape. Tvrdi da je u Dalmaciji bilo mnogo grčkih kolonija i njihovih crkava.

Autor piše o nastanku franjevačkog i dominikanskog reda, gdje franjevce uspoređuje s križarima, jer su pravoslavce i neznabošce stavljali u isto kolo.

U doba bana Mladena Šubića spominju se Vlasi, koje autor pretvara u Srbe i naseljuje kao Srbe po Dalmaciji. Od kraja XIII. st. autor u više navrata iz Bosne naseljuje Srbe po Dalmaciji.

Opći pregled

"Teško je i mučno stanje nastupilo za pravoslavnu crkvu u Dalmaciji od XI. vijeka. Ovo smo već kazali. Kao što je latinsko dalmatinsko sveštenstvo bezobzirnim svojim postupanjem i radi svoje materijalne koristi, napadalo na pravoslavne Hrvate i na njihovu narodnu crkvu, i tek se umirilo prema Hrvatima, kad im je uništilo crkvu i sve ih polatinilo, te sebi podložilo, tako je ovo htjelo to isto da učini i sa dalmatinskim Grcima."[402]

Zatim je napisao: "... u ostalom nijesu se još tada razlikovali među sobom Rim i Carigrad, i potčinjenost hrvatske crkve Rimu svodila se u glavnom u priznanju primata rimskoga pape."[403]

Ako Milaš priznaje u IX. st. da nije bilo razlike u vjerskom i dogmatskom pogledu između Istoka i Zapada, zašto trajno inzistira i Hrvate naziva pravoslavnima kao da su bili

[402]MILAŠ, N. dj., 109.
[403]MILAŠ, N. dj., 103.

pripadnici Istoka?

Tako je opet napisao: "... sva je Dalmacija bila pravoslavna. I ovo je ovako moglo biti, jer je crkva jedna bila, jer su i Rim i Carigrad ispovijedali jednu te istu vjeru."[404]

Ako su Rim i Carigrad, odnosno pripadnici jedne i druge patrijaršije bili iste vjere, zašto pripadnike zapadne patrijaršije nazivati pravoslavnima, kad se oni tim imenom nisu nazivali nikada kroz svu povijest? Zar to nije izazivanje i vrijeđanje hrvatskog suvremenog ponosa, nazivajući ih "pravoslavnima" u ono doba kad, po Milašu, nije bilo vjerske razlike između Istoka i Zapada?

Da su Hrvati u većini bili za narodnu crkvu u Milaševu smislu, ne bi se ustali protiv Zdeslava, koji je Hrvate htio pripojiti Carigradu u političkom i vjerskom pogledu. Iako se je među Hrvatima nalazio neki određeni broj pristalica Zdeslavove politike, Hrvati su u većini pošli za Branimirom i danas smatraju svojom srećom i blagoslovom Božjim što ih nije zapala takva sudbina i crkva kakvu neprestano propagira Milaš. *Za neuspjeh hrvatske narodne crkve po Milaševu receptu, krivi su hrvatski narodni vladari, "jer nijesu imali zaštite kod svojih vladara, koji su prvi crkvu svoju narodnu iznevjerili i podvrgli sebe i svoju državu slijepoj poslušnosti Rimu".*[405]

1. Odnošaj između Grka i Latina

Da prikaže odnos i ponašanje između Grka i Zapadnjaka Milaš je uzeo kao uzoran primjer križarske ratove kroz dva stoljeća što ih je zapadni svijet poduzimao protiv osvajača svetih mjesta u Palestini. Događaje ili bolje reći zlodjela križara Milaš je iznio na šest stranica teksta (str. 109-115), bacajući na kraju krivnje na pape koji su bili organizatori tih ratnih pohoda. U naše vrijeme, čini nam se, da nije lako davati prave i mjerodavne ocjene o križarskim ratovima, jer duh i

[404]MILAŠ, N. dj., 100.
[405]MILAŠ, N. dj., 109.

mentalitet koji je u ono doba vladao u Europi, daleko je od našeg shvaćanja i razumijevanja svega onoga što je ljude tada pokretalo na te akcije. Ovim ne mislimo napadati ni opravdavati ni jednu ni drugu stranu, tj. Grke i Zapadnjake. Svakako, možemo bez straha reći da ratovi i ratne popratne pojave nisu nikada svima donosile sreće i blagoslova, jer su ratovi povezani s ubijanjem, razaranjem i ostalim nedaćama svake vrste. Naopako i nehumano ponašanje križara nitko ne može odobravati i braniti. Treba imati na umu da svi križari nisu bili visokih idealnih osjećaja i da je među njima bilo svakovrsnih primjera ljudske zloće i pokvare, što je vidljivo u ljudskom društvu i u mirno doba, a pogotovo u ratnim vrtlozima. Križarska vojska je 1202. osvojila Zadar, ali to nije bila njihova inicijativa nego Mlečana. Tako je carigradski car Izak Angelo u vrijeme križarskih ratova sklopio savez sa Saladinom. Moglo bi se i na jednoj i na drugoj strani naći još zamjerki, ali čemu to sada obnavljati bez opravdanog i razumnog uzroka i povoda. Mi bismo mogli postaviti pitanje: koja je to vojska i kada pobožno se ponašala da joj se ne može naći zamjerki zbog počinjenih zlih djela? Zašto Milaš iznosi samo negativne pojave i momente iz doba križarskih ratova kroz dva stoljeća, a oni su daleko iza nas? A mi ih s ove udaljenosti ne možemo nepristrano, objektivno i pravedno u svim vidovima ocijeniti i prosuditi. Čini nam se da je jedini razlog ponavljanju negativnih pojava križarskih vojni da kod čitatelja raspiri veću mržnju i odvratnost prema svemu onome što ih podsjeća na Zapadnu crkvu i njezine pripadnike. Takvo prepričavanje događaja iz prošlosti, koje nema u vidu stručni i strogo znanstveni pristup u problematiku tih zbivanja, nije odlika plemenita i dobronamjerna duha i karaktera. Npr.: ako bismo htjeli opisati samo negativne elemente koji su prethodili i pratili krvavo osvajanje Zadra 1202., što ga je mletačka vlast uz pomoć križara uspjela provesti,[406] što bismo time željeli postići? Zločini i negativne pojave iz prošlih vremena u nama

[406]N. KLAIĆ i I. PETRICIOLI, Zadar u srednjem vijeku, 1976, 175-184.

moraju stvarati odvratnost prema svemu što je u njima bilo nehumano i nekršćansko i nas usmjeravati prema plemenitim i čovjeka dostojnim budućim akcijama.

2. Pravoslavna crkva u Dalmaciji krajem XI. vijeka

Istaknuvši da je "sve naseljenje Dalmacije krajem XI. vijeka bilo polatinjeno", naglašava: "Pravoslavna vjera ispovijedala se i čuvala tada samo u grčkim kolonijama, kojih, u koliko možemo danas znati, bilo je u Zadru, Šibeniku, Spljetu i Makarskoj. U Makarskoj, pored pravoslavnih Grka, bilo je i Srba, i to u pretežnijem broju od Grka. Najjače su kolonije grčke bile u Spljetu i Zadru, a manje kolonije u Šibeniku i Makarskoj. Pravoslavne grčke crkve bile su u Zadru: Sv. Antonija velikog, sv. Stevana, sv. Platona i sv. Dimitrija; u Spljetu: crkva uspenija Bogomatere i sv. Kirijaka; u Šibeniku: crkva sv. Paraskeve; u Makarskoj: sv. Pankratija i sv. Đorđa. Za sve crkve iz toga doba znademo pouzdano (= Konč, rkp.); a da ih je i drugih još bilo, možemo izvesti iz oblika mnogih današnjih starih crkava u Dalmaciji, i iz onih, koje se svaki čas iz raskopina otkrivaju ..."[407]

Iz navedenoga citata uočljivo je kako je Milaš nabrojio mnogo crkava, tzv. pravoslavnih, ne samo u spomenutim gradovima nego i po ostalim naseljima u Dalmaciji, "koje se svaki čas iz raskopina otkrivaju". Red i poštenje bi tražili da je naveo nekoliko "njegovih" otkrivenih crkava od tolikog mnoštva. Zašto Milaš na mnogo mjesta iznosi razne tvrdnje koje ne potkrepljuje ozbiljnim argumentima? Ako mu je na raspolaganju tako velik broj tih crkava, nužno bi bilo da ih je naveo nekoliko za potkrepu svojih tvrdnji.

Ako je Dalmacija, kako Milaš uporno tvrdi, do kraja XI. st. bila sva "pravoslavna", tko je i na koji način tako mogao brzo te "dobre" vjernike "polatiniti"? Već smo istakli da nam nije poznata latinska vjera, koju Milaš često spominje.

Poznato je da su se u nekim mjestima na našoj obali

[407]MILAŠ, N. dj., 115-116.

nalazili grčki trgovci, pripadnici istočne crkve, koji su tražili i dobivali u ono vrijeme sakralne objekte za obavljanje svojih vjerskih obreda.

"Ono što se priča o nekadašnjim benediktinskim ili "grčkim" samostanima po makarskom primorju nema sigurnih potvrda u izvorima."[408]

Ovdje možemo nešto više reći o crkvama u Zadru, o kojima je prije Milaša pisao Bianchi. Bianchi piše za crkvu sv. Antuna, opata, da je vrlo stara, 'ali se ne zna vrijeme njezina utemeljenja.[409] God. 1807. namijenjena joj je svjetovna uporaba, kao tolikim drugim obrednim zdanjima.

U Zadru je postojala druga mala crkva sv. Antuna, opata, u blizini gradskih vrata. Ona je porušena 1454. godine.[410]

A za crkvu sv. Dimitrija kaže da joj je početak dosta star, ali nesiguran i crkvi i samostanu. Crkva se spominje 1015., a ne samostan.[411]

Prema starom opisu čini se da je Sv. Dimitrije bio romanička crkva s tri lađe. Nastradala je u požaru u drugoj polovici XVIII. stoljeća.[412]

Kad je o crkvi sv. Platona riječ Bianchi piše da je zadarski nadbiskup Periander 1248. dao dominikancima crkvu i samostan sv. Platona gdje je 1267. sagrađena nova crkva.[413]

Da su ti crkveni objekti pripadali vjernicima istočnog obreda Bianchi ne spominje.

Nitko objektivan nema ništa protiv bizantskog upliva na jadranskoj obali i nazočnosti pripadnika istočne crkve. Ali, kad se spominju mjesta i objekti, potrebno je navesti izvore i vrijeme vezano s tim mjestima i objektima.

"... *Odlučeno bude sazvati sabor dalmatinskih biskupa u*

[408]K. JURIŠIĆ, Katolička crkva, 11-12.
[409]BIANCHI, Zara, I, 430-431.
[410]BIANCHI, N. dj., 431-432.
[411]BIANCHI, N. dj., 435-442.
[412]N. KLAIĆ- I. PETRICIOLI, Zadar u srednjem vijeku, 260.
[413]BIANCHI, N. dj., I, 415-419.

Spljetu. Sabor se sastane 1111. godine, i na tome saboru bude oglašena pravoslavna vjera jeretičkom vjerom, i da ne smije ta vjera biti nikako trpljena u jednoj državi, koja je vijerna namjesniku Hristovom u Rimu. Prema ovome bude izdana i naredba, da u državi kralja Kolomana moraju biti zatvorene sve crkve, u kojima se ne drži latinski obred i ne spominje se ime 'Hristova namjesnika', nego ime 'jeretičkog' patrijarha carigradskog. Uslijed ove naredbe bila je slijedeće (1112.) godine oduzeta Grcima u Spljetu crkva sv. Kirijaka, i pretvorena u latinsku crkvu, i posvećena blaž. Jeronimu. Isto sè dogodilo nekoliko godina kasnije u Zadru sa crkvama sv. Antonija vel. i sv. Stevana, koje su bile pretvorene u latinske crkve."[414]

3. Stanje crkve u XII. vijeku

Kad je Dalmacija 1166. došla pod neposrednu vlast bizantskog cara Emanuela Komnena, istočna crkva u Splitu je uživala mir, slobodu i blagostanje. To je ujedno vrijeme kad je na splitskoj nadbiskupskoj katedri sjedio Arnerije, koji je bio naklon prema istočnoj crkvi, kaže Milaš.

Takav mir i sreću u isto vrijeme nisu mogli uživati pripadnici istočne vjere u Zadru, koji je bio tada pod mletačkom vlašću. Od 1137. zadarski biskupi su nastojali da se osamostale i postanu neovisni o splitskoj metropoliji, te dok je ta borba trajala, kaže Milaš, da su "pravoslavni uživali mir".[415] *Taj položaj i stanje poremetio je četvrti križarski rat.*

Kad je 1180. Split došao pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja, za "pravoslavne je nastalo pogoršano stanje. God. 1185. stupio je na splitsku nadbiskupsku stolicu Petar, koji je držao sabor, na kojemu su 'pravoslavni' proglašeni 'za jeretike' i kao takvi predani anatemi ... Na osnovu riječi ove krasne saborske naredbe, moglo bi se držati, da je grčkih pravoslavnih kolonija bilo osim Spljeta (Zadra, Šibenika i Makarske) još i u svima onim epar-

[414]MILAŠ, N. dj., 116.
[415]MILAŠ, N. dj., 118-119.

hijama, kojih su biskupi na saboru bili i zagovarali istu naredbu, dakle i u Kninu, i u Ninu, i u Skradinu, i u okolinama tih mjesta, - ali o tim kolonijama odnosni podatci nama su nepoznati".[416]

Za prednje navode autor se poziva ne samo na Končarevićev ljetopis nego na Historia salonitana c. 22. i Lucii De regno Dalmatiae lib. 3. c. 13.

Kod usporedbe rečenih poglavlja kod Tome Arciđakona i kod Lucića, moglo se ustanoviti da nema traga nekom spomenu o onome što im Milaš pripisuje u spomenutim poglavljima. Toma Arh. govori o uspostavi Krbavske biskupije 1185. kad je prvim biskupom postao Matej Mavrutin. Nikakva spomena o nekim pravoslavnima i njihovu navodnom proganjanju.[417]

Zatim piše da je papa Urban III. 1186. potvrdio zaključke spomenutog sabora. Uz to povezuje križarske ratove na Istoku, osvajanje 1202. Zadra i 1204. Carigrada.[418]

Treba reći da papa nije potvrdio ono što Milaš pripisuje saboru, odnosno Tomi Arh. O križarskim ratovima već je bilo riječi.

4. Franciškanski i dominikanski ordeni

Milaš piše: "... javljaju se na zapadu dva fratarska reda: ***franciškanski*** *i* ***dominikanski.*** *I jednoga reda i drugoga bio je glavni poziv, bar u početku, misionarstvo. Osobito prvi red, franciškanski, odlikovao se u tome u našim stranama, a proniknut je bio taj red prema pravoslavnoj crkvi onim duhom, kojim su tadašnji svi krstaši proniknuti bili. Pri tome, za franciškance bili su jednaki i neznabošci i pravoslavni. U jednome pismu pape Eugenija IV. onog istoga, koji je poslije hrabrio franciškance na ustrajnost misionarsku u Bosni, čitamo ovakve riječi: 'S.S. Rom. Ecclesia firmiter paganos, sed nec judeos aut hereticos atque*

[416]MILAŠ, N. dj., 120-121.
[417]TOMA ARH., Kronika, gl. 22, 70-71; usp. G. NOVAK, Povijest Splita, I, 94-95.
[418]MILAŠ, N. dj., 121.

schismaticos, aeternae vitae fieri posse participes, sed in ignem aeternum ituros, nisi ante finem vitae eidem fuerint aggregati ...'"

"Ovi dakle franciškanski fratri preduzeše da izvađaju ono, što je na onom spljetskom saboru (1185. god.) utvrđeno bilo, i da riječju svojom staraju se ostvarivši ono sa pravoslavnim hrišćanima, što su mačem ostvarivali krstaši. Da su u tome ovi fratri razvili vanrednu djelatnost, to im se poreći ne može; a moramo na žalost priznati i to, da su u tečaju vremena otrgli od pravoslavne crkve u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, mnogo i mnogo joj sinova ..."[419]

Pošto na više mjesta u svojoj knjizi Milaš teško optužuje franjevce kao oštre protivnike ne samo Istočne crkve nego kao moćne i uporne prevoditelje grčkoistočnih vjernika na zapadni obred, za ponašanje fratara poslije splitskog sabora (1185.) koje je za Istočnjake bilo nepovoljno a obuhvaćalo je Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, čestitost je tražila da čitateljima iznese nekoliko eklatantnih primjera nekršćanskoga vladanja fratara prema pripadnicima istočne vjere.

Budući je Milaševa fikcija "da je pravoslavna vjera bila jedina u Dalmaciji sve do druge polovine IX. vijeka" (str. V), a manastiri u Krupi, na Krki i u Dragoviću su podignuti "za vremena srpskog vladanja", kako je napisano u Šematizmu prav. dalm. eparhije za god. 1888., zato treba pronaći krivce zašto "pravoslavlje" nije tako rašireno u tim područjima sada kao što je bilo u ona prošla vremena. I Milaš je pronašao krivce takve situacije, a to su franjevci, koji su tu nazočni za više stoljeća, a neko vrijeme bili su u Bosni, Hercegovini i jednom dijelu Dalmacije jedini katolički kler. Jedino fratri su poput krstaša mogli otrgnuti "pravoslavni" svijet od njihove vjere!

Zatim ponavlja o dvjema grčkim crkvama u Zadru kako su oduzete "pravoslavnim Grcima", te još nešto nagađa o crkvama u Splitu i Šibeniku, gdje je postojala samo jedna grčka crkva sv. Paraskeve. Izvor i dokument za to mu je Končarevićev ljetopis. Tko će u to vjerovati, neka vjeruje.

[419]MILAŠ, N. dj., 121-122.

"Zračak nade za bolju budućnost pravoslavnih u Dalmaciji počeo je bio dolaziti u polovini XIII. vijeka iz južnih mjesta, posebno iz Makarske. Rad sv. ***Save srpskoga*** *odmah je u početku svom počeo uplivisati na Makarsku i njeno primorje. Oživjela je tu bila na brzo pravoslavna crkva, koja je uslijed latinstva, a također i bogumilstva, počela bila opadati. Znaci uticaja oživjeloga pravoslavlja u Makarskom primorju na mjesta dalmatinska, pokazuje se u oštrijoj reakciji, koju razvijaju spljetski i šibenički Grci naspram latinskog sveštenstva u trećoj četvrti XIII. vijeka. Da ovo suzbije, to isto latinsko sveštenstvo razvija novu snagu, potkrjepljenu sada od franciškanskih fratara. Uplivom ovih fratara između ostaloga došlo se do toga, da je u Makaraskoj krajem istoga XIII. vijeka latinstvo dobilo nadmoćije".*[420]

Za prednji navod Milaš se poziva na Lulića. A Lulić piše: "Intanto l'eresia dei Patareni ... infettò eziandio Muccaro con tutta la sua Diocesi". Zatim piše da oko 1289. katolička vjera "aveva incominciato a rifiorire in queste contrade ..." I dalje su heretici bili premoćni i hereza je u tim krajevima nastavila vladati. Katolički biskupi, koji su boravili u Splitu ili Omišu, s uputnošću su pohađali malobrojne vjernike koji su se tu nalazili. Oko 1360. franjevci u svojstvu apostolskih misionara počeli su posjećivati makarsku biskupiju.[421] Iz iznesenoga je vidljivo kako Milaš upotrebljava citate!

"Ipak pokret k boljemu za pravoslavnu crkvu u Dalmaciji počinje sa ovim dobom. A najboljim dokazom toga služi grozničavo djelovanje frančiškanaca, a u nekoliko i dominikanaca, da zaprječe razvijanje i širenje pravoslavlja u našim krajevima."[422]

Govoriti o nazočnosti franjevaca u Makarskoj i makarskom primorju i njihovu pastoralnom djelovanju krajem XIII. st., ne može se prihvatiti bez ozbiljnih i temeljitih argumenata. Istina, na makarskom primorju do početka XIV. st. nema dokaza da je opstojao neki samostan, a još manje franjevački.[423]

[420]MILAŠ, N. dj., 123.
[421]A. LULICH, Compendio storico-cronologico di Macarca, Split, 1860, 28-31.
[422]MILAŠ, N. dj., 123.
[423]JURIŠIĆ, N. dj., 11.

Da je u Makarskoj moglo biti srpskih činovnika za vrijeme srpske vladavine, ne bi smjelo nikoga iznenaditi. A da je stanovništvo grada i okolice bilo grčke vjere, te da su bili izgrađeni samostani istočnog obreda, treba temeljito dokazati i opravdati, što nitko ne bi smio odbiti ili zabaciti. Ali iznositi tvrdnje bez ozbiljnih i valjanih dokaza, nije prihvatljivo.

Milaš piše: "Čistoća pravoslavnoga učenja i strogo čuvanje istočnoga bogosluženja na narodnom jeziku, bila su osnovna obilježlja svetosavske crkve, isto kao što je obilježjem njezinim bilo i to, da jedina gospodujuća vjera među Srbima smije biti pravoslavna vjera".

Zatim govori o sv. Savi kako ga je prikazao Ivan Tomko Mrnavić, koji ističe da je sv. Sava bio latin, tj. katolik.[424] *Je li* to istina, ne može se reći, ali je istina da je Stevan Nemanja, otac sv. Save, kao i njegova braća, bio katolik do 30. godine. Dok su živjeli u Crvenoj Hrvatskoj priznavali su vrhovništvo Rima. Najmlađi sin Nemanjin, Sava, počeo je uvoditi istočni obred u Crvenu Hrvatsku 1219. godine.[425]

Još neke stvari Milaš zamjera Tomku Mrnaviću u prikazivanju lika sv. Save.[426]

5. Politički položaj Dalmacije u XII. i XIII. vijeku

Ovdje Milaš iznosi povijest Dalmacije, odnosno Hrvatske poslije smrti kralja Zvonimira i dolazak Kolomana 1102. Za Dalmaciju su se otimali i Mlečani. God. 1168. bizantski car Manuil je zauzeo Dalmaciju, ali je njegova vlast svršila s njegovom smrću 1180., kad je kralj ugarsko-hrvatski Bela opet preuzeo vlast u Dalmaciji. Spominje hrvatske knezove među kojima su se najviše isticali Šubići.

I u prikazivanju stare hrvatske prošlosti Milaš ima svoje poglede i mišljenja, na koja se nije potrebno osvrtati. Navodi

[424]MILAŠ, N. dj., 123.
[425]MANDIĆ, N. dj., 103.
[426]MILAŠ, N. dj., 123-126.

Smičiklasa: "Bani se bore za kraljevinu, primorci protivu zagoraca, pleme protiv plemena. Iz te velike bure diže se jedan veliki čovjek, koji je sam htio postati kraljem, pak zašao u borbu; bio je pobjeđen i traži spas u kraljevstvu druge krvi, da radi osvete svome narodu dovede tuđega kralja". Pa kaže: "Ko je bio taj veliki čovjek, ne zna se". Dalje tvrdi: "Nalazi se prema tome Dalmacija u XII. vijeku između dvije države (Mleci i Mađarska), od kojih bi svaka za sebe htjela da je zadobije".

Dalje govori o težnji Mlečića da se dočepaju Dalmacije poslije nego se je kralj Koloman proglasio kraljem Dalmacije. Nešto kasnije je i bizantski car Emauel Komnen (1143.-1180.) nastojao da Dalmaciju stavi pod svoju vlast, u čemu je 1168. i uspio, pridobivši sve dalmatinske gradove. Sa smrću Emanuela Komnena prestaju i težnje Bizanta za vlašću nad Dalmacijom, za koju se dalje uporno i grčevito borila Mletačka Republika za dugo vremena. Spominje knezove Šubiće, među kojima se ističe ban Pavao i Mladen Jurjev, knez skradinski i kninski, mletački građanin.[427]

6. Prve srpske crkvene opštine u Dalmaciji

"Od ovoga doba počinje srpski narod iz Bosne prelaziti u Dalmaciju i zauzimati u njoj pojedina mjesta, najprije u brijegovitim stranama, a poslije i okolo primorja. Lucije je ovo prvi puti zabilježio u svojoj istoriji. Počeše ... služiti kao vojnici Mladenu ... i tada im zgoda bješe, da se spuste i u ravnice, te pomiješani sa Hrvatima da obrađuju polja. Množeći se na taj način, zavladaše i mnogim poljima primorskih gradova ..."[428]

Za gornje navode Milaš se poziva na Lucićev De regno Dalmatiae ...

Najprije treba istaći da Lucić u citiranoj glavi nigdje ne spominje Srbe. Govor je samo o Vlasima kroz povijest i njihovu imenu. Lucić je započeo: "Vlahorum nomen, ante annum MCCC in Dalmaticis monumentis non reperitur, talique nomine censebantur pastores, montana Bosnae incolentes, qui, cum Mladino Dalmatiae, Croatiae, et Bosnae Bano, militaria servitia a) prastiterint, ad plana descendere, et Croatis immixti, agros colere permissi fuerunt; unde multiplicati, maritimarum quoque civitatum agros infestarunt: qua de causa, quomodo a Regibus Ungariae saepe repraessi fuerint, in patriae Chronico refertur".[429]

I Milaš nastavlja: "... tada bi mogli kazati, da je Srba u ono vrijeme moglo biti više ili manje u svakome mjestu Dalmacije ... vojske je Mladen mnogo morao da drži u dalmatinskim gradovima i tvrđavama: Zadru, Šibeniku, Skradinu, Ostrovici, Trogiru, Spljetu i Klisu ... s toga, što su sva ta mjesta više ili manje nezadovoljna bila despotičkom upravom Šubića, i svaki čas su gotova bila ustati, kao što su neka i ustajala, da se despotizma oslobode. Veći dio te vojske sastavljali su bosanski Srbi, i dakle može se sa sigurnošću kazati, da je u svima tim mjestima tada već, pored Hrvata, i Srba bilo ... da je uz srpsku ili bosansku vojsku ... moralo biti i dosta sveštenika za duhovne potrebe vojske i naroda ...

Prva dakle seoba Srba iz Bosne u Dalmaciju bila je krajem XIII. vijeka. Sa malim razmacima vremena u prvoj polovini slijedećega (XIV.) vijeka imamo još dvije seobe. Bomman, odnosno Vinjalić, spominje nam jednu seobu 1305. godine, i to ovim riječima: "Li Serbgliani l'anno di Cristo 1305. fanno degli aquisti nella Dalmazia." Mi ovo samo ovdje bilježimo, a podrobnije šta o tome ne možemo da kažemo. Ali možemo zato o drugoj novoj seobi Srbi koju više reći".[430]

Bomman, na kojega se Milaš poziva piše da je "srpski kralj" zaposjedao Dubrovnik koji se junački branio. Ban Pavao Bribirski branio je Bosnu od njegovih navala; ali su ipak neprijatelji zagospodarili Duvnom i Primorjem, i tada su otjerali latinske biskupe koji su se sabrali kod nadbiskupa fra Pe-

[427]MILAŠ, N. dj., 126-129.
[428]MILAŠ, 129.
[429]LUCII, De regno Dalmatiae, lib. VI, c. 5.
[430]MILAŠ, N. dj., 129-130.

tra[431]. Osvajački i zavojevački srpski napad Milaš naziva nevinom riječi seoba.

Osvrnimo se malo na Milaševe Srbe iz Bosne, odnosno je li Bosna bila srpska ili hrvatska zemlja, te radi li se doista o srpskom entitetu u Bosni ili je u stvari nešto sasvim drugo što nema veze sa Srbima onoga vremena.

"Porfirogenet je zabilježio na osnovu starih izvora u carskom arhivu u Bizantu da su Hrvati kod svoga dolaska na jug naselili rimsko-bizantske pokrajine Dalmaciju, Panoniju i Ilirik. Na tom prostoru ležala su današnja Bosna i Hercegovina, pa su ih Hrvati naselili 626. godine."

"Da su Hrvati naselili Bosnu kod svog doseljenja, govori nam i političko uređenje zemlje. Bosna je bila od najstarijih vremena banovina: banovi su njom neprekidno vladali do 1377. kad se tadašnji bosanski ban Tvrtko proglasio kraljem."[432]

Što reći na Milaševe riječi "da je Srba u ono vrijeme moglo biti više ili manje u svakom mjestu Dalmacije"? Lučić je napisao da su se Vlasi spustili u ravnice i s Hrvatima izmiješali, te namnoživši se, uznemirivahu polja primorskih građana. A Milaš u uznemiravanju ili pljački primorskih gradova vidi raširenost Srba u svim mjestima Dalmacije.

U vezi s Milaševom seobom Srba iz Bosne krajem XIII. i u XIV. st. u stvari susrećemo se s Morlacima. Morlak je jedan o naziva za Vlaha. Vlasi su potomci romaniziranih starosjedilaca Balkana. U vrijeme dolaska "barbara" na balkanski poluotok jedni su se sklonili u utvrđene gradove, drugi duž obale Crnog i Jadranskog mora, a treći su se sklonili u planine. Gradovi u unutrašnjosti Balkana nisu u moru slavenstva uspjeli dugo sačuvati svoj vlaški karakter. Oni koji su se sklonili u dalmatinske gradove i na jadranske obale spominjat će se još na povijesnoj pozornici. Kad su se na Balkanu ustalili odnosi, poremećeni stvaranjem novih slavenskih država, pojavljuje se predslavenski živalj, negdje u većim a negdje u manjim skupinama. Osobito su guste vlaške naseobine na jugozapadnom okrajku Poluotoka, među Jonskim i Egejskim morem i Korintskim zaljevom. Uslijed invazije koja je najjača bila sa sjeveroistoka, starosjedioci su potisnuti prema jugozapadu. Ti Vlasi, kad se pojavljuju na povijesnoj pozornici, govore vulgarnim latinskim jezikom, pa i u onim krajevima gdje je za života Rimskog imperija prevladavao grčki.

Živeći u planinama bili su prisiljeni prihvatiti nomadski način života i baviti se uglavnom stočarstvom. Kad su uspostavili vezu s okolnim slavenskim stanovništvom, počeli su učiti jezik okoline i većina njih već u XIII. st. prelazi na bilingvitet, da bi u sljedećoj fazi napustili svoj vulgarno-latinski jezik i prihvatili slavenski.[433]

Klaić piše da se mnogo Vlaha i Morlaka spominje oko 1412. na imanjima knezova Nelipića u Cetini, oko Sinja i Travnika, Posušju, oko Čačvine, Petrovom polju (grad Ključ) i Odorji (grad Zvonigrad) na Zrmanji, oko Omiša, Klisa i Kamičca. Vlasi su pomagali Nelipiće u borbi s Mlecima. Govorili su hrvatskim jezikom, što posvjedočuju njihova imena.

Mnogo je Vlaha bilo u Lici, ispod Velebita, u Vrlici, u Dinarskim planbinama itd.[434]

"Od 15. st. Mlečani nazivlju Vlasima, odnosno Maurovlasima sve seljačko pučanstvo u zagorskim krajevima od Istre do Albanije."[435]

"U rimsko doba nije bilo maurskih kolonija u današnjim hrvatskim zemljama. Potomci rimskih maurskih veterana, Morovlasi, dolaze u hrvatske zemlje iz srednjeg Balkana, gdje su se za seobe naroda održale jake skupine maurskih potomaka.

U istočne hrvatske zemlje, naime, u Bosnu i Hercegovinu, na područje Duklje i Dubrovačke Republike, Maurovlasi morali su doći dosta rano. Najvjerojatnije da su balkanski Vlasi došli

[431]BOMMAN, Storia della Dalmazia, Venezia, II. 1775, 242.
[432]MANDIĆ, N. dj., 106.

[433]BOGOVIĆ, Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine, Zagreb, 1982, 14.
[434]KLAIĆ, V, 1973, 26-28.
[435]MANDIĆ, N. dj., 191.

u Duklju, Travunju i istočno Zahumlje između 990. i 1036., kada su Bugari i Bizantinci vladali Balkanom i hrvatskim zemljama do rijeke Cetine i Vrbasa.

U Bosni se Vlasi prvi put spominju u povelji bana Ninoslava, oko 1234., ali to nisu bili domaći Vlasi, nego oni iz srednjeg Balkana, koje su Dubrovčani unajmili za prijenos trgovačke robe u Bosnu."[436]

"Prije turskih vremena u današnjoj Bosni i Hercegovini bilo je do 100 vlaških katuna (sela) s 2.000 obitelji, u kojima je živjelo 12-15.000 osoba. Vjere su bili većinom katoličke."

U Hrvatskoj "Vlasi se prvi put spominju 1322. u vojsci bana Mladena II. Šubića. Po svoj prilici doveo ih je u Hrvatsku sam ban Mladen ili njegov otac Pavao I. Šubić (1279.-1312.) i to u vojničke svrhe".[437]

"Prije ratova s Turcima glavne naseobine Vlaha u jadranskoj Hrvatskoj nalazile su se na bivšim dobrima hrvatskih kraljeva između Zrmanje i Cetine, te između Jadranskog mora i Dinare, s jačim središtima u Obrovcu, Kninu, Vrlici i Nutjaku kod Sinja."[438]

"... krajevi ispod Velebita od Obrovca do Senja zvali su se u 16. st. 'Morovlaška' (Murlacchia)."

"Tijekom cijelog srednjeg vijeka ni Hrvati se nisu obiteljski miješali s Vlasima, kao ni Srbi. Vlasi su u Hrvatskoj živjeli kao posebna etnička skupina: "universitas Vlachorum, Vlachorum congregationes et cetus'."

"Srednjovjekovni Vlasi u zapadnim i istočnim krajevima bili su katoličke vjere. U kućama su govorili svojim romanskim jezikom, ali u javnom životu upotrebljavali su hrvatski jezik onog narječja ili govora, kojim su u tom kraju govorili Hrvati."[439]

God. 1463. u Bosni je bilo 750.000 katolika, 80-90.000

[436]MANDIĆ, N. dj., 197.
[437]MANDIĆ, N. dj., 198.
[438]MANDIĆ, N. dj., 199.
[439]MANDIĆ, N. dj., 199.

bogumila i oko 25.000 Srba u Podrinju.

U novim prilikama "većina Hrvata bogumilske vjere prešla je na islam prvih godina iza pada Bosne".[440]

"God. 1624. u Bosni i Hercegovini bilo je oko 900.000 muslimana (67%), od toga dvije trećine 'potura', katolika oko 300.000 (22%), a pravoslavnih većinom neslavenskih Vlaha i popravoslavljenih Hrvata katolika oko 150.000 (11%). Nakon iseljenja 1684.-1699. Hrvati katolici će pasti u Bosni i Hercegovini na 25.000 duša."[441]

Hrvati i muslimani u Bosni bili su svjesni da su Hrvati. "I jedni i drugi govorili su hrvatskim jezikom ikavskoga govora s jakim primjesama čakavštine; upotrebljavali su i dalje hrvatsko pismo, zv. bosančica".[442]

Ovi slučajni izleti u prošlost Bosne kažu da u Bosni nije bilo Srba kako Milaš piše, pa nije moglo biti ni srpskih seoba iz Bosne u Dalmaciju. Ovdje se radi o Vlasima koji su bili lako pokretljivi, pa su ih razni vladari koristili u vojne i druge svrhe. Milaš nigdje ne spominje Vlahe i njihove pokrete, kao ni njihovo vojno angažiranje u vojsci Šubića. On govori samo o Srbima. I tako onovremene Vlahe posrbljuje. Vlasi i Srbi su dva različita pojma i stvarnosti u etničkom i nacionalnom pogledu. Milaš je trebao dokazati da su ti Vlasi bili Srbi, iznijevši vrijeme i okolnosti po kojima su se odrekli svoje vlaške pripadnosti i priključili srpskom entitetu.

Osim toga, da je Bosna bila Hrvatska piše 1526. papinski legat A. Burgio: "Bosna pripada Hrvatskoj", dok drugi papinski izaslanik 1583. bilježi da je Una "glavna rijeka Hrvatske"[443]

Zatim Milaš nastavlja kako je 1337. nastao sukob između kninskih Nelipića i Mladena Šubića, sina Jurjeva. Mladen je uza se imao dosta srpske vojske u Skradinu i Klisu; još je Mladen zatražio od bosanskoga bana Stjepan Kotromanića dosta vojske

[440]MANDIĆ, N. dj., 112.
[441]MANDIĆ, N. dj., 114.
[442]MANDIĆ, N. dj., 115
[443]MANDIĆ, N. dj., 115.

i naroda, kojim bi mogao naseliti opustjela mjesta oko Skradina i r(ijeke) Krke ... "i tada prijeđe u Dalmaciju mnogo vojske i naroda iz Bosne. Narod taj iz Bosne bude smješten u okolinama Skradina i Bribira, a veći dio vojske pošalje Mladen na obranu Klisa, koji 1338. god. i obrani, i otera Nelipićevu vojsku. Ovom (1338.) godinom bilježi se treća seoba Srba u sjevernu Dalmaciju".[444]

Klaić piše da su 1336. planule iznova borbe između Bribirskih knezova i Nelipića. Nelipić se digao da im oduzme sve gradove osobito Ostrovicu što je Nelipiću i uspjelo. Osvojio je Ostrovicu. Ali Mleci i dalmatinski gradovi nastojahu da se Ostrovica vrati Bribirskim knezova, koje smatrahu manje opasnima. Mir je utanačen 14. IV. 1337. kod Skradina na brodu mletačkog admirala Giacomella Dandola. Sve pogodbe ugovora nisu poznate. Zna se samo da je knez Nelipić od Bribiraca primio odštetu od 5.000 libara i vratio im Ostrovicu.[445] Kod Klaića nema spomena da su Bribirski knezovi tražili vojske od bosanskoga bana Kotromanića, a još manje da se srpski narod naselio tom prilikom oko Skradina i Bribira, gdje Milaš više puta naseljuje srpski narod. Klaić piše da se "odsad (1338.) Bribirski knezovi pouzdavahu u Mletke, kojima se posve baciše u okrilje ..."[446]

Milaš kaže da bi ova "treća" seoba, služila dokazom one druge seobe 1305.[447]

Druga seoba 1305. nije bila nikakva seoba Srba nego zavojevački i imperijalistički rat srpskoga kralja, koji u svojoj namisli nije uspio, jer se Dubrovnik junački obranio, a Bosnu je sačuvao ban Pavao. Sami su Srbi uspjeli zauzeti Duvno i dio Primorja. O seobi Srba iz 1305. ne može biti govora.

"Za vrijeme ovih seoba oživljuje opet pravoslavna crkva u Dalmaciji, i već postoje snažne srpske crkvene opštine u Skradinu,

[444]MILAŠ, N. dj., 130-131.
[445]KLAIĆ, N. dj., II, 75.
[446]KLAIĆ, N. dj., II, 76-77.
[447]MILAŠ, N. dj., 131, bilj. 33.

u Bribiru i u Klisu, i u okolinama tih mjesta. Ljetopis nam kazuje i za mnoge pravoslavne kaluđere (ne spominjući im u ostalom imena), koji su u zasebnim malim bogomoljama u pomenutim mjestima, a vrlo često i pod šatorima služili svetu službu i molili se sa vojskom i narodom.

Navode neki da nije bila pravoslavne vjere ona bosanska vojska, što je u Dalmaciju tada dovedena bila, a prema tome ni onaj bosanski narod što je uz vojsku u Dalmaciju došao, nego da su to bili bogomili, koje da je ban Stevan štitio. Ali istorija kazuje drukčije. Ban Stevan bio je u ovo doba, 1338. god., pravoslavni, kao i predci njegovi. Ako je on poslije 1340. god. prevjerio, nije ipak on prešao u bogomilstvo, nego u latinsku vjeru, i ovo ništa ne prejudicira pitanju. Stvar je u tome, i to je dobro poznato, da je Stevan, kao pravoslavni, gonio bogomile i u nikakvoj ih službi svojoj nije trpio. Prema tome ovaj ban nije mogao nekakvu bogomilsku vojsku i narod slati 1338. god. u Dalmaciju knezu Mladenu i to tijem manje, što je možda i sam Mladen bio pravoslavni, i njegov dvor, kao što mu je pravoslavna bila žena, Jelena, sestra srpskoga cara Dušana."[448]

Treba znati da za vrijeme ratnih sukoba i ratovanja ne oživljuje neka crkva kao što Milaš tvrdi za "pravoslavnu" u prednjem navodu. Ako su Milaševi Srbi bili tako pobožni u XIV. st. da su i pod šatorima pribivali službi Božjoj, kako se od te velike "pobožnosti" nije ništa sačuvalo u nasljeđu naših suvremenika a njihovih potomaka u XX. stoljeću? Što znače riječi: "... što je možda i sam Mladen bio pravoslavni i njegov dvor"? Zašto bi Mladen i njegov dvor morali postati iste vjere kao i Mladenova žena?

Ako vojne jedinice iz neke države idu u pomoć određenom savezniku, ne dolaze naseliti se u njegovu zemlju, nego da pomognu pobijediti ili otjerati neprijatelja. Koji bi to razborit vladar zvao u pomoć savezničku vojsku i odmah svoju zemlju tuđom vojskom naseljavao? To bi mogao činiti samo izdajica svoga roda i zemlje. Kad su pojedini hrvatski knezovi prihvaćali

[448]MILAŠ, N. dj., 131.

i naseljavali Vlahe, oni su ih iskorištavali u vojne svrhe i za obradu zemljišta. Nisu ih zvali i prihvaćali da se naseljuju na kneževskom zemljištu neovisno i bez obveze.

"A da je baš pravoslavna bila ova srpska vojska iz Bosne, svjedoči nam opis Lucijev jednoga epizoda u Trogiru, što se tom prilikom dogodio. Kad je ista vojska, idući za Klis, imala da prođe pokraj Trogira, trogirski gradski savjet poslao je bio neke darove zapovjednicima vojske, Bogdanu i Ostoji, da bi preduprijedio slučajne napadaje na zemlju od strane vojnika. Trogirski biskup Lampridije, koji, uzgred budi rečeno, i sam je naginjao bogomilstvu i dakle već i stoga mrzio pravoslavne, naredi pod prijetnjom odlučenja od crkve, da niko ne smije govoriti ili općiti sa zapovjednicima iste vojske ili sa vojnicima. Ne obzirući se na tu besmislenu naredbu, načelnik trogirski sa tri svoja savjetnika pođu 19. avgusta 1338. god. na poklon onim zapovjednicima, koji zatijem i uzdržaše u strogoj disciplini svoje ljude, niti je gradu Trogiru i okolini ikakve štete naneseno bilo. Na povratku načelnika i savjetnika onih u grad, Lampridije ih proglasi odlučenima od crkve. Potuže se oni na nadležnu višu duhovnu vlast, i budu naravno odmah uspostavljeni u zajednici crkvenoj."[449]

Za prednji navod Milaš se poziva na Lucija. Međutim, Lucije ili Lučić piše da je u Bosni bila vrsta heretika koji su se nazivali patarenima ili mahinejcima, a boravili su u planinama, kako piše Cuteis, protiv kojih su bili zakoni u statutima Trogira i Splita.

Kad je 19. dana prolazila vojska rečenih Bošnjaka kroz trogirski teritorij prema Klisu, pravila je štete kud god je prolazila. Zato je biskup sazvao vijeće i izopćio kneza i druge. Knez i njegova pratnja se pravdaju da je bio običaj da se tuđoj vojsci, ako nije neprijateljska, donesu darovi.[450]

Iz navedenoga je očito kako Milaš iskrivljuje Lucija i okrivljuje trogirskog biskupa kao nepravedna i nerazborita, jer je reagirao radi štete što ih je građanima počinila bosanska

[449]MILAŠ, N. dj., 131-132.
[450]Usp. LUCIO, Memorie istoriche di Traugurio, 233-234.

vojska.

"Nekoliko godina poslije ovog događaja imamo opet novu seobu Srba iz Bosne u Dalmaciju."[451]

Kako su te srpske seobe iz Bosne učestale, teško će biti vjerovati da će u Dalmaciji biti više prostora za domoroce Hrvate? Zašto Milaš ni u jednom slučaju seobe Srba iz Bosne ne navodi mjesto ili kraj u Bosni, odakle su doseljenici i zašto ne precizira mjesta u Dalmaciji, gdje se isti Srbi naseljuju, te kako su i zašto ta mjesta ostala ispražnjena ili pusta. To su detalji koje je potrebno navesti i spomenuti prilikom tako važnih događaja. Navađanja činjenica koje nemaju potvrde povijesnih i dokumentarnih oslonaca, tko može prihvatiti i na njih se osloniti?

Zatim autor govori o odnosima između Mletačke Republike s hrvatskim knezovima u Dalmaciji, kraljem Ljudevitom i carem srpskim Dušanom. Spominje neuspjeh kralja Ljudevita 1346. kod Zadra, dok je sljedeće (1347.) godine dobio Ostrovicu. Ali ugarsko-hrvatski kralj nije uspio nadvladati Mladena Šubića kojemu je u pomoć pritekla vojska cara Dušana. Mladen je bio gospodar Skradina, Klisa i Omiša. Spominje kako je car Dušan odlučio sebi pokoriti Bosnu i Hercegovinu, u Dalmaciji je dopro do izvora rijeke Cetine i oko Krke. Osvojio je bio Imotski i stigao do Trogira 1351., gdje su trogirski građani poslali svoje darove i poslanike da mu se poklone.[452]

Stjepan Kotromanić je 1349. s 50.000 konjanika i 30.000 pješaka udario iz Huma na Dušanove zemlje, gdje je bio provalio sve do Kotora. Zato je Dušan, da bi se osvetio banu Stjepanu za provalu, slijedeće godine udario na Bosnu i došao do Bobovca, ali ga nije mogao osvojiti već je Bosnu opustošio.[453]

"Dok je Dušanova vojska bila u Dalmaciji, sestra mu Jelena, udovica Mladena Đurđeva Šubića, koja je u ime nejakoga sina joj Mladena vladala u Klisu i Skradinu, ne mogući sama

[451]MILAŠ, N. dj., 132.
[452]MILAŠ, N. dj., 132-133.
[453]KLAIĆ, N. dj., II, 136-137.

da upravlja tima mjestima, dogovori se s bratom i ustupi mu oba grada. Dušan ih primi pod svoju vlast i pridruži ih humskoj kneževini. Ujedno pošalje srpske posade u te gradove, pod zapovjedništvom starješine carskih alemanskih tjelohranitelja Palmana za Klis, i Đurđa Isete, srpskoga vlastelina za Skradin. Mi mislimo, da je to moglo biti 1350. godine, kad je Dušanova vojska najbliže bila tim gradovima. A može biti da je bilo i 1348. god., kad je Jelenin muž umro, i kad joj je, usamljenoj sa nejakim sinom, trebalo da brani svoje od Mađara. Kako bilo, ili 1348. ili 1350., svakako okoline tih gradova, od kojih su mnoge puste bile, budu naseljene srpskim narodom, većinom iz Hercegovine."[454]

Čudno je zaključivanje Milaševo, ako je neki kontingent vojske iz Srbije došao u Skradin i Klis, automatski su ti gradovi postali srpski gradovi. Vojska ne spada u građanski sloj nekoga mjesta nego njegovi stanovnici. Ako su ta mjesta dotada bila napučena hrvatskim življem, ostala su i dalje hrvatska uza svu nazočnost srpske vojske. Milaš uz dolazak srpske vojske, odmah naseljava okolice tih gradova. Ali to nije prvi put da ih naseljava srpskim narodom. Kamo su nestali dotadašnji žitelji okolnih mjesta Klisa i Skradina?

Najprije se vodila diplomatska borba za Omiš, Klis i Skradin, a zatim i vojnička. Hrvatski ban je dobio Omiš u rujnu 1355., a za Klis i Skradin su se otimali i Mlečani. Kliška kneginja Jelena je zatražila pomoć u svoga brata cara Dušana. Na tu vijest su Mlečani pokušali kneginji ponuditi veće svote novca da im preda gradove. U prosincu 1355. razvila se borba oko Klisa i Skradina. Skradin je branio Đuraš Ilijin, a Klis vojvoda Palman sa Mrzotom. Kako Skradinjani nisu voljeli Srbe, u Skradin je ušla mletačka posada na poziv kneza Pavla III. Ipak Klis se prvih dana siječnja 1356. predao hrvatskome banu, a Skradin je 10. siječnja iste godine predan Mlečanima.[455]

Borbu za Klis i Skradin vodi hrvatski ban Nikola i hrvatska vojska, ali Milaš ne želi spomenuti hrvatsko ime, već

[454]MILAŠ, N. dj., 133-134.
[455]KLAIĆ, N. dj., II, 139-141.

kaže da Jelena brani svoje od "Mađara".

I Milaš zaključuje: "I tako znamenita ova dva grada, Klis i Skradin, sa svom okolinom padoše u tuđe ruke, i prestadoše u njima vladati Srbi."[456]

"Prošlih pedeset godina, od kako prvi put počeše Srbi naseljavati Dalmaciju, ostavili su duboki trag u zemlji, a pojedini monumentalni spomenici onoga doba, živi su nam svjedoci, da je tada već duboka korjena uhvatila bila u zemljama okolo rijeka Krke i Cetine, srpska narodnost i 'pravoslavna' vjera. Kad su poslije, za vrijeme kralja Tvrtka i zatijem za vrijeme turskih navala, velike mase Srba iz Bosne i stare Srbije prelazile u Dalmaciju, narod je srpski tu našao braću svoju, ma i pritištenu od latinštine; a našao je tu i crkava i manastira, od kuda je on crpio duhovnu snagu, da odoli tuđinu i da se kroz vijekove poslije uzdrži u vjeri i narodnosti svojoj".[457]

Kao što zgrada ne može opstati bez pravih temelja, tako i tlapnje i nagađanja bez osnovice padaju kao kule od papira. Milaš ničim nije dokazao da se je u ono doba dogodila prava i ozbiljna seoba Srba iz Bosne. Budući da su njegove seobe izmišljene, izmišljeni su i tako "monumentalni spomenici", kojih Srbi nisu ni podigli tada u Dalmaciji. Zašto se Milaš boji navesti nekoliko tih "monumentalnih spomenika", ako su stvarno bili izgrađeni? Koje su to crkve Srbi izgradili, dok su bili "pritišteni od latinštine" i u kojim su se mjestima nalazile te crkve? Kad treba nešto stvarno i konkretno iznijeti, Milašu nedostaju riječi, jer iza njih ne stoji nikakva argumentacija koja bi bila jasna i očita.

7. Odnosi između cara Dušana i rimskoga pape

"Kao što je poznato, latinska propaganda na široko je radila u srpskoj državi do Dušanovog doba, kako bi obratila Srbe u rimsku vjeru i otrgla ih od pravoslavne crkve. Energični u svemu

[456]MILAŠ, N. dj., 134.
[457]MILAŠ, N. dj., 135.

Dušan odlučio je da toj napasti na put stane ... Pri silnome tadašnjem papstvu, potpomognutom od malne sviju latinskih vladalaca zapada, prijetilo je srpskoj crkvi da postane ropkinjom pape, kao što su postale bile mal'ne sve tadašnje nacionalne zapadne crkve. Da spase svoju crkvu od toga, Dušan izda u svome zakoniku nekoliko oštrih naredaba protivu latinista, proglasivši ga za jeres, i zapovjedivši da mora biti bezuslovno povraćen u pravoslavnu crkvu svaki onaj, kojega je latinska propaganda uspjela bila odbiti od pravoslavlja, a svaki latinski sveštenik da kažnjen bude, ako se usudi koga da obraća u svoju vjeru." Zatim Milaš govori kako je Ljudevit ugarsko-hrvatski kralj nakanio zavojštiti na Dušana, ali se je ovaj obratio na papu kako bi izbjegao sukob s Ljudevitom. Dušan je obećao papi da će prijeći na katoličku vjeru samo da ga papa zaštiti u nastaloj situaciji. Kad je opasnost prestala, Dušan je otkrio svoje lice i nastavio putem prije ovih okolnosti.[458]

U Dušanovom ciničkom postupanju prema papi, kojega je izigrao i izrugao svojim držanjem, Milaš ne vidi nikakve bizantske podlosti i neiskrenosti. Za nj je Dušan heroj kad progoni katolike i kad svoju zadanu riječ baca pod noge i u blato. Nije se čuditi kad su obojica iz iste škole izišli!

8. Manastir Krka

Milaš govori o duhovniku Jelene, supruge Mladena Šubića, koji je prije živio u Svetoj zemlji. K tomu kaluđeru, koji se zvao Rufim, još su došla tri druga kaluđera, koji su također boravili u Palestini, te tvrdi da su ti kaluđeri utemeljili manastir na Krki na mjestu gdje je propovijedao sv. Pavao. To se zbilo 1350. godine.[459]

A u Šematizmu pravoslavne eparhije za 1888. stoji napisano: "Kad je upravo ovaj manastir i od koga osnovan, to nije poznato. Nikakvih istoričkih podataka o tome nema, osim dvaju natpisa, od kojih jedan se nalazi više portenih vrata, a drugi

[458]MILAŠ, N. dj., 135-137.
[459]MILAŠ, N. dj., 137-140.

u oltaru. Na objema stoji, da je manastir obnovljen, a ne kad je sazidan; i to na ovom više portenih vrata u g. 1402., a na onom u oltaru u g. 1577".[460]

Osnutak manastira na Krki zasada možemo držati, nepoznata i neodređena vremena, dok se ne izvrše stručna istraživanja crkve i samog samostana, što će više baciti svjetla na prošlost tog zdanja.

9. Manastir Krupa

*"U vrijeme, kad je osnovan man. Krka, postojao je već **manastir Krupa**. Vrlo važan podatak o ovome manastiru nalazimo u zvaničnom izvještaju francuske generalne intendancije za Dalmaciju od 24. dec. 1811. godine. U tome izvještaju piše, da je početak gradnje manastira Krupe bio 1317. godine, i da je sagrađen pomoću srpskoga kralja Stevana (Milutina) i slijedeća dva kralja (Dečanskog i Dušana), ...*[461]

"Ni o ovom manastiru nema izvjesnih dokaza istoričkih, iz kojih bi se doznati moralo od koga je i u koje izvjesno vrijeme osnovan bio. Toliko samo po jednom natpisu, koji se nalazi na trulu crkvenom, kaže se, da je crkva obnovljena bila od Silnoga Cara Stefana Dušana g. 1345 ... Dakle manastir Krupa morao je biti osnovan u vremena srpska."[462]

Jedino što možemo uzeti kao istinito da ne postoje povijesni dokazi o osnutku manastira u Krupi. U Šematizmu se tvrdi da je on "osnovan morao biti u vremena srpska". Kad su to srpska vremena bila, kad je sjeverna Dalmacija bila srpska u srednjem vijeku? Tako i ostale tvrdnje i nagađanja o tom samostanu treba potkrijepiti ozbiljnim i autentičnim dokumentima, što ni Šematizam ni Milaš ne pokušavaju učiniti. Milaš se u istom dijelu služi neistinama o doseljenju velikog broja (mnoštva) srpskoga naroda u sjevernu Dalmaciju krajem XIII. i početkom

[460]Šematizam pravoslavne dalmatinske eparhije za godinu 1888, Zadar, 1888, 10-12.
[461]MILAŠ, N. dj., 140-141.
[462]Šematizam, 1888, N. dj., 10-12

XIV. st., što sve spada u neozbiljna naklapanja i fantastična izmišljanja. Onaj dio srpskoga življa koji se nalazio u sjevernoj Dalmaciji u XIX. st. Milaš projicira u XIII. i XIV. stoljeće. Ta maštovita naklapanja trebao je barem jednim dokazom potkrijepiti, i to: gdje, kada i otkuda? U XIII. i XIV. st. nije bilo nikakvih srpskih vremena u sjevernoj Dalmaciji. Postoji mišljenje da je taj manastir bio podignut za vrijeme osmanlijske uprave na početku XVII. stoljeća.

10. Kralj Stevan Tvrtko

"Spomenuli smo, da je Ludvig mađarski, umjesto da ugodi papi i da udari na Dušana, okrenuo oružje na Dalmaciju, koju je sebi i pokorio, i radi čega je - uzgred da spomenemo - bio od pape ukoren. To je bilo 1357. godine. Poslije toga, i za života Ludvigova, Dalmacija je bila faktično pod mađarskom krunom."[463]

Tko ne poznaje povijest odnosa Hrvatske, uključujući i Dalmaciju, i Mađarske, od 1102., taj bi mogao povjerovati Milaševim podvalama kakav je bio odnos Dalmacije i mađarske krune. Dalmacija je pripadala Ljudevitovoj kruni, pa prema tome, Ljudevit nije okrenuo oružje "na Dalmaciju, koju je sebi i pokorio", jer mu je bila dužnost da brani Dalmaciju od neprijatelja, kojeg u ovom slučaju Milaš simpatizira i daje mu pravo na Dalmaciju.

Govoreći o bosanskom kralju Stjepanu Tvrtku, za kojega kaže "što je počeo slati u Dalmaciju svoje ljude, koji su imali da mu spreme zemljište za konačno ostvarenje njegovih težnja, kad nastupi zgodno vrijeme. To su bili većinom trgovci i obrtnici, i uopće ljudi na koje se Tvrtko mogao kao na vješte ljude u svom poslu pouzdati; a sa tim ljudima prešlo je i mnogo bosanskih težaka sa svojim porodicama, koji su imali da zauzmu određena im polja. Dalmatinska kronika bilježi, da je 1371. godine prešlo u Dalmaciju mnogo srpskoga naroda, i da su zauzeli i utvrdili se u brijegovitim stranama Dalmacije (prendono sede nelle nostre

[463]MILAŠ, N. dj., 143.

terre montane). Za 1373. godinu Farlati spominje da je toga naroda bilo toliko na granici Bosne, spremna za prijelaz u Dalmaciju, da su na se obratili pažnju i pape, jer su bili pravoslavne vjere (Vlachi schismatici)."[464]

Za prednji navod se Milaš poziva na Illyricum sacrum. Ali, na rečenoj stranici kod Farlatija nema spomena o onome što mu Milaš pripisuje. Tu se govori o Markantunu Dominisu, splitskom nadbiskupu.[465] Treba istaći da ni Milaš u svome citiranom navodu ne spominje Srbe nego govori o Vlasima šizmaticima!

"Za god. 1375. Lucije navodi, da je mnogo toga naroda zauzelo bilo zemlje okolo Trogira, i da je gradska municipija morala silom zapriječiti, da ne zauzmu i sam Trogir".[466] Opet ista Milaševa boljetica da Vlahe preokreće u Srbe, jer Lucić govori o Vlasima a ne o Srbima. Milašu je važno da barem maštom naseli Dalmaciju Srbima, ako ne može to biti stvarnost, koja nema nikakva oslona na povijesnim zbivanjima onoga vremena. Računa da će se naći naivnih čitatelja koji će primiti njegove podvale i tako će se pojačati srpska moć, koju treba prenijeti u daleku prošlost i jedne s drugima povezati.

"Šibenička municipija zaključkom savjeta od 25. februara 1383. zabranila je bila ulaz u grad tim bosanskim Srbima, ali je morala odmah i opozvati tu zabranu, jer su joj se građani protivili."[467]

Za taj podatak se Milaš poziva na Lucića, ali se kod Lucića ne može pronaći takav podatak. Naime, šibenska komuna je bila zabranila tada primanje Vlaha na svoje područje, davanje zajmova i biti im jamac. Kako su zbog turskih haranja neka mjesta postajala pusta, ista komuna je dozvolila 1415. da se može dovesti Vlahe i druge strance zbog obrađivanja zemalja, ali uz dozvolu kneza i rektora.[468]

[464]MILAŠ, N. dj., 143.
[465]Usp. FARLATI, N. dj., III, 498.
[466]MILAŠ, N. dj., 143-144.
[467]MILAŠ, dj., 144.
[468]Usp. Šibenski diplomatarij, Šibenik, 1986, 94, 95, 97.

Prodiranje Vlaha iz Bosne na planinske pašnjake na Dinari i drugim brdima, Milaš uporno naziva seobom Srba i naseljavanjem Dalmacije srpskim elementom, što nema veze sa srpskim etnosom, jer je bila zabranjena ženidba između pravih Srba i Vlaha u Dušanovu zakoniku 1349. Isto tako je bilo i Hrvatima zabranjeno ženiti se s Vlasima.

Milaš nastavlja u svome stilu: "Za vrijeme ovih srpskih seoba u Dalmaciju pod Tvrtkom utvrdile su se bile još jače u Dalmaciji one srpske naseobine, koje su bile počele prije 100 godina, a koje su se osnažile bile okolo polovine ovoga vijeka. Od Tvrtkova doba Knin postaje srpskim mjestom. Kad je Tvrtko osvojio taj grad - piše Farlati - i ne mogući ga staviti ni među bosanske ni među hercegovačke gradove, a zavladao je bio i dijelom Srbije (Rasciae), našao je zgodnim upisati taj grad među srpske gradove, i od toga vremena Knin zauzima mjesto među srpskim gradovima i zove se srpskim mjestom."[469]

Za prednji citat se Milaš poziva na Farlatija. Međutim, kod Farlatija na pozvanoj stranici nema riječi o Kninu kao srpskom mjestu, kakvim ga je navodno proglasio bosanski kralj Tvrtko. Farlati na navedenoj stranici govori o kninskoj biskupiji i vremenu prije turskog osvajanja Knina (1522.)[470]

I iz ovog se može vidjeti kako je Milaš na izmišljenim i krivotvorenim citatima i fabulama naseljavao Dalmaciju u predtursko doba.

"Ovo je bez svake sumnje ona crkva, koju 1512. Turci razoriše, a čije se ruševine još i danas vide na vrelu Cetine, i koje je hram Vaznesenije Gospodnje, a koju zovu danas 'sv. Spas'. Radi ove crkve, koju fratri na silu oteše, borili su se dugo pravoslavni Cetinjani, dok isti fratri ne izmamiše u aprilu 1699. proveditorski dekret, da tobože oni imaju pravo na onu porušenu crkvu, a ne pravoslavni. Sili se pravoslavni Cetinjani moradoše pokoriti, premda su svjesni oni i danas, da je to njihova crkva, koju će oni prije ili poslije morati dobiti za pravoslavlje."

[469]MILAŠ, N. dj., 144.
[470]FARLATI, N. dj., IV, 297.

"Za vrijeme vlade Stevana Tvrtka u Dalmaciji otvorene su bile i mnoge druge crkve u sjevernoj Dalmaciji radi pravoslavnoga bogosluženja, od kojih nam se spominje crkva sv. Jovana krstitelja u Bribiru i jedna crkva u Klisu ..."[471]

O Sv. Spasu uoči Domovinskog rata razvila se bila živa polemika na temelju Milaševe tvrdnje da je crkvu podigao kralj Tvrtko. Za tu se crkvu kao arheološki objekt u prošlom stoljeću zanimao fra Lujo Marun, a poslije drugoga svjetskog rata njezinu istraživanju se posvetio Stipe Gunjača uz suradnju više stručnjaka. Njihova su istraživanja utvrdila da je graditelj te crkve hrvatski župan Gastika. U zidu građevine bio je uzidan jedan kameni pleterni ornament. Mišljenje je stručnjaka da sv. Spas u svojoj prvotnoj osnovi spada među prve crkve što su ih Hrvati podigli na hrvatskom državnom tlu, tj. u IX. stoljeću. Istina, bosanski kralj Tvrtko je zagospodario Hrvatskom, tj. Dalmacijom 1390., ali je nakon devet mjeseci umro. Isti Tvrtko je postavio za biskupa u Kninu Miju iz Dubrovnika. A u jednoj ispravi splitskom nadbiskupu Andriji Gualdu ističe da kraljuje u ime Krista, osnivača Crkve, "čijom se biljkom smatram i ja i to mi je čast biti ..." Da je Tvrtko podigao crkvu na vrelu Cetine, obične su tlapnje i izmišljotine, koje nemaju podloge ni temelja na povijesnim izvorima i arheološkim istraživanjima.

Da je ta crkva građena 1390., ne bi bila podignuta u predromaničkom stilu, te ne bi imala zvonika kao što ga nemaju istočne crkve iz toga vremena. Na vrelu Cetine se nalazio i franjevački samostan. God. 1476. neke obitelji iz Cetine odveo je na Olib župnik Juraj Cetinjanin, (oko stotinjak), gdje je 1519. umro i na grobu mu još stoji natpis: "Pop Juraj Cetinjanin, parokijan Olibski".[472]

Uz crkvu sv. Spasa bila je pronađena kadionica. "Ona je očito kao pokretni predmet pripadala ludrumskoj biskupiji. Prilikom avarske pohare ludrumske crkve kadionicu su svećenici

[471]MILAŠ, N. dj., 145.
[472]J. A. SOLDO, Sveti Spas u Vrhrlici, 1990.

ili vjernici sakrili i pohranili na sigurno, da bi je ponovno stavili u uporabu nakon izgradnje sv. Spasa krajem IX. stoljeća." Isti pisac drži da su dosadašnji povjesničari umjetnosti kadionicu atribuirali u karolinšku fazu IX. st., a ona tehnologijom izrade, motivima i oblikom pripada ravenskom umjetničkom krugu za istočnogotske vladavine. Čini se da se dosadašnja atribucija više izvlačila iz vremena nastanka crkve sv. Spasa nego iz karakteristika izrade same kadionice.[473]

Što smo rekli o crkvi sv. Spasa na vrelu Cetine, isto možemo ponoviti o crkvi sv. Ivana u Bribiru i Klisu.

Na Bribiru je bila crkva sv. Ivana, jer su Bribirici sv. Ivana držali kao svoga obiteljskog zaštitnika. O nekoj pravoslavnoj crkvi na Bribiru prije dolaska Osmanlija ne može biti govora, a nakon dolaska Osmanlija Bribir je bio napušten i ta crkva dočekala je oslobođenja od Osmanlija, kad su je za neko vrijeme grčkoistočnjaci bili zauzeti, ali su je morali povratiti na intervenciju državnih vlasti. Njom su upravljali župnici Krkovića od 1717. i Vaćana 1774. do propasti Mletačke Republike.[474] Što smo rekli za crkvu na vrelu Cetine i na Bribiru, isto možemo ponoviti i za navodnu srpsku crkvu u Klisu.

11. Manastir Dragović

Milaš govori o Ladislavu Napuljskom, bosanskom vojvodi Hrvoju, kralju Sigizmundu i Ladislavljevoj prodaji Dalmacije 1409. za 100.000 dukata Mlečanima.[475]

12. rujna 1385. došao je u Hrvatsku Karlo Drački, a 31. prosinca iste godine bio je okrunjen u Stolnom Biogradu za ugarsko-hrvatskog kralja, dok je život završio 24. veljače 1386.[476] Poslije smrti Karla Dračkoga hrvatske ustaše su proglasile njegova

[473]Usp. IVAN CICVARIĆ, Ubikacija starokršćanskog Ludruma, Croatica Christiana periodica, XX/1997, br. 38, 168.
[474]S. BAČIĆ, Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji, 1991, 181-182.
[475]MILAŠ, N. dj., 146-147.
[476]KLAIĆ, N. dj., II, 251-256.

maloljetnog sina svojim kraljem (dijete od 10 godina).[477] Ladislav je 17. srpnja 1391. potvrdio vojvodi Hrvoju i njegovu bratu, banu Vuku Vukčiću, banovinu kraljevina Dalmacije i Hrvatske.[478] U borbi za Dalmaciju između Ladislava Napuljskog i kralja Sigizmunda, nasljednik kralja bosanskog Tvrtka Stjepan Dabiša ustupio je Sigizmundu Hrvatsku i Dalmaciju. U tim prilikama kralju Sigizmundu se pokorio vojvoda Hrvoje, a Stjepan je Dabiša ustupio Sigizmundu Hrvatsku i Dalmaciju.[479]

"Za vrijeme od kad je Hrvoje počeo upravljati Dalmacijom, pa dok je mletačka republika osvojila primorsku Dalmaciju, spominju se tri nove seobe Srba iz Bosne u sjevernu Dalmaciju: jedna u početku 1394. godine, kad su Turci udarili bili na Stevana Dabišu i prodrli bili sa nekoliko strana u Bosnu, pljačkajući i goneći narod, te je mnogo toga naroda prebjeglo u Dalmaciju i doprlo do mora okolo Splјeta. Druga 1397. godina, kad je za vladanja u Bosni Dabišine udovice, Jelene, poslao sultan Bajazit na Bosnu jaku vojsku, koja i ako nije otela nikakvu zemlju bosanske kraljevine, ipak za godinu je dana nemilo pljačkala i pustošila sve, kuda bi samo došla. Ovoga puta narod, koji je prešao iz Bosne u Dalmaciju, naselio je četiri mjesta okolo Knina: Kninsko polje, Golubić, Pađene i Polaču. Za treću seobu, koja je bila između 1413. i 1417. godine, za vrijeme primirja između republike mletačke i kralja Sigismunda, doznajemo iz jednog izvještaja dalmatinskog proveditora Antonija Kontarini od 28. dec. 1418. svojoj vladi u Mlecima, gdje kaže, da je mnogo naroda prešlo iz Bosne u Dalmaciju, i da je iz toga regrutovao 5000 dobrih vojnika, koji će osigurati konačnu pobjedu mletačkog oružja nad Mađarima ..."[480]

Zatim nastavlja da je pri prvoj seobi bio osnovan manastir Dragović. A o godini 1394. dalmatinska kronika svjedoči: "Molte nuove turbe di Vlassi (Morlacchi) ... abbandonano la parte montuosa della Bossina dove esercitavano la pastorizia, discen-

[477]KLAIĆ, N. dj., II, 275.
[478]KLAIĆ, N. dj., II, 298-300.
[479]KLAIĆ, N. dj., II, 306-307.
[480]MILAŠ, N. dj., 148-149.

dono in Dalmazia e si stabilisconoi fra i monti fin presso il mare". Još je tu dodano, da je taj novodoseljeni narod, koji Vinjalić zove "Vlassi pastori", uznemiravao kmetove spljetskog arcibiskupa Andrea Gualdo u njegovim posjedima, i da je radi obrane tih posjeda isti arcibiskup dao sagraditi zamak Sućurac.[481]

Što se može reći o spomenute tri Milaševe seobe Srba u Dalmaciju krajem XIV. i u početku XV. stoljeća? Sam Milaš je dao odgovor za prvu seobu u navodu iz dalmatinske kronike, gdje se govori o Vlasima pastirima po bosanskim planinama, koji su se spustili na dalmatinske planine. Dakle, nije govor o nikakvim Srbima nego o Vlasima pastirima, koje Milaš pretvara u Srbe. To isto možemo reći i o druge dvije Milaševe seobe. Kao primjer navodimo da se u Pađenima, koje je Milaš naselio iz Bosne 1397. godine, nalazi 1636. oko 300 katolika, koje niko neće nazvati i priznati za Srbe, pa ni sam Milaš.[482] A Srbi, koji se nalaze u Pađenima, naselili su iz Bilaja 1692. Plavno, Zrmanju, Pađene, Mokro polje i Oton.[483] Zato su gornje Milaševe tvrdnje neprihvatljive kao neosnovane.

Što se tiče splitskoga nadbiskupa Gualda i njegova zamka Sućurac, donosimo mišljenje našeg suvremenog povjesničara: "Godine 1392. počeo je splitski nadbiskup Andrija u Dilatu, na položaju nazvanom Lučac (današnji Sućurac), graditi jednu utvrdu da bi se u nju sklonio od napadanja Vlaha, u doba dok je tamo ljetovao. Ta je utvrda imala čuvati njegov imetak od napadaja istih Vlaha i onda kada on nije tamo stanovao. Gradnju je bio zabranio ban vojvoda Vuk Vukčić. Tad se na bana obratio sam nadbiskup, dokazujući da ta gradnja nema rđavih namjera nego da 'bude obrana od Vlaha', koji su 'lupeži i pljačkaši'. Tad je Vukčić dozvolio nastavak započete gradnje. Tako je sagrađen kaštel u Sućurcu, u kojemu su otada preko ljeta boravili splitski nadbiskupi"[484] A Bomman, na kojega se

[481]MILAŠ, N. dj., 149-150.
[482]M. JAČOV, Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644, Beograd, 1986, 270.
[483]BOŠKO DESNICA, Istorija kotarskih uskoka, II, Beograd, 1951, 285-287.
[484]NOVAK, N. dj., I, 294, 295.

Milaš poziva piše: "Quindi Andrea Gualdo arcivescovo di Spalato risolse cinger di mura la sua Villa Sussuraz onde difendervi i Coloni dai ladronecci dei Vlassi pastori".[485]

"Manastir Dragović dakle bio je osnovan za pet godina kašnje, nego što je osnovana bila crkva u čast Vaznesenija Gospodnja na vrelu Cetine ..."[486]

Osnivanje crkve na vrelu Cetine, kako je to predstavio Milaš, gruba je i neukusna povijesna podvala, kako smo već spomenuli. Isto tako je podvala osnutak manastira u Dragoviću. U Šematizmu, već citiranome, o tom manastiru je zapisano ovo: "Istoričkih podataka o početku ovog manastira ne nalazi se. Drži se da je morao sazidan biti u vremena srpska, kao i predrečena dva manastira. Poslije pada srpskoga carstva, kad su Turci ovom zemljom zavladali, manastir je Dragović često pustio".[487]

Milaš bi nam svakako trebao objasniti kada su to na ovim prostorima vladala srpska vremena i srpsko carstvo i u kome stoljeću? Takvo pisanje je obmanjivanje naivnih čitatelja i izvrtanje povijesnih činjenica.

12. Pravoslavlje u grčkim dalm. kolonijama

Milaš govori o latinskom carstvu u Carigradu poslije nego su ga bili zauzeli križari i o poteškoćama, koje su pripadnici grčkoistočne vjere morali podnositi u Šibeniku i Zadru. Tvrdi da je istočnjacima 1248. oteta na silu crkva, koju je zadarski nadbiskup Periander poklonio dominikancima.[488] A Bianchi piše da je nadbiskup Periander 1248. dao dominikancima samostan sv. Platona, a časne sestre iz njega je premijestio na drugo mjesto. Bianchi ne spominje da su kod Sv. Platona stanovale neke istočne monahinje. Njemu nije poznato da je to tada

[485]BOMMAN, N. dj., II, 302.
[486]MILAŠ, N. dj., 150.
[487]Šematizam prav. dalm. eparhije, 10-12.
[488]MILAŠ, N. dj., 150-151.

bila Istočna crkva.[489]

Zatim Milaš navodi razloge koji su bizantskog cara Mihajla Paleologa naveli da prihvati uniju s katoličkom crkvom 1274. u Lionu. Mihajla je na to natjerao strah od novih napada sa zapada, odnosno da sačuva svoj prijesto. Unija se zadržala dok je Mihajlo bio na vlasti. Kad je Mihajlov nasljednik Andronik preuzeo vlast, bacio je Veka u tamnicu, u kojoj je završio život (1298.). Za vrijeme Mihajlove uprave patrijarh Vek pisao je Grcima u Splitu i Šibeniku da prihvate uniju. Splićani su bili više izloženi napadima nego Šibenčani. Vekovo pismo ih je uzbunilo. Zato su postali složniji u obrani svoje vjere. A to se ima "pripisati uticaju iz makarskog primorja, gdje je, poslije osnovanja srpske humske episkopije u Stonu, u koju je spadalo i makarsko primorje, pravoslavna crkva bujnije se počela bila razvijati". Splićanima je, tvrdi, bila 1185. oduzeta i posljednja crkva (Uspenija Bogomatere). Postupanje Šibenčana i Splićana u obranu pravoslavne vjere izazvalo je latinsko dalmatinsko svećenstvo, a posebno "frančiškanske fratre, da oštre mjere preduzmu protivu 'šizmatika', od čega je ne malo štete pretrpjela pravoslavna crkva u oba mjesta ..." Još kaže da je prvi šibenski biskup oduzeo pravoslavnima crkvu sv. Paraskeve 1314. Okrutnost sa strane katolika prema Grcima imala je uspjeha da se više nije spominjala u Splitu pravoslavna crkvena općine, nego samo pojedina lica, tvrdi Milaš.

"Šibenička crkvena opština spominje se za vrijeme srpskoga cara Dušana, i to 1349. godine u odnosima sa skradinskom crkvenom opštinom. Skradin je u to doba bio srpski grad, i u njemu se slobodno ispovijedala pravoslavna vjera. Šibenički Grci, koji nijesu tada imali svoje crkve, dolazili su u Skradin na službu Božju ..."

"Bilo je vrijeme ovo, kad je vizantijskim carem bio Jovan Paleolog, koji da sačuva carevinu od Turaka obećao je bio papi rimskom da će napustiti pravoslavnu vjeru i primiti vjeru rimokatoličku, što je taj car u oktobru 1369. g. i učinio u Rimu preda papom Urbanom V."

[489]BIANCHI, N. dj., I, 415-416.

"Međutijem nastupilo je vrijeme, kad je kralj Stevan Tvrtko postao gospodar mal ne sve Dalmacije. Da je još prije, nego što će zavladati Dalmacijom ovaj kralj, doselilo bilo i u primorske gradove mnogo bosanskih Srba, i da su to bili ugledniji ljudi, trgovci i obrtnici, i da su važan glas imali u javnim djelima primorskih gradova, pa i samoga Zadra, o tome smo već spomenuli. U Spljetu, na ostrvu Braču, u Šibeniku, u Zadru, osim drugih primorskih gradova, ti su ljudi moćni upliv imali počinjući od 1371. g. pa unaprijed. A kad znamo, koliko je Stevan Tvrtko odan bio pravoslavnoj vjeri, koju je htio da rasprostrani po svim svojim zemljama ..."[490]

Premda je kod Mihajla Paleologa moglo biti bojazni od novih napada na njegovo carstvo, on je ipak pod zakletvom prihvatio dodatak Filioque i primat Rimske crkve, što je zadržao za svoga života,[491] čime je pokazao da je uniju prihvatio iz osvjedočenja i iskrenosti. Milaš se veseli što Mihajlov nasljednik nije prihvatio unije.

O stonskoj biskupiji u Šematizmu je zapisano: "Stonska biskupija, spomenuta prvi put 877. među sufraganskim dijecezama Splita, obuhvaćala je osim Stona i Primorja još i Zahumlje, uglavnom na lijevoj obali Neretve".

Imena biskupa su nam nepoznata sve do Gabrijela (1044.) i Šimuna (1143.). Biskup Donat bježi iz biskupije pred silom Miroslava i Petra Nemanjića. Biskup Ivan (1300.-1312.) prenese svoju rezidenciju na Korčulu, jer mu je sav poluotok Pelješac bio zaražen bosanskim patarenstvom.

Papa Bonifacije VIII. osnuje korčulansku biskupiju i združi je sa stonskom. Dubrovačka Republika radi svojih političkih ciljeva isposluje od pape Pavla III. god. 1541. da se stonska biskupija odijeli od korčulanske. Otada je Ston imao svoje biskupe sve do g. 1802. Od 1802. do 1828. vikari su upravljali tom biskupijom, dok je bula "Locum B. Petri, ne združi s Dubrovačkom".[492]

[490]MILAŠ, N. dj., 151-154.
[491]ALBERS, N. dj., II, 42.
[492]Opći šematizam, 241.

Za uprave Nemanjića i cara Dušana u XIV. st., koji je progonio katolike, možda je u Stonu tada i bio istočni episkop.

Milaš tvrdi da je Skradin 1349. bio srpski grad. Po čemu je tada Skradin postao "srpski grad", nije Milaš pojasnio ni obrazložio. Istina, Mladen III. je u listopadu 1347. vjenčao Jelenu, sestru cara Dušana, a već je umro 1. svibnja 1348. u Trogiru.[493] Bio je pokopan u stolnoj crkvi u Trogiru. Iza Mladena ostao je nejaki sin Mladen IV, za kojega je upravljao njegovim imanjem stric Pavao III. Ali taj ne bijaše dosta jak da u ono sudbonosno doba stoji na braniku djedovske plemenštine, a 1356. nestalo mu je traga.[494]

U prosincu 1355. razmahala se borba oko Skradina i Klisa. U Skradin je ušao srpski vojvoda Juras Ilijić, a u Klisu je branio kneginju i njezinu djecu vojvoda Palman. No Skradinjani nisu voljeli Srbe, zato je domalo u Skradin ušla i mletačka posada da ga brani od navala hrvatskih četa. Tako su se Mleci združili sa Srbima. Isto tako su radili i kasnije u svim sličnim situacijama. U mjesecu siječnju 1356. Klis je došao u hrvatske ruke, a Skradin je 10. siječnja predan Mlečanima.[495] Iz toga je jasno da govoriti o Skradinu 1349. i kasnijih godina kao srpskom gradu, stvar je neozbiljna i povijesno nedokumentirana, jer je srpska vojska toliko ozlovoljila stanovnike Skradina, da su ih zamrzili i željno čekali kad će ih nestati iz njihova grada!

Što reći o seobi Srba u Dalmaciju prije dolaska bosanskog kralja Tvrtka u Dalmaciju? Koliko je dosada puta Milaš naseljavao Dalmaciju Srbima, teško je bilo očekivati da će se u njoj naći itko tko se naziva Hrvatom! I ovu Milaševu seobu možemo uzeti kao propagandni trik koji nije potvrđen ozbiljnim dokazima i argumentima.

Bribirski knezovi bili su protivnici kralja Ljudevita što je njegov predšasnik uništio njihovu obitelj, osobito Mladena II.

[493]KLAIĆ, N. dj., II, 121-122.
[494]KLAIĆ, N. dj., II, 122.
[495]KLAIĆ, N. dj., II, 140-141.

Zato su Bribirski knezovi Pavao II. i Mladen III., pomagali Mlečane 1346. kod opsjedanja Zadra, kad je Ljudevit napadao grad.[496]

13. Opći pregled crkv. događaja u ovom periodu

"Spljetskim crkvenim saborom 1075. godine ustanovljeno je bilo, da pravoslavne vjere u Dalmaciji više ne smije biti ... ***Romansko naseljenje*** *Dalmacije na brzo je i na lako zaboravilo pravoslavnu vjeru, a latinski jezik pri crkvenim bogosluženjima učvrstio ga je za svagda poslije toga u rimokatoličkoj vjeri. Hrvatski narod u Dalmaciji silom je bio polatinjen, i ta sila, koju su Mađari znali kako će mu je pokazati, primoravala ga je da i ostane u novoj vjeri ..."*[497]

Pod ovim brojem Milaš nabraja uglavnom ono što je dosada govorio. Za Hrvate kaže kako su silom bili polatinjeni, a tu silu su upotrebljavali Mađari, koji su znali kako će im je pokazati. Milaš stalno ponavlja, na razne načine, kako Hrvati do ovog vremena nisu pripadali katoličkoj vjeri nego nekoj istočnoj, odnosno nepostojećoj pravoslavnoj.

Ne smatramo potrebnim ponavljati Milaševe tlapnje i insinuacije koje na nov i nešto dručkiji način ponavlja ili bolje reći jasnu stvar zamagljuje.

Valja napomenuti da ono što Milaš govori o odlukama splitskog sabora 1075., da njegovi akti nisu sačuvani. Zna se da je tada obnovljena ninska biskupija.[498] Prema tome i ono što Milaš pripisuje tome saboru, nema ozbiljne podloge, jer je samo plod njegove mašte.

[496]KLAIĆ, N. dj., II, 77, 98-99, 102.
[497]MILAŠ, N. dj., 156-160.
[498]F. ŠIŠIĆ, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1975, 131.

PETI PERIOD
1410.-1690.

Određeni sio autorova teksta iz ovoga perioda uzet je u osvrt.

Sažetak

Nabraja se nekoliko desetaka crkava u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, koje su navodno Srbi počeli podizati oko 1450. i u doba osmanlijske uprave. Autor se ne osvrće na objavljene dokumente o tim nekim crkvama - kao ni na građevinski stil crkava iz doba romanike i gotike.

Hrvatima podvaljuje da su prilikom turskih navala napustili domovinu i crkve, koji su tada branili sami Srbi. Za franjevce kaže da su pravoslavce prisiljavali na prevjeru. Premda niječe slučaj Epifanija Stefanovića, objavljeni dokumenti iz vatikanskog arhiva dokazuju protivno.

Opći pregled

*"Život pravoslavne crkve u ovome periodu razvija se zasebno u **dalmatinskom kontinentu**, koji je sada i za još stotinjak godina pod mađarskom krunom, zasebno pak u dalmatinskom primorju, koje je pod vlašću mletačke republike. U kontinentu tu crkvu sastavljaju isključivo Srbi; u primorju je sastavljaju Grci uz neki broj slovenskih doseljenika ..."*[499]

Iz dosadašnjih Milaševih seoba Srba u Dalmaciju nismo pronašli niti utvrdili da su Srbi kroz to vrijeme naselili ni jedno mjesto u kontinentalnom dijelu Dalmacije. Sve seobe koje je dosada spominjao odnose se na kretanja vlaških pastira iz Bosne na dalmatinsko tlo. O pravim Srbima u tim pastirskim naseljenjima ne može se uopće govoriti.

[499]MILAŠ, N. dj., 161.

Što se tiče primorskog dijela Dalmacije u nekim su se mjestima nalazili grčki trgovci, što se može uzeti kao grčke kolonije. Prije dolaska Turaka u Dalmaciji ni u kontinentalnom dijelu ni u primorju nema spomena o Srbima pravoslavcima.

Milaš kaže za kontinentalni dio Dalmacije da je "pod mađarskom krunom". Ne kažemo da kralj nije bio mađarske krvi (ne uvijek!), ali se moramo prisjetiti da se prvi kralj Koloman okrunio 1102. u Biogradu za kralja Hrvatske i Dalmacije, što znači da je Hrvatska bila u dvojnom savezu s Mađarskom preko krune. Kad je govor ili spomen o državi kroz to razdoblje Milaš izbjegava spomenuti ugarsko-hrvatski odnos. On samo zna za Mađare, kao da Hrvati nisu imali svoju državnost i ne žive na ovim prostorima.

I. Pravoslavna crkva u dalmatinskom kontinentu

Opći pregled

"Crkveni život kod pravoslavnih u dalmatinskom kontinentu teče do druge polovine XVI. vijeka u glavnom onako isto, kao i u prošlom periodu. Prema političkim prilikama, kakve bivaju u jedno ili drugo vrijeme, mijenja se i stanje crkve, sad bolje sad lošije; i ona politička neodređenost, koja se pokazuje u dalmatinskom kontinentu kroz sav XV. i do polovine XVI. vijeka, upliviše i na crkveni život, te se crkva nalazi sad slobodna, sad opet skučena u svojoj slobodi. Ona je i sada, i za poldrug vijek ovoga perioda, bez formalnog jerarhijskog ustrojstva i bez određenog svog episkopa, kao stalnog svog starješine, te se za to vrijeme, kao i u prošlom periodu, obraća sveštenstvo i narod za duhovne svoje potrebe susjednim srpskim episkopima, zetskim i hercegovačkim, a poslije i dabro bosanskim."[500]

[500]MILAŠ, N. dj., 161-162.

U prednjem navodu Milaš ne pokušava nešto konkretno reći i dokazati, jer slijedi svoju fiktivnu zamisao da su Srbi naseljavali sjevernu Dalmaciju, počevši od kraja XIII. st. pa dalje u više navrata. Na taj način je veći dio tog dijela Dalmacije bio pokriven srpskim življem, koji je čak podizao i crkve, iako su te crkve stilski i građevinski čisto zapadnog obilježlja, a u nekim je mjestima živio katolički i hrvatski puk sve do Kandijskog rata. To Milaša ništa ne zbunjuje i ometa, jer se ne želi osvrćati i uvažavati ozbiljne povijesne istine, koje počivaju na nepobitnim dokazima i činjenicama. Milaš slijedi svoju fikciju i piše kao onaj koji ne raspolaže konkretnim dokumentima, koje bi bez svake sumnje iskoristio i naveo da ih je mogao igdje pronaći. Prije dolaska Osmanlija ne postoje povijesni dokazi da se na našim prostorima nalaze Srbi kao etničke skupine u nijednom predjelu sjeverne ili srednje Dalmacije. Milaš je navađao neke seobe Srba, ali ga sami pisci na koje se oslanja opovrgavaju, jer se ne radi o Srbima nego o Vlasima.

"*U drugoj polovini ovoga perioda dotadašnja crkvena neodređenost prestaje, kad se uspostavlja pećska patrijaršija i kad malo zatijem dabrobosanski mitropolit dobiva jurisdikciju nad crkvom dalmatinskog kontinenta i vrši je kao egzarh pećskoga patrijarha. Crkva tada biva tu formalno i u smislu kanona ustrojena, i pri takvom ustrojstvu ona ostaje sve do 1688. godine, odnosno do karlovačkoga mira (1699.g.), kada mletačka republika rasprostire i na dalmatinski kontinent onu vlast dabrobosanskog mitropolita nad pomenutim dijelom Dalmacije, i ta vlast prelazi filadelfijskom arhijepiskopu sa katedrom u Mlecima.*"[501]

Može se prihvatiti tvrdnja da "crkvena neodređenost prestaje" uspostavom pećke patrijaršije. O crkvenoj određenosti Vlaha prije dolaska Osmanlija Klaić piše: "Otkako su se u XIV. stoljeću po Hrvatskoj stali naseljavati **Vlasi ili Morlaci**, opet je u kraljevstvu bilo sljedbenika grčko-istočne crkve (schismatici). No ne da se ustanoviti da li su ti doseljenici imali

[501]MILAŠ, N. dj., 162.

tada kakvo crkveno uređenje".[502]

S dolaskom Osmanlija, a naročito ustanovom pećke patrijaršije,[503] pod patronatom osmanlijske vlasti, jer je brat prvog patrijarha bio veliki vezir, čime se pravoslavlje osjećalo sigurnije. Pod tom će zaštitom kasnije pećki patrijarsi i razne vladike pokušavati svojoj vlasti podvrći katolike, o čemu nešto više na narednim stranicama.

1. Nove srpske crkv. opštine

"*Šta je sastavljalo dalmatinski kontinent, koji je u početku ovoga perioda bio pod mađarskom krunom, kazali smo. Pokraj svega mira, koji je 1420. g. formalno sklopljen bio između Mlečića i Mađara, ipak u stvari samoj taj mir nije postojao, i neprijateljski odnosi između republike i kralja Sigismunda trajali su još za nekoliko godina. Tek u julu 1437. g. bio je uglavljen pravi mir po kojem je pravno utvrđen mletački i mađarski posjed u Dalmaciji ...*"[504]

O miru 1420. naš povjesničar piše: "Tako je Mletačka Republika godine 1420. ugrabila Sigismundu ne samo ostatak Istre i Furlanske, nego i ostatak Dalmacije, naime Trogir, Split i južne otoke. Rat se svršio bez ikakava mira ili primirja. Hrvatskom Kraljevstvu ostadoše od čitavoga primorja jadranskoga jedino Senj i otok Krk na sjeveru, kojima je vladao knez Nikola Frankopan, a grad Omiš s Krajinom i Poljicima na jugu, gdje je opet vladao knez Ivaniš Nelepić ..."

Ne stoji da je sklopljen mir između Mlečana i ugarsko-hrvatske strane u srpnju 1437., jer hrvatski ban Matko Talovac 2. srpnja 1436. nalazi se s vojskom kod Bihaća i objavljuje katunarima ili kapetanima Vlaha u Hrvatskoj da je kralj Sigi-

[502]KLAIĆ, N. dj., III, 39.
[503]ZLATKO KUDELIĆ, Srpska pravoslavna crkva kao tema novijih istraživanja hrvatskih i inozemnih autora, Časopis za suvremenu povijest, god. 29, br. 1, Zagreb, 1997, 157-176.
[504]MILAŠ, N. dj., 162.

smund utanačio primirje s Mlecima, te ih poziva da ne diraju u mletačke podanike. Talovac se zove banom "Slavonije, Dalmacije i Hrvatske".[505]

Milaš dobro zna da Dalmacija, odnosno tadašnja Hrvatska nikad nije bila mađarski posjed. Toliko je prožet mržnjom prema svemu što je hrvatsko, te ne želi spomenuti njezino ime već je predstavlja kao mađarski posjed. Njih više voli?!

"Za ovo vrijeme mirno je tekao i život pravoslavne crkve u dalmatinskom kontinentu. Ljetopis nam spominje da je 1450. g. prešao neki jači broj Srba iz Bosne u današnje Kotare i da su tada naselili današnje selo ***Kula Atlagića****, a ujedno bilježi, da je iste godine tu podignuta bila pravoslavna crkva u čast sv. Nikole, i to blagoslovom zetskoga mitropolita Josifa"*[506]

O mirnom životu pravoslavne crkve u dalmatinskom kontinentu ne može se govoriti s nikakva gledišta, jer takve crkvene zajednice nije bilo u kontinentalnom dijelu Dalmacije prije dolaska Osmanlija.

Kula Atlagića. Što se može reći o Milaševoj seobi Srba i gradnji crkve sv. Nikole u Kuli Atlagića 1450. godine? Bez uvrede i uveličavanja treba kazati da je takvo pisanje u vezi seobe Srba i gradnje crkve 1450. u Kuli Atlagića plod mašte i bolesne fantazije, jer od prve do posljednje riječi neodgovorno su pisane, tj. izmišljene su i neistinite.

Današnja Kula Atlagića pokriva tri srednjovjekovna hrvatska naselja: Bojišta, Opatiju i Tiglić ili Tilčić. God. 1636. u Bojištu je živjelo oko 150 i u Opatiji 60 katolika, koje je posluživao fra Grgur Cassiuncovich.[507] U Bojištu su 1449. dvije katoličke crkve: Sv. Matej i Sv. Petar.[508] Na istom području spominje se 1449. "Opachia polaca" ili prema nekim izvorima "palatium abatis", na kome mjestu je bila zgrada i posjed koji

[505]KLAIĆ, N. dj., III, 160.
[506]MILAŠ, N. dj., 162.
[507]JAČOV, Spisi Kongregacije, 269.
[508]BAČIĆ, Perušić, 24.

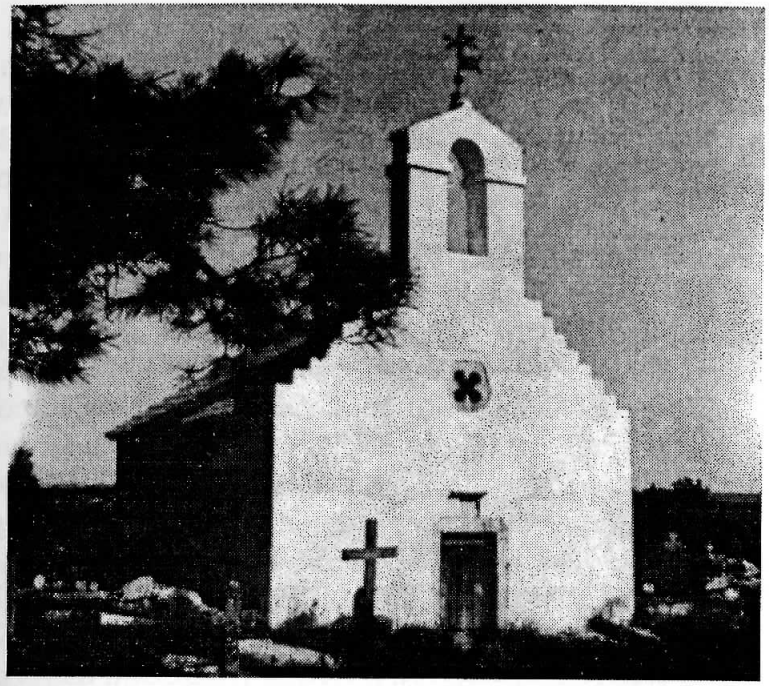

Kula Atlagića: crkva sv. Nikole

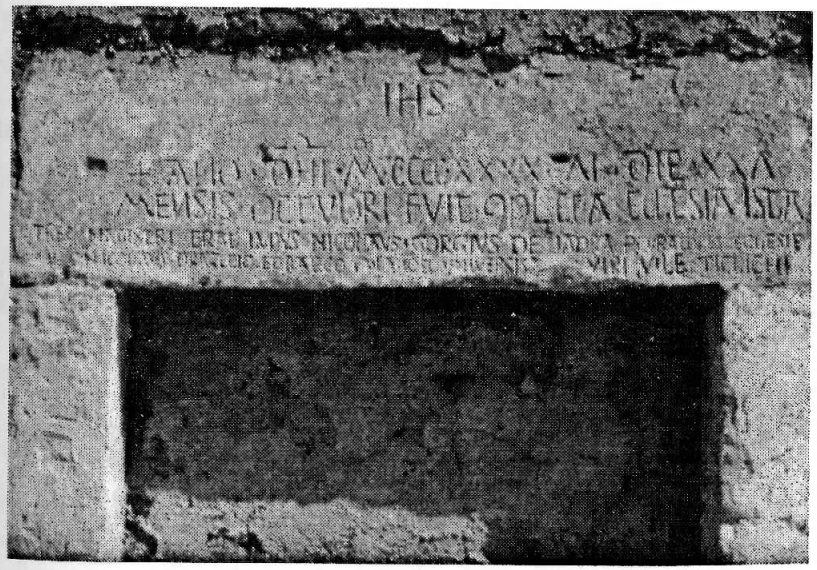

Kula Atlagića: natpis na crkvi iz 1446.

je pripadao opatiji sv. Jurja Koprivskog u Obrovcu.[509]

Uz crkvu sv. Petra templari su bili podigli hospicij, koji je papa Urban III. primio u zaštitu.[510] God. 1217. njihov veliki meštar, tada kraljev namjesnik u Hrvatskoj, Poncije de Cruce, presuđuje u razmiricama između kneza Domalda i Trogirana.[511]

Katolici zaseoka Tilčići prije obnove i uređenja svoje crkve sv. Mateja - tako se zvala današnja crkva sv. Nikole - učinili su pismeni ugovor između majstora zidara iz Zadra i predstavnika crkve i mjesta kod državnog bilježnika Calcine 6. IV. 1444. u Zadru.[512] U ugovoru su utvrđene razne pojedinosti u svezi s gradnjom crkve, nabave materijala, isplate zidara, pomoćnog radnog osoblja i ostalih okolnosti. Kad je crkva bila dovršena, u njezin bočni zid ugrađena je kamena ploča s natpisom: "IHS + AN(n)O D(omi)NI MCCCCXXXXVI DIE / MENSIS OCTURI(s) FVIT C(om)PLETA ECCLESIA ISTA / TRES MAGISTRI ERA(n)T LVPVS NICOLAVS G(e)ORGIVS DE JADRA P(ro)CVRATORES ECCLESIAE / NICOLAVS DRACETIC ET RATCO COLANC ET VNIVERSIS VIRI VILE TICLICH - Isus + Godine Gospodnje 1446. dana 25. mjeseca listopada bila je dovršena ova crkva. Bijahu tri majstora: Vuk, Nikola (i) Jure iz Zadra. Skrbnici crkve: Nikola Dračetić i Ratko Kolanc(ić) i svi ljudi sela Tiglića".[513] Za ovaj isti natpis Radeka je napisao: "... na j(užnom) zidu latinska ploča o crkv(enim) tutorima 1444. g."[514]

[509]IVNA ANZULOVIĆ, Ubikacija posjeda benediktinskog samostana svetog Jurja Koprivskog iz Obrovca, HAZU, zavod za povijesne znanosti u Zadru, 33, Zadar, 1991, 73-78.
[510]I. OSTOJIĆ, Benediktinci u Hrvatskoj, II, 107-109.
[511]BRANIMIR GUŠIĆ, Starohrvatsko naseljenje Ravnih kotara, Povijest Vrane, Radovi JAZU, 18, Zadar, 1971, 162.
[512]I. PETRICIOLI, Prilog zadarskim graditeljima XIV. i XV. st., radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 20(9), 1982, 31-32.
[513]I. PETRICIOLI, Spomenici romaničke i gotičke arhitekture u Benkovačkom kraju, BKKV, I, Benkovac, 1987, 420.
[514]MILAN RADEKA, Prilozi o spomenicima kulture kod Srba u sjevernoj Dalmaciji, Almanah, Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku, Zagreb, 1971, 172.

Iz navedenoga je jasno kako je Milaševa legenda o dolasku Srba iz Bosne 1450. i gradnji crkve iste godine izmišljena i neukusna podvala, koja se ničim ne može opravdati i objasniti. Isto tako začuđuje i Radekino čitanje kad je čitav tekst sveo na crkvene tutore!

Napominjemo da se tu nalazila ranija crkva, koju je trebalo iz temelja obnoviti ili preraditi. Od te prvotne crkve uzidan je križ na vrh začelja današnje, a izrađen je od starijeg pluteja ukrašena pleternom plastikom i križ načinjen od pluteja na novijem groblju do začelja iste crkve. Ostali ostaci ranije crkve nalaze se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.[515]

Prvoga svibnja 1710. pohodio je ninski biskup grčku crkvu sv. Mateja na polju, gdje ga je dočekao paroh. Crkva s kapelom je presvođena i u starini je bila katolička, piše biskup. Po pričanju onih koji su čuli od očevidaca ispred crkve je pokopan svećenik don Bernardin. Grob mu se nalazi nasuprot crkvenim vratima.[516]

Iz rečenog bi se moglo zaključiti da je crkva sv. Mateja bila na službu katoličkih vjernika do početka druge polovice XVII. st. i da toga vremena nisu je bili okupirali pripadnici istočnog obreda.

Usputno napominjemo da je Milaš imao mogućnosti vidjeti i upoznati gore navedeni natpis na crkvi iz 1446. prilikom svojih pohoda župama i crkvama.

"*Blagoslovom istoga mitropolita bile su otvorene još tri crkve: u Pađenima u čast sv. Đorđa (1456.), u Polači u čast sv. apostola Petra i Pavla (1458.) i u Golubiću u čast sv. Stevana (1462.). Okolo 1468. godine podignuta je bila i u Kninskom polju crkva u čast sv. Đorđa.*"[517]

[515]S. GUNJAČA, Trogodišnji rad Muzeja, SHP, III, 7/1960, 280.
[516]BAČIĆ, Franjevci u zadarskoj, 58-61; ANBZ-K-III - O graditeljima crkve sv. Mateja 1446. Nikoli Bilšiću, Vuku Slavogostovu i Juri Đureviću, v. RAUKAR, PETRICIOLI, ŠVELEC, PERIČIĆ, Zadar pod mletačkom upravom, Zadar, 1987, 138-140.
[517]MILAŠ, N. dj., 162.

Tko se naučio živjeti od mitova i stvarati ih, kao što je Veselinović rekao za Milaša, da je "krivotvorio citate, dokumente i povijesna zbivanja", ne može ostati na jednom i malom broju. Te, ako se Milaševi suvremenici iz Bukovice, kako Milaš tvrdi, "sjećaju propovijedi apostola Pavla na Krki", njegovo pisanje o bilo kojoj stvari, ne može čitatelja iznenaditi! Kad je onako "dokumentarno i naučno" mogao pisati o dolasku Srba i gradnji crkve u Kuli Atlagića i u Miranjima, zašto isti stil ne smije uzeti i za ostale crkve i druge stvari? Kad je Milaš mogao neke povijesne činjenice iz hrvatske prošlosti tumačiti i prepričavati na svoj način i protiv svih poznatih pisaca i istraživača svoga vremena, zašto bi se trudio da dozna pravu istinu o dolasku Srba na ove prostore, kad ih je svojom maštom i fikcijom počeo naseljavati krajem XIII. st. i dalje. Iako povijesni izvori govore da se radi o vlaškim pastirima a ne Srbima, njega takva podvala ne zbunjuje kao ni njegove suvremene nasljednike. Čini se da se svi oni drže one Voltairove: Mentez, mentez, toujuors resterà quelque chose. Netko će prihvatiti to, pa će laž postati istina!

Kad je Milaš uz jasan i evidentan kameni dokument na crkvi u Kuli Atlagića, mogao izmisliti seobu Srba i gradnju iste crkve četiri godine iza toga datuma, za nj više ne postoji nikakav ljudski obzir ili zapreka da izmišlja što mu se prohtije!

U istu vrst mitomanije možemo ubrojiti otvaranje crkve u Pađenima šest godina kasnije (1456.). Dvije godine poslije te crkve izmislio je otvaranje crkve u Polači (1458.), a u Golubiću 1462. i u Kninskom polju 1468. godine.

Za navedene događaje Milaš ne donosi nikakve dokumente ili bilo kakve dokaze, jer za takve stvari ne mogu postojati dokumenti koji bi dokazali da su Srbi u to doba živjeli u spomenutim mjestima.

Već smo istakli da o Srbima prije dolaska Osmanlija nema traga. Između Zrmanje i Cetine, u Obrovcu, Kninu, Vrlici i Nutjaku živjeli su Vlasi i sebe nazivali "hrvatski Vlasi".[518]

[518]MANDIĆ, N. dj., 199.

Putopis iz 1530. opisuje Donju Bosnu od Une i Sane do Sarajeva, gdje se kaže da su Srbi doseljenici iz Srbije. Tu se opisuje putovanje Josipa Lamberga s pratnjom iz Ljubljane preko Metlike (21. VIII. 1530.) u Sarajevo. Putnici su naišli u Bosni na tri narodnosti i tri vjere. Prvo su stari Bošnjaci rimske kršćanske vjere. Drugi su Srbi, koje zovu Vlasi, a mi ih zovemo Cigani ili Martolozi. Ovi dolaze iz Smedereva i Biograda, a vjere su sv. Pavla ... Treći su Turci, koji su činovnici, a sa svima vladaju tiranski ...[519]

Dokazivati da su u svim mjestima oko Knina, u bližoj i daljnjoj okolici bile izgrađene hrvatske crkve od IX. st. i dalje, isto je kao soliti more.

U Pađenima su se našli ostaci starohrvatske crkve, gdje su pronađeni razni ulomci i natpisi imenom Rastimir.[520] A u crkvi rimski epigrafički spomenik služi kao stup pod žrtvenikom (oltarom) (SHP, I/1895., br. 2, str. 101). "... u unutrašnjosti crkve sv. Đurđa u Kninskom Polju nalazila su se tri spolija iz stare crkve, koja su prilikom restauracije crkve 1936. izvađena i otada im se izgubio svaki trag ..."[521]

Ističemo podatak da u Pađenima 1636. živi oko 300 katolika (Hrvata).[522] A suvremeni žitelji Pađena i nekih okolnih mjesta naselili su iz Bilaja 1692., njih oko 5000 osoba: Plavno, Zrmanju, Pađene, Mokro Polje i Oton.[523]

Tvrdnja da su Srbi u XV. st. podizali crkve u okolici Knina spada u najobičniju mitomaniju.

*****

U srpnju 1997. prof. Ivo Glavaš, konzervator - savjetnik u Zavodu za zaštitu kulturne i spomeničke baštine u Šibeni-

[519]PETAR MATKOVIĆ, Putovanje po balkanskom poluostrvu XVI vijeka, RAD LVI, str. 149-163.
[520]S. GUNJAČA, Tiniensia archaeologica - historica - topographica, I, SHP, III, 6/1958, 108-116; SHP, II/1896, br. 3, 180-181.
[521]ISTI, Tiniensia, I, 118.
[522]JAČOV, Spisi Kongr. 270.
[523]DESNICA, II, 285-287.

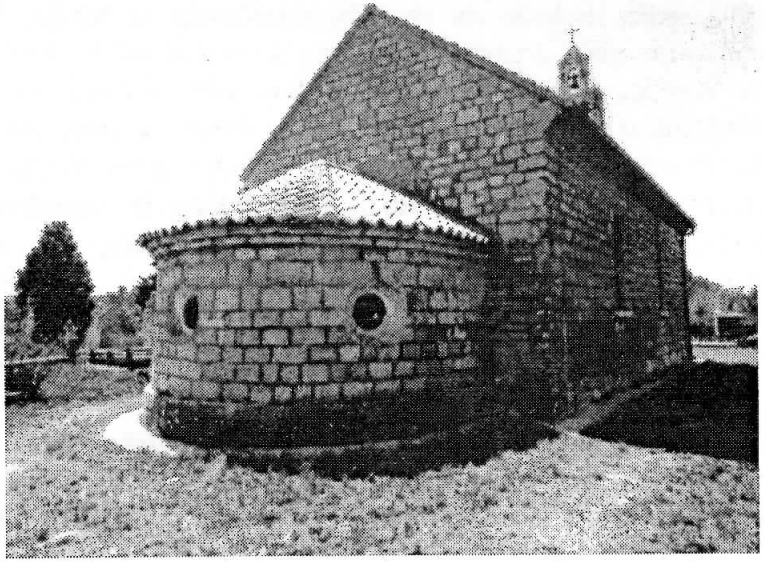

Pađene: crkva sv. Đorđa

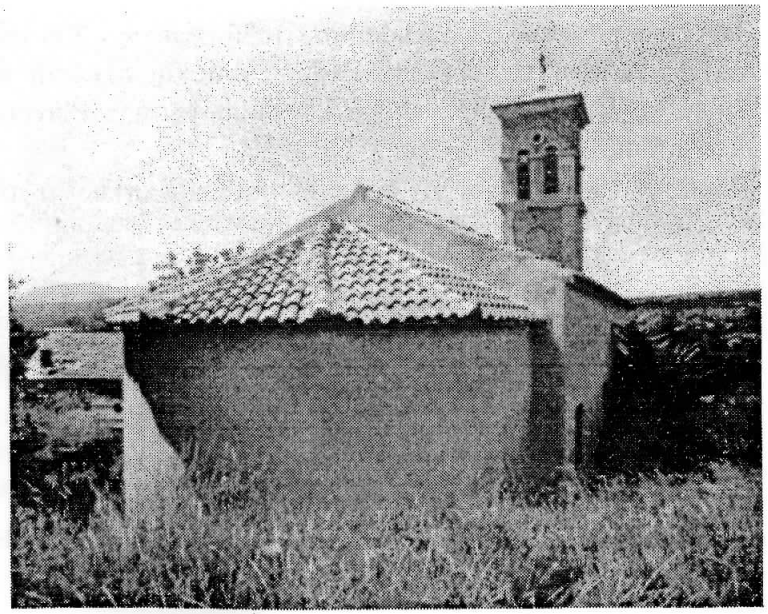

Kninsko Polje: crkva sv. Đorđa

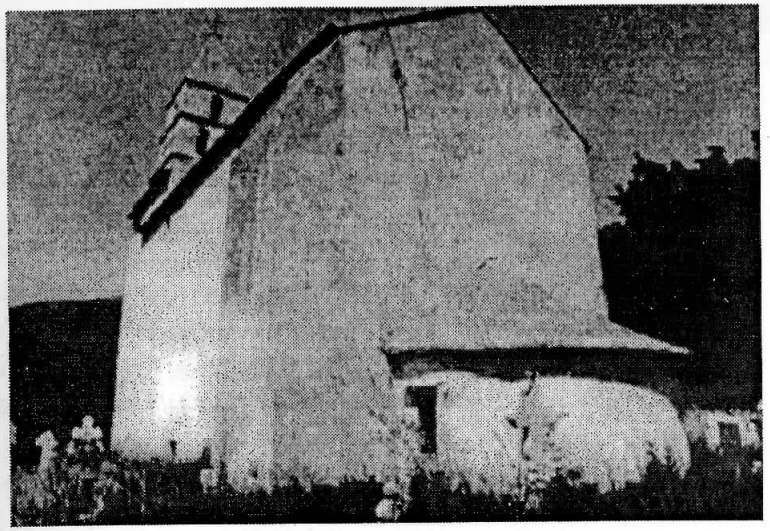

Golubić: crkva sv. Stevana

ku, obišao je nekoliko crkava istočnog obreda u okolici Knina. Veći dio crkava bio je zatvoren ili nepristupačan. Crkve, koje je mogao pregledati, dao je o njima svoje mišljene. Tako je o crkvi sv. Stevana u Golubiću napisao: "Radi se o potpuno pregrađenoj srednjovjekovnoj gotičkoj crkvi. Crkva je produžena i podignuta u visinu, ali njen originalni tlocrt i gabariti su još vidljivi. Apsida je polukružna. Na pročelju ima dograđen narteks sa zvonikom. Originalni gotički portal se vidi unutar narteksa".

Uz crkvu i put sačuvano je dosta stećaka!

O mitropoliti Josifu, koji je navodno blagoslovio izmišljenu pravoslavnu crkvu u Kuli Atlagića, Milaš dalje piše: "Između ostaloga, sačuvala se jedna sinđelija mitropolita Josifa od 1454. godine, izdana krčkom jeromonahu Simeonu, kojom mitropolit svjedoči, da je na dan uspenija Bogomatere proizveo toga jeromonaha za igumana sveto-arhanđelskog manastira na Krci, i tijem uvažio, kao što kaže u sinđeliji 'jednodušni izbor svega sveštenstva i blagočastivoga naroda ...' Ovo bi se slagalo s onim, što Končarevićev ljetopis kaže, da je man. Krka bio od samoga početka pravoslavno crkveno središte u Dalmaciji, i služio bi dokazom, da

su starješinu toga manastira priznavali za crkvenoga poglavicu svi dalmatinski Srbi i da su na njegovu preporuku rukopolagali dotične za sveštenike za dalmatinsku crkvu i izdavali im propisane sinđelije."[524]

Vidjeli smo da je Milaš svojom maštom naselio sjevernu Dalmaciju, počevši u vrijeme bana Pavla Šubića i dalje nastavio naseljavanje Srbima. Ako se gdje nalazi spomen o Vlasima, te proglašuje Srbima i naseljava ih prema svome nahođenju. Ako je zaista pravoslavna crkva u to doba, u polovici XV. st. bila nazočna na ovim prostorima, morala je biti i organizirana kao zajednica na svoj način. O njoj se moralo znati u kojim je mjestima ta zajednica prisutna, jer svako mjesto ima svoj naziv ili ime. Samo Milaš, uza sve podvale, ne zna navesti ni jedno mjesto u kojem se ustalila srpska crkvena općina. Ako navede neko mjesto ili crkvu, njegovi navodi padaju u prah kao papirnate kule, kao crkva u Kuli Atlagića ili crkva u Miranjima 1497. godine. Tu Milaševu dokaznu moć može se primijeniti i na mitropolita Josifa, na jeromonaha Simeona i narod, koji ga je u Milaševoj mašti izabrao za igumana manastira Krke.

2. Turska osvajanja u Dalmaciji

"Prve turske provale u Dalmaciju bilježe se već one iste godine, kad Turci pokoriše Bosnu."[525]

Te tvrdnje, koje Milaš pripisuje drugim autorima, moramo reći da ne odgovaraju stvarnim događajima onoga vremena. Turci su se u Dalmaciju počeli zalijetati ne samo poslije pada Bosne (1463.) nego i mnogo ranije, već početkom XV. stoljeća.[526]

Početkom XV. st. (1415.) Turci su iz Bosne prodrli do

[524]MILAŠ, N. dj., 163.
[525]MILAŠ, N. dj., 164.
[526]TRALJIĆ, Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVIII. stoljeću, radovi JAZU, Zadar, 20/1973, 450-453.

Makarske i Omiša i Šibenske zagore, gdje su se brojni vojnici iz Šibenika "pridružili Turcima". Spominje se i njihov prodor do Zadra.[527] Takvih zalijetanja na to područje i do Zadra bilo je više do kraja XV. stoljeća. Dubrovčani javljaju 1426. o provali Turaka u Bosnu i Hrvatsku, gdje su uz bogat plijen "zasužnjili mnogo Hrvata i Vlaha". I 1432. Dubrovčani javljaju da je "turski Ishakbeg s 3.000 vojnika došao u zadarski kraj i nanio velike štete blagu i zapregama, a ljudi su se na vrijeme sklonili na sigurna mjesta".[528]

Opet Milaš piše: "Ljetopis naš spominje, kako su za pošljednjih deset godina mnoge naše crkve postradale i više sveštenika naših poginulo sa narodom, braneći crkve od Turaka".[529]

Lijepo sročene riječi, ali očituju same neistine i podvale. Koje su to "naše" (Milaševe) crkve postradale pri kraju XV. st. u sjevernoj Dalmaciji? Tada u tim područjima nije živio, tako reći, ni pravoslavni vrabac, a još manje nije bilo nikakva traga pravoslavnim žiteljima i njihovim crkvama. To će nam potvrditi i ova Milaševa rečenica: *"U ovo mirno doba, a upravo 1497. g., bila je sagrađena nova crkva u Miranjima u čast sv. Arhanđela Gavrila".*[530]

Prije nego odgovorimo na Milaševu podvalu o gradnji crkve u Miranjima, spominjemo da "na Mirah (Miranjima) ubiše Turci 1499. dum Vida".[531] Zar tragedija na Krbavskom polju 1493. ne govori o prilikama i vremenu pri kraju XV. stoljeća?

Crkva sv. Mihovila u Miranjima je važan kulturni spomenik iz hrvatske prošlosti. To je jednobrodna građevina, presvođena pojasnicama. Ima polukružnu apsidu i veliki zvonik (kulu) na

[527]TRALJIĆ, Nin pod udarom tursko-mletačkih ratova, Radovi JAZU, 16-17/1969, Za-dar, 530.
[528]TRALJIĆ, Nin pod udarom, 531; ISTI, Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine, Radovi JAZU, 18/1971, 344.
[529]MILAŠ N. dj., 164.
[530]MILAŠ, N. dj., 164.
[531]TRALJIĆ, Zadar i turska pozadina od XV. do potkraj XIX. stoljeća, radovi JAZU, 11-12/1965, 205, bilj.

zapadnom pročelju, koji je dozidan vjerojatno u XV. stoljeću. Na zazidanim bočnim vratima kule uklesana je 1497. godina. Tu je crkvu 1076. Črnić ustupio samostanu sv. Ivana u Biogradu s još nekim svojim zemljama. A potkraj 1078. u Nin je došao pred kralja Zvonimira Petar, opat biogradskog samostana sv. Ivana s nekoliko redovnika i požalio se na bribirskog župana Strezinju, koji je pokušavao oteti samostanski posjed Miranje, što ga je poklonio komornik Črnić.[532]

A o uklesanoj godini, 1497., Petricioli piše: "Po onome što se dade poznati predložio bih ovo čitanje: '1497 / a di 15 zuno / ista op(e)ra ... Io(h)annes Bi ...'". U prijevodu: "1497. na dan 15. lipnja (juna), ovo djelo (učini ili obnovi?) Ivan Bi ..." Natpis se odnosi na neku građevnu intervenciju 15. VI. 1497. Najvjerojatnije se s tim datumom može povezati kula na pročelju, koja je fortifikacijskog karaktera, jer krajem XV. st. postala je aktualna obrana od Turaka, koji su počeli prodirati u sjevernu Dalmaciju."[533]

Prednji navod o darovštini komornika Črnića biogradskom samostanu svog imanja s crkvom bio je objavljen 14 godina prije tiskanja Milaševe knjige. Milaš je imao mogućnost s njim upoznati se i prihvatiti ga. Ali kao što Milaš nije htio uzimati u obzir dokumente i provjerene povijesne događaje, koji se ne uklapaju u njegovu koncepciju o prostorima o kojima piše, zato ih je izbjegavao i nije o njima vodio računa kao da ne postoje. To isto čine i njegovi pristaše u naše vrijeme i izdavač pretiska njegove knjige P. D. Njima su omogućene na uvid brojne činjenice, povijesno dokazane, iz hrvatske nacionalne i crkvene prošlosti, koje su u dijametralnoj oprečnosti s Milaševim navodima i podvalama. Ali izdavač pretiska nije se ni jednom jedinom riječju potrudio ispričati svojim čitateljima ili poznavaocima hrvatske i crkvene povijesti barem u onim

[532]F. RAČKI, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium - Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia, I, Zagreb, 1887, 109-110.
[533]I. PETRICIOLI, Spomenici romaničke, 118.

Miranje: crkva sv. Mihovila s kulom

Godina 1497. na kuli uz crkvu sv. Mihovila

pitanjima o kojima postoje nepobitni dokazi i dokumenti, koje je Milaš krivotvorio i uvrstio u svoju knjigu. Izdavač pretiska tvrdi: "Pisana čitljivim stilom, knjiga 'Pravosl. Dalmacija', i pored naučne aparature, pristupačna je najširoj čitalačkoj publici, kao i stručnjacima ..."[534] Pitamo izdavača pretiska: Zar je to "naučna aparatura" ono što što je izneseno o crkvi u Miranjima i Kuli Atlagića, da druge ne spominjemo? Objavljeni dokumenti o crkvi u Miranjima i kameni natpis na crkvi u Kuli Atlagića za Milaša i njegove istomišljenike nisu dokumenti, jer ne odgovaraju nečijoj zamisli.

Gore izneseni povijesni podaci o prvom spomenu crkve sv. Mihovila u Miranjima u XI. st., izvedenim radovima na zvoniku - kuli krajem XV. st., teškim prilikama u to vrijeme zbog turskih nasrtaja na te krajeve i ubojstva više župnika 1499., dokazuju kako je Milaševo pisanje neutemeljeno i neprihvatljivo, a dobronamjernosti nema ni traga.

Uz crkvu u Miranjima nekoć je bila nekropola sa stećcima, dok se sada nalazi 10 nadgrobnih spomenika, koji bi se jedva mogli ubrojiti u stećke, od kojih je 10 ploča i 1 krstača.[535]

Godine 1636. u Miranjima živi oko 400 katolika.[536] Prvi put, za Kandijskog rata, spominju se grčkoistočni doseljenici kada se pop Petar Petrović, harambaša Grudarević i M. Dević nude providuru L. Foscolu da će s 20 obitelji uskočiti k Mlečićima. Traže za sebe doživotnu plaću od 4 dukata mjesečno, za ljude sposobne za oružje isto toliko za 5 godina, a za sve ostale po jednu mjeru baškota po glavi za dvije godine.[537]

U svezi s Miranjima još Milaš piše: "Crkva miranjska ostala je bila bez sveštenika. Vikar zadarskog latinskog kapitula, koji je upravljao zadarskom dijecezom ... protestirao je što se u latinskoj arhidijecezi dopušta pravoslavni obred, po kome se služilo

[534]MILAŠ, Pravoslavna Dalmacija, pretisak, 1989, 55.
[535]ŠEFIK BEŠLAGIĆ, Stećci i neki njima slični nadgrobnici u okolici Zadra, Radovi JAZU, 21/1974, 71-72.
[536]JAČOV, Spisi Kongregacije, 269.
[537]DESNICA, Istorija kotarskih uskoka, I, 11-12.

u crkvi miranjskoj. Ovaj protest kao da je uvažen bio od građanske vlasti, te je odnosnom kaluđeru, koji je poslan bio iz man. Krke, na pastirsku službu u Miranje, zabranjeno bilo obavljati tu službu. Obznanjen je bio o ovome mitropolit Roman, te u jednom pismu svom od septembra 1508. g. upravljenom u man. Krku on preporučuje igumanu da sve staranje svoje uloži u korist pravoslavnih Miranjčana i da ih čuva, da ih ne bi Latini okrenuli u svoju vjeru. Uslijed ovoga ili pisma, ili uslijed ličnog nastojanja samog krčkog igumana, u Miranjima se malo poslije našao na službi pravoslavni sveštenik, te i narod sačuvan od prevjere. Drugi se opet put spominje mitropolit Roman 1514. g., kad je rukopoložio nekoliko mladih Dalmatinaca za sveštenike, između kojih dvojica određena bila za pomoćnike starome svešteniku u Kuli, a dvojica su poslana bila u kninsku krajinu."[538]

Kako je Milaš bio sposoban i podoban izmisliti gradnju crkava u Kuli Atlagića i Miranjima, tako je izmislio da je 1508. poslan bio neki kaluđer iz Krke u Miranje. Poznato je da tek iza 1522. i 1527. kad je pao u turske ruke veći dio sjeverne Dalmacije, s njima na ove strane dolaze prvi put pripadnici istočnog obreda, koji se u malom broju zadržavaju na tim područjima, jer su kao martolozi išli s Turcima osvajati Liku, iz koje su se počeli spuštati u sjevernu Dalmaciju u doba Kandijskog, a pogotova za Morejskog rata. Govoriti o pravoslavnima u sjevernoj Dalmaciji u prvim desetljećima XV. st. spada među prvorazredne podvale i izmišljanja koja pristaju samo Milašu.

"God. 1466. Turci su u okolici Zadra i Šibenika pljačkali, rušili i palili. To su učinili 1468. godine. Tada su oni prodrli sve do Senja i valjda na povratku svratili do Zadra i vjerojatno do Nina. Tu su opustošili ognjem i mačem sve do čega su došli i odveli su nebrojeno plijena u ljudima i blagu."[539] Turske čete su 1470. dva puta provalile u zadarski kraj. To se ponovilo 1473. i 1475. kad su se zadržavali na tom području

[538]MILAŠ, N. dj., 166.
[539]TRALJIĆ, Nin pod udarom, 531.

i do 15 dana.[540]

Napadi na zadarsko područje pojačavaju se dolaskom u Bosnu sandžak-bega Skendera 1477., koji je tu čast vršio tri puta do 1505. godine. On je 1478. u dva navrata pustošio zadarsku okolicu. U tom kraju bio je 10. XI. 1481. i odveo u ropstvo 5.000 osoba. To je potaknulo 42 župnika zadarsko-ninske biskupije da 1482. pošalju u Mletke svoja dva župnika da im isposluju oslobođenje od desetine zbog "stalnih zalijetanja" Turaka.[541]

U ožujku 1499. ljudi bosanskog Skender-paše prodrli su u zadarski kraj, a on je iza toga došao s 2.000 konjanika i plijenio 10 dana. Kao ratni plijen, odveo je 7.000 ljudi i 50.000 glava stoke. U to vrijeme, u jednom mjestu progonjeni ljudi su bježali, skakali u more da bi se plivanjem domogli otoka, pa se je tom prilikom utopilo 100 ljudi u moru, a 500 su odveli u ropstvo. Možda se taj slučaj zbio u biogradskom primorju. Žrtva toga napad bilo je šest župnika, koje su osvajači pobili.[542]

"Ali mir ovaj u Dalmaciji kratko je trajao. Godine 1498. počinju opet turske provale u Dalmaciju. Silnom vojskom udariše Turci ... Republika je morala u početku sama da se bije s Turcima, i tek poslije pridružila joj se i Mađarska na obranu Dalmacije ..."[543]

U okršajima s turskim četama 1499. junački se borio i odbio hrvatski ban Ivaniš Korvin. Ivaniš je pobijedio turske čete što su bile prodrle do Knina u prvom udaru, a u drugom je pobijedio i one turske čete koje su se oborile na šibenski teritorij i oteo im plijen i zarobljene sužnje.[544] Hrvatskoga bana i hrvatsku vojsku ne želi Milaš spomenuti već ih krsti Mađarima.

[540]TRALJIĆ, N. dj., 532: TRALJIĆ, Vrana i njezini, 348.
[541]TRALJIĆ, Nin pod udarm. 534; TRALJIĆ, Vrana i njezini, 349; AMOS RUBE FILIPI, Biogradsko-vransko primorje u doba tursko-mletačkih ratova, radovi JAZU, 19/1972, Zadar, 406.
[542]FILIPI, Biogradsko-vransko, 406.
[543]MILAŠ, N. dj., 164-165.

"Hrvatski dalmatinski narod naprotiv, ne mogući, kao što kaže fratar Fabianić, da gleda plačevne prizore, što su ih Turci izvodili, napusti zemlju."[545]

Ali, kod Fabianića nema spomena o onome što mu imputira Milaš. Fabianić na navedenoj stranici govori o rasprostranjenosti franjevaca. Tako Milaš "naučno" koristi navađanje nekog autora, podmećući mu ono što ni u snu nije mogao zamisliti.[546]

Zatim Milaš piše: "Da je i pravoslavnoj crkvi u dalmatinskom kontinentu mučno moralo biti za trajanja pomenutoga rata, samo se po sebi razumije, premda i nemamo izričitih podataka o tome u našem ljetopisu."[547]

Tko bi mogao povjerovati da Milašev ljetopis ne raspolaže s podacima koji su potrebni njegovoj mašti? Ili se tako izrazio da se izmijeni stilski način izražavanja. Milaševoj pravoslavnoj crkvi u ono doba nije moglo biti mučno, jer nije uopće postojala kao zajednica na ovim prostorima.

3. Kninski sandžakat

"Pravni onaj teritorijalni posjed, što je utvrđen bio mirom 1503. godine, trajao je ne samo do prinuđene abdikacije sultana Bajazita, nego i vlade Selima, kojega je naslijedio 1519. g. znameniti ***Sulejman.*** *S ovim novim carem mletačka republika je odmah obnovila utvrđeni prije mir, koji se ona poslije starala i da uzdrži dok je god mogla. Ali nijesu taj mir sa Turskom htjeli da čuvaju i Mađari, koji su bili gospodari dalmatinskog kontinenta, te je morala Dalmacija da mnogo od toga postrada."*[548]

Iz prednjega Milaševa objašnjenja ugarsko-hrvatskih odnosa s Turcima dobiva se utisak da su Turci bili nevini i bezazleni,

[544]KLAIĆ, N. dj., IV, 255.
[545]MILAŠ, N. dj., 165.
[546]FABIANIĆ, Storia, I, 144.
[547]MILAŠ, N. dj., 165.
[548]MILAŠ, N. dj., 166.

a hrvatsko-ugarska strana je samo njih izazivala i silila na rat. Za Milaša, kao i do sada, ne postoji Hrvatsko Kraljevstvo nego samo Mađari.

Primirje učinjeno između kralja Vladislava i turskog Bajazita za sedam godina, obnovljeno je bilo 6. srpnja 1510. No uza sve to Hrvatskom Kraljevstvu je prijetila stalna opasnost, jer na granicama Hrvatske pravoga mira nikad nije bilo. Tako je 1511. 2.000 Turaka pljačkalo oko Ribnika, Metlike, Ozlja i Dubovca. Nakon toga su Turci sa svojim četama provalili do mora sve do Skradina, a 1513. su harali po Cetinskoj krajini kad su zauzeli Čačvinu, Nutjak i Vir kod Imotskoga. Poslije toga su zametnuli bitku s banom Petrom Berislavićem koji ih je porazio 16. kolovoza 1513. kod Dubice, te u još jednoj bici kod Knina 1514. U rujnu iste godine provalilo je 4.000 Turaka u oblasti krbavskog kneza Ivana Karlovića, zatim u sjevernu Dalmaciju odakle su sa sobom odveli bogat plijen i do 3.000 ljudi. Na kraju iste godine dolazili su još dva puta u južnu Hrvatsku i Dalmaciju kad su bili zauzeti Korlat i Karin, ali im se Perušić opirao i obranio. Zatim slijedi poraz bana Petra Berislavića 1515. kod Novigrada. A u veljači 1515. Turci su bili pokušali osvojiti Jajce, ali ipak nisu uspjeli.[549]

Još za živa Vladislava turski sultan Selim nudio je mir ili produženje primirja. Vladislav nije znao što učiniti u tom slučaju, već je tražio savjeta kod pape Leona X. i njemačkoga cara Maksimilijana. Nagla smrt prekinula je Vladislavovo vladanje, kojega je naslijedio maloljetni sin Ludovik I. Na njegov dvor su često dolazili poslanici sultana Selima, nudeći neprestano mir i trajno primirje, jer je bio zabavljen osvajanjem Egipta, a u isto doba bosanski sandžaci su se svakog časa zalijetali u hrvatske krajeve, misleći na taj način prisiliti kralja na prijedloge sultanove.

Papa Leon predlagao je i kušao ujediniti kršćanske zapadne vladare na rat protiv Turaka, ali je taj pokušaj ostao

[549]KLAIĆ, N. dj., IV, 293-310.

bez uspjeha. U međuvremenu je ugarski poslanik kod Selima uspio zaključiti primirje s Turcima na tri godine. Papa je radio na izmirenju njemačkoga cara Maksimilijana s francuskim kraljem Franjom I. i Mletačkom Republikom, da bi sve zapadnoeuropske vlasti sjedinio u veliku ligu za sveti rat protiv Turaka.[550]

I Mletačka Republika oglušila se je vapajima za pomoć susjednim mjestima mletačkih gradova na primorju. Kako izjavljuje poslanik bana Berislavića, Hrvati su za svoje nevolje "najviše okrivljivali kralja Ludovika i njegove Ugre". Još od početka 1520. brojne su se turske čete svaki čas zalijetale na različitim točkama u hrvatske zemlje, te su i Mlečani bili postali ozbiljno zabrinuti za svoje gradove u Dalmaciji, a kralj Ludovik posve zanemario gradove Knin, Skradin i Klis.[551]

Ban Berislavić nije imao dovoljno ni novaca ni vojske da brani granice od Dubrovnika do Une i Vrbasa, i opet od ušća Une u Savu do Beograda. Dok je na jednoj strani stajao na straži, turske su čete haračile na drugim stranama. Malo zatim haraju Turci (1520.) po Hrvatskoj od Krbave i Une na zapad sve do Senja. Ban je Berislavić požurio braniti svoju zemlju, ali za jednog okršaja s Turcima u gori Gvozdu, između Korenice i Bihaća, bude 20. svibnja 1520. zaskočen od Turaka i nakon žestokoga otpora pogubljen. A hrvatski narod je poslije smrti bana Berislavića ostao bez branitelja i vođe.[552]

U rujnu 1520. postao je sultanom Selimov sin Sulejman II. (1520.-1566.), koji je poslao u Ugarsku svoga poslanika da pregovara o produljenju primirja. Obijesni i pohlepni ugarski vijećnici sklonili su kralja Ludovika da je prezreo sultanovu ponudu, iako nije imao nikakvih sredstava za rat, a još se manje mogao nadati nekoj pomoći od stranih vlasti. Po nekima, kralj je čak sultanova poslanika i pogubio, jer ga nije smatrao poslanikom nego uhodom.

Takvo ponašanje sa sultanovim čaušem Behramom na kra-

[550]KLAIĆ, N. dj., IV, 322-332.
[551]KLAIĆ, N. dj., IV, 337-343.
[552]KLAIĆ, N. dj., IV, 344-345.

ljevskom dvoru ogorčilo je sultana Sulejmana, te je odlučio povesti veliku vojsku na Ugarsku i osvetiti uvredu. Tada su i bosanski Turci zaskočili Jajce, kojemu je banom bio hrvatski plemić Keglević, koji je navalu Turaka osujetio i svojom lukavošću Turke tom prilikom pobijedio. Sulejman je spremio vojsku i krenuo s njom prema Beogradu, koji mu se predao 29. VIII. 1521., dok je prije toga Turcima pao u ruke Šabac, a branitelje Beograda sultan je dao pogubiti, iako im je prije dao obećanje da će ih pustiti slobodne da idu kamo hoće.

God. 1521. Ludovik je proglašen punoljetnim, a u međuvremenu je Sulejman osvajao i zadobio posljednje uporište ivanovaca, otok Rod, gdje je izgubio 100.000 ljudi.[553]

Zatim Milaš nastavlja nabrajati sva mjesta koja su došla pod osmanlijsku vlast u Dalmaciji, te kaže: "Ostajala je još kliška župa sa gradom Klisom, kojim je zapovijedao knez Petar Kružić u ime mađarskog kralja. Mogao se tada Klis da sačuva i obrani od strašne turske ubojne snage, samo blagodareći ličnom junaštvu kneza i srpskih uskoka, koje je on sebi prizvao da pod znamenjem krsta vojuju na Turke."[554]

U navedenom odlomku Milaš nam nudi novu podvalu kako su Srbi s Petrom Kružićem branili Klis od Turaka. Treba znati da uskok ne znači isto što i Srbin. Jer od pada Bosne znatan dio Hrvata katolika je pobjegao na zapad u hrvatske slobodne krajeve. Među njima je bilo i etničkih Vlaha katoličke vjere. Veći val bježanja iz Bosne i Hercegovine je nastao 1516. kad su Turci počeli službeno progoniti katolike. Ti prebjezi su se zvali "uskoci", jer su "uskočili" iz turskih krajeva u slobodne hrvatske zemlje. Jedan dio uskoka stupio je u službu Petra Kružića i nastanili su se u Klisu i okolici. Kad je Klis pao, preselili su se u Senj.[555]

Tako Milaš prikazuje hrvatsku prošlost. Ako se dogodilo nešto vrijedno i pohvalno, to nije moglo biti bez Srba, odnosno to su Srbi izveli. Ako je nešto negativno ili loše, za to snose odgovornost Hrvati. U narednim recima *Milaš piše: "Ovaj ljetopisni podatak, da je narod rimokatoličke vjere u dalmatinskom kontinentu, a to je hrvatski narod, napustio svoja mjesta pred Turcima i razbjegao se, potvrđuju i svi pisci, koji su o Dalmaciji pisali i pišu ... i kazuju da se* ***sav hrvatski narod*** *tada iselio iz onih predjela, koje Turci zauzeše. Ponovilo se sada u velikome ono, što smo u malom vidjeli krajem minulog vijeka. Pobjegoše tada ispred Turčina svi dalmatinski Hrvati zajedno sa svojim sveštenstvom, i predoše neki u utvrđene primorske gradove mletačke, a veći dio na pitome dalmatinske ostrve, gdje se i nastaniše i gdje i danas sastavljaju isključivo naseljenje tih ostrva; a mnogi u galijama predoše u Italiju, sklonivši se većinom nelle terre degli Abbruzzi ... Knin i kninska krajina bila je proglašena tada od rimske kurije za zemlju in partibus infidelium, jer ni jedne više crkve latinske tamo nije bilo, ni rimokatoličkog naroda. Fratri današnjeg man. Visovca na Krci prebjegoše u neki manastir između Senja i Rijeke; oni što su bili negdje okolo Bribira predoše u Šibenik, a isto učiniše i ostali fratri iz drugih manastira dalmatinskog kontinenta. Jednom rječju, sve što je bilo rimokatoličkoga u onim zemljama, koje sada zauzeše Turci, sve se to razbjeglo, i ostade pusta od starosjedilaca Hrvata sva kontinentalna Dalmacija, nekadašnja kolijevka i srce hrvatske države."*[556]

Prema navedenim Milaševim podvalama u dalmatinskom kontinentalnom dijelu Dalmacije dolaskom Turaka hrvatsko je ime i hrvatski nacionalni entitet nestao s tih prostora. Istina je da su turske navale i prodori u te krajeve mnoga mjesta opustošili, mnoge stanovnike otjerali s njihovih ognjišta, te mnoge odveli u ropstvo u Bosnu, ali je isto tako činjenica da se je narod hrvatski u pojedinim mjestima neustrašivo i grčevito borio protiv osmanlijskih zavojevača, osobito u onim mjestima gdje su bile podignute utvrde za obranu i sklanjanje u vrijeme ratne opasnosti, a takvih utvrda je bilo veoma mnogo u spomenutom dijelu Dalmacije. Da su Hrvati tako napuštali svoja kućna

[553]KLAIĆ, N. dj., IV, 350-358.
[554]MILAŠ, N. dj., 167.
[555]MANDIĆ, Hrvati, 161.
[556]MILAŠ. N. dj., 167-168.

ognjišta, kako im Milaš podvaljuje, ne bi se Turčin imao s kim boriti. Međutim, od prvih osmanlijskih zalijetanja do zadarskog područja i Ciparskog rata (1570.), kad se je neprijatelj najviše proširio prema sjeveru, proteklo je punih 150 godina, što je znak junačkog otpora i žilavosti hrvatskog elementa, koji je hrabro i junački branio svaki pedalj svoje grude. I uza sve te tako duge, brojne i teške borbe nije sav hrvatski živalj s tih prostora iselio, kako bi mu htio Milaš podmetnuti. Na tim područjima ostalo je još dosta Hrvata, koji su i kasnije davali otpor osvajaču, kao što je bila pobuna Bunjevaca protiv Mimibegovića, naseljenje mnogih današnjih ličkih mjesta i Bačke.[557] I poslije toga ih je ostao dobar broj na rođenoj grudi do Kandijskog rata u Žegaru, Mokrom Polju, Plavnu, Pađenima, Žagroviću, Butišnici, Kistanjama, Parčiću, Popoviću, Miranjima, Rupama, Erveniku i drugim mjestima.[558]

Za Knin i Kninsku krajinu Milaš se poziva na Farlatija. Ali treba pogledati što Farlati piše na stranici na koju se Milaš poziva. Farlati piše da je za vrijeme turske uprave pastoralna skrb za kršćane Knina i kninskog kraja bila povjerena franjevcima, koji su duhovno poučavali i posluživali kršćane što su ostali pod turskom vlašću.[559] Iz toga je očito da nije istinita Milaševa tvrdnja da u Kninu i oko Knina u doba Osmanlija nije bilo katolika ni katoličkog življa, o čemu će još biti govora.

Pošto Milaš nije mogao zanijekati opstojnost visovačkog samostana i njegovih fratara u doba Osmanlija, podvaljuje im da su se sklonili negdje između Senja i Rijeke, a za fratre, koji su živjeli u poznatom samostanu na Bribiru, kaže da su živjeli negdje okolo Bribira. Zašto nije spomenuto to mjesto oko Bribira, već se tako ironično razmeće svojim znanjem, ili bolje reći mržnjom.

[557]Usp. STJEPAN PAVIČIĆ, Seobe i naselja u Lici, Zbornik, 41. JAZU, Zagreb, 1962; ANTE SEKULIĆ, Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici, Kačić, X/1978; XXXVIII/1977, br. 10747 (23. srpnja 1977.), s. 13.
[558]JAČOV, Spisi Kongrgacije, 268-271.
[559]FARLATI, N. dj., IV, 297.

Osim toga možemo navesti da i u naše dane na tim prostorima, koje je Milaš s dolaskom Turaka potpuno "očistio" od Hrvata, ima u nekim mjestima prezimena, koja se spominju u dokumentima srednjega vijeka, da ipak Hrvati nisu bili tako plašljivi, kako bi ih htio prikazati, već se i danas nalaze na svojim srednjovjekovnim ognjištima (Toljan u Piramatovcima!).[560] Naredne Milaševe tvrdnje ili postavke pojasnit će nam nakanu njegovih navedenih tvrdnji.

4. Nove srpske crkv. opštine

"Ostavljene od Hrvata zemlje u Dalmaciji od Zrmanje do Cetine naselio je sada mahom ***srpski narod*** *iz Bosne i Hercegovine, a i iz Stare Srbije. Ovo je bila najveća seoba Srba u Dalmaciju. O njoj govore svi pisci, koji se baviše potanje prošlošću Dalmacije."*[561]

I u netom navedenim rečenicama vidi se Milaševa težnja da svaku stvar iz prošlosti protumači na obratan način od poznatih povijesnih dokumenata i činjenica. Padom Knina (1522.) filurdžijski Vlasi, pravoslavni, bili su naseljeni oko Nutjaka i Vrlike. Vlasi nisu Srbi! God. 1551. Turci su doveli iz unutrašnjosti europske Turske više Morlaka i Vlaha i naselili ih oko gornjeg Unca i na Kosovu polju kod Knina. "S tim naseljem dolazi u 'Tursku Hrvatsku' hercegovačko-dukljanski ijekavski govor hrvatskog jezika, koji će s vremenom primiti i Vlasi romanskog jezika, koji su došli u nove krajeve iz smederevskog sandžakata."

"U bosankom sandžakatu je 1540. bilo 9.879. vlaških kuća, što znači oko 70.000 duša. Od njih je oko petina bilo Vlaha katolika ili starosjedilaca Hrvata, koji su stupili u tursku vojničku službu da dobiju povlastice vlaškog zakona. Drugi su bili novodoseljeni pravoslavni Vlasi neslavenskog podrijetla."[562] S

[560]BAČIĆ, Visovački franjevci, 165.
[561]MILAŠ, N. dj., 168.
[562]MANDIĆ, N. dj., 201-202.

tim mišljenjem se podudara sljedeće zapažanje: "Stanovništvo navedenog područja ('Čifluk Kožulova') je zvanično imalo status raje. Naime, u oba deftera, i u onom iz 1574. i u onom iz 1604. postoji ovakva zabilješka: Raja koja stanuje u okviru spomenutog vakufa plaća filurijsku pristojbu državnoj blagajni, a sve šerijatske obaveze i uobičajene daće plaćaju spomenutom vakufu. Već po tome što plaćaju filurijsku pristojbu vidi se da je to stanovništvo doseljeno pastirsko (vlaško) stanovništvo koje su Turci doselili iz drugih krajeva".[563]

"Ljetopis naš kazuje, da se ta seoba dogodila u razmaku vremena od 1523. do 1527. godine, i da je tada prešlo u Dalmaciju više hiljada srpskih porodica sa mnogim sveštenicima ... koje zauzeše svu kninsku krajinu, Bukovicu i Kotare, a što je sve tada ostalo bilo gotovo pusto ... Svjedoči o ovome i Vinjalić, govoreći da je 'bilo 1527. godine, kad su ***prvi put*** *Vlasi ... pravoslavne vjere, nastanili se u Dalmaciji ..."*[564]

Na netom navedene Milaševe citate već smo skoro u prednjem dijelu odgovorili. Radi se o doseljenju ne čistih Srba nego Vlaha, koje Milaš odmah preobraća u Srbe. Poziva se na Vinjalića, a Vinjalić kao i drugi pisci govore da se radi o doseljenju Vlaha pravoslavne vjere. Milaš ga citira, ali njegov stav ne prihvaća.

"Podignute su bile tada mnoge nove crkve pravoslavne. U ljetopisu se našem spominje da su od 1524. do 1537. godine otvorene bile crkve u Biljanima, Ostrovici, Karinu, Đevrskama, Kistanjima, Biovičinu selu, Radučiću, Mokrom polju i Žagroviću ... Većina napuštenih od Hrvata latinskih crkava zauzeše sada pravoslavni Srbi i pretvoriše ih u crkve pravoslavne ..."[565]

U navedenom odlomku Milaš tvrdi da su bile "podignute mnoge nove crkve pravoslavne, da su otvorene bile crkve u

[563]FEHIM DŽ. SPAHO, Arhivska građa na turskom jeziku za područje sjeverne Dalmacije s posebnim osvrtom na benkovački kraj, BKKV, Zbornik, I, Benkovac, 1987, 141.
[564]MILAŠ, N. dj., 168-169.
[565]MILAŠ, N. dj., 169.

..." da "većina napuštenih od Hrvata latinskih crkava zauzeše sada pravoslavni Srbi i pretvoriše ih u crkve pravoslavne ..." Da je Milašu bilo do istine, on bi taksativno naveo koje su katoličke napuštene crkve pravoslavni zauzeli i posvojili, koje su nove podigli i što zapravo znači "otvorene crkve"? Jesu li te crkve dotada bile katoličke, pa su ih pravoslavni preuzeli i pretvorili u svoje? Njegov izraz "otvorene" shvaćamo kao nanovo podignute ili izgrađene.

Prijeđimo na pojedine crkve što smo ih citirali.

Biljane. Selo Biljane su pokrile srednjovjekovno naselje Draginić i baštinile crkvu sv. Jurja iz Draginića kao svoju. God. 1324. nalaze se neke zemlje pod tom crkvom. Od te crkve danas je sačuvana samo lađa, a apsida je srušena i zdanje produženo prema istoku, vjerojatno u XVIII. stoljeću. Cesta Via magna prolazila je kroz Biljane, dok su Grabovčane i Buković ostajali jugozapadno od nje.[566]

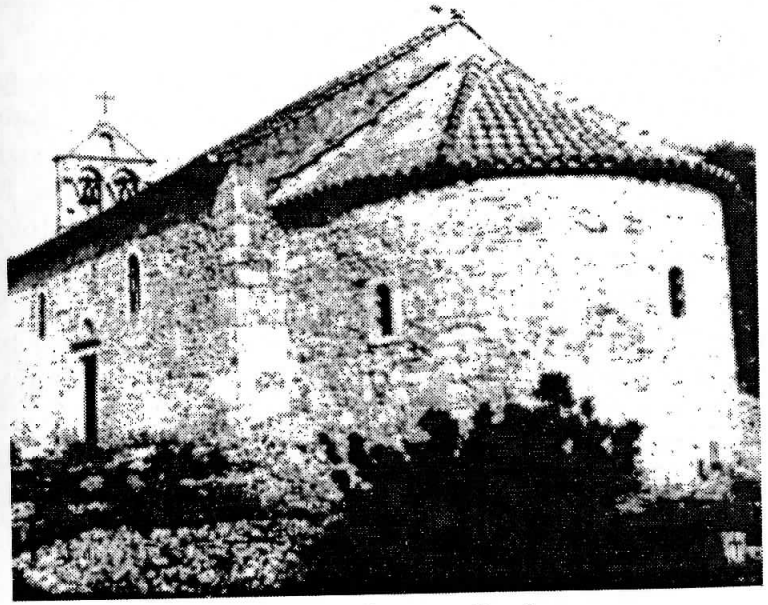

Biljane: crkva sv. Đorđa

[566]N. JAKŠIĆ, Topografija pravca via magna cesta vocata tendens per Lucam, SHP, III, 14/1984, 336-337.

Ninski biskup je 30. IV. 1710. pohodio Sv. Jurja, koji je nekoć bio jedna od župnih crkava ninske biskupije, a sada su je zauzeli i njom upravljaju grčki svećenici. U mjestu je 400 osoba. Opisujući crkvu, biskup je zabilježio da je oltarna menza četvrtasta i kamena s relikvijama svetaca, a na menzi su tri komada platna i voštana tkanina ... Iza crkvenih vrata s lijeve strane se nalazi krstionica izgrađena po katoličkom običaju, koja i sada služi za krštenje djece.[567] U Biljanima 1636. živi oko 180 katolika.[568]

U slučaju crkve u Biljanima Milaš je izmislio gradnju neke crkve istočnog obreda u početku XVI. st., a 1710. još su u toj crkvi oltar, platna na oltaru, sv. moći i krstionica prema katoličkom obredu i običaju, što potvrđuje da su je tek nedavno preuzeli grčko-istočnjaci. Župnici su Biljana 1638. fra Pavao Ivanković, 1674. fra Šimun Brajnović, 1682. fra Jure Gredelj i 1690. don Jure Striguljica. To znači da su grčkoistočnjaci naselili Biljane pri kraju Morejskog rata, i na prijelazu iz XVII. u XVIII. st. zauzeli katoličku crkvu sv. Jurja.[569]

Ostrovica. Ističemo da su preci današnjih žitelja grčko-istočne vjere Ostrovicu naselili krajem XVII. stoljeća.[570] Katolički su biskupi prema odluci mletačkih vlasti od 1686. vizitirali crkve istočnog obreda na svom području. Tako Nikola Bijanković, apostolski vikar skradinske biskupije, izvješćuje 1692. da je jedina pravoslavna crkva u biskupiji (kojoj pripada Ostrovica) manastirska crkva sv. Aranđela na rijeci Krki.[571] Skradinski biskup Ivanišević (1717.-1720.) piše da u njegovoj biskupiji pripadnici pravoslavne vjere posjeduju samo dvije crkve.[572] Istom 1734. skradinski biskup Vicencije Bragadin (1733.-1753.) prvi put posjećuje nedavno izgrađenu pravoslavnu crkvu sv. Luke u Ostrovici.[573] Iz navedenoga je očito kako Milaševa

[567]ANBZ, K-III.
[568]JAČOV, Spisi, 269.
[569]BAČIĆ, Franjevci u zadarskoj, 64-68.
[570]DESNICA, Istorija kotarskih, II, 125-126.
[571]KOVAČIĆ, S., Crkva na skradinsko-kninskom području u XVIII. st. prema izvještajima skradinskih biskupa Sv. Stolici, Croatica Chr. Periodica, I/1977, 1, 29-30.
[572]ASB, sv. 2, 300.
[573]ASB, sv. 11, 62.

podvala o nekakvoj crkvi istočnog obreda, koja bi bila izgrađena početkom XVI. st. u Ostrovici, s više razloga spada u besmislice prvog reda.

Karin. Stavljati 1524. godinu kao potencijalnu mogućnost početka gradnje neke crkve istočnog obreda u Karinu, potvrda je nepoznavanja prilika onoga vremena. Osmanlije su tek 1527. zauzele Karin, pa prema tome osmanlijski martolozi istočnog obreda nisu mogli doći u Karin prije 1527. godine, ako su u Karin uopće u to vrijeme došli. Tvrdnju je trebalo povijesnim argumentima dokazati. Prema našim saznanjima živalj istočnog obreda prvi put se našao u Karinu 1683./84., gdje ih je iz Modrina Sela nastanio Jovan Sinobad. U Karinu je 1670. bila osnovana katolička župa za katolike grada i sela Karina, što dokazuje da Karin za sve vrijeme osmanlijske uprave nije ostao bez katolika do 1683. kad ih je nestalo iz Karina.[574]

Današnja crkva istočnog obreda u Karinu ima oblu apsidu, ali apsida nema elemenata da bismo je mogli uvrstiti u doba gotike. Zvonik na pročelju crkve ima natpis, koji kaže da je zvonik podignut 1836. godine.

Pred dvadesetak godina piscu ovih redaka jedan mještanin iz Karina postavio je pitanje, odnosno izrazio je ovu misao: "Na našoj crkvi je do nedavno pisalo da je izgrađena oko 1720. (ili 1722.), a u novije vrijeme je napisano da je podignuta 1537. godine."

U groblju oko crkve vidi se nekoliko križeva, koji svojom jednostavnošću i starinom podsjećaju da su stariji od crkvene građevine. Na prvi mah je teško odrediti starost tog lokaliteta.

Iako su u Donjem Karinu sačuvani ostaci romaničke crkve sv. Marka, skloni smo povjerovati da je u starom gradu Karinu postojala barem jedna katolička crkva i da ostali dio prostranog Karina nije bio upućen na samu crkvu sv. Marka. Položaj

[574]Usp. BAČIĆ, Franjevački samostan Karin, 1995, 12-14. - 28. svibnja 1997. dobrotom Miljenka Domjana, ravnatelja Zavoda za zaštitu kulturne i spomeničke baštine u Zadru obavljen je pohod crkvama u Karinu, Dobropoljcima, Brgudu i Biovičinu Selu.

crkve, o kojoj je govor, navodi nas na pomisao da je prije izgradnje sadašnje crkve, na tom lokalitetu bio neki sakralni objekt.

Zasada se može utvrditi kao sigurno da ono što je Milaš napisao za spomenutu crkvu, nije prihvatljivo.

Biovičino Selo. Crkva u Biovičinu Selu ima zvonik, koji je jedan od najvećih zvonika u sjevernoj Dalmaciji. Zvonik je na pročelju crkve, a svojom istočnom stranom leži na zidu pročelja crkve, dok se zapadnom stranom opire na dva četvrtasta pilona, izgrađena od velikih kamenih blokova. Na zapadnoj strani zvonika postavljena je ploča s natpisom da je zvonik izgrađen 1881. godine.

O toj crkvi i njezinu zvoniku ninski biskup je 1697. zapisao: "Pergendo ad hanc villam (Harvenich), in via visitavit Ecclesiam s. Petri satis latam et antiquam, quae habet valde altum campanile, et pulchrum. Sita est in loco dicto Modrina villa - Putujući k ovom selu (Erveniku), na putu je pohodio crkvu sv. Petra, dosta široku i staru, koja ima veoma lijep i visok zvonik. Nalazi se u mjestu zvanom Modrino Selo".[575] Navodimo još jedan podatak o Modrinu Selu. U njemu je 1693. nastao spor između 15 obitelji, doseljenih prije tri godine i serdara Jovana Sinobada oko jedne ruševne kuće. Providur Danijel Dolfin je zgradu dosudio doseljenicima. Kuća je bila vlasništvo nekog Turčina Modre u blizini crkve. Taj Modre je bio u rodbinskim vezama s Jovanom Sinobadom.[576]

Iz prednjih navoda doznajemo da se je današnja crkva i zgrada u njezinoj blizini nalazila u XVII. st. u Modrinu Selu, koje je kasnije podijeljeno na Biovičino i Modrino Selo, a crkva i kuće Turčina Modre pripale su Biovičinu Selu.

Iz toga se dadu izvesti neki zaključci. Naime, stari srednjovjekovni zvonik uz crkvu sv. Petra bio je dotrajao, te je mjesto dotrajalog zvonika podignut u XIX. st. novi, vjerojatno iste veličine.

[575]ANBZ, K-V, 581.
[576]ZLATOVIĆ, Gradivo, I, 139, ASLŠ; BAČIĆ, Franjevci u zadarskoj ..., 114.

Crkva na istočnoj strani ima četvrtastu apsidu, koja je u unutrašnjoj strani prelomljena gotičkim stilom. Velika lađa ni vanjskim ni nutarnjim izgledom nema gotičkih oznaka. Ninski biskup je zapisao da je crkva dosta široka, što je u ono doba bilo upadljivo, jer nije bila dovoljno duga. Zato bi se smjelo pretpostaviti da je crkva prilikom obnove zvonika u XIX. st. produžena, gotički prozori na lađi zamjenjeni običnim četvrtastim. U lađi su dva obična prozora. Oko crkve, u groblju i okolnim zidovima opaža se velik broj nadgrobnih spomenika - stećaka. Gotička crkva nije prva crkvena građevina u tom mjestu, na tom lokalitetu. Izgrađena je na položaju gdje je nekoć bila starija crkva. Na takav zaključak nas navodi pronalazak pleternog ornamenta nedaleko crkve, što ćemo odmah pojasniti.

Pisac ovih redaka posjetio je spomenutu crkvu 22. rujna 1996. i zapazio kuće i dvorište Turčina Modre, ali nije imao vremena da ih obiđe i pregleda. Ostavio je to za drugu priliku. O Modri i Modrinu Selu i onim što je s njim povezano imao je određeno predznanje. Iz Modrina Sela naseljen je Karin 1683/84, o čemu je već nešto rečeno kad je bio govor o Karinu i crkvi u Karinu. Držimo da riječ Modre nije turska ni arapska riječ nego hrvatska. Zato stvaramo predodžbu da je neki bogati Modre, vlasnik mjesta, dolaskom Osmanlija u XVI. st. prihvatio islamsku vjeru, a njegovi se potomci zadržali u istom selu do kraja XVII. st., dok je posljednji Modre bio u rodbinskim vezama s navedenim J. Sinobadom. Još se nameće jedna pretpostavka da su preci obitelji Modre sudjelovali kod izgradnje gotičke crkve i visokoga zvonika, čime su možda htjeli istaknuti svoju velikašku moć i ugled.

Zbog navedenoga smo zamolili gosp. M. Domjana da pregleda detaljnije napuštene kuće i dvorište, vlasništvo obitelji Modre. I dok je gosp. Domjan pregledao i obilazio unutrašnjost zapadne katnice, zapeo mu je za oko poveći obrađeni kamen. Kad ga je podigao i okrenuo na drugu stranu, na njoj je otkrio starohrvatski pleter. Taj ulomak s pleterom bio je u svoje doba ugrađen u sjeverni zid, te je usljed obrušavanja

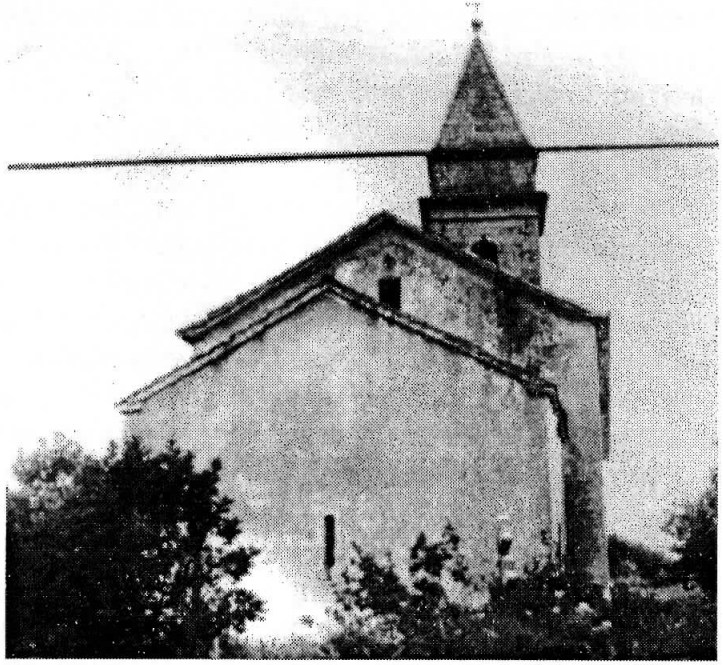

Biovičino Selo: crkva sv. Petra i Pavla

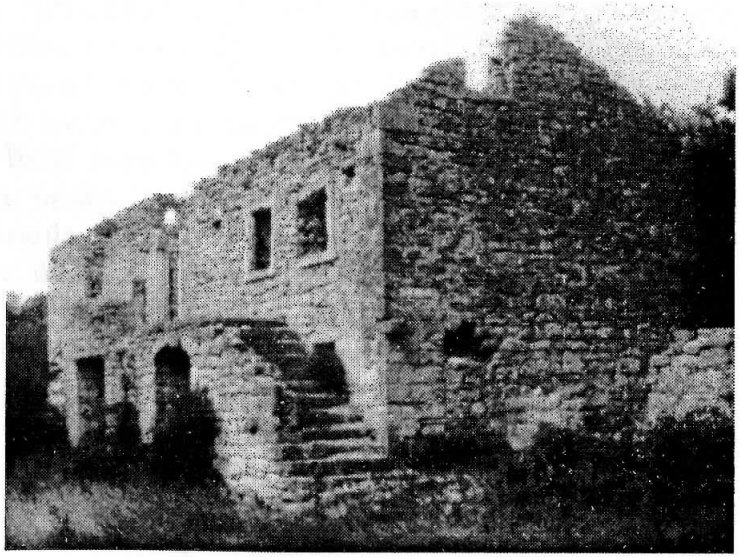

Dvori obitelji Modre s južne strane

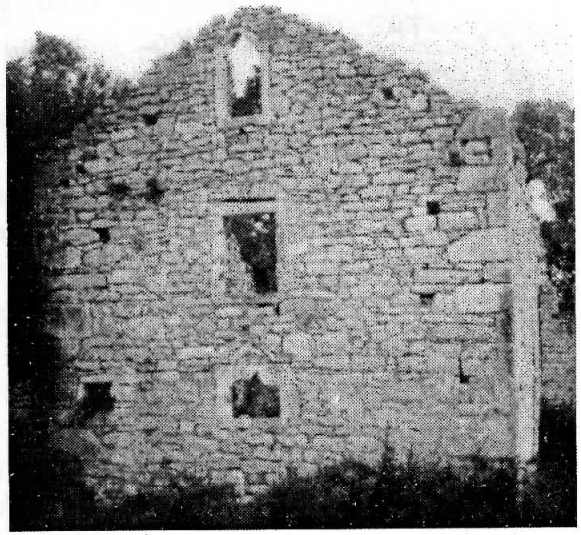

Dvori obitelji Modre sa zapadne strane

Ulomak oltarne pregrade iz IX. stoljeća

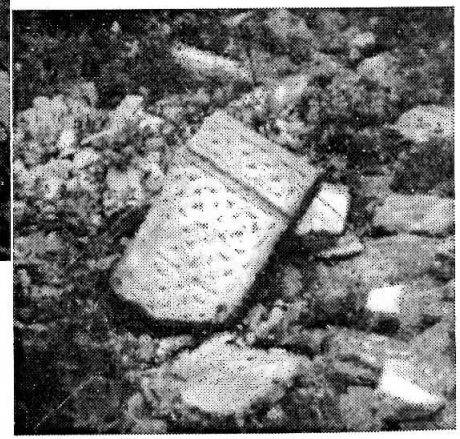

Položaj na kome je pronađen ulomak oltarne pregrade

gornjeg sloja zida s unutrašnje strane pri vrhu, gdje je bio postavljen, dospio na tlo i na navedeni način otkriven kao važan dokument hrvatske prošlosti u ovoime mjestu i dokaz da je tu u IX. st. bila podignuta jedna od prvih hrvatskih crkava onoga vremena. Po sebi je jasno da taj pleter nije mogao biti donešen iz nekog udaljenog mjesta, već je nađen u neposrednoj blizini i iskorišten kao građevni materijal u navedenoj zgradi.

U istoj zgradi gdje je pronađen pleter na zapadnoj lastavici pri vrhu je šiljasti prozor koji podsjeća na arapski stil, što bi bilo vrijedno detaljnije proučiti.

Đevrske. Nikola Bijanković, apostolski vikar skradinske biskupije, izvješćuje 1692. da je jedina pravoslavna crkva u biskupiji (kojoj pripadaju i Đevrske) manastirska crkva sv. Aranđela na rijeci Krki, o čemu je bilo riječ kad smo govorili o Ostrovici. Prema tome pripadnici istočnog obreda koje je S. Janković doveo iz Boraćevca u Lici 1688. u Bribir i okolicu, u koju možemo uključiti i Đevrske s 1000 Morlaka,[577] kamo smijemo pripojiti i doseljenje Crnogoraca za providura Balbija[578] (1751.-1753.), nisu tada još bili prisvojili bivšu katoličku crkvu u mjestu.

Gradnja pravoslavne crkve u Đevrskama između 1524. do 1537. obični je mit za naivne i neupućene. Prisjetimo se da je cio pojas od Kašića kod Smilčića preko Biljana, Bojišta, Tilčića, Bukovića, Kolarine, Kožulovca, Bulića bio napučen katoličkim življem u XVII. st., dok su neka mjesta bila pusta kao Bribir i njegova okolica, koja se naseljuje za Morejskog rata.

Nije nam bilo moguće vidjeti današnju crkvu u Đevrskama i na temelju viđenoga izreći neko mišljenje.

Napominjemo da je u crkvi u Đevrskama kao stup menzi služio rimski spomenik, možda cipus.[579]

[577]DESNICA, II, 125-126.
[578]S. GUNJAČA, O položaju kninske katedrale, SHP, III, 6/1949, Zagreb, 1, 42, 114.
[579]SHP, I/1895, BR. 2, STR. 101

Kistanje. I u Kistanjama je Milaševa mašta sagradila crkvu na početku, odnosno u prvoj polovici XVI. st. kao i netom spomenute. Milaševa se bolest sastoji što on nije znao kad je koje mjesto naseljeno življem istočnog obreda i kad su neko mjesto napustili Hrvati do početka XVIII. stoljeća. Zato je u gradnji svojih crkava vršio i pravio kombinacije kao što rade djeca sa svojim igračkama. Tako je u Kistanje postavio "svoju crkvu" prilikom dolaska Osmanlija, a mjesto je bilo napučeno katoličkim vjernicima do početka Kandijskog kad je u selu bilo oko 500 osoba.[580]

O srednjovjekovnoj crkvi u Kistanjama ne može se ništa reći, jer je nestala kad je u mjestu 1890. podignuta sadašnja crkva.[580a]

Žagrović. Što smo rekli o Pađenima, možemo primijeniti i na Žagrović, u kojemu 1636. živi oko 300 katolika (Hrvata),[581] koje je kasnije Kandijski rat, tj. mletačka politika pomela i raselila prema primorju, o čemu smo u više navrata isticali tu okolnost za ostala mjesta u Bukovici i oko Knina. Mit o nekoj svetosavskoj crkvi u Žagroviću, koja bi bila izgrađena 1524.-1537. obična je neukusna tlapnja bez nekih znanstvenih temelja i pokazatelja. U prošlom stoljeću, odnosno 1888. ta je stara crkva doživjela renovaciju ili preradu,[582] te se o njoj za sada ne može ništa podrobnije kazati.

Radučić. Pošto nam nije bilo moguće obići crkvu u Radučiću, ne možemo o njoj kao o građevini iznijeti neke podatke. Samo možemo jednu stvar ustvrditi da to nije crkva iz vremena, u koje je stavlja Milaš. Neka Milaš, odnosno njegovi nasljednici dokažu bilo za tu ili neku drugu crkvu da je podignuta između 1524. i 1537., mi ćemo im ne samo čestitati nego, što se kaže, skinuti kapu. Neka ti dokazi ne budu prazne ili šuplje fraze. Neka budu znanstveni dokazi s dokumentima

[580]JAČOV, Spisi, 270.
[580a]VELJKO MIŠINA, Stefan Knežević, Beograd-Knin, 1994, 10.
[581]JAČOV, N. dj., 270.
[582]MIŠINA, N. dj., 10.

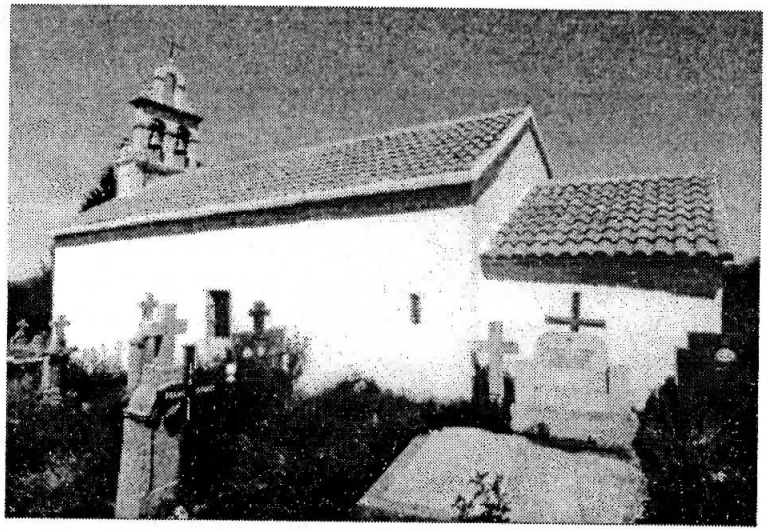

Radučić: crkva sv. Đorđa

koji mogu svakoga uvjeriti i osvjedočiti! Mnoštvo sačuvanih stećaka kod crkve svjedoče da su stariji od Milaševe crkve!

Mokro Polje. Godine 1896. napisano je: "... na oranici više kuće Pavla Vagića, nađeno 10 komada pluteja, razdijeljena trakovima na dvije žice, debela 10 cm. Još su nađena druga dva pluteja kao na proste stupčiće poput balaustra dijagonalno mrežasto razdieljen. Ti su komadi u Prvom Muzeju hrvatskih spomenika u Kninu".[583]

Ne samo to, jer to nije tako važno za ono što je Milaš napisao o Mokrom Polju i podizanju crkve 1524.-1537. U Mokrom Polju 1636. živi oko 400 katolika (Hrvata),[584] koji su se tu zadržali do Kandijskog rata. Prema tome otpada svaka Milaševa kombinacija i nagađanje o gradnji pravoslavne crkve u tom mjestu u prvoj polovici XVI. stoljeća.

Iz navedenoga je jasno da svih osam crkava što ih je Milaš u svojoj mašti izgradio 1524.-1537. obične su i neodgovorne tlapnje ili podvale. O crkvi sv. Luke Ivo Glavaš je zapisao:

[583]SHP, II/1896, br. 3, 181.
[584]JAČOV, N. dj., 270.

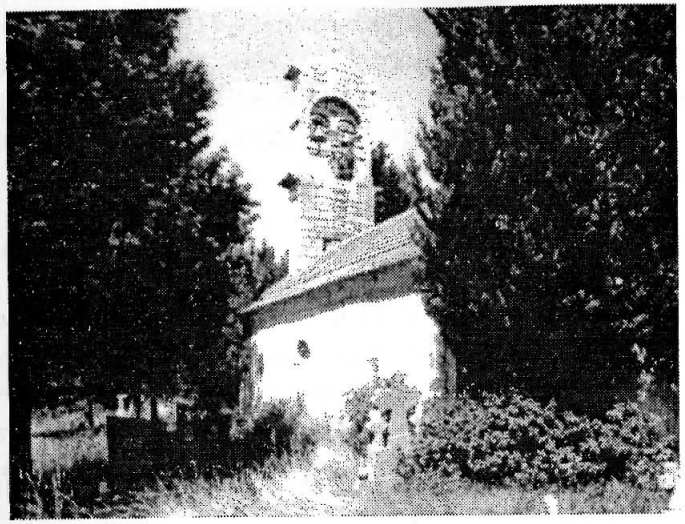

Mokro Polje: crkva sv. Luke

Pročelje i zvonik crkve sv. Luke

"Crkva u detaljima pokazuje srednjovjekovne, gotičke karakteristike: ima gotički prelomljeni svod, portal s potkovastom lunetom. Apsida crkve je polukružna, a prozori na apsidi su vjerojatno iz srednjovjekovne faze. Sprijeda je dograđen zvonik. Fasade crkve su ožbukane".

5. Lički i kliški sandžakat

Milaš govori o ratu između Turske i Mletačke Republike 1537. Ističe kako su "vrlo slab otpor pokazivale Republika i Mađarska u obranu svaka svojih posjeda ... Bosanski vezir Hozrev udari vojskom preko cetinske krajine, i na brzo osvoji ono malo još mađarskih (ne hrvatskih!) utvrđenih mjesta u Dalmaciji i podigne jake dvije kule u Zelovu, kako bi tijem presjekao mađarskoj vojsci svaki saobraćaj, a eventualno i mletačkoj sa Klisom. .. Klis je branilo 5.000 srpskih uskoka. Ali je turska snaga mnogo jača bila, i poslije žestokoga boja, padne u turske ruke Klis ..."[585]

Iako je nominalno ugarsko-hrvatski vladar vrhovni zapovjednik i štićenik obiju država, Mađarske i Hrvatske, ipak u onim teškim prilikama i vremenima hrvatska područja u Dalmaciji, Bosni i Slavoniji branili su pojedini hrvatski banovi, knezovi, a među njima rijetko je kada bio koji Mađar. Hrvatsku i hrvatsko zalaganje u obrani raznih područja hrvatske domovine, Milaš ne želi spomenuti ili izustiti hrvatsko ime nekog kneza ili bana. Ovdje tvrdi kako je "Klis branilo 5.000 srpskih uskoka". Već smo odgovorili da tu podvalu, kako su prvi uskočili iz Bosne u Dalmaciju Hrvati iz Bosne i Hercegovine. Da je među njima mogao biti koji i pravoslavne vjere, ne može se zanijekati, jer su i Srbi koji su najprije iz Srbije uskočili u Bosnu, iz Bosne uskakali i u zapadne krajeve. Ali takvih uskoka je vrlo mali broj u odnosu na hrvatske uskoke.

Milaš se ponaša u iznašanju prilika poslije osmanlijske okupacije Dalmacije kao da nije ostao živ niti jedan Hrvat ili katolik. Tako je isplanirao svoja dosadašnja pričanja ili maštanja

[585]MILAŠ, N. dj., 171-172.

o doseljavanju Srba u Dalmaciju od vremena bana Pavla Šubića pri kraju XIII. st. sve do dolaska Osmanlija. Koliko je tih seoba nabrojio i izmislio, Hrvata je moralo nestati iz Dalmacije i na njihova mjesta se naseliti Srbi. Ako ne stvarni, ono barem izmišljeni, što mu upravo i pristaje. Dokazi i dokumenti za takve tvrdnje i domišljanja njemu nisu potrebni ni važni. Bit će naivnih osoba koje će lako prihvatiti takve tlapnje i od njih živjeti!

6. Srpska dalm. crkva pod jurisdikcijom dabrobos. mitropolita

Milaš govori o ustanovi pećske patrijaršije i crkvenoj podjeli u patrijaršiji, te "da je 1567. g. osvećena bila blagoslovom mitropolita Varlama crkva u čast sv. Đorđe u Smokoviću ..." da je "dalmatinska crkva bila podređena jurisdikciji dabrobosanskog mitropolita okolo 1566. godine"... Mitropolit Gavril spominje se u poslovima dalmatinske crkve najprije 1574. g., kad je blagoslovom njegovim osvećena crkva u Bribiru, zatijem 1577. g., kad je obnovljena bila stara biskupijska crkva u čast sv. Trojice ... "Radi ovoga Gavril daje tome igumanu sa bratstvom pravo da vrše parohijsku službu u Đevrskama, Kistanjima, Biovčinu Selu, Radučiću, Mokrom Polju i Žagroviću ..."[586]

Pravoslavni niti su se bili nastanili na Bribiru prije druge polovice XVII. st. niti su imali ikakvu svoju crkvu. U posjed crkve sv. Ivana došli su tom prilikom silom, pa su je morali povratiti na intervenciju skradinskog biskupa. Isto vrijedi i za crkvu sv. Trojice u Biskupiji, koju su bili zauzeli nekako u isto doba, ali su je po nalogu državnih vlasti oko 1693. napustili, te su kasnije opet došli u njezin posjed. O tome će još bito govora.

O vršenju službe kaluđera u Kistanjama u to vrijeme XVI. st., kao i Mokrom Polju i Žagroviću ne može biti nikakva govora kad su ta mjesta bila naseljena hrvatskim katoličkim

[586]MILAŠ, N. dj., 173-177.

življem sve do početka Kandijskog rata.[587]

O crkvi u Smokoviću može se reći samo to da je na mjestu pravoslavne crkve, bila podignuta crkva iz prvih stoljeća hrvatske narodne samostalnosti. Poslije akcije "Maslenica" konzervatori zadarskog Zavoda za zaštitu spomenika kulture pronašli su jedan pleterni ornament u zidu iste crkve, koji je mogao biti u nju ugrađen vjerojatno u XV. stoljeću. A što piše Milaš, neka njegovi istomišljenici i sljedbenici dokažu da je njegovo pisanje utemeljeno na znanstvenim postavkama, nitko neće odbiti sigurne argumente i dokaze.

Što se tiče crkve u Biovičinu Selu, treba znati da u ono doba, tj. u XVI. st. Biovičino Selo nije postajalo kao naselje. God. 1697. kad je ninski biskup putovao u Ervenik navratio je u crkvu sv. Petra (danas Biovičinu Selu pripada) u mjestu, koje se tada zvalo Modrino Selo. Istom tada je to mjesto naseljeno novim doseljenicima možda iz Bosne prezimenom Biovica, Biovičić i sl. i oni su pretežno zauzeli položaje u blizini crkve sv. Petra i po njima je mjesto dobilo kasnije ime Biovičino Selo, dok je zapadni dio nekadašnjeg Modrinog Sela zadržao i dalje naziv Modrino Selo.

I slučaj Biovičina Sela potvrđuje kako su župe iz 1577. godine stvorene u Milaševoj mašti, a ne na nekim stvarnim povijesnim izvorima i dokumentima.

7. Aksentije, dabrobosanski mitropolit

"Poslije mitropolita Gavrila, stupio je na dabrobosansku katedru Aksentije. Za vrijeme ovoga mitropolita osvećeno je bilo u Dalmaciji blagoslovom njegovim pet crkava: 1589. g. crkva sv. Ilije u Kosovu, 1590. sv. Jovana u Benkovcu i crkva sv. Luke u Grabovcima (danas lat. crkva sv. Jurja), 1592. g. crkva sv. Nikole u Bratiškovcima, i 1595. g. crkva Spasovdan u Ždrapnju (danas lat. crkva sv. Bartula."[588]

[587]JAČOV, N. dj., 568-571.
[588]MILAŠ, N. dj., 177.

Benkovac. Crkva u Benkovcu katastarski pripada Bukoviću, jer je sv. Jovan na K.O. Buković. U dokumentima ninske biskupije iz 1449. u Bukoviću se nalazi crkva sv. Vida. Bez sumnje crkva je starija od te godine. Sv. Vid se nalazio na mjestu gdje je 1885. podignuta današnja crkva sv. Jovana. Crkva sv. Vida je indicij da je tu bilo svetište božanstva Svevida, pa su Hrvati, kad su postali kršćani, tj. crkvene vlasti, da se istisne kult Svevida, sagradili crkvu u čast sv. Vida. Srednjovjekovni kaštel Benković, iz kojeg se razvio Benkovac, imao je svoju crkvu, prislonjenu uz gradske zidine, koja je dobila titulara sv. Antu kad su tu crkvu oko 1727. obnovili župnici, franjevci, Perušića i Benkovca. Crkva sv. Vida pripadala je katolicima u hrvatskom naselju Buković (Vuković)[589], u kojemu 1636. živi 90 katolika.[590]

O podizanju grčkoistočne crkve 1590. ne može biti nikakva spomena, jer u tom mjestu žive katolici do polovice XVII. st., kad su za Kandijskog rata maknuti s tih položaja. Da je crkva u Benkovcu 1590. "osvećena" najobičnija je podvala i izmišljotina u stilu Milaševa pisanja bez ikakvih dokaza.

Tu crkvu je pohodio ninski biskup 1710. i u svome izvješću opisao njezino stanje.[591] Ona je tada bila vanjskim i nutarnjim izgledom jednaka crkvama ovoga područja. Kao što su crkve u Kolarini, Perušiću (sv. Jure) podignute u doba romanike, u Šopotu u IX. st. (Branimirova zadužbina), možemo predmijevati da je i Sv. Vid vremenom svoje izgradnje bio blizu tim crkvama.

Dragišić (Grabovci). Crkva sv. Jure u Dragišiću je građevina iz doba romanike. Svod je bačvast s pojasnicama i slijepim lukovima. Čini se da je s vanjske strane imala kontrafore, koje su uklonjene do temelja. Građevina je u zemlji za nekoliko stepenica. U groblju oko crkve ima još dosta stećaka.

Stil crkve i gradnja ne mogu se uklopiti u Milaševa maš-

[589]BAČIĆ, Perušić, 115-116.
[590]JAČOV, N. dj., 269.
[591]ANBZ, K-III.

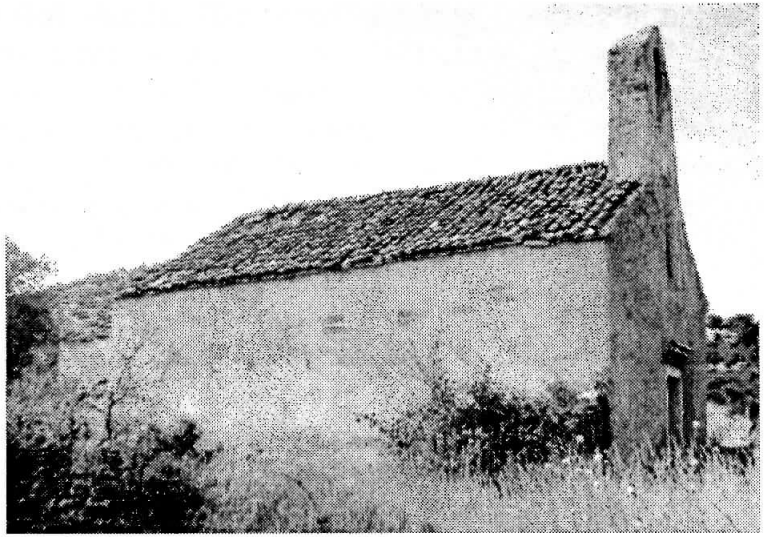

Dragišić: crkva sv. Jure

tanja.

Bratiškovci. Što smo rekli za Ostrovicu i Đevrske, možemo ponoviti i za Bratiškovce da 1692. tu crkvu nisu bili zaposjeli pripadnici istočnog obreda, kako izvješćuje apostolski vikar skradinske biskupije Nikola Bijanković.[592]

Današnja crkva sv. Nikole u Bratiškovcima ima ovalni strop i oblu apsidu. Koliko se može uočiti crkva je doživjela strukturalne izmjene. Pri obnovi se nastojalo sačuvati prvotne oble dimenzije, ali nisu dobra imitacija. Apsida je proširena i sad je neukusno vidjeti kako njezini krakovi pokrivaju zidove glavne lađe.

U groblju nema vidljivih stećaka, ali ima imitacija stećaka. Na jednom grobu je imitiran pločasti stećak, upadno velikih dimenzija. Iz toga se smije izvesti zaključak da je staro groblje bilo popunjeno raznim stećcima, kad je jedan mještanin pokušao imitirati na svom grobu uništene stećke. "U nekom

[592]KOVAČIĆ, N. dj., 29-30.

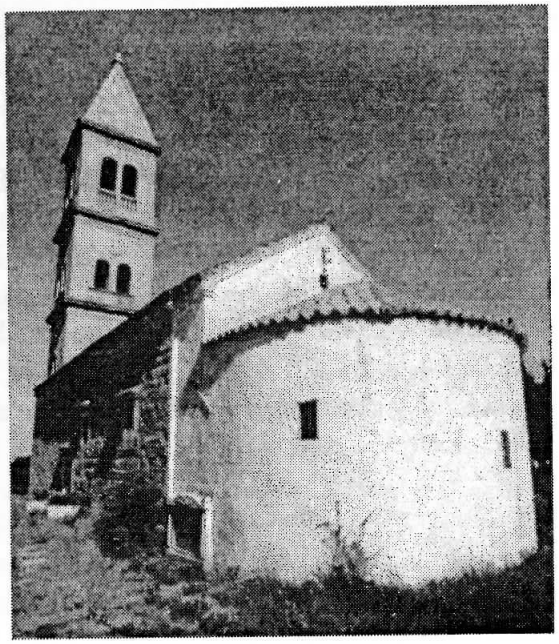

Bratiškovci: crkva sv. Nikole

grobu u Bratiškovcima nađen je par gvozdenih ostruga istog tipa, kao što su one iz Koljana."[593]

Konzervator Ivo Glavaš o crkvi u Bratiškovcima je zapisao: "Crkva je iznutra pregrađivana i adaptirana. Moguće je da je bila srednjevjekovna, sudeći prema tlocrtu. Crkva ima obli svod. Apsida je polukružna, ali je izvedena nespretno pa vjerojatno u sebi krije gabarite starije apside. Zvonik crkve je iz 19. stoljeća."

Kosovo-Markovac. Milaš je u Kosovu podigao crkvu sv. Ilije 1589. godine. Nije nam bilo moguće obići tu crkvu i nešto više reći o njoj. Pošto Milaš piše o toj crkvi kao i o ostalima, bez dokaza i argumenata, možemo je prihvatiti kao Milaševu tlapnju. A uzidani stećak u temeljima crkve potvrđuje

[593]SHP, III/1897, br. 3-4, 163.

postojanje crkve i groblja prije dolaska Osmanlija!

Ždrapanj. Komisija za zaštitu spomenika kulture zapisala je o sv. Bartulu u Ždrapnju između ostaloga i sljedeće: "Crkva sv. Bartula je građena u dvije faze. God. 1889. o. Marun je istraživanjem otkrio tri ulomka natpisa kneza Branimira, iz starije gradnje, koji se danas čuvaju u Institutu za nacionalnu arheologiju u Splitu: DUCE CLAVITORV EGO PRISTU(na) / ZUPANUS C(onstruxi) / (Br)ANIMER. To se odnosi na raniju fazu, a današnja crkva pripada kasnom srednjem vijeku, tj. najkasnije XV. stoljeću".[594]

I ovi podaci o crkvi sv. Bartula u Ždrapnju svjedoče kako su Milaševe podvale neutemeljene i izmišljene kao neozbiljne i naivne.

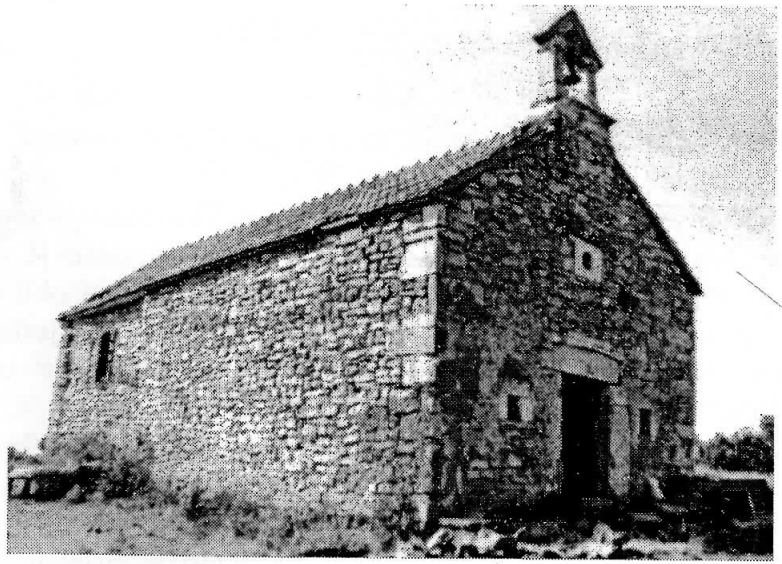

Ždrapanj: crkva sv. Bartula

[594]BAČIĆ, Visovački, 171-172.

"Uspostava pećske patrijaršije i uređenje pravoslavne crkve u Bosni i Dalmaciji izazvalo je kod fratara, i bosanskih i dalmatinskih, nezadovoljstvo, jer su se osjetili skučeni u njihovoj dotadašnjoj prozelitističkoj djelatnosti među Srbima. Naučili su bili bezobrazno postupati sa pravoslavnima, a tu im se sada javio energičan srpski patrijarh Makarije, koji je znao da muški brani svoju crkvu i svoj narod od sviju, pa i od fratara.

Koliko su bili moćni u Bosni fratri, prije nego što će pasti pod Turke ova srpska zemlja (sic!), *to sami fratri kazuju u svojim knjigama; a koliko su muka zadali oni tada pravoslavnim Srbima u Bosni svojim napadajima na pravoslavnu crkvu, poznato je dobro. Iz Bosne prostirali su oni propagandistički rad svoj i na srpski narod u Dalmaciji, i uznemiravali ga. Kad Turci osvojiše Bosnu, fratri se zabrinuše, znajući, da u turskoj carevini carigradskom patrijarhu i svima pravoslavnima priznata je sloboda vjeroispovjedanja, i da te povlastice druga hrišćanska vjeroispovjedanja nemaju, i dakle, da im neće biti slobodno da u prozelitizmu rade onako, kao što su prije radili, a što je najglavnije, da neće moći kao dotle sticati sebi bogatstva na račun pravoslavne crkve. Trebalo im je naći pomoći u toj za njih neprilici. Nađoše, da će im biti probitačno, ako istaknu pred sultanom vjernost svoju turskom carstvu i pokornost sultanu. To oni učiniše, i to im i pomogne. Malo vremena poslije nego što je Bosna postala turskom provincijom fratri su već imali u svojim rukama ferman sultana Mehmeda, koji im jamči potpunu slobodu djelovanja u Bosni. Dobro je poznat ovaj ferman, jer ga svi fratri u svojim knjigama ponosito spominju.*

Pod zakriljem toga fermana počeše fratri odmah terati svoj pređašnji posao, i uznemiravati pravoslavne i njihovu crkvu još bezobzirnije nego prije. Međutijem, tužbe pravoslavnih protivu fratara kod porte sustizahu jedna drugu, te je prva prinuđena bila stati u obranu pravoslavnih i suzbiti fratarsko bjesnilo. Ali se fratri znadoše i sada pomoći. Smisle oni optužiti pred turskom vlašću pravoslavne episkope, kao da oni iziskiju od njih nekakve vanredne danke, i da ih tobože gone, kad neće da im izdadu što od njih traže. Vješto su morali fratri prikazati ovo porti, jer zbilja poslije

toga dobiše oni nove fermane, pod čijom su zaštitom mogli opet postupati kao i prije sa pravoslavnima. Između tih fermana najstariji je onaj od 1548. godine, koji jamči fratrima slobodu djelovanja i u Dalmaciji. Znači dakle, da su u to doba već oni prenijeli bili i na dalmatinsku srpsku crkvu ono, što su naspram te crkve u Bosni činili. Od nekoliko godina kašnje poznata su opet tri fermana, izdana u zaštitu fratara na ime kadije i bega kliškog, što pokazuje, da je djelatnost fratarska već postala bila jaka u predjelu okolo r. Cetine".[595]

Kad se pročita navedeni ulomak, čovjek se nalazi u neprilici u koju književnu vrstu staviti te riječi, koje odišu svime, a najmanje humanim pristupom predmetu i njegovu prikazu. Za sve zlo koje Milaš spominje u doba Osmanlija, krivci su nepopravljivi fratri, koji znadu preduhitriti i okrutne Osmanlije na štetu pravoslavnih žitelja. Valja imati na umu da su franjevci prije dolaska Osmanlija igrali značajnu ulogu ne samo u Bosni nego i u ostalim susjednim zemljama dokle se je prostirala njihova duhovna pastoralna misija.[596] Dolaskom Osmanlija nisu franjevci napustili svoje položaje i nisu se prestrašili osmanlijskih okrutnih postupaka i pobjegli iz Bosne. Ostali su sa svojim narodom da s njim dijele dobro i zlo, patnju i svakovrsna stradanja sve do mučeničke smrti, što su je mnogi kasnije i iskusili.

Potrebno je uzeti u obzir i druge podatke vezane uz život franjevaca u Bosni. Prije pada Bosne (1463.), za Jakova Markijskoga, Osmanlije su u bosanskoj vikariji sravnili sa zemljom i popalili oko 16 crkava i redovničkih prebivališta,[597] a u samome udaru na Bosansko Kraljevstvo porušili su 38 prebivališta bosanskih franjevaca.[598] Oko 1450. navalili su na franjevački samostan u Visokome, porušili ga i spalili i petoricu franjevaca pogubili.[599]

[595]MILAŠ, N. dj., 178-179.
[596]BAČIĆ, Perušić, 127-130.
[597]JELENIČ, Kultura i Bosanski franjevci, I, 42-43.
[598]JELENIČ, N. dj., 47.
[599]JELENIČ, N. dj., 57.

Najteže časove su franjevci proživljavali u Srbiji u XV. st., gdje je mržnja na Katoličku crkvu ispunila potleušice i kaluđerske samostane, popovske kuće, patrijaršijske i vladarske dvore. Franjevci su u ona sudbonosna vremena bili bedem Katoličke crkve, pa su ih s tih razloga raskolnici prezirali i mrzili. Njima je bio povjeren sav duhovni i pastoralni rad u Bosni za dugo vremena, jer su bili jedini katolički kler u Bosni. Zato su ih progonili i muslimani i šizmatici ih na svoj način ometali u njihovu radu.

Franjevci su u bosanskoj vikariji 1376. imali 35 samostana i 400 misionara. Dolaskom Osmanlija taj se broj smanjivao tako da je na kraju ostalo samo tri samostana: Sutjeska, Fojnica i Kreševo. God. 1463. u Bosni je bilo 750.000 katolika, 80-90.000 bogumila i oko 25.000 Srba u Podrinju, da su nakon raznih seljenja u Bosni i Hercegovini Hrvati katolici pali na kraju XVII. st. (1684.-1699.) na 25.000 duša. Ista bosanska vikarija u XIV. st. imala je, kako smo naveli, 400 misionara, dok je pri kraju XVII. st. ostala na dvadesetak fratara.[600]

Osim osvajača s Istoka, za franjevce i kršćane u Bosni pojavio se još jedan neprijatelj s istih strana, u nekim slučajevima i gori i opasniji od samih Osmanlija. Taj neprijatelj je pripadao kršćanskoj šizmatičkoj vjeri. Zdušno je surađivao s nekrstom, rijetko s katolicima. Vjekovima nataložena mržnja u istočnoj vjeri i kulturi došla je do izražaja u vrijeme osmanlijske okupacije. Kako je istočno bizantsko pravoslavlje vjerno služilo carigradskim carevima, tako je i u novim uvjetima našlo načina da se stavi u službu i na uslugu novih osvajača. Pošto se franjevci nisu bavili trgovinom i poljodjelstvom, bili su oslobođeni poreza i ostalih dažbina. Ali, nepoštivanje povelje Mehmeda II. sa strane osmanlijskih službenika uzrokovalo je 1523. rušenje pet samostana i smrt više franjevaca. Osim državnih službenika franjevcima i kršćanima u Bosni su zadavali teške muke grčki patrijarsi, mitropolite i vladike, tražeći porez od

[600]MANDIĆ, N. dj., 111-114.

franjevačkih samostana i razne namete od katolika. Takvi pokušaji tlačenja kršćana od grčkoistočnih službenika spominju se već 1527. godine. Da ih ne nabrajamo, spominjemo da je takvih pokušaja bilo mnogo puta.[601]

Jedan primjer kako su bosanski katolici doživljavali susjede šizmatike. Biskup Marko Dobretić napisao je u svojoj poslanici 1777. i sljedeće: "... ali budući mi, i oni u ovom tužnomu i mučnom vilaetu među nevirnicih, i što je još gore među Schismatici, koji panjkaju na nas po Tribunali ono što ne bi vragovi izmislili, za oborit nas, i vas, i ove svete kuće u svako zlo, dave (= tuže), globe i gule itd".[602]

I nastavlja Milaš: "... i kad se u Dalmaciji ustanovio trajan mir (= poslije osmanlijske okupacije), stadoše fratri u Dalmaciji pod zakrilje mletačke republike, i počeše ... razvijati ... isti rad i u dalmatinskom kontinentu, koji je bio pod Turcima. A u ljetopisu našem kaže, da su taj rad oni tako razvili osobito u ***cetinskoj krajini:*** *da su, naime, nastojali, da bi obratili u rimsku vjeru pravoslavni narod ... Rad ovaj kao da je i plodom urodio bio, jer mnogi pravoslavni počeše stavljati se pod zaštitu rimske propagande, te se odbijati od svoje crkve. Na ovo je obraćena bila pažnja od pravoslavnih crkvenih starješina, koji, ne mogući oduprijeti se sami fratarskim nasrtajima, potuže se najposlije begu kliškog okruga, a zatijem i kadiji kliškom. Ovi opomenu fratre na mir i na poštovanje zakonom priznate pravoslavne vjere. Fratri se tada obrate preko svojih ljudi u Carigrad, prikažu sultanu fermane, i požale se da im srpski vladike priječe da uživaju one povlastice, koje su im tim fermanima zajamčene, i dodahu, naravno, da isti vladike istražuju od njih nekakve nezakonite danke. Nastojanjem dubrovačkog poslanika kod sultanova dvora, bude izdan 1575. g. ferman na ime bega kliškog, a slijedeće godine budu*

[601]Usp. JELENIĆ, Kultura, I, 192; FABIANIĆ, Storia, I, 330-332; ZLATOVIĆ, Franovci, 62-66; JAČOV, Le missioni cattoliche, I-II, br. 35, 62, 97, 135, 413, 415, 417, 512, 538, 589, 639, 641; FABIANIĆ, Firmani inediti, 1884, 58-67, 80-82.
[602]JELENIĆ, Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca, Sarajevo, 1913, 50-51, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 1912-1913.

opet izdana dva fermana na ime kadija: bosanskog, hercegovačkog i kliškog, da nitko u ničemu ne smije uznemiravati fratre. Može se već zamisliti, koliko su tada fratri sa tim fermanima u ruci postali smioni i kako su bezobzirno morali postupati sa pravoslavnim srpskim sveštenstvom u Dalmaciji i sa pravoslavnom crkvom uopće ..."[603]

Milaš je, kako smo već vidjeli, u svojoj mašti zamislio i rasprostranio "pravoslavlje" od prvih početaka kršćanstva (v. str. 595), a pošto ta bolesna zamisao nije vidljiva u stvarnosti, nužno je naći uzroke aktualnog stanja i krivce, koji su uzrokovali da se nije ostvarilo što njegova mašta zamišlja i sugerira čitateljima. Nitko ne može biti kriv za propast Milaševih maštanja nego i opet franjevci. Otkuda franjevci u cetinskoj krajini u XVI. i XVII. st., kad su najbliži samostani u toj krajini bili samostani u Živogošću i Visovcu, koji nisu raspolagali velikim brojem svećenika i jedva su pokrivali svoja zaduženja što su im bila povjerena?

Da Milaš ima osjećaja za povijesne zbiljnosti i istinoljubivost, on bi svoje tvrdnje ne samo temeljio na provjerenim i sigurnim dokazima, nego i u ovom slučaju naveo sva pojedina mjesta u cetinskoj krajini u kojima su živjeli njegovi pravoslavci. Tko ih je naselio u svako pojedino mjesto, odakle su došli i kada? Pošto tvrdi da su franjevci u kontinentalnom dijelu Dalmacije, osobito u cetinskoj krajini pravoslavce obraćali na katoličku vjeru, sav taj prostor što ga Milaš spominje ima više naselja koja imaju svoje nazive, pa ih je trebao navesti da ne bude zabuna i sumnje. Nije to površina velika kao Kina da se ne zna ime i naziv svakom mjestu i naselju i da ga se ne može označiti i opisati. A druge stvari u vezi tih tvrdnji trebao je Milaš precizirati. Ovo vrijedi ne samo za ovaj slučaj nego i svako njegovo neodređeno spominjanje sličnih primjera i događaja.

[603]MILAŠ, N. dj., 179-180.

8. Todor, dabrobosanski mitropolit

"Poslije mira sklopljenog 1573. g. između Turske i mletačke republike, ova je posljednja revnosno nastojala, da se taj mir i uzdrži, bar u Dalmaciji ..." Dalje se govori kako je splitski plemić Alberti proveo organizaciju i preoteo Turcima tvrđavu Klis 1596. ... Turci su ponovno preoteli Klis i iz osvete progonili kršćane u okolici. Zatim govori o patrijarhu Jovanu i dabrobosanskom mitropolitu Todoru. Hvali rad patrijarha i iznosi neke slučajeve vezane uz manastir na Krci ...

"... dabrobosanski mitropolit Gavril darovao je bio kaluđerima man. Krke pravo, da na šest parohija u Bukovici oni vrše pastirsku službu ... To je bilo 1578. godine ..."

Pri kraju ističe da su blagoslovom rečenoga mitropolita, "a u vremenu između 1610. i 1618. godine osvećene crkve: u Morpolači u čast Kuzmana i Damjana (danas lat. crkva sv. Petra), u Žegaru u čast sv. Đorđa, u Plavnu također u čast sv. Đorđa i u Drnišu u čast Uspenija Bogomatere".[604]

Kliški rat i okolnosti u vezi tog rata opisao je povjesničar Vj. Klaić.[605]

Šest župa koje ovdje Milaš spominje, navedene su na str. 176. P.D.) i o njima smo nešto progovorili kako je jedan dio tih naselja bio napučen u ono doba katoličkim življem, a Selo Biovičino nije tada postojalo pod tim nazivom.

Morpolača. Crkva sv. Petra u Morpolači je ranoromanička građevina iz XIII. st. s polukružnom apsidom, presvođena, sa zvonikom na zapadnom pročelju. Zvonik je najčišći primjer romaničke arhitekture.

Komisija za registraciju spomenika kulture Zavoda za zaštitu spomenika kulture Split (br. 35/1862, od 20. I. 1962.) u svom obrazloženju za stavljanje te crkve među kulturne spomenike napisala je i ovo: "Crkva sv. Petra po svojim stilskim osobinama pripada romaničkom stilu XIII. stoljeća. Po svom obliku i stilskoj pripadnosti vrlo je rijetka u seoskim naseljima unutrašnje Dalmacije, pa se stoga svrstava u II. kategoriju spomenika, tj. ima jugoslavenski značaj ..."[606]

Nakon iznesenoga o Milaševoj tvrdnji se nema što reći.

Morpolača: crkva sv. Petra

Žegar. Milaševa mašta je sagradila za nepostojeće pravoslavce u prvoj polovici XVII. st. crkvu u Žegaru. Upravo u to doba, ili bolje reći, nešto kasnije, tj. 1636. u Žegaru još živi oko 600 katolika.[607] Ti katolici su imali svoju crkvu najvjerojatnije iz srednjega vijeka, o kojoj sada nema spomena ni traga, jer na njezino mjesto došla je novija građevina, koja nema veze sa starom crkvom i katolicima iz XVII. stoljeća.

[604]MILAŠ, N. dj., 180-184.
[605]KLAIĆ, N. dj., V, 522-526.
[606]BAČIĆ, Visovački, 191-192.
[607]JAČOV, Spisi, 270.

Plavno. Premda je Milaševa mašta raselila Hrvate iz kontinentalnog dijela Dalmacije prije dolaska Turaka, ipak je i nakon više od sto godina turske uprave i seljenja prema Bačkoj i Lici uz druge nedaće, na ovim prostorima ostalo više Hrvata nego Milaševih pravoslavaca do Kandijskog rata, kad je u Plavnu živjelo oko 500 katolika (Hrvata).[608] Iz toga je evidentno da nema spomena o gradnji grčkoistočne crkve između 1610. i 1618., kako to izmišlja Milaš.

U Plavnu su pronađeni brojni ulomci i pleterni ornamenti. Tu su bile starokršćanska i starohrvatska crkva, od kojih je jedna mogla biti trobrodna.[609]

Drniš. Milaševa tvrdnja o gradnji grčkoistočne crkve u Drnišu na početku XVII. st. prihvaća se i u najnovije vrijeme. U knjižici "Drniška krajina"[610] nalazi se i ovakva rečenica: "O prvim Srbima u Drnišu veoma je teško govoriti bez pisanih istorijskih dokumenata. Analogno s Kninom, vjerojatno je i u vojnoj posadi Drniša, koja se suprotstavljala Turcima, bilo najviše Srba" (str. 5). "Činjenica da su u vremenu turske vladavine u Drnišu postojale dvije pravoslavne crkve, sasvim su dovoljan dokaz o postojanju Srba u tadašnjem gradu. Prva crkva, posvećena Uspeniju Presvete Bogorodice, sagrađena je između 1610. i 1618. godine. Za drugu ima podataka da je postojala u blizini drniške tvrđave" (str. 6). "... Drugoj pravoslavnoj crkvi gubi se svaki trag. Možda je to današnja rimokatolička crkva Sveti Roko, na kojoj stoji natpis da je preuređena 1732. godine" (str. 7). "Zanimljivo je da u vremenima turske vladavine gotovo da nije bilo rimokatoličkog stanovništva niti njihove crkve u Drnišu. Malobrojni rimokatolici imali su crkvu u obližnjem selu Badanj ... Ova činjenica najrječitije govori ko je prvi naselio gradić" (str. 6).

---

[608]JAČOV, N. dj., 270.
[609]S. GUNJAČA, Tiniensia, I, 124-160.
[610]DUŠAN RAŠKOVIĆ - SLAVKO ZORICA, Drniška krajina, Beograd-Drniš, 1994 (Rašković: 5-57, Zorica: 59-65).

Iz navedenoga se vidi da ni nakon 100 godina poslije prvog izdanja "Pravoslavne Dalmacije" nema ni za dlaku pomaka u proučavanju povijesti, koja je vezana uz živalj istočnog obreda. Milaš je sve "dokazao", pa se njegovim nasljednicima ne treba truditi i proučavati promašaje i neistine iz te knjige. U spomenutoj se knjižici tvrdi kako je uz srednjovjekovni drniški kaštel postojala crkva istočnog obreda. Još jedna nesmotrena podvala na račun srednjovjekovnih hrvatskih utvrda i gradova!

O gradnji crkve istočnog obreda u Drnišu između 1610. i 1618. pisci spomenute knjižice ne donose nikakve dokaze ili argumente, kojima bi potkrijepili Milaševu i svoju tvrdnju. O naseljenju drniške krajine pripadnicima istočnog obreda bit će kasnije govora. Inače, nema nikakvih znakova da su u Drnišu u XVII. st. do Kandijskog rata živjeli grčkoistočnjaci.

O crkvi sv. Roka u Drnišu šibenski biskup Donadoni u svojim izvješćima iz 1734. kaže da je "novamente fabricata" ili "noviter aedificata". U njoj se 1732. spominju krštenja dvoje djece. Dakle, ne radi se o preuređenju crkve nego o podizanju iz temelja nove crkve u čast sv. Roka, što krivo interpretira navedena knjižica.[611]

9. Turski posjedi u Dalmaciji

Milaš govori o stanju u Dalmaciji od 1596. do 1619., o manastiru Dragoviću, Krupi i Krki i osmanlijskim napadajima na te objekte.

Zatim spominje početak Kandijskog rata, stradanje kaluđera iz manastira na Krki, njihov bijeg u Zadar, povratak iz Zadra i ponovnu obnovu manastira. Iznosi podatak da je u "Mletačkoj Dalmaciji 1575. bilo 50.656 duša, od kojega je broja bilo 13.297 pravoslavnih".[612]

Zadarskim mirom 1358. između hrvatsko-ugarskog kralja Ljudevita I. i Mletačke Republike, Venecija je izgubila svoje

---

[611]KOSOR, Drniš pod Venecijom, Kačić, VII/1975, 37-38.
[612]MILAŠ, N. dj., 185-189.

posjede u Dalmaciji. Pretendent na hrvatsko-ugarsko prijestolje Ljudevit II. Anžuvinac prodao je 1409. Veneciji za sto tisuća dukata Zadar, Vranu, Pag i Novigrad sa svojim pravima na ostalu Dalmaciju. Tako je Venecija ponovno ušla u prvoj polovici XV. st. djelomično dobrovoljnom predajom, djelomično osvajačkim načinom u posjed Dalmacije.

Prije Kandijskog rata useljavanje stanovništva iz turskih u mletačke krajeve bilo je neznatno. Ako bi došla koja veća skupina, ta nije zadržana u Dalmaciji nego je preseljena u Italiju (Abruzzi, Marche, Molise). S Kandijskim ratom Mletačka vlast je dopustila da se tzv. Morlaci mogu naseljavati na teritorij što je bio pod dotadašnjom mletačkom upravom. Tako grčkoistočnjaci dolaze prvi put u Zadar i njegovu okolicu i u ostale dijelove tadašnje Mletačke Republike.

Prema tome, Milaševa tvrdnja da je 1575. u mletačkoj Dalmaciji bilo 13.297 pravoslavnih nema povijesnog temelja. Ono što je u to doba bilo pripadnika istočnog obreda u Hvaru, Šibeniku i Zadru, neznatan je broj prema Milaševoj stavci. Iz relacije Andrije Giustiniana i Oktavijana Valiera za g. 1576. u cijeloj Dalmaciji (mletačkoj) bilo je 61.694 osobe, od kojih 13.268 za oružje.[613]

10. Fratarska propaganda u Dalmaciji

"Ali nije dosta bilo srpskom pravoslavnom narodu i sveštenstvu u Dalmaciji, što su morali pretrpjeti tada od Turaka, nego su morali oni još i da brane vjeru svoju od ***fratara,*** *koji su bezdušno ih uznemirivali. Ako bi htjeli vjerovati svemu onome, što sami fratri kazuju i kako se hvale, koliko su u ovo doba polatinili u Dalmaciji srpskoga naroda i sveštenstva, mi bi morali reći, da se tada sve polatinilo, počinjući od man. Krke pa do pošljednje kapelanije u sinjskoj krajini, i da već nije bilo valjda ni jednog više pravoslavnog hrišćanina u Dalmaciji."*

[613]Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, knj. 47, sv. IV. od 1572-1590, sabrao i uredio G. NOVAK, JAZU, 1964, 159.

"Ljetopis nam govori dosta opširno o kritskom ratu i nevoljama, što su tada pretrpjeli u Dalmaciji pravoslavni Srbi ... Tu je kazano, da su pitomci rimske propagande također mnogo mučili naš narod, namećući mu latinsku vjeru i prisiljavajući ga da se odreče svoje pravoslavne vjere ... A da su ti pitomci rimske propagande, koji su uznemiravali radi vjere naš narod, bili upravo fratri fraciškanci, to nam svjedoči, između mnogih drugih, fratar Vinjalić, koji kazuje da su za sve vrijeme kritskoga rata sami fratri obavljali pastirsku službu u svim mjestima od Velebita do Cetine. I vršeći tu pastirsku službu za svoje vjernike, znali su fratri kako će i prozelitski posao terati među pravoslavnima. Moglo bi možda čudnovato izgledati, kako su mogli taj posao da fratri slobodno obavljaju, a u ratno vrijeme, kad je Turčin samo i gonio hrišćane. Ali ovo nam razjašnjuje fratar Zlatović, kazujući kako su 'ipak franovci znali tako se ponašati, da su kod glavnih Turaka nalazili prijateljstva i zaštite, što im je čudno koristovalo vršenju pastirskih dužnosti. Nahodi se po arhivih samostana dosta prijateljskih dopisa bosanicom i turskih listina ovih vremena, koje im služahu za putne listove i prosto hodanje po turskih mjestih, po kojih čestokrat mogahu mirno obavljati posle'."[614]

Milaš ni manje ni više tvrdi da su franjevci za vrijeme Kandijskog rata pomoću Turaka "bezdušno uznemiravali" pravoslavne u Dalmaciji.

Kolika mržnja i strast prosijava iz tih riječi! Kad je spomenuo odnos katolika i pravoslavnih za vrijeme Turaka, trebao je iznijeti kako su pravoslavni mitropolite i vladike išle na ruku Turcima i njihovom pomoću uznemiravali katolike. O tome ima dosta sačuvanih dokumenata ili listina. "Najstarija je od godine 1548. livanjskoga kajmakana, koji na tužbu fratara iz manastira Fojnice, Rame, Visovca i sv. Petra u okolici livanjskoj odlučuje: 'pošto su od davnih vremena oprošćeni slavnimi odlukami od harača i drugih danjaka, a sad navaljuju mitropoliti i traže od njih danjke, pregledavši slavne isprave u rukuh im, naređivam, da se nebi nitko usudio s naše strane, niti od

[614]MILAŠ, N. dj., 189-190.

metropolita i vladika proti visokim odredbam njih mučiti."[615] "Fra Blaž gvardijan Karina tuži se skradinskom sudu 'da dolaze mitropoliti poslani od patrijara i traže od kršćana danjke i namete ... (1550)'."[616] Navodimo samo još jedan od brojnih slučajeva: "God. 1661. pećki patrijar grčkoga zakona dobi od kapije ferman aliti naredbu, da mu svi svećenici kršćanski imaju biti podložni pod prijetnju pedepse ..."[617]

Pećki patrijarh 17. ožujka 1669. dođe u Sarajevo kako bi podjarmio bosanske katolike. "Sa obe strane vođena je parnica tolikom ogorčenošću, da je sam patriarha stratio sedam tovara blaga. Ipak nepostiže svoje svrhe, jer na novo izgubi razpru, a kada se proglasi osuda, pade mu kap i odnesu ga polumrtva iz sudnice ..."[618]

Za vrijeme Kandijskog rata visovački franjevci, koji su pokrivali dio Like i sjevernu Dalmaciju sve do sinjske krajine, morali su napustiti Visovac i skloniti se u Šibenik. Dok Milaš navodi Vinjalića, Zlatovića i Batinića, njihove navode ne tumači kako su ih napisali i predstavili već ih izopačuje i krivo tumači.

"A da su ovi fratarski posli ticali se baš nagovaranja i prisiljavanja pravoslavnog naroda na prevjeru, kazuje nam fratar Batinić, koji piše, da 'za kandijskog rata franjevci nisu prestajali širiti kraljevstvo istine, i raditi na vjerskom sjedinjenju sa sljedbenicima grčkoistočnog obreda."[619]

Za gornju rečenicu se Milaš poziva na Batinića. Međutim, kod Batinića ima samo dio rečenice, i to ovaj: "Međutim franjevci nisu prestajali širiti kraljevstvo istine", dok je drugi dio rečenice "i raditi na vjerskom sjedinjenju grčkoistočnog obreda", Milaševa podvala ili dodatak. Spomenimo još nešto. Batinić je iza "istine" napisao: "Upravo g. 1661. povrati se u crkvenu zajednicu Vasilij, arhiepiskop hercegovački i zahumski, a s njime kaluđeri

[615]ZLATOVIĆ, Franovci, 62-63.
[616]ISTI, N. dj., 63.
[617]ISTI, N. dj., 64.
[618]BATINIĆ, Djelovanje, II, 134.
[619]MILAŠ, N. dj., 190.

manastira sv. Gospođe u Trebinju, izaslavši u Rim igumana Ćirila ..."[620]

I ovdje se vidi kako Milaš citira druge autore!

Dalje Milaš piše: "Kažu fratri da je 1648. godine bio najplodotvorniji taj posao njihov. Farlati navodi kako je zaslugom jednoga franciškana obraćen bio u latinsku vjeru u novembru 1648. god. dalmatinski arhijepiskop Epifanije Stefanović i još dva područna mu episkopa, Vasilije i Isaija, zatijem 80 (ili 800) kaluđera, i kako je akt toga obraćenja ponio papi u Rim krčki arhimandrit sa dva kaluđera."[621]

Zatim donosi navode iz Farlatija i kaže: "Rekosmo, da je Farlati bio prvi, koji je ovo pred svijet iznio, i njegov Illyricum sacrum, gdje je naštampan pomenuti izvještaj, jedini je izvor za ovaj inače krupni događaj. Kod nikakvog drugog pisca nema ni spomena o ovom događaju. A oni koji su poslije Farlata o ovome pisali, osnivaju se samo i isključivo na njega jedinoga. Najpovoljnije je ovo osobito fransičkanskim piscima, poglavito novijima, te svaki na svoj način spominje ovaj događaj. Hoćemo da navedemo ovdje, šta ti franciškanski pisci, a i drugi neki, o tome rekoše, - naravno svi bezuslovno vjerujući u istinost svega, što je Farlati naštampao. Fabjanić privodi tekstualno u svojoj knjizi sav izvještaj i iznosi ga, da pokaže revnost franciškanaca u obraćenju pravoslavnih u rimsku vjeru." Dalje donosi što pišu fra Mijo Batinić i fra Ivan Marković. Nakon toga zaključuje: "Ali da bi mogli bar ostalo, što se govori u navedenom opisu onoga događaja, primiti za gotovu istinu, trebalo bi da je istorijski dokazano:

1) da je u drugoj četvrti XVII. vijeka postojala jedna zasebna pravoslavna mitropolitanska oblast, koju su sastavljale tri eparhije: jedna sa naslovom arhijepiskopije, koja je zahvatala svu Dalmaciju zajedno sa Likom i Krbavom ... sa katedrom na ostrvu Viru, druga u Bosni sa katedrom u man. Banji i treća za Hrvatsku sa katedrom u man. Marči, - i da su ove pošljednje dvije

[620]BATINIĆ, Djelovanje, II, 131.
[621]MILAŠ. N. dj., 190.

eparhije bile područne prvoj, kojoj je na čelu bio mitropolit i arhijepiskop dalmatinski. Ovo bi trebalo dokazati, jer, osim onog misionarskog izvještaja, nigdje nikakva spomena o tome nema ...

2) Trebalo bi da je dokazano, da je u drugoj četvrti XVII. vijeka ili uopće ikada postojao neki pravoslavni mitropolit i arhijepiskop dalmatinski, koji se zvao Epifanije Stefanović, i koji je imao pod svojom jurisdikcijom druga dva pravoslavna episkopa, koji zajedno s njim prevjeriše. Za toga čovjeka niko nigdje nije kazao, da je on to bio, osim spomenutog misionara. Ako itko, to bi bio spomenuo o njemu zadarski arcibiskup Karaman u svojoj opširnoj informaciji godine 1750. o prošlosti pravoslavne crkve u Dalmaciji. Karaman spominje o Srbima u Dalmaciji i najmanje sitnice, te je čisto nemoguće pomisliti, da bi u svome spisu zaboravio bio takav krupni događaj, kao što bi bilo obraćenje srpskog jednog pravoslavnog arhijepiskopa, i to baš dalmatinskog ...

3) Kad misijonar onaj spominje Vir (Pontadura), kao mjesto gdje se ono obraćenje 'arhijepiskopa dalmatinskog' Epifanija dogodilo i da je to bilo u glavnoj crkvi Vira i u prisustvu velikog mnoštva pravoslavnog naroda, tada bi trebalo držati, da je u tome Viru bila i katedra tog 'pravoslavnog arhijepiskopa' Epifanija, da je u istome mjestu bilo više crkava, jer je svečano obraćenje obavljeno u glavnoj crkvi, i da je u tome mjestu bio sve sami pravoslavni narod, i to u velikom broju ...

4) Kao što bi trebalo dokazati sve ovo, što smo dosada poređali iz onog misijonarskog izvještaja, tako bi trebalo da se dokaže i onaj pokrupni navod, da je pravoslavni 'dalmatinski arhijepiskop' Epifanije, prevjerivši sam i svi oni drugi s njim, poslao umjesto sebe u Rim papi na poklon ***arhimandrita svetoarhanđelskog pravoslavnog manastira na Krci*** *sa druga dva vjesnika, sigurno kaluđera ... I još ima jedna vrlo važna okolnost, na koju je vrijedno ovdje se osvrnuti. U samome izvještaju po Farlatijevom prijevodu kazano je tekstualno: Rev. Abbatem monasterii* ***Cherchensis*** *S. Michaelis cum aliis duobus internuntiis misit (Epiphanius) ... Kao što se vidi, sve ovo što smo mi naveli iz onog izvještaja fratra misijonara kolegiji propagande, nije ničim dokazano. I dok se ovo ne dokaže pouzdanim istorijskim podacima, i ujedno dok se ne opovrgne ono, što se pozitivno zna iz dalmatinske istorije XVII. vijeka i od čega smo ovdje tek mali dio priveli, dotle mi ne možemo smatrati sav onaj izvještaj nego samo izmišljenim, i dakle neistinitim ...*

Misao našu o neistinosti onog izvještaja potkrepljuje u neku ruku fra Mijo Batinić. On piše: 'Ali ne potraja dugo ovo veselje franjevaca nad vjerskim ujedinjenjem obijuh obreda, jer se ono razbi o tvrdoglavost grčkoistočnog svećenstva, odgojenog mržnjom proti Rimu i katoličkoj crkvi, i to svećenstvo ne htjede pružiti ruku na pomirenje nit se otresti svojih predsuda, koje su bile prešle u krv i zatrovale sve vanjske i nutarnje odnošaje ...'

Pa kao što je neistinit ovaj događaj, tako je neistinito i sve drugo što kazuju fratri o onome njihovom širenju 'kraljevstva istine' među pravoslavnim u dalmatinskom kontinentu u ovo doba. O ovome nema ni jednoga pouzdanog dokaza. Nego je istina to, da su oni fratri nasrtali na našu crkvu i da su svim sredstvima gledali da obrate kojeg pravoslavnog u svoju vjeru, ali svi ti pokušaji njihovi ostali su tada bez ploda, jer su, kao što ljetopis kaže (sic!)*, naišli na tvrdu vjeru narodnu."*[622]

Milaš je napisao više od 12 stranica da bi dokazao kako ono što je Farlati iznio o uniju Epifanija Stefanovića ne odgovara stvarnosti, tj. nije istinito. A sada zavirimo u izvore i upoznajmo tko je u pravu.

Dr. Janko Šimrak osvrnuo se na Milaševo pisanje o uniji Epifanija Stefanovića. Šimrak je napisao i ovo: "U raspravi 'Crkvena unija u crkvenoj Dalmaciji u XVII. vijeku' dokazao sam na osnovu najnovijih istraživanja u arhivu Svete Kongregacije de Propagande Fide, da je za vrijeme kandijskog rata 1648. došao u Zadar sa 4.000-10.000 kršćana Epifanije Stefanović, koji se nazivao 'mitropolit Dalmacije' i da je s njime došlo i 20 monaha manastira Sv. Mihajla Arkanđela na Krci. U toj sam raspravi iznio tri pisma, što ih je Epifanije pisao

[622]MILAŠ, N. dj., 190-203.

papi Inocentu X. Dva od tih pisama napisana su u narodnom jeziku crkvenom ćirilicom. Treće je prijevod drugoga na talijanskom jeziku. Potpisali su ga: 'Epifanije Stefanović od Dalmacije u Zadru' i 'Monaster i redovnici od crikve Sv. Mihovila Arkanđela u Zadru' ćirilovskim slovima."

"U prvoj poslanici Epifanije piše Inocentu kao **'Svetago apostola Petra nastolnomu namisniku i vrhovnom vaselenskom učitelju** ...' Epifanije ističe za papu 'da jeste **svih crikav glava i svega krštijenstva zapovidnici i samomu Gospodinu Isusu namisnik** ...'"[623]

"U drugom pismu kune se Epifanije, da će **'živjeti i umriti** u ruke svete matere crikve katoličanske rimske'. Osim toga on hoće, da i oni **'svi, koji su nama podložni, živu i umru u ovoj svetoj viri**, kako su živili pravi sveti oci: Sveti Jovan Zlatousti, i Sveti Veliki Vasilije i Spiridion'."

Šimrak tvrdi da je dokazao kako je Epifanije poslao s pismima papi Inocentu poslanike. Na čelu je bio arhimandrit na Krci **Mihajlo Marinković**, a uz njega su bili kaluđeri **Ilarijon** i **Dimitria**.

Šimrak je dokazao kako o svim tim događajima opširno piše iz Zantija u Rim zadarski nadbiskup Bernard Florio 5. studenoga 1648.

"Međutim Epifanije Stefanović nije samo u svoje ime pisao papi Inocentu X. nego je on svom delegatu Marinkoviću na ruke predao i pismo pećkoga patrijarha **Paisija**, da ga dade papi." Na poleđini je Epifanije napisao: "I dah u ruke Mihajlu opatu moje pisanije, koje imam od arhiepiskopa Pećskoga Paisea".

"Epifanije Stefanović nije bio u vezi samo s patrijarom Paisijem, nego s patrijarom **Jovanom**. To nam svjedoči pismo patrijara Jovana bosanskome matropolitu Teodoru, koje je pisao u Peći 20. jula 1614. ...

Iz pisma se vidi da se Epifanije 1614. nalazio u bratstvu

[623]JANKO ŠIMRAK, Sveta Stolica i Franjevci prema pravoslavnoj crkvi u primorskim krajevima, Nova Revija, IX/1930, 1, 22-23.

manastira u Krci i da je već tada među kaluđerima zauzimao jedno od prvih mjesta, jer ga šalju kao poslanika patrijaru Jovanu, da podigne tužbu protiv bosanskog metropolita Teodora."

Još je Šimrak na račun Milaševe pisanije naveo i ovo: "Tako sam ja izvještaj Danijela Farlati (Illyricum sacrum VII, 130-131) o uniji Epifanija Stefanovića godine 1648. ne samo nadopunio nego sam nepobitnim dokazima, koji se sastoje u originalnim pismima samoga Epifanija, dokazao **historijsku istinitost** toga događaja. Ti su dokazi upravo u prah i pepeo smrvili sve ono, što je o tome pisao Nikodim Milaš ..."[624]

Šimrak nabraja imena pisaca koji su prihvatili Farlatijevo izvješće o uniji Epifanija Stefanovića. Ti su: Ilarion Ruvarac, Radoslav Lopašić, Donato Fabjanić, Mijo Batinić, I. Marković, D.P. Balan, Vjekoslav Đorđić i Bidermann.[625]

Šimrak navodi i sljedeće mišljenje: "... (Milaševa) ta usamljenost upućuje na to, da on kod ovoga posla nije imao u duši istraživanje historijske istine nego **tendenciozno aprioristično tvrđenje**, da pravoslavni u Dalmaciji nikada nisu niti pokušali stupiti u jedinstvo crkve pridržavši svoj stari slovenski jezik u crkvi, grčki obred i prava istočne crkve, a kako to voli Nikodim Milaš označivati riječi "prevjeriti".[626]

Usputno napominjemo da je Šimrak objavio foto snimke originalnih pisama Epifanija Stefanovića, a koje je pronašao u vatikanskim arhivima.[627]

Zatim Milaš nastavlja: "Ali ovo što fratri nijesu mogli učiniti u Dalmaciji među srpskim narodom, učiniše oni u Bosni. Od druge polovine XVI pa kroz svu prvu polovinu XVII vijeka fratri su bili u Bosni svemoćni. Rimska kongregacija propagande živo je tada radila po svemu balkanskom poluostrvu, pa i u Bosni.

[624]ŠIMRAK, N. dj., 23-26.
[625]ŠIMRAK N. dj., 27.
[626]ŠIMRAK, N. dj., 28.
[627]Usp. ŠIMRAK, Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII. vijeku, Nova revija, VIII/1929, 3-4, 279, 281, 283.

Fratri dakle radeći da obraćaju u svoju vjeru i pravoslavne u Bosni, tijem su radili u korist one kongregacije, te su iz Rima svu pomoć dobivali, koja im je nužna bila za taj posao njihov. Turske su im vlasti na ruku bile, jer su oni znali pod jednim ili drugim izgovorom izmamiti iz Carigrada carske fermane, pred kojima su se naravno provincijalne turske vlasti klanjale. Je li im kakva nezgoda bila i zaprijeka u slobodi radnje, oni su se obraćali dubrovačkoj republici, i ona je odmah posredovala za njih kod porte, te su oni već i dobivali što su htjeli. Imali su u Bosni 18 manastira i bili su vrlo bogati. Monsignor Urb. Cerri u odnosnom izvještaju svome papi Inokentiju XI kazuje, da bosanski fratri sastavljaju la piu ricca provincia di S. Francesco (Teiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, Zagreb, 1875, II, 212-215). Protivu pravoslavnih episkopa u Bosni oni su znali kod porte izmišljavati svašta, i fermanima se protivu istih vladika ograđivati, tako da su mogli raditi, kao što su u stvari i radili, što su god htjeli. Pri takvim povoljnim prilikama, ne imajući od svoje vjere dosta naroda, a trebalo im je pred Rimom pokazati da je opravdano njihovo boravljenje u Bosni, zalazili k pravoslavnim Bošnjacima, te dopuštenim i nedopuštenim srestvima primoravali su ih da prime latinsku vjeru. I u tome su dosta i uspjevali, ako i ne baš u onolikoj mjeri, kao što ti fratri u svojim knjigama kažu. Ali u polovini ovoga vijeka dosadilo je već bilo i turskim vlastima u Bosni fratarsko bjesnilo i lukavost njihova, i počeše ove fratre zvati na red. Ovo se fratrima nije dopalo, te smisle neki između njih seliti iz Bosne, i to u dalmatinski kontinent blizu granice mletačke republike, gdje im se učinilo da će moći dobro i mirno živjeti. Prođe njih nekoliko 1650. godine u Dalmaciju, i s njima dosele još 54 porodice polatinjenih Bošnjaka, koje se nastaniše u Petrovom polju kod Drniša. Fratar Zlatović kaže, da je tada sa fratrima prešlo '10.000 čeljadi, među kojima bijaše dosta razkolnika, koje svojimi ponutkovanji prevedoše na katoličko jedinstvo'. Onaj prvi broj (54 porodice) mi smo uzeli iz zvaničnog fratarskog šematizma, što je izdao 1857. fratar A. Lulić, te se taj broj i može smatrati za istinit, i od tih porodica sastave fratri u Petrovom polju (1605.)

jednu svoju parohiju. Onaj pak Zlatovićev navod o '10.000 čeljadi' mi smatramo samo fratarskim hvalisanjem. Ali ako i nećemo da primimo ovaj broj naroda koji Zlatović navodi, da je tada u Dalmaciju prešao, moramo ipak uzeti u račun ono što on kaže o obraćenju 'razkolnika' u ovo doba, i da ispostavimo istinu na osnovu onoga, što nam naš ljetopisac kazuje."[628]

Jelenić piše da su Turci poslije 1463. "do konca prve polovine jednog stoljeća milostivo vladali u podjarmljenim zemljama prema Franjevcima, njihovim crkvama i samostanima, koje su oni iza 1463. brzo podigli".[629] To stanje ne bi smjelo loše djelovati na Milaša, ako u srcu ima osjećaja za porobljene narode. Te isti pisac nastavlja: "Istom u drugoj polovici prvoga stoljeća osmanlijske vlade u Bosni, počnu ih neki uznemiravati, išćući i od njih arač. Uz to su ih carinici počeli istovjetavati s 'arnautskim' ili raskolničkim svećenicima, te su počeli od njih iskati prevozarinu i uvozarinu. Radi ovih nepravda Franjevci se prituže istom na prijestolje zasjedavšemu Sulejmanu II. (1520.-1566.). Sulejman II. ako je i držao do sebe, da je on od Boga poslan, da svu Evropu islamu pokori, ipak mu je žao bilo, da se ahdama Fatih Mehmeda tako gazi. Stoga odmah izda ... ferman".

Ferman je uzeo u zaštitu franjevce protiv carinika. Ta je odluka fratre razveselila, ali veselje nije dugo potrajalo. Novi namjesnik u Bosni Husref-beg, kao gorljivi musliman, želio je svu Bosnu vidjeti kao muslimansku zemlju. Najveća zapreka toj zamisli bili su franjevci, pa ih se htio lišiti, te ih stane progoniti. Zato samostane i crkve u Fojnici, Visokome, Konjicu, Kreševu i Sutjesci poruši, fratre rastjera, a njihova provincijala Vučilića (rodom iz Kučića k/Omiša) s 12 drugih redovnika povede u Sarajevo. Provincijal je uspio pobjeći, a ostali su u Sarajevu bili pogubljeni. Osim spomenutih franjevaca još su mnogi, njih oko 20, u to doba postali žrtve fanatizma. Iz tog je jasno da nikakav ferman nije bio sigurna zaštite za

[628]MILAŠ, N. dj., 203-204.
[629]JELENIĆ, Kultura i Franjevci, 123.

život i imovinu, pa je nastala i pjesma:

"Pivo pije fratar i kadija;
Fratar pije, a kadije plaća.
Teško fratru, dok kadija plati".[630]

Za Sulejmana Velikoga fratri su se krili po šumama i građanskim kućama, što je bilo na štetu redovničkog zapta. Ipak, god. 1573. fra Antun Marković postao je bosanskim biskupom, a 1588. fra Franjo Baličević, iz čega bi se smjelo zaključiti da je crkvena stega u bosanskoj provinciji bila na visini. Biskup Baličević je dao izvješće 1591. Sv. stolici, u kome se nalazi statistika samostana i članova provincije. Provincija je tada imala tri samostana u Slavoniji, tri u Dalmaciji i 10 u Bosni. Prema njemu, tada su u provinciji živjela 163 člana, od kojih su 104 svećenika, 23 brata i 31 klerik. U cijeloj Bosni tada nije bilo ni jednog drugog svećenika osim franjevaca.[631]

Nije rijedak slučaj da Milaš stvara zbrku, premiješta događaje i činjenice kao što je učinio kad je seobu iz drniškoga kraja nazvao seobom iz Bosne, i pozvao se čak i na Zlatovića. Zlatović je napisao: "Visovački redovnici povratiše se u samostan (poslije dogovora), a župnici sa pukom od sedamdeset sela, preko 10.000 duša dođoše k Šibeniku i namjestiše se od Grebaštice do Tisnoga sa svim pokućstvom i životinjama, pošto po ugovoru bijahu zapalili sela i kuće ...[632] Tu nema spomena ni veze o nekoj seobi iz Bosne. Ali Milaš mora jasnu stvar zamutiti i preokrenuti naopako.

Istu metodu Milaš upotrebljava kad tvrdi da su fratri preobraćali grčkoistočnjake u drniškoj krajini i stvorili (1605.) u Petrovom polju svoju parohiju. Iz već navedenog je jasno da je u to doba sva drniška krajina bila katolička kad je iz nje moglo 1648. odseliti prema Šibeniku 10.000 duša. Da je među tom masom katolika bilo nešto grkoistočnjaka, to nas

[630]JELENIĆ, N. dj., 124-125.
[631]JELENIĆ, N. dj., 127-129.
[632]ZLATOVIĆ, Franovci 93.

ne smije iznenaditi. Ali istom krajem XVII. st. dolaze u tu krajinu doseljenici istočnog obeda. Generalni providur je 1689. vodio pregovore sa starješinama Janja i Čelebića u blizini Glamoča o preseljenju na mletački teritorij. Nakon toga je prešlo oko 120 obitelji s 1.200 osoba, od kojih je 400 bilo sposobnih za oružje. Bili su naseljeni u drniškom polju. Sljedeće godine u isto područje doselilo je 400 turskih podanika iz sela Zlatica i Rastaka.[633]

Iz prednjih podataka dobiva se drukčija slika o pravoslavnima u drniškoj krajini od one Milaševe.

Bečki rat (1683.-1699.) za bosanske franjevce i puk bio je sudbonosan. U tom su se ratu istakli fra Luka Ibrišimović zv. Sokol, bosanski biskup fra Nikola Olovčić ili Ogrančić i vodičevski župnik fra Andrija Vojnović. Zbog toga su muslimani počeli još više progoniti franjevce i katolike, koji su bili prisiljeni iza toga seliti se u slobodne zemlje, tj. u habsburške zemlje i u mletačku Dalmaciju. U Dalmaciju su odselili fratri iz Rame, a iz Bosne ih je izveo i doveo u Sinj Stojan Janković (1686.), gdje su se stalno nastanili 1696. Usljed iseljavanja, bosanska provincija je na početku XVIII. st. spala na najniži broj franjevaca - 26 svećenika i 5 braće. Mnogi su se fratri u tim okolnostima kod seljenja nadali povratiti, ali se više nikada nisu vratili u Bosnu, jer su se bojali muslimanske osvete. Također 1697., 16 fratara se uputilo u prošnju da se oslobode teških dugova, te iako su lijepu prošnju isprosili ipak se nisu vratili na svoja stara mjesta. Bosanska se provincija za Morejskog rata razdijelila u tri dijela: mletački, turski i austrijski.[634] A pučanstvo katoličko u Bosni se nakon seoba smanjilo na najmanji broj - na 20 tisuća duša.

Gotovo kroz čitavo stoljeće osmanlijske uprave u Bosni franjevačko djelovanje, na misionarskom polju i radu oko ujedinjenja crkava, stajalo je skoro na nuli. U to se doba u Bosni

[633]STANOJEVIĆ, Dalmacija u doba Morejskog rata (1684-1699.), Beograd, 1962, 112.
[634]JELENIĆ, Kultura i Bos. franjevci, I, 134-139.

širio nauk islama s jedne strane a protestantizam s druge. Fratrima je ostala jedina mogućnost da pokušaju sačuvati za crkvu i vjeru što se dade sačuvati. U to doba mnogi patareni i katolici prešli su na islam. Neki su mijenjali svoja prezimena, dok su ih drugi zadržali, a jedni i drugi su ostali vjerni svom materinskom jeziku - hrvatskome. Dok se u to vrijeme po Ugarskoj, Erdelju, Hrvatskoj i Slavoniji širilo luteranstvo i kalvinizam, od čega je nastala opasnost za katolike u Bosni i Hercegovini, fratri su se dali na naviještanje riječi Božje i pokušali oko ujedinjenja grčkoistočnjaka, luterana, kalvina itd.

Tu misionarsku službu počeo je provoditi fra Jure Bošnjak kao gvardijan na Sionu i čuvar sv. Zemlje, dok je nekoliko fratara pošlo s dozvolom iz Rima u Posavlje i Srijem. Tu misionarsku djelatnost su proširili na požeške i temišvarske krajeve, kao i na đakovačku i cerničku okolicu. Još veću su djelatnost razvili u Bugarskoj i Srbiji. Bosanski franjevac fra Petar Zlojutrić zv. Soljak, papinom dozvolom preko Srbije dođe u Bugarsku, gdje od zapuštenih katolika bude primljen kao anđeo s neba. U Čiprovcu podigne samostan, gdje potom otvori sjemenište. Kasnije je postao sofijskim biskupom.[635]

Nakon postignutih uspjeha u bugarskoj i vlaški vojvoda Radul se obratio fra Petru da mu pošalje 3-4 franjevca. Rad fra Petrov naišao je i na protivljenje Pavlićana, muslimana i grčkoistočnjaka. Grčkoistočni episkop je potplaćivao čitave rulje Osmanlija da progone, šibaju i globe fra Petra, njegove sljedbenike i drugove.

Fra Petar je pokušao odijeliti bugarsku kustodiju od bosanske provincije i na putu iz Rima, navrati u rodni Gradovrh kod Tuzle i tu ga iznenadi 9. X. 1624. smrt, slomljena od rada, starosti i puta.[636]

Raški episkop Ivan pošalje 1598. u Rim dva kaluđera papi Klementu VIII. da ga upoznaju kako je nadbiskup dušom

[635]JELENIĆ, N. dj., 147-149.
[636]JELENIĆ, N. dj., 149-150.

i tijelom uz Rimsku crkvu. Isto tako i 1599. iz Srbije su se uputila dva poslanika u Rim da pregovaraju o uniji. Iako je jedan od poslanika na putu preminuo, papa je od drugoga doznao da su nadbiskup Ivan i mitropolit Visarion postali katolici. Ovaj pokret za jedinstvo je najvjerojatnije potekao iz djelovanja bosanskih franjevaca, osobito fra Petra Soljaka, koji je s drugovima preko Srbije išao u Bugarsku i usputno među Srbima sijao sjeme jedinstva i sloge sa Zapadom, te fra Petra Bošnjaka. Sv. stolica je 1600. nastavak sjedinjenja Srba sa Sv. stolicom povjerila franjevcu fra Tomi Orsiniju, barskome nadbiskupu i srpskome primasu. Nažalost, do jedinstva nije došlo, ne krivnjom Orsinija i bosanskih franjevaca nego nestalnim značajem Srba, ali je bilo nekog ploda.

Franjevci su često zalazili crnogorskome vladici Marderiju i on je postao sklon ideji jedinstva. Zato je Orsini pristupio Marderiju, koji se priklonio crkvenome jedinstvu, što je djelovalo na ostalo svećenstvo da je i ono počelo razmišljati i misliti o uniji crkava. Plod toga rada je i izjava Epifanija Stefanovića 1648. i njegovih dvaju episkopa, koji su se odrekli raskolništva. Slično je i 1661. učinio hercegovački i zahumski arhiepiskop s kaluđerima u Trebinju, pristupivši u zajednicu s Rimskom crkvom. Svi ti uspjesi, ako ih tako smijemo nazvati, jesu plod djelovanja bosanskih franjevaca. Zato im je papa Urban VIII. ponovio 1625. dozvolu da mogu krstiti ne samo djecu kršćanskih roditelja nego "također Turke i druge nevjernike".[637]

Pobjedom pod Bečom 1683. Austrija je osvojila svu Slavoniju, koja je povlačenjem Osmanlija ostala pusta, a pučanstvo iz Bosne, Hercegovine i Srbije hrpimice je pohrlilo pod zaštitu dvoglavog orla.

Djelovanje bosanskih franjevaca imalo je uspjeha u obraćanju inovjeraca u Slavoniji, prema onodobnim izvješćima. Sličnih su uspjeha postigli i na području Dalmacije. U Bosni su franjevci bili veoma oprezni, bojeći se muslimana koji su bili pripravni na teške osvete.

[637]JELENIĆ, N. dj., 150-151.

Zašto su bosanski franjevci bili toliko zauzeti u duhovnim stvarima? Treba se prisjetiti da su prije pada bosanskog kraljevstva u Bosni i Hercegovini franjevci bili jedini katolički svećenici, koji su vršili pastoralnu djelatnost i tako su ostali za sve vrijeme osmanlijske okupacije. Bosanski biskup do propasti samostalnosti stolovao je u Đakovu. Zbog toga je na savjesti bosanskih franjevaca stajala dužnost ne samo očuvanje poklada vjere nego i širenje evanđeoske istine među inovjercima i raskolnicima. Duhovni rad bosanskih franjevaca obuhvatio je svu Bosnu, Hercegovinu, Slavoniju, Hrvatsku, Ugarsku, Srbiju, Crnu Goru, Bugarsku, Erdelj i Dalmaciju. Duhovni rad i djelovanje na tim ogromnim prostorima toliko je velik da ga je nemoguće u nekoliko redaka ocrtati i samo spomenuti, jer je trajao kroz dugo vremensko razdoblje.

Povratimo se na Milaševe neistine i objede na račun franjevaca. Čini se da iz njegovih riječi izvire mržnja i strast. Da mu je bilo do istine, morao je barem spomenuti kako su pravoslavne vladike išle na lijepak Turcima i pomoću njih uznemiravale katolike u Bosni i Dalmaciji. O tom su dovoljno pisali Zlatović i Vinjalić na temelju izvornih dokumenata. Grčkoistočnjaci su zdušno surađivali s Osmanlijama i postali opasniji neprijatelji, iako su pripadali kršćanskoj vjeri, ali šizmatičkoj. Vjekovima nataložena mržnja u istočnoj vjeri i kulturi za Osmanlija je došla do izražaja. Osim državnih službenika, koji nisu poštivali zagarantiranu slobodu, vjeroispovjest zajamčenu ahdnamom Mehmeda II. pridružili su se grčki patrijarsi, mitropolite i vladike, tražeći porez od franjevačkih samostana i razne namete od katolika. Takvi pokušaji tlačenja kršćana od grčkoistočnih službenika spominju se već 1527. godine. Osim te godine zapisane su i druge godine o pokušajima grčkoistočnjaka da se nametnu katolicima i njima zagospodare kao svojim podložnicima. Nabrajamo samo neke godine: 1548., 1550., 1563., 1564., 1567., 1575., 1577., 1578., 1583., 1584., 1586., 1588., 1590., 1594., 1595., 1599., 1613., 1614., 1618., 1622., 1629., 1661., 1667., itd.[638] Dokumenata o tlačenju srpskih

[638]JELENIĆ, N. dj., 192; FABIANIĆ, Storia, I, 330-332; ZLATOVIĆ, Franovci,

crkvenih službenika što su ga provodili nad katolicima dalmatinskog područja nalazi se i u samostanima istog kraja. U njima se spominju Visovac, Karin, Makarska, Zaostrog, te Rama i Fojnica, kao i kršćani Kotara i Zagrada (1565.) u kliškom sandžaku.[639]

Franjevci su morali pred kadijom dokazivati da su oni druge vjere i zakona i da ne mogu biti podložnici vladika i patrijarha. Pripovijeda se da je neki gvardijan morao ići na sud, da je on druge vjeroispovjesti od vladike. Uza sve dokaze kojima je gvardijan raspolagao nije imao sreće sucima dokazati da nije pripadnik iste vjere s vladikom. Prije osude zamoli suce za predah da promisli i donese nove dokaze u obranu svojega stava. Kad se gvardijan povratio u samostan, saopćio je braći situaciju u kojoj se našao i kako nije mogao uspjeti dokazati da mi katolici pripadamo drugoj vjeri različitoj od istočnjaka, iako jedni i drugi vjerujemo i priznajemo Isusa svojim osnivačem. Gvardijan se u dokazivanju čuvao spomenuti da je naš vrhovni poglavar rimski papa. To bi ga, svakako, teško ozloglasilo kod kadije, pošto je papa bio organizator u Europi borbe protiv Osmanlija. Kad su braća saslušala gvardijanovo izvješće, svi su poniknuli, ali se ustao brat laik i rekao neka njemu dopuste da se suprotstavi vladici i obrani samostan. Fratri su s podsmijehom primili prijedlog svoga brata. Drugog izbora nisu imali i suglasili su se da brat sutra pođe pred kadiju. Kad se drugoga dana razvila pred kadijom rasprava, brat je upitao vladiku: "Kad smo jednake vjere, kaži mi, koliko je u vas apostola?" Protivnik je odgovorio: "Dvanaest." "Nabroji ih, koji su", slijedilo je pitanje. Kad je vladika nabrojio imena dvanaest apostola, brat ga je upitao: "A gdje ti je Muhamed?" Tada vladika počne dokazivati da Muhamed

62-66; FABIANIĆ, Firmani inedeti dei sultani di Constantnopoli ai conventi francesoani, Firenze 1884, 58-67, 80-82. U ovoj se knjizi spominju srpski patrijarsi i vladike 1565, 1572, 1578. i 1612-1613.

[639]ZLATOVIĆ, Franovci, 62-66.

nije svetac a još manje apostol. A Turci ga prekinu, skoče i istjeraju na ulicu, a našega brata pohvale što ga je predobio, priznavši da su katolici druge vjere.[640]

Turci su posebno pazili da ne dolazi do dodira s katoličkim svijetom i rimskim papom kao vođom i protagonistom otpora protiv turskog gospodstva nad kršćanima. Kršćanin koji bi imao veze s (papom) Rimom, bio je u opasnosti izgubiti glavu. Tako su Turci mitropoliti Paisiju oderali živu kožu kad je poslije unionističkog srpskog crkvenog sabora u manastiru Morači 1. veljače 1648. pošao u Rim i nosio papi Inocentu X. saborsku poslanicu, u kojoj su saborski oci tražili uniju s Rimskom crkvom.[641]

Autor ističe kako su bugarska i srpska crkva poslije turske pobjede na Kosovu (1389.) i kod Trnova (1393.) došle u ropstvo grčke crkve, koje nije bilo ništa blaže od političkog ropstva. Turci su dali grčkoj patrijaršiji posebne privilegije i smatrali je državnom crkvom. Pećka patrijaršija i srpska autokefalna crkva došle su pod jurisdikciju ohridske mitropolije. Poslije pobjede kod Lepanta (1571.) pooštrili su svoju pažnju nad kršćanima, te koji bi se kršćanin našao u sumnji da ima veze s Rimom, bio je u opasnosti da izgubi glavu. To se dogodilo budimskom mitropoliti Paisiju, kako smo već spomenuli. Uza sve to, kod južnih Slavena je nastao pokret za sveopćim oslobođenjem od turskog jarma i općim kršćanskim jedinstvom. U tu svrhu se pišu poslanice i pisma u Rim, šalju delegati za pregovore oko jedinstva, u ispovijestima se priznaje crkveno i vjersko jedinstvo, a papu se naziva glavom Crkve, učiteljem učitelja itd.[642]

Trojica najvećih pećkih patrijarha: Jovan (1592.-1614.), Paisije (1614.-1648.) i Gavril (1648.-1654.) stajali su u uskim vezama s rimskim papom. U pismu upućenu papi zatraženo je jedinstvo s Rimskom crkvom. I Paisije je bio također u vezama s

[640]BATINIĆ, Djelovanje, II, 52.
[641]ŠIMRAK, Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji, 3-4, 255.
[642]ŠIMRAK, N. dj., 255-256.

papama u Rimu, ali je te veze brižno krio pred Turcima. Kao i njegov nasljednik Gavril od 1. II. 1648., kad je na saboru bio izabran za patrijarha, odakle je poslana papi Inocentu X. spomenuta poslanica, u kojoj sabor priznaje rimskoga biskupa glavom Crkve i traži ujedinjenje. Tu su poslanicu donijeli u Rim u proljeće 1648. monasi Teodosije i Apsalom. Nakon povratka delegata, spremio se u Rim mitropolit Paisije da konačno ujedini srpsku crkvu s rimskom Stolicom. Na putu su ga uhvatili Turci i oderali mu kožu, kako je već rečeno.

Isto tako, predstavnici hercegovačke pravoslavne crkve u Trebinju i manastiru Zavali tražili su jedinstvo s Rimskom crkvom. Još treba spomenuti uniju s Rimskom crkvom Mardarija, episkopa Crne gore, plemena Paštrovića i uniju Gorskoga kraja Mahina u polovici XVII. stoljeća.

Zbog toga unija sklopljena u Marči 1611. u gornjoj Hrvatskoj nije bila osamljena pojava nego opći izraz težnje južnih Slavena za jedinstvom sa Sv. Stolicom.

U marčanskoj uniji najaktivnije je sudjelovao fra Rafael Levaković, jedan od najznamenitijih naših ljudi u prvoj polovici XVII. st., koji je trebao postati marčanskim vladikom, ali je ipak imenovan ohridskim nadbiskupom.[643]

Prednji podaci nas uvode u lakše razumijevanje stava prema Rimskoj crkvi mitropolita Epifanija Stefanovića i njegovih izjava i nastojanja oko ujedinjenja sa zapadnom Crkvom. Kako duh i mentalitet Milašev nije prihvaćao nikakve ljudske i opće čovječanske odnose sa zapadnom Crkvom, u svojoj svijesti nije mogao prihvatiti želju za unijom ni kod Epifanija Stefanovića, te je a priori odbija i izmišlja i traži dokaze samo da je ne prizna. On pobija da je Epifanije uopće postojao. Nije čudno što je Milaš imao takvu glavu, nego što njegove pristaše ne prihvaćaju nikakve povijesne argumente i dokaze što su ih ljudi iznijeli i s kojima su pobili Milaševe neistine. Stvar se morala dogoditi onako kako je Milaš zamislio i nikako drukčije.

[643]ŠIMRAK, N. dj., 259-261.

Zaslugom fra Bartolomeja iz Verone, kapucina, Epifanije je prihvatio uniju. Levaković, putujući u Ohrid, zadržao se neko vrijeme u Dubrovniku, gdje je prepisao neke stare listine, koje pokazuju kako su Srbi u ovim krajevima bili poslušni Apostolskoj Stolici. Iz gornjega je jasno da Epifanije nije bio sam i osamljen, dapače je bio u vezi s pećkim patrijarhom. Šimrak govori o Stefanovićevim pismima papi i njegovim delegatima u Rimu. Tu se spominje broj od 20 kaluđera, a ne 80 ili 800, kako navodi Milaš. Još jedan slučaj zaslužuje pažnju. God. 1821. naručeni razbojnici ubili su 10. lipnja Aleksija Stupnickog, prof. bogoslovije u Šibeniku. Također 1834. ubijen je iz zasjede Petar Krička, župnik u Kričkama, u blizini Drniša. O toj stvari Milaš 1886. piše: "Naši preci - spominjem samo ovo stoljeće - dvaput se nađoše u teškom iskušenju radi svoje pravoslavne vjere i oba puta su se muški oprijeli unijatskoj napasti". Tako su isto mučke ubili u gornjoj Hrvatskoj 9. VI. 1820. Nikolu Gaćešu, katehetu i prof. karlovačke preparandije. Isto tako Manojlo Grbić u zvijezde kuje ubojstvo Gaćeše. Dakle, ubiti svakoga tko je stao uz misao crkvenog jedinstva. Tako misle Milaš i Grbić. Na to Šimrak piše: "Ovako hajduštvo može se naći samo još među kačacima u Albaniji i drugdje nigdje".[644]

God. 1661. pećki patrijarh Maksim dobi ferman da mu svi svećenici imaju biti podložni. Zato zabrane franjevcima vršenje službe Božje latinskim jezikom. Ako misle ostati župnicima, moraju se iznova rediti grčkim obredom od vladike. Fratri se ne smjedoše pojaviti na javi, već preobučeni morahu se provlačiti po gorama i dubravama, dok samostanske crkve bijahu zatvorene, jer se u njima nije smjelo ni moliti.[645]

13. VI. 1661. došao je patrijarh u Livno "da pod raskolnički jaram podvrgne i same katolike". Sljedeće je godine dobio novi ferman i pošao u Temišvar da sve kršćane podvrgne svome obredu. A 1669. pokušao je u Srajevu fratre i sve katolike

[644]ŠIMRAK, N. dj., 267-277.
[645]ZLATOVIĆ, Franovci, 64.

podvrći svojoj jurisdikciji. Kad je izgubio parnicu i kad je proglašena presuda, pala mu je kap. Tako su vladike uznemiravale franjevce i katolike 1662. u Slavoniji, kako se vidi iz pisma fra Petra Nikolića iz samostana Velika, upućena zagrebačkom biskupu Petretiću 29. V. 1662. U požeškom sandžaku vladika navaljuje "cum Turcico brachio" na katolike. Okružen četom janjičara nastoji svom silom katolike sebi pokoriti i od njih danak ubirati. Kako Nikolić izvješćuje, samostan je morao platiti Turcima, da se oslobode vladike, 250 ranjčki. Novac je posudio i sad zbog toga kupi milostinju po požeškom kraju. Petar Petretić o tom je 21. IV. 1662. pisao caru Leopoldu. Petretić ističe da su ga o tom izvijestili jedan svećenik, koji preko Zagreba putuje u Rim i predstojnici franjevčkih samostana u Velikoj i Našicama. I 26. VIII. 1666. tuži se požeški gvardijan Nikolić zagrebačkom biskupu Petretiću radi nasilja vladika što ih čine katolicima u požeškom kraju. Zahvaljuje mu što mu je poslao prijepis jednog turskog fermana, koji je važan za slobodu katolika u tom kraju.[646]

Stojan Janković je 1686. iz Rame doveo u Dalmaciju 36 franjevaca, a fratri su 1706. pisali duždu da su u razna vremena doveli u Dalmaciju 5.000 obitelji,[647] dok fra Andrija Šipračić 1696. piše u Rim da se je s franjevcima preko 100.000 katolika iz Bosne iselilo i nastanilo u Slavoniji.[648] God. 1692. broj franjevaca je u Bosni spao na 31. svećenika i 5 braće. Na opustjela mjesta muslimani počeše naseljavati grčkoistočnjake iz Srbije, Rumunjske, Bugarske, Makedonije i Crne Gore, koji se do polovice XVIII. st. namnožiše da ih je bilo dvaput više nego katolika i katolicima su postali puno opasniji od samih muslimana.[649]

[646]ŠIMRAK, Crkvena unija, VIII/1929, br. 3-4, 33-35.
[647]BATINIĆ, Djelovanje, II, 165-166.
[648]BATINIĆ, N. dj., 176.
[649]FARLATI, N. dj., IV, 87.

11. Pobjeda hrišćanskog oružja u Dalmaciji

Milaš govori o Morejskom ratu i turskom porazu pod Bečom 1683. Zatim kaže: "Glavni oslon za republiku (mletačku) u ovom novom ratu bile su opet narodne dalmatinske čete, koje se onako junački pokazaše za vrijeme Kritskoga rata, i nad kojima je glavno zapovjedništvo imao slavni ***Stojan Janković*** *zajedno sa ne manje slavnim* Smiljanićem. *Blagodareći ovim velikim srpskim junacima, a također i mletačkom znamenitom generalu Jeronimu Korneru, rat je ispao sretno po republiku".*[650]

Možda je uputno da navedemo razloge i povod, koji je doveo u sjevernoj Dalmaciji do izgona Osmanlija 1683. godine. Povod za ustanak stanovništva protiv Osmanlija počiva na zemuničkom slučaju. Naime, spremajući se na Beč, Osmanlije su htjele utvrditi granicu prema Zadru. Zato su u Nadin naselili 80 svojih obitelji. Hasan-beg, brat Durakbegovića, ušao je 14. rujna 1682. u Zemunik u pratnji svojih ljudi, te odmah stao tjerati kmetove sa zemlje, paliti njihove kućice i ništiti im plodove, za koje su oni već bili uplatili 573 cekina. Iznenađeni tim postupkom, kmetovi pošalju k Hasan-begu harambašu s molbom da im dopusti pokupiti plaćenu ljetinu. Hasan-beg, mjesto odgovora, ubije harambašu. Sutradan se skupi oko 400 ljudi i pobiju sve Osmanlije u Zemuniku (117 osoba).

Taj događaj je iznenadio Mlečane, koji su bili pripravni sve sudionike u pokolju izručiti Osmanlijama, samo da im se ne zamjere. Ali sudionici pokolja su bili oprezni i videći da im život nije siguran na mletačkom teritoriju, pobjegnu u Hrvatsku, očekujući povoljniju priliku. Ta se prilika pružila sljedeće godine kad su Osmanlije izgubile rat pod Bečom. Tada su se sudionici zemuničkog slučaja povratili svojim kućama, oduševili narod na mletačkom i osmanlijskom teritoriju, i tako započeli izgon Osmanlija iz zadarskog zaleđa.[651]

[650]MILAŠ, N. dj., 205.
[651]GL. STANOJEVIĆ, Dalmacija u doba morejskog rata (1684-1699.), Beograd, 1962, Zemunički pokolj, 15-25; B. DESNICA, Zemuničko događaj, Magazin sjeverne Dalmacije, HDS, Split, 1934, 31-35; DESNICA, Istorija kotarskih, I 309-311.

Milaš je Jankoviću pridružio Smiljanića. Na kojega je Smiljanića mislio, nije jasno. Smiljanići su doselili u Zemunik 1647. iz Udbine. Doselili su: Petar Smiljanić sa sinovima Ilijom, Filipom, Ivanom, Matom i kćeri Ankom. Petar je 1648. sa Stipanom Soićem poginuo pod Ribnikom. Ilija je poginuo 5. IX. 1654. na putu iz Like kroz planinu. Filipa je 24. I. 1654. ubio mletački vojnik u Šibeniku. U junaštvu ih je naslijedio Smoljan, sin Petrove kćeri Anke, koji se zvao Mihaljević Miškulović, a nakon Filipove pogibije uzeo je prezime Smiljanić. Smoljan je umro 1686. Iza njega je ostao sin Lazar. Posljednji Smiljanić, serdar Ivan (1759.-1832.), poslije smrti ostavio je svoje imanje u zakladu.[652] Međutim Stojan Janković se istakao u vrijeme Morejskog rata, a završio je svoj život u Duvnu 1687. (u kolovozu).

Iz prednjega je vidljivo da je bilo više Smiljanića, koji su skoro tridesetak godina prije završili život od Stojana Jankovića. I ovdje se vidi Milašev pristup, površnost i neznanje narodne prošlosti. Možda je Milašu bio glavni cilj da Smiljanića proglasi srpskim junakom. Zar to nije neka vrsta prekrštavanja, protiv kojega se on stalno bori?

"Poslije tri godine takvog ratovanja u aprilu 1687. g. bila je oslobođena od Turaka sva sinjska krajina, a u decembru iste godine kninska krajina i četrnaest drugih glavnih utvrđenih mjesta. Slijedeće (1688.) godine bila je slobodna od Turaka mal ne sva Dalmacija."[653]

I ovdje valja ispraviti Milaševo "poznavanje" domaće prošlosti. Sinjska krajina je oslobođena ne 1687. kao što Milaš tvrdi, nego 28. rujna 1686.[654] Knin su oslobodili istom 30. rujna 1688. kad je vojska ušla u tvrđavu. To je ipak nešto drukčije nego što hoće Milaš.

[652]A. MIJATOVIĆ, Uskoci i krajišnici, Zagreb, 1974, 121-138.
[653]MILAŠ, N: dj., 206.
[654]A. J. SOLDO, Sinjska krajina, 21 sq.

12. Nove srpske crkv. opštine

"Poslije kritskoga rata za nekoliko je godina prilično bilo mirno u Dalmaciji, te je i crkveni život pravoslavnih Srba dosta mirno tekao. Za ovo vrijeme, a naime između 1669. i 1682. godine spominju se nekolike nove naše crkve, i to: u Erveniku crkva u čast sv. Nikole, u Kolarini crkva sv. Đorđa, u Brgudu crkva sv. Lazara, u Vrbniku sv. Nikole i u Islamu crkva sv. Đorđa, koju je dao sagraditi Stojan Janković; premda su okolo ovoga doba dvije pravoslavne crkve i nestale, i to jedna u ***Filip-Jakovu*** *i druga u* ***Crnom****, obje blizu Zadra ..."*[655]

Po završetku Kandijskog rata kad su sva mjesta u kontinentalnom dijelu sjeverne Dalmacije bila opustošena i napuštena, tko bi naivan mogao povjerovati da će doseljenici tako brzo podići tolike crkve? Milaš se boji točnih preciznih podataka, te najradije piše općenito i neodređeno.

Milaševo pisanje o srednjovjekovnim crkvenim objektima pokazuje da on ne poznaje i ne drži do crkvene arhitekture iz doba romanike i gotike. On stavlja u isti koš barok, romaniku i gotiku. Zato romaničke crkve premješta u XVII. stoljeće. Već smo naveli Milaševu rečenicu: *"Većina napuštenih od Hrvata latinskih crkava zauzeše sada pravoslavni Srbi i pretvoriše ih u crkve pravoslavne"*.[656] Ali u nabrajanju crkava nije naveo ni jedan jedini primjer da je neka crkva prije bila katolička.

Ervenik. To je vrlo staro hrvatsko naselje. Na početku Kandijskog rata stanovnici su se povukli u Posedarje, na mletački teritorij. U Posedarju se 1674. spominju starosjedioci i Arveničani - doseljenici iz Ervenika.[657] U Erveniku 1636. živi oko 500 pripadnika katoličke vjere (Hrvata)[658], da bi ih 1697. bilo samo 7 obitelji. Kapela ili apsida je gotovo porušena i jedva se drži da se može služiti misa. Mjesto poslužuje franjevac iz Obrov-

[655]MILAŠ, n. dj., 206-207.
[656]MILAŠ, N. dj., 169.
[657]ANBZ, K-XXV.
[658]JAČOV, Spisi, 271.

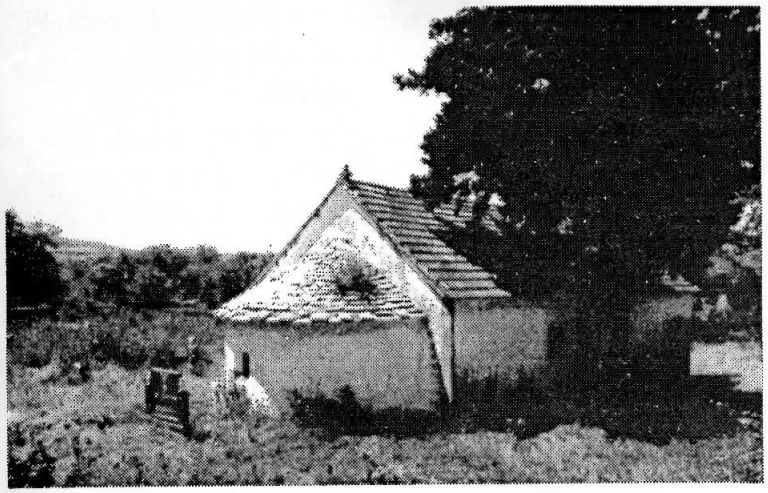

Ervenik: crkva sv. Nikole

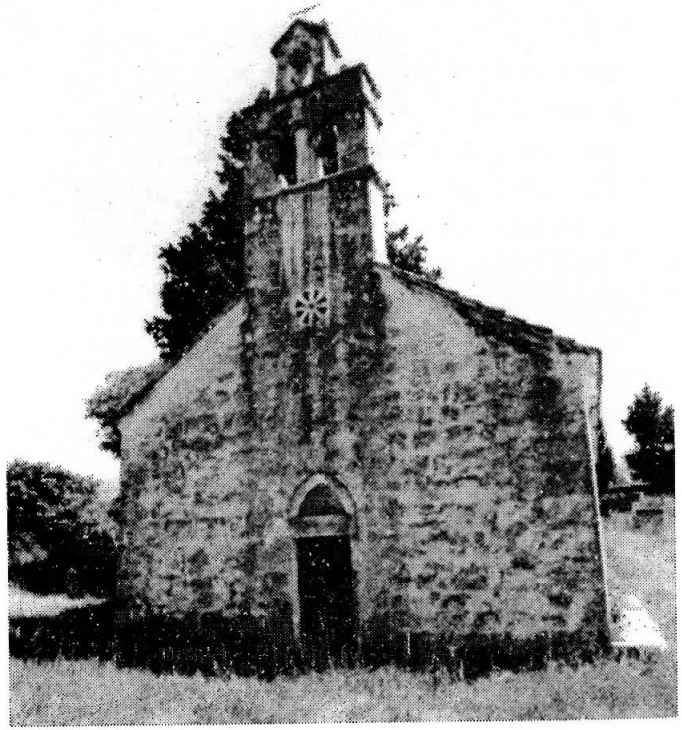

Pročelje crkve sv. Nikole

ca.[659] U mjestu je 1928. živjelo 79 katoličkih obitelji, 1937. bilo je 686 katolika, 1974. 47 katoličkih obitelji, a 1987. samo 7 katoličkih obitelji kao 1697. godine.

U mjestu su se nalazile dvije crkve: usred sela sv. Nikole i podalje od mjesta sv. Mihovila. Pošto su se pripadnici istočnog obreda prvi i u većem broju naselili za Morejskog rata, zauzeli su crkvu sv. Nikole, dok je druga oštećena (sv. Mihovila) pripala katolicima povratnicima. Prema Bianchiju sv. Mihovil se spominje 1402. godine.[660]

Svaki mještanin katolik Ervenika znao je više nego Milaš i oni što slijede Milaša da je Sv. Nikola nekoć bila katolička crkva, podignuta prije dolaska Osmanlija. Milaševo nagađanje da je ta crkva izgrađena između 1669. i 1682. obični je mit. Upravo u to vrijeme su Osmanlije preuzeli vlast na našim područjima poslije Kandijskog rata do 1683. kad su morali napustiti sjevernu Dalmaciju.

O crkvi sv. Nikole u Erveniku Ivo Glavaš, konzervator, mogao je ustanoviti: "Crkva je ožbukana. Tlocrtno i u detaljima pokazuje srednjovjekovne karakteristike. Apsida je polukružna. Vjerojatno postoji gotički svod, ali je sada prekriven brodskim podom. Crkva ima gotički portal s potkovastom lunetom i zvonikom na preslicu. Osnovni izgled crkve u tlocrtu i gabaritima nije remećen".

Kolarina. Stavljati crkvu sv. Đorđa u Kolarini u XVII. st. može samo onaj koji nema najosnovnijih pojmova o katoličkim građevinskim stilovima.

To je jednobrodna crkva s polukružnom apsidom, presvođena bačvastim svodom, pojačanim pojasnicama. Na zapadnoj strani je ulaz. Prozor na južnom zidu ima romanički oblik.[661]

Godine 1636. u Kolarini živi 160 katolika (Hrvata).[662]

Iz prednjega je više nego jasno što se može reći o Milašu,

[659]ANBZ, K-I.
[660]BIANCHI, I, 314-315.
[661]PETRICIOLI, Romaničke, 117.
[662]JAČOV, N. dj., 269.

koji gradnju romaničke crkve stavlja između 1669. i 1682. godine. Sapienti sat!

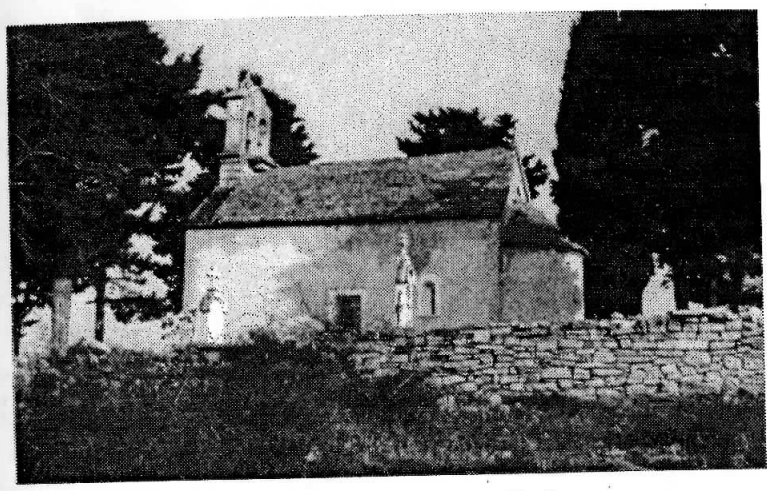

Kolarina: crkva sv. Petke

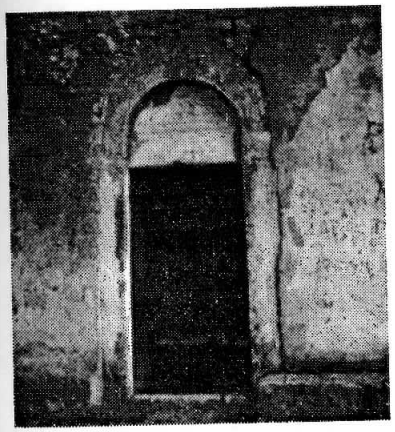

Ulaz u crkvu sv. Petke

Prozor na južnom zidu crkve sv. Petke

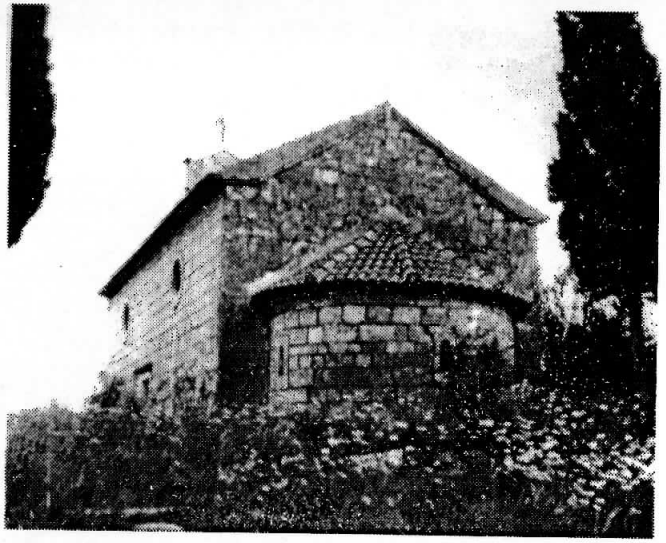

Brgud: crkva sv. Lazara

Brgud. Današnja crkva u Brgudu dosta je široka, duga i visoka, ali natpis na donjim, tj. južnim vratima na gornjem pragu, koji s građevinom čini jedinstvenu i skladnu cjelinu i kompoziciju, dokazuje da je to građevina XIX. stoljeća. Držimo da slova na pragu: S.M.F.V. 1861. J.B. jesu inicijali imena i prezimena zidara ili graditelja crkve. Latinična slova svjedoče da su majstori bili Hrvati, od kojih u slovu F. možemo prepoznati ime Frano. Klesani kamen je suvremene izrade.

U groblju ima nekoliko kamenih ploča i križeva koji podsjećaju da su mnogo stariji od crkve, imaju oznake slične stećcima. To nam nepobitno dokazuje da je na tom mjestu bila crkvena građevina starija od Milaševa maštanja. Starost groblja ne može se procijeniti bez stručnog ispitivanja. U nedalekoj blizini nalazi se srednjovjekovna utvrda Jerebnjak, koja nas upućuje da je ne samo stara gradina nego i katoličko stanovništvo imalo svoju crkvu i groblje, što su novodošli doseljenici istočnog obreda u drugoj polovici XVII. st. prihvatili i zauzeli.

Da je porušena crkva građena u drugoj polovici XVII.

st. ne može se prihvatiti ni kao vjerojatna mogućnost, jer je mjesto najviše naseljeno za Morejskog rata. Današnja crkva, kao i ostalih dvadesetak u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji izgrađene su iz religioznoga fonda za episkopa Stefana Kneževića u XIX. stoljeću.[663]

Vrbnik. Za crkvu u Vrbniku Ivo Glavaš je primijetio: "Izgled crkve ne govori o njenom eventualnom ranijem porijeklu".

Da je ta crkva izgrađena u drugoj polovici XVII. st. poslije Kandijskog rata, ne može se također prihvatiti. Samo stručno istraživanje crkve i groblja unijet će više jasnoće o vremenu kad je položaj oko crkve postao kultno mjesto.

Islam. U Islamu u srednjem vijeku nalazio se posjed ninskog biskupa kod crkve sv. Jure, prema ispravi iz 1266. godine.[664] Ne radi se o biskupovoj palači ili rezidenciji nego o dvorcu gdje je biskup dolazio na odmor. To odgovara dvorima koje je 1670. dobio Stojan Janković, a dotada su bili u posjedu Jusuf-age Tunića s 400 gonjaja zemlje.[665] Taj kompleks vjerojatno potječe od biskupa Sansona (1230.-1241.)

Interesantno je Milaševo rezoniranje da je crkvicu uz te dvore sagradio nitko drugi nego Stojan Janković. Tko bi mogao zamisliti da bi neki biskup u srednjem vijeku mogao podići ljetovalište da ne bi u neposrednoj blizini izgradio kapelu ili crkvu, već bi to učinio Stojan Janković koji je trajno živio sa sabljama i na izloženim ratnim položajima sve do smrti.

Da tu crkvu nije mogao podići Stojan Janković dovoljno je pogledati prozor na apsidi, koji je jasni svjedok vremena izgradnje same crkve, što predstavlja veliku udaljenost od Jaukovićeva doba.

U Islamu, Poličniku i Suhovarama 1636. živi oko 500 katolika (Hrvata).[666]

---

[663]MIŠINA, N. dj., 10.
[664]Mon., 12-17.
[665]DESNICA, I, 144.
[666]JAČOV, N. dj., 269.

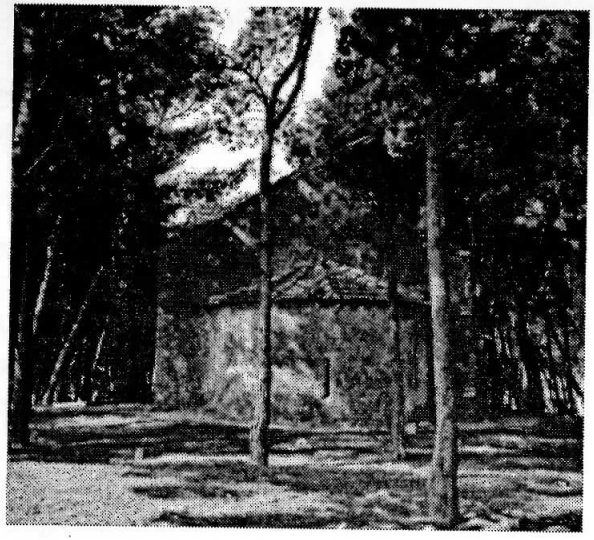

Islam Grčki: Apsida crkve sv. Đorđa

Milaš spominje crkve u **Filip-Jakovu** i **Crnom** kod Zadra. Nije htio označiti vrijeme njihova podizanja i kako su nestale? Za nj to nije važno. Njemu se mora vjerovati bez dokaza!

13. Bosanski fratri ciljaju na Dalmaciju

"Dalmatinski proveditor Lor. Dona naredbom svojom od 23. marta 1683. obznanio je bio, da je uvažio prošnju upravitelja franciškanske bosanske kustodije o. Miovila Radnića, kojom je tražio dozvolu, da bi mogli preći u Dalmaciju iz Bosne nekoliki fratri sa mnogo naroda, te se naseliti u Dalmaciji ... Na naredbu ovu providetorsku mi se zaustavljamo, jer ona sastavlja početak novih neprilika, koje će imati da pretrpi naša crkva u ovoj zemlji.

Bosanski fratri već svemu su svijetu dodijali bili svojim postupanjem i svojim životom. Mons. Cerri ... vrlo ih crno opisuje, kazujući, da su 'i più rilassati', da su gramizljivi za novac, da bi da uzdrže parohije što tamo imaju, gotovi bili pozvati i Turke u pomoć, kad bi im ko htio oteti te parohije, ali da ih treba ipak trpjeti, samo 'per non cagionare maggior male'. Zatim govori o osnutku Kongregacije za propagandu u XVII. st. u Rimu, koja

je pred očima imala istočne kršćane, koje je trebalo obraćati. Fratrima u Bosni je bila zgoda da se bave i ovim poslom propagande među pravoslavnim u Bosni i na taj se način osvetiti pravoslavnom svećenstvu koje je čuvalo svoj narod od prevjere, a time ugoditi Rimu. Takav posao fratara u Bosni i Hercegovini bio je u drugoj polovici spomenutoga st. prešao svaku granicu za vrijeme pećskoga patrijarha Maksima.

Poslije mnogih tužba na fratre, koje je uputio Maksim na portu, napokon 1661. bio je izdan ferman, kojim se nalagalo 'fratrima da moraju mirovati u pravoslavnu crkvu i da se pod nikakvim izgovorom ne smiju miješati u poslove te crkve ...' Sa ovakvim fermanom patrijarh Maksim nije praštao ni jednom fratru, koji bi se ogriješio protiv pravoslavne crkve ... Protestirali su i čak se bunili fratri, što im je samovolja njihova zauzdana bila ... Mučili su se i dovijali na sve načine ovi fratri kako bi došli do predašnje slobode djelovanja ... Najprije su se obratili Dubrovačkoj Republici. Potom donosi neku legendu da je sv. Franjo bio u Dubrovniku 1220. i rekao da će Republika dotle trajati dok njezina vrata budu zatvorena za šizmatike, a sv. Jakov Markijski da je rekao da će Republika svršiti kad se podigne pravoslavna crkva u gradu ... Dalje tvrdi da su pravoslavni Srbi počeli dolaziti u Dubrovnik u XV. st., ali do kraja XIX. st. nije bilo spomena o pravoslavnoj crkvi ... zato su u ono doba pravoslavni, da bi mogli slušati misu išli u Petrovo selo, daleko dva sata hoda ili u Duži, šest sati hoda. Ako bi naišao kakav kaluđer u Dubrovnik, samo je krišom mogao u privatnim kućama držati liturgiju. Za krštenje djeteta su išli u Trebinje ili Duži, dok su za opijelo tijelo pokojnika nosili u Trebinje, itd."

Zatim nastavlja u istom stilu. Pri kraju zaključuje: "Ostavljajući ostale molbe, za nas je važna ona, koju je pomenuti prije fratar M. Radnić upravio 1683. god. mletačkoj vladi, i uslijed koje je proveditor Dona izdao ovu svoju naredbu, da svi moraju u Dalmaciji pokazati najveću susretljivost bosanskim fratrima, koji namjeravaju sa mnogo naroda preći u novu zemlju".[667]

---

[667]MILAŠ, N. dj., 210-214.

Koliko ima istine u Milaševim tvrdnjama? Svima nam mora biti poznato da su se franjevci u Dalmaciji i Slavoniji stavili na stranu neprijatelja osmanlijske države, što je uplivalo da su Osmanlije franjevce ne samo progonile nego i ubijale. A i grčke vladike su svakom prilikom nastojale franjevce podjarmiti. God. 1672. nadodan je samostanima novi namet - džulus, koji ih je tištio sve do 1878. Zbog tolikih tereta i unutarnjih potreba samostani su jedva životarili i skapavali u dugovima. Tako je samostan u Fojnici 1679. imao 4.000 dukata duga.

Da su mnogi samostani bosanske provincije propali uzrok su preveliki dugovi i progonstva od strane muslimana, što je bilo posljedica Bečkog rata.[668] Daleko bi nas odvelo kad bismo nabrajali koliko je gdje stradalo bosanskih franjevaca kroz ovo razdoblje, koje im Milaš imputira da su oni progonili i obraćali pravoslavce. Upravo u to vrijeme Bosna i Hercegovina su ostale gotovo puste zbog nepravdi kojima su ih tlačili muslimani, a negdje su im pomagali i grčkoistonjaci.

Odgovarati na predašnje Milaševe objede na račun franjevaca i njihova ponašanja i rada, ne smatramo toliko potrebnim, jer smo već u dosadašnjem izlaganju mnogo toga iznijeli o njihovu radu i životu. Nepristran i hladnokrvan čitatelj, dok čita Milaševe tirade, može lako uočiti kojim duhom i nakanama odišu njegove riječi. Objektivan pisac iznosi stvari onako kako ih povijesni izvori prikazuju i u njegovim riječima ne smije se primijetiti zagriženost, žučljivost ili tračak mržnje. Istina mu mora biti vrhovno načelo i od takva načela se ne odstupa u nijednom slučaju.

Fra Mijo Radnić, kojega spominje Milaš, bio je provincijal bosanske provincije 1685.-1690.[669]

[668]JELENIĆ, Kultura, I, 132-135.
[669]BATINIĆ, Djelovanje, III, 223.

14. Stradanja pravoslavnih od fratara

"Odluka bosanskih fratara da sele u Dalmaciju bila je s gledišta njihovih interesa dobro razmišljena ... Spominje providura Petra Valijera, koji je izdao kao fanatični katolik neke odredbe, u kojima 'je pravac bio otvoreno protivan pravoslavnima'. ... A ova je naredba upućivala već rimokatolike u dalmatinskom kontinentu, kako se imaju odnositi naspram pravoslavnij. Za latinske biskupe pak ona je značila, da moraju gledati da otrgnu pravoslavne od otačaske im vjere i da ih privuku u latinstvo ... Spominje ninskog biskupa Franju de Andreis (1653.-1666.), koji je mnoge pravoslavne priveo u krilo katoličke crkve ...

Koristeći se pomenutom dozvolom prov. Dona, počeše fratri i prelaziti u Dalmaciju. Prvi prijelaz fratara iz Bosne u Dalmaciju bio je 1684. godine. Vodio je fratre o. Šimun Brajinović, a s njima je prešlo iz Bosne 1000 porodica, koje se naseliše u skradinskoj krajini ..."[670]

Moramo istaći da je Milaš bez sumnje znao kud je tekla granica između Bosne i Dalmacije u XVII. st. i da je o. Šimun Brajinović pripadao bosanskoj franjevačkoj provinciji, ali u to je vrijeme živio na Visovcu kao gvardijan, a Visovac se nije mogao ubrajati u bosanski teritorij. Brajinović je 1682. izdao okružno pismo na župnike visovačkog okružja Knina, Zmina, Petrova polja, Bukovice, Kožulova polja, Velima i Skradina i zatražio od njih da sa svojim vjernicima dođu pod zaštitu Mletačke Republike. I doista, 22. lipnja 1683. u Skradin se skupilo 1.300 obitelji iz spomenutih župa. Među katolicima je bilo pripadnika istočnog obreda. To se mnoštvo nije zadržalo u Skradinu i njegovoj okolici. Ti doseljenici bili su razmješteni u zapadnom dijelu Skradina, Rakitnici, Dazlini, Velimu i Banjevcima, zatim u Šibeniku, pregrađima Šibenika i okolici.[671]

[670]MILAŠ, N. dj., 214-215.
[671]ZLATOVIĆ, Franovci, 148; AFSV, fasc. I, 43; AŠiB, sv. 92; KOSOR, Drniška krajina za turskoga vladanja, Kačić, XI/1979, 125-182; prilozi, 183-192; BaČIĆ, Visovački, 25-29.

"... Dvije godine poslije prvoga prijelaza bosanskih fratara u Dalmaciju, biva drugi prijelaz. Te godine oni prijeđoše vođeni od o. Stipana Matića i dovedoše 300 porodica, koje naseliše u cetinskom polju. Malo zatijem prijeđoše opet u dva maha iz Bosne u Dalmaciju fratri: prvi put njih 35 fratara i dovedoše 150 porodica i smjestiše ih u sinjsko polje. To je bilo 1688. godine, a zatijem opet sa fratrima iz Živogošta pređe 736. porodica. Svega u ono doba prešlo više od 5.000 porodica iz Bosne sa valjda stotinjak fratara, i sav se taj narod naselio na zemljištu između Boraje, Prologa, Mosora i Dragovića."[672]

U drugom prijelazu, o kojemu piše Milaš, nije bilo "stotinjak" fratara nego 36[673] ili 35, kako tvrdi providur Cornaro 1689., kad su franjevci doveli mnogo naroda iz Livna, Duvna, Rakitna, Glamoča i Rame, koji je naselio prostore oko Sinjskog polja i cijelu Zagoru.[674]

"U ljetopisu našem žalosno se opisuju stradanja, koja moradoše pravoslavni da pretrpe od latinskog sveštenstva, a posebno od fratara u predjelima okolo Cetine i u Šibeniku i okolini mu. Označuju se ta stradanja težima od onih, koja su imali naši da od Turaka pretrpe. Koliko su naši morali radi vjere svoje stradati u Šibeniku, govorimo na drugom mjestu. Ovdje spominjemo o cetinskoj krajini. Cetinska krajina većinom je bila naseljena srpkim pravoslavnim narodom, osim ono nekoliko polatinjenih Bosanaca, koje u pređašnja vremena dovedoše tu fratri. Okolo Vrlike pravoslavni su imali dvije crkve: Vaznesenija Gospodnja (sv. Spas) kod vrela Cetine i sv. Đorđa blizu varoši. Rimokatolici nijesu imali nikakve crkve; i tek 1688. g kad Turci predadoše Mlečićima Vrliku, ustupi im mletačka vlada tamošnju džamiju da mogu nju pretvoriti u hrišćanski hram. To i učini fratar Jure Bogić; ali se fratri time ne zadovoljiše, težeći da oni postanu gospodari te krajine ... Velika većina naroda u tim mjestima bila je pravoslavne vjere. Arcibiskup obrati pažnju na taj narod i

[672]MILAŠ, N. dj., 216.
[673]ZLATOVIĆ, Franovci, 154.
[674]J.A. SOLDO, Sinjska krajina, I, 123.

smisli otrgnuti ga od pravoslavlja i polatiniti ga. Radi ovoga on se uskoristi fratrima i pruži im sva sredstva, koja su za prozelitstvo nužna bila, a na ruci su mu u tome bile i mletačke provincijalne vlasti ... Počelo se raditi najodlučnije, a i najbezobzirnije. Po nesreći man. Dragović je pust bio, te i nije bilo koga, da se u onim krajevima opre prozelitstvu, a narod je sam slab bio za oporbu tolikim silnicima. Fratri su radili bez prestanka, i tim revnosnije, što su računali da će moći ustrojiti tu nekolike svoje parohije, i dakle živjeti onako ugodno, kao što su u Bosni naučili bili ... Nekoliko je hiljada pravoslavnih Srba u onim krajevima tada otrgnuto bilo od pravoslavlja. Fratri u svojim spisima kazuju, da su 25.000 Morlaka obratili 'u katoličko jedinstvo i na poslušnost papi' ...

Takvim načinom fratri postadoše zbilja gospodari sviju onih krajeva okolo Vrlike, Sinja i Dicma; a pravoslavni, koji nijesu htjeli prevjeriti, morali su svakojaka zlostavljanja da trpe od fratara ..."[675]

Budući da Milaš ne citira koji fratarski pisci navode broj od 25.000, nije moguće provjeriti taj podatak. Milaš se za tu cifru poziva i na Farlatija. Na spomenutoj stranici Farlati govori o dva fratra kapucina iz Štajerske, koji su poučavali Morlake u kršćanskom nauku i tajnama vjere. Dva člana istoga reda su imali boravište u gradu Splitu, brinuli se za bolesne vojnike i bili na duhovnu korist ostalim kršćanima. U Splitu su bili smješteni i neki članovi isusovačkog reda, dok su drugi, nevezani za neko mjesto, obilazili sva mjesta u Dalmaciji, katekizirali, propovijedali i dijelili sakramente.[676] Kod Farlatija na rečenoj stranici nema spomena o nekim brojkama.

Što li sve nije Milaš navalio u prednjem ulomku na franjevce, a za svoje tvrdnje nije naveo nikakav dokument ili dokaz. Činjenica što je cetinska krajina sva katolička, Milaš nalazi jedino opravdanje da su to učinili franjevci svojim pozelitskim radom uz suglasnost splitskog nadbiskupa.

[675]MILAŠ, N. dj., 217-218.
[676]FARLATI, N. dj., III, 521.

"Ovo što fratri potpomognuti od vlade učiniše na štetu pravoslavne crkve u vrličkoj krajini, htjeli su isto da učine i u kninskom polju. Neki fratar Andrija Resica našao se 1688. g. u Kninu, kad je kninsku tvrđavu osvojio od Turaka mletački đenéral Aleks. Molin. Tome đeneralu prikaže onaj fratar, koliko je on i njegovi drugovi uradio, da hrišćansko oružje pobjedi i da se Turčin savlada u toj krajini, te zamoli đenerala da bi mu kakavu tursku kuću u Kninu darovao ... Dođoše odmah tu i Resici druga dva fratra iz Visovca, i trebalo im sada imati i naroda od svoje vjere, kako bi uredili jednu parohiju, i živjeli onako, kako se to njima dopadalo u svijetu živjeti. Ali u kninskoj krajini nije bilo tada, kao ni za dosta godina kašnje, ni jednoga rimokatolika, - i fratri ti smisle udariti na pravoslavne i njih obraćati u svoju vjeru. Počnu na sve načine dovijati se oko toga naroda ... Nijesu u tome radu sretni bili, jer naiđoše na tvrdu vjeru ondješnjih Srba ..."[677]

"Spominje se još samo, da je jedan fratar iz Knina dolazio k crkvi s. Ilije na Kosovu 1690. godine, i da je nagovarao tamošnjeg sveštenika pravoslavnog da primi rimokatoličku vjeru ... i da su se krčki kaluđeri žalili proveditoru Al. Molinu. Šta je bilo usljed ove žalbe, nema spomena".[678]

Protiv Milaševih "dokaza" donosimo arhivske i povijesne izvore, koji će nam najbolje ocrtati kako Milaš u svojoj mašti konstruira davne događaje bez nekih temelja sa stvarnim i povijesnim zbivanjima.

Kad je mletačla vojska ušla u Knin i protjerala iz njega Osmanlije, na blagdan sv. Jeronima 1688., šibenski biskup D. Calegari, koji se nalazio u pratnji s vojskom, blagoslovio je džamiju ispod tvrđave i pretvorio u crkvu sv. Jeronima. U gradu je imenovao prvog župnika don Ivana Vidovića, kasnijega skradinskoga (1714.-1716.) i trogirskoga biskupa (1716.)[679] Službu župnika u Kninu Vidović je obavljao do 1692. kad se

[677]MILAŠ, N. dj., 219-220.
[678]MILAŠ, N. dj., 220.
[679]Zlatović, Franovci, 158.

na tom položaju nalazi don Jeronim Mazzorana.[680] Zlatović je napisao da su se iza Vidovića u Kninu izmijenila tri popa do 1695. kad su župu preuzeli franjevci.[681] Međutim, prema spisima arhiva šibenske biskupije stvar izgleda dosta drukčije. Nasljednik Vidovićev Mazzorana zadržao se u Kninu do 1695. godine.[682] Prema bilješci Vidovića u njegovoj knjizi[683] stoji da je u Kninu poslije njega bio župnik don Jeronim Cvitnich. Držimo da su Mazzorana i Cvitnich ista osoba, odnosno Mazzorana prevedeno na hrvatski znači cvijet - Cvitnić - mažuran. Spisi biskupske vizitacije u Kninu 1693. očito potvrđuju da je 1693. Mazzorana bio kninski župnik.[684] U mjesecu studenome 1695. župnikom Knina postao je don Luka Bortolazzi.[685] Iz Bortolazzijeva se pisma vidi da ga je novi skradinski biskup Grgur Civalelli imenovao kanonikom u Skradinu, pa je zato morao napustiti kninsku župu i prihvatiti rezidenciju u Skradinu.[686]

Tim povodom nastalo je pitanje tko će preuzeti župničku službu u Kninu. Bortolazzi je bio protivan da se ta služba povjeri prezesu franjevačkog hospicija u Kninu, dok je kninski providur bio naklonjen fra Grgi Martucciju iz Makarske.[687] Martucci je 18. IX. 1701. pisao šibenskom biskupu iz Knina, da, budući u Kninu nema samostana njegove redovničke zajednice, on priznaje jurisdikciju prelata kojega se vlast proteže na to mjesto.[688] Ta Martuccijeva tvrdnja navodi nas na pomisao da on nije bio član bosanske provincije, odnosno makarskog samostana, premda je rodom iz Makarske.

Martucci se u Kninu zadržao oko tri mjeseca. Pri kraju studenoga 1701. biskup je iza krizme pozvao k sebi fra Matu iz Temišvara, prezesa franjevačkog hospicija sv. Ante u Kninu,

[680]AŠiB, sv. 93, f. 6.
[681]ZLATOVIĆ, Franovci, 158.
[682]AŠiB, sv. 93, f. 39.
[683]TOBIAE LOHNER, S. J., Instructissima Bibliotheca manualis concionata, I, 1.
[684]AŠiB, sv. 89/II, 18.
[685]AŠiB, sv. 89/II, 39.
[686]AŠiB, sv. 93, 11-13, 20.
[687]AŠiB, sv. 93, 30.
[688]AŠiB, sv. 93, 32.

a koji je privremeno bio imenovan župnikom iza Bortolazzijeve odreke 24. kolovoza. Biskup ga je tada zadužio da djecu uči kršćanski nauk i vodi brigu o umirućima ... Tako je franjevac postao župnik u Kninu tek 1701. godine.

Usputno napominjemo da je vojna posada u kninskoj tvrđavi imala svoga kapelana. Njezinim prvim kapelanom postao je poslije zauzeća Knina fra Andrija Resica s mjesečnom nagradom od 30 libara i 40 librica dvopeka.[690]

Slabim poznavaocima prilika u Kninu i okolici za vrijeme Osmanlija nameće se pitanje: je li se u Kninu nakon oslobođenja mogao naći toliki broj katoličkih vjernika da im je trebalo dati župnika? Potrebno je naglasiti da Knin nikad nije prestao biti katoličkim od dolaska Osmanlija. Istina, kninska župa u doba Osmanlija obuhvaćala je veći prostor nego u vrijeme mira, a i način pastorizacije bio je drukčiji, prilagođen novim prilikama i vremenu. Župu Knin spominje izvješće Bosanske provincije 1623. upućeno Kongregaciji u Rimu.[691] U župu Knin tada je bio uključen veliki dio kninske biskupije. U toj župi za vrijeme Osmanlija bilo je daleko više katolika nego što se danas može i zamisliti. Jedan dio žitelja iz tog područja odselio je prema Bačkoj, a drugi dio prema moru početkom Kandijskog rata. Dok je još trajao Kandijski rat, Austrija je imenovala kninskim biskupom Kristofora Rochasa, kojega je potvrdio papa. Rochas se već 1668. našao u Šibeniku i spremao klerike za kninsku biskupiju. Njegov đak bio je Ivan Vidović, prvi kninski župnik poslije oslobođenja. Kako je 1689. sklopljen ugovor između Mlečana i Osmanlija, Rochas je produžio boravak u Šibeniku, ali je ipak 1680. pošao u Rim i izvijestio papu da se na teritoriju kninske biskupije nalazi više od 8.000 vjernika, koje pastoriziraju 4-5 franjevaca s Visovca, iz druge biskupije.[692] No, kako se stanovništvo u tolikoj mjeri iselilo, Rochas je uvjerio poglavare da je obnova kninske biskupije

[689]AŠIB, sv. 93, 41.
[690]ZLATOVIĆ, Franovci, 158.
[691]Ad historima Prov. Bosnae, 2, 80-84.
[692]ZLATOVIĆ, N. dj., 131.

bespredmetna, te je napustio misiju i 1687. postao biskup Neustadta.[693]

Bez pretjerivanja se može držati sigurnim da je u Kninu i okolici za vrijeme osmanlijske okupacije bilo katolika, pa i neposredno prije samoga oslobođenja. U potvrdu rečenoga navodimo kako je Juraj Šimić iz Knina 24. III. 1686. sklopio brak u crkvi sv. Jakova u Šibeniku.[694] Premda on nije morao živjeti u Kninu u vrijeme sklapanja braka, svakako je bio rodom iz Knina, a Šimiće nalazimo u Kninu nakon oslobođenja, što nam potvrđuje i popis krizmanika i njihovih kumova u Kninu 26. IV. 1693., gdje su navedena prezimena: Šimić, Vidović, Posarović (Požar?), Jelić, Marić, Jelovac, Marinović.[695] Uz novonadošle činovničke obitelji i starosjedioce, tu su se našli domaći izbjeglice povratnici i novi hrvatski doseljenici. Biskup Calegari imao je dovoljno razloga da dotadašnju prostranu kninsku župu ograniči na grad Knin i bližu okolicu i povjeri je novom župniku. Mi smo već spominjali da je u Žagroviću, Butišnici, Plavnu i još nekim mjestima oko Knina živio 1636. ne mali broj katolika.

Pri kraju kanonske vizitacije 1693. biskup je pošao u Biskupiju, gdje su šizmatici bili zauzeli katoličku crkvu i u njoj vršili obrede, ali su po naredbi državne vlasti protjerani. Prilikom pohoda biskup nije našao šizmatike, a župniku je naredio da načini vrata, crkvu zaključa i kod sebe drži ključ.[696] U izvješću nije označeno o kojoj je crkvi govor, ali se vidi iz drugih indicija da se radilo o crkvi Svete Trojice.[697]

Iz rečenoga je evidentno da Milaševe tvrdnje o franjevcima nakon oslobođenja Knina nemaju nikakve podloge ni povijesnog temelja, jer su proizvoljni plod nagađanja njegove mašte. Nažalost, nije ovo jedini slučaj njegovih kombinacija i tlapnji.

[693]S. GUNJAČA, Tiniensia - archaeologica - historica - topographica, II, SHP, III, 7/1960, 98, 101.
[694]AŠIB, sv. 77.
[695]AŠIB, sv. 89/II, 26-27.
[696]AŠIB, sv. 89/II, 22-23.
[697]SHP, IV/1898, 2. 89-90.

II. Pravosl. crkva u dalmat. primorju

U ovom drugom dijelu osvrćemo se na:

5. Pravosl. crkv. opštine u Šibeniku, Zadru i Skradinu

"Okolo 1440. godine prešao je, između drugih primorskih mjesta, i u Šibenik jaki broj Srba iz cetinske krajine, radi čega se, uzgred budi rečeno, žalio cetinski knez Talović ..." [698]

Već je bilo govora o Vlasima u Cetini, Posušju, Petrovom polju, oko Omiša, Klisa i Kamičca ... Ti su Vlasi pomagali Nelepiće u borbi s Mlecima, pa su stoga uživali posebne povlastice ... Vlasi u župi Cetini imali su svoje zasebne knezove koje su sami izabirali; još god. 1476. izdao je Vladislav Talovac, sin bana Franka, u gradu Čačvini otvoren list kojim je potvrdio Miklouša Dehojevića za kneza vlaškoga u župi Cetini ..."[699]

Kao u dosadašnjim slučajevima tako i u ovome Milaš Vlahe iz cetinske krajine pretvara u Srbe. Ako je i bila kakva seoba iz cetinskog područja prema Šibeniku, to nisu mogli biti Srbi, što Milaševu podvalu čini besmislenom i nerazložitom. Vlasi se u ono doba nisu pribrajali ni Hrvatima ni Srbima. Bili su samosvojni.

"Te je godine (1460.) došao u Šibenik neki grčki sveštenik Artemije Kaloheritis, i donio je sobom iz Carigrada mošti sv. Hristofora. Da posvjedoči ovaj sveštenik da su to zaista mošti onog svetitelja, prikaže on gramatu carigradskog patrijarha Genadija, datiranu u Carigradu 15. jula 1455. g., a sa latinskim prijevodom. Pravoslavni Šibenčani, kojima se prijavio onaj grčki sveštenik, posumnjaše o autentičnosti one patrijaršeske gramate, a dosljedno i o tome, da su ono prave mošti sv. Hristofora. Tada se Artemije obrati šibeničkom biskupu Urbanu Vinjaku, žaleći se na pravoslavne Šibenčane i nudeći mu spomenute mošti. Biskup ih

[698]MILAŠ, N. dj., 241.
[699]KLAIĆ, N. dj., V, 26-27.

kupi i stavi u svoju crkvu. A pravoslavni Šibenčani budu optuženi vlasti radi ismijavanja svetinje, i budu kažnjeni tamnicom, a jedan između njih, gore spomenuti M. VATO, u tamnici je umro. Poslije ovoga događaja još se gore postupalo sa pravoslavnima u Šibeniku nego li prije, niti su im išta pomagale žalbe, koje su oni radi toga podnosili i knezu šibeničkom i proveditoru."[700]

Za prednje navode Milaš se poziva na Končarevićev ljetopis i Farlatija. Farlati piše: "Per haec tempora urbem Sibenicensem nobilitatam ferunt reliquiis insignibus ex corpore S. Christophori martyis, quas Persbyter quidam Graecus anno 1453. cum Mahometas Constantinopolim Sedem imperii orientalis expugnavit, inter direptiones ac ruinas captae urbis, furtim ablatas Sibenicum attulit, ac Sibenicensibus dono dedit: quibus ut certa fides constaret, auctoritate, ac testificatione Gennadii Patriarchae Constantinopolitani muniendas curavit". Iza toga slijedi diploma ili svjedočanstvo Genadijevo na latinskom, koje završava: "Datum Constantinopili in domibus nostris anno 1455. die 15. Julii". Donosimo još jednu rečenicu iz Farlatija: "Ex autographo in pergamena, Graece et latine scripto, cui filum sericum coloris caerulei ac viridis infixum est, ex quo sigillum Patriarchae pendebat, quod deperiit".[701]

Prema priloženim navodima iz Farlatija vidi se da nema ni spomena o progonima i zatvaranju nekakvih "pravoslavnih Šibenčana" u XV. st. i kažnjavanju u vezi dolaska moćiju sv. Kristofora u Šibenik. Farlati piše da su moći sv. Kristofora poklonjene.

Zatim Milaš nastavlja: "Nije bolje bilo ni pravoslavnima u Zadru. Tri godine poslije nego što je senat naredio bio, da se ima razrušiti u Mlecima pravoslavna kapela, što je bila u kući pobožnoga Grka Filomati, sličnu naredbu izdao je 14. aprila 1433. god. zadarski kapitan L. Dona za jednu pravoslavnu kapelu, što je bila u Zadru u kući bogatoga i pobožnoga Grka Nikole Kalone ..."

[700]MILAŠ, N. dj., 242.
[701]FARLATI, N. dj., IV, 469.

"Događaji ovi u Šibeniku i Zadru izazvaše veliko ogorčenje kod pravoslavnih tih mjesta, kojima se pridružiše i pravoslavni ***Skradinjani****. Autor kaže da su se pravoslavni tih mjesta organizirali, pravili žalbe molbe na niža nadleštva i na kraju na mletački senat, koji ih svojim odgovorom 1498. nije zadovoljio, jer im je rečeno da su dužni 'priznavati vlast dotičnih latinskih biskupa'."*[702]

6. Pravoslavni hramovi u Šibeniku, Zadru i Hvaru

"O stratiotima u službi mletačke republike, mi smo već govorili, kao i o tome, da su oni učestvovali već u prvim sukobima sa Turcima u Dalmaciji pri kraju XV. vijeka. Malo poslije toga zavedene su u Dalmaciji formalne stratije. Najstarija dalmatinska stratija, za koju je poznato, to je stratija Šibenika." Zatim autor govori o nastojanjima stratiota da u Šibeniku dobiju jednu katoličku crkvu za svoju službu. I poslije molbe na senat u Mlecima, ustupljena im je crkva sv. Julijana. Pogodba s tutorom iste crkve bi sklopljena 17. III. 1569. Đorđom Šišgorićem, i odmah uklonjen iz nje latinski oltar sv. Julijana.[703]

O toj stvari postoji i drukčije mišljenje: "Mletačka plaćenička vojska u Dalmaciji brojila je među svoje ponajbolje jedinice u XV. i XVI. st. 'stratiote', koji su dolazili iz mletačkih posjeda u Grčkoj. Mnogo ih je bilo koji su znali nekad povesti sa sobom i svoje žene koje bi boravile po dalmatinskim gradovima, a napose u Šibeniku. Kako su one bile grčkoistočne vjere, mletačka im je vlast ne samo dozvoljavala da svoju vjeru i dalje ispovijedaju nego im je u nekim mjestima dozvolila i crkve (Hvar, Venecija i dr.). U Šibeniku taj razmjerno mali broj ljudi nije trebao neku naročito veliku crkvu, pa im je vlada dala katoličku crkvu sv. Julijana, i dozvolila da tamo vrše svoju liturgiju po grčkom obredu.

Međutim su se u Šibenik naselili i neki grčki trgovci ... "Crkva sv. Giulijana bila je 1530. dana na uporabu Grcima za

[702]MILAŠ, N. dj., 242-244.
[703]MILAŠ, N. dj., 244-246.

njihove vjerske potrebe, ali je oltar sv. Mihovila u toj crkvi ostavljen katolicima, i svake 3 godine šibenski biskup je vršio vizitu toga oltara."[704]

Na 19. VI. 1604. sastali su se konventualci iz samostana sv. Frane u Šibeniku s provincijalom na dogovor s Grcima da im prodadu svoju crkvicu sv. Mihovila, koja je tada bila oštećena i otkrivena. Međutim, pučanstvo se usprotivilo da Grci dobiju mjesto baš pred crkvom sv. Frane. Tako je prodaja bila poništena.[705]

Milaš piše da je 1548. u Zadru ustupljena pravoslavna crkva sv. Ilije. A kad je poslije Ciparskog rata došla grupa unijata s Cipra, na njihovo traženja u crkvi sv. Ilije načinjen je jedan oltar za njih.

Za pravoslavne u Hvaru otvorena je 1561. jedna crkva.[706]

10. Ep. Stevan Ljubibratić

Pod gornjim naslovom nalazi se i ovo: "Još od prošloga vijeka podignute su bile crkve u Dobropoljcima, Jagodnjoj, Ivoševcima, Kričkama, Kruševu, Otonu, Petrovom polju, Strmici i Otišiću".[707]

Dobropoljci. Ako prihvatimo da je Milaš knjigu pisao krajem XIX. st., njegove riječi "od prošloga vijeka" odnose se na XVIII. st. kad su navedene crkve bile izgrađene, kako tvrdi Milaš. Crkva u Dobropoljcima ima oznake srednjovjekovne građevine s okruglom apsidom. Otpada svaka pretpostavka da je ta crkva izgrađena u XVIII. stoljeću. Crkva je do naših dana sačuvala svoj prvotni izgled i karakteristike. Tko bi mogao zamisliti da katoličko mjesto nije imalo svoju crkvu do dolaska Osmanlija? Crkva je ponešto u zemlji u odnosu na groblje oko nje.

[704]G. NOVAK, Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412-1797, 233-234.
[705]K. STOŠIĆ, Šibenske crkve, Pravoslavni i njihove crkve, rukopis u Županijskom muzeju u Šibeniku.
[706]MILAŠ, N. dj., 246-248.
[707]MILAŠ, N. dj., 347.

U mjestu se nalazila liburnsko-rimska Alvernia. Tu postoje ostaci dvaju gradinskih naselja.

Ninski biskup je 28. VI. 1724. pohodio mjesnu crkvu sv. Jure (Đorđa), koja je nekoć bila katolička.[708] Šematizam pravoslavne Eparhije dalmatinske 1903. piše da je crkva sv. Đorđa sagrađena oko 1724. godine.[709] Ističemo da je 25. XI. 1723. skradinski biskup pohodio tu crkvu, gdje je službu kapelana vršio kaluđer Nikola Šaponja. Biskup je zapisao da u mjestu živi oko 200 pripadnika istočnog obreda.[710] Budući da se već 1723., a možda i prije nalazi kapelan u mjestu, znači da je crkva od toga vremena bila obnovljena i služila u bogoštvovne svrhe.

Dobropoljci: ckva sv. Đorđa

[708]ANBZ, K-IV.
[709]Šematizam pravoslavne eparhije dalamatinske za g. 1903, Zadar, 1903, 35.
[710]ASB, sv. IV, 39-40.

Jagodnja. "U polikorionu se 1070.-1078. mjesto zove Jagodana - Jagothne. To je pridjevski toponim od jagoda.[711] O staroj katoličkoj crkvi u Gornjoj Jagodnji danas se ne može ništa reći, jer je ona 1868. doživjela izmjene i preinake.[712]

Suvišno je isticati da Milaševa tvrdnja o gradnji crkve u Jagodnoj u XVIII. st. nema nikakve osnove ili temelja.

Ivoševci. Što smo naveli za Gornju Jagodnju, to možemo ponoviti i za crkvu u Ivoševcima. Stara ili srednjovjekovna crkva zamijenjena je novom građevinom 1890. godine.[713] Zato gradnja crkve u XVIII. st. u Ivoševcima nema nikakve osnove, jer je to plod neznanja i pukog nagađanja.

Kričke. Sve crkve koje je Milaševa mašta podigla u XVIII. st. djelo su naivnog domišljanja ili neznanja. Crkva u Kričkama je dosada sačuvala oblik srednjovjekovne građevine, iako je više puta obnavljana i adaptirana. Crkva nije većih dimenzija.

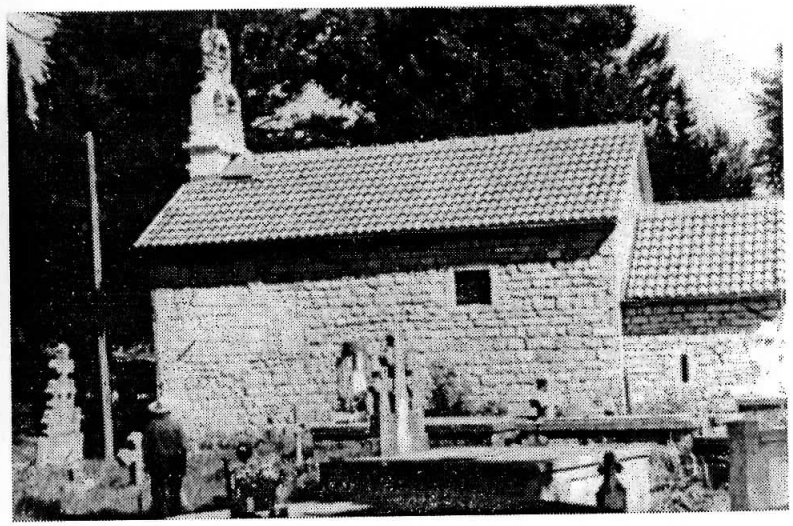

Kričke: crkva sv. Đorđa

[711]P. SKOK, Postanak hrvatskog Zadra, Radovi JAZU, 1/1954, Zagreb, 51.
[712]MIŠINA, N. dj., 10.
[713]MIŠINA, N. dj., 10.

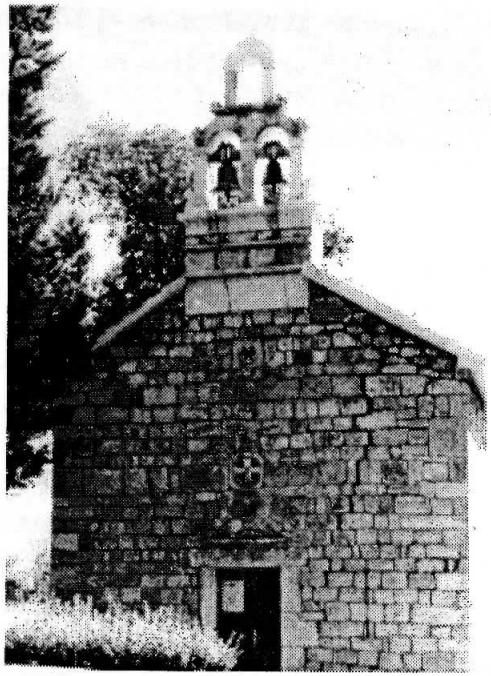

Pročelje crkve sv. Đorđa

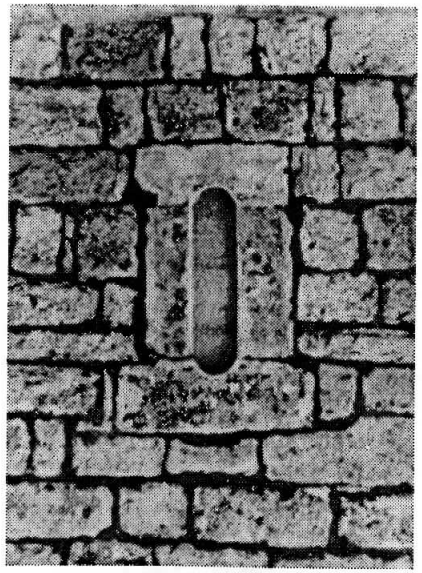

Romanički prozor na crkvi sv. Đorđa

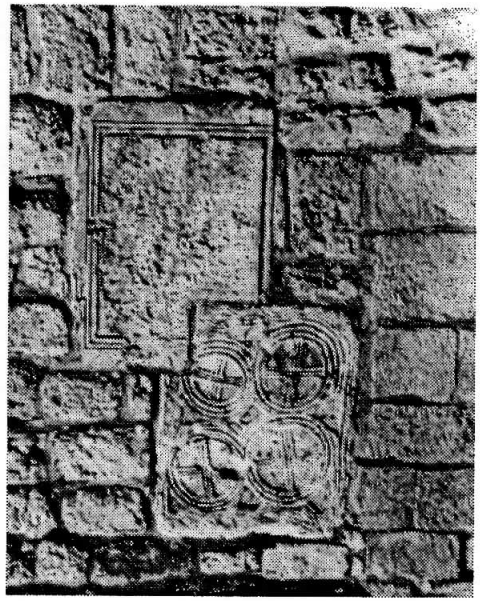

Uništeni natpis na spoliju

Ima četvrtastu apsidu. Na južnoj strani je ugrađen romanički prozor, dok se isti takav drugi prozor nalazi na sjevernoj strani glavne lađe u blizini apside. Na južnom zidu blizu pročelja ugrađen je devastirani spolij, jer mu je uništen natpis. Za isti spolij nalaze se i ovakve oznake: "Kričke, ćirilica na ploči obijena 1914. g."[714]

Prilikom pohoda crkva je bila zaključana i nije se moglo vidjeti njezinu unutrašnjost.

Kruševo. Čovjeku staje pamet kad pročita da je u Kruševu bila izgrađena pravoslavna crkva u XVIII. stoljeću. Odnosi li se to na Kruševo neko u Srbiji? - Ne znamo. Da je u Kruševu kod Obrovca bila neka pravoslavna crkva podignuta, podvala se ne razlikuje od gradnje crkve 1450. u Kuli Atlagića, o čemu je već bilo govora.

Oton. Na fasadi crkve ima ukrasnih ploča.[715] Da je u mjestu bila u svoje doba katolička crkva prije dolaska Osmanlija, ne može biti nikakve sumnje. Milaševo pisanje je proizvoljno i neosnovano.

Petrovo polje. Milaš piše o crkvi u Petrovu polju. Ovdje se ne radi o polju, koje nosi ime Petrovo polje nego o lokalitetu koji bi se tako imao zvati prema Milašu. Takvo naselje s imenom "Petrovo polje", ne može se pronaći oko Petrova polja. Je li Milaš bio svjestan kad je "Petrovo polje" uzeo kao neki lokalitet? Neka sami čitatelji odgovore.

Biočić. Na rubu Petrova polja pokraj Tepljuha nalazi se nova crkva u Biočiću (Klanac) izgrađena 1887. godine. Crkva je izvan starog groblja. U groblju se može zapaziti ostataka stećaka.

Strmica. Ovo mjesto ne možemo izuzeti iz srednjovjekovnih hrvatskih i katoličkih naselja, koje je imalo katoličku crkvu. Nju su zauzeli novi doseljenici istočnog obreda.

U Strmici se spominje 1761. kapela u čast sedam žalosti

---

[714]RADEKA, N. dj., 172.
[715]RADEKA, N. dj., 170.

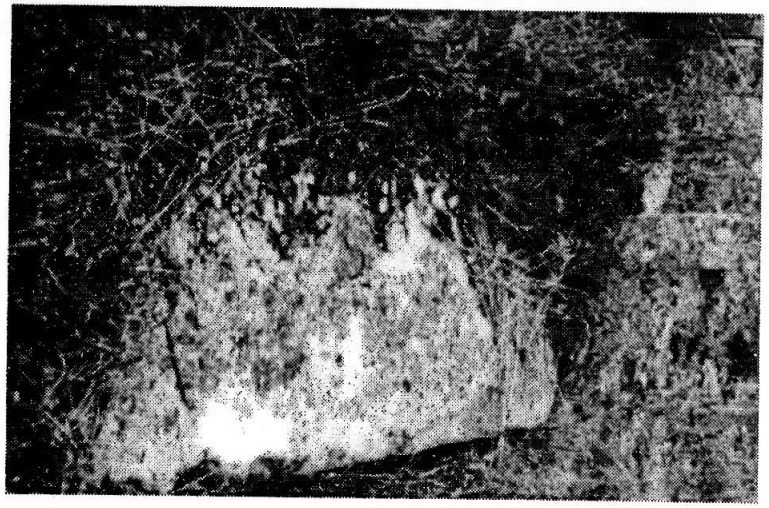

Biočić: stećak na starom groblju

bl. Djevice Marije. Nju su 31. listopada te godine pohodili župnik Knina Križanović i kanonik Bonačić. Kapela se nalazila na brdašcu, a izgrađena kamenjem turske utvrde. Od granice je udaljena oko pola milje. Kapela je imala oltar, Gospinu sliku i zvono kojemu su grede bile zvonik. Vojnici su noću odnosili zvono u postaju da ga ne bi noću netko ukrao. Kapelu je podigao tribun Pavao Nakić.[716]

Otišić. Za vrijeme osmanlijske uprave bilo je katolika u mjestu. Iz Otišića je bio fra Šimun Brajnović u XVII. stoljeću. O crkvi je zabilježeno: "tri fragmenta ploče sa stare srušene kapele, zakrečeno".[717]

*****

Opaska. Nakon svega onoga što je Milaš napisao o spomenutih četrdesetak crkava u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, možda bi netko želio doznati motive i razloge tako neznalačkom i neobičnom iskrivljenom pisanju o tim crkvama. I nas je za-

[716]AŠiB, sv. 152.
[717]RADEKA, N. dj., 172.

okupljala ta misao ne samo u vezi crkvenih objekata nego u vezi ostalih pitanja i tema u knjizi. Neki razlog koji bi nas zadovoljio i donekle opravdao Milaševo stanovište, nismo uspjeli pronaći i dokučiti.

Kao najprikladniji odgovor za Milaševo pisanje nalazimo odgovor u staroj mudroj izreci: abyssus abyssum invocat - ponor izaziva (stvara) ponor. Ta mudrost primjenjena na Milašev slučaj glasi: neistina stvara neistinu. Neistina o doseljenju Srba u sjevernu Dalmaciju krajem XIII. st. povukla je za sobom seobe u XIV. i XV. st., kad je u taj lanac neistina uklopljena najveća neistina da su Hrvati prilikom turskih navala i nasrtaja napustili sjevernu i srednju Dalmaciju, gdje su ostali sami Srbi da se bore s Turcima i čuvaju "svoje crkve". U taj lanac neistina ugrađeno je podizanje crkava na tim prostorima prije pojave Turaka. Za neke crkve je mašta izmislila i godinu izgradnje. Za Milaša i njegove istomišljenike i sljedbenike nije važno ni presudno što su u nekim tim istim mjestima Hrvati živjeli i u XVII. st. do Kandijskog rata.

Iz navednoga je vidljivo do kakva apsurda dovodi samo jedna neistina, ako je temelj fikciji ili mitu.

Budući da gradnja Milaševih crkava ne počiva na znanstvenim i realnim pretpostavkama, zato su godine njihove izgradnje ispremiješane naopačke. Kao da je neka dječja ruka izvlačila godine njihova podizanja iz nekakva bubnja (tambura). U slučaju tih crkava u stilu Milaševe, kako se izrazio Dragić Kijuk, "naučne aparature", može se vidjeti kako neistina stvara neistinu i vrijeđa ljudski razum i prosuđivanje.

Kad je Milaš pisao svoju knjigu, Dalmacija je bila preko 80% katolička, a to se nije uklapalo u ono što dotična knjiga zastupa i brani, tj. da je Dalmacija bila "pravoslavna do druge polovine IX. vijeka" nego i s dolaskom Turaka na početku XVI. st. opet je postala pravoslavna, jer su svi Hrvati napustili i pobjegli iz straha sjevernu i srednju Dalmaciju. Međutim, u XIX. st. uza sva bježanja Hrvata iz Dalmacije i brojna i masovna doseljavanja Srba, Dalmacija nije pravoslavna kao što je nekoć bila po Milašu. Tko je krivac za tako neočekivan i

nevjerojatan preokret na terenu? Zato je trebalo pronaći krivce i izmisliti nove neistine da se opravda činjenično stanje. I Milaš je pronašao franjevce, koji su svojim prozelitskim radom i unijaćenjem preokrenuli situaciju na štetu pravoslavne vjere.

Spomenimo još jednom osnovnu neistinu na kojoj počiva naslov knjige, a to je "Pravoslavna Dalmacija". Ta temeljna neistina povukla je i stvorila brojne druge neistine. Ponavljamo: abyssus abyssum invocat - neistina za sobom povlači niz neistina i vodi u beskrajnost, ako joj se ne prekine lanac.

Milaš je napisao, a to smo već navodili, da su rimokatolici u dalmatinskom kontinentu napustili svoja mjesta pred Turcima i razbježali se (str. 167 P.D.). Zatim je nadodao da je zemlje koje su Hrvati napustili od Zrmanje do Cetine naselio srpski narod (str. 168 P.D.).

Tu stvar spominjemo iz sljedećeg razloga. Milaš je istakao kako su Srbi 1450. doselili u Kulu Atlagića i iste godine podigli sebi crkvu. U istom stoljeću Milaš je za njih podigao šest crkava. Potom je u XVI. st. Milaš podigao 14 pravoslavnih crkava, dok je ostalih 18 ostavio za XVII. i XVIII. stoljeće. Nama je nejasno da Milaševi Srbi u XVI. st., kad su Hrvati napustili kontinentalni dio Dalmacije, i oni ga odmah naselili, nisu podizali sebi crkve, već su izgradnju 18 crkava ostavili za naredna dva stoljeća. Zašto su to učinili? Kako je tako "pobožan" srpski narod mogao biti bez crkava skoro i do dva stoljeća u nekim mjestima? Milaševo naseljavanje kontinentalne Dalmacije i podizanje pravoslavnih crkava ne idu usporedo. Čini nam se da je u ovoj stvari zakazala Milaševa logika i dosljednost kao i u drugim stvarima.

17. Ivan T. Mrnavić protivu pravosl. Šibenčana

Milaš o Mrnaviću piše: "U Šibeniku je u ovo vrijeme bio i djelovao famozni životopisac sv. Save srpskog, ***Ivan Tomko Mrnavić,*** *potonji latinski biskup za Bosnu. Bio je rodom Šibenčanin, i tobože porijeklom od Nemanjićeva kraljevskog srpskog doma. Ko*

je i šta je bio taj Mrnavić, kazao je dosta u svojoj raspravi o njemu Armin Pavić (Rad jugosl. akademije, 33, 58-117). Glavno je za nas ovdje, da je taj Mrnavić 1623. godine imenovan od rimske kolegije propagande agentom za slovenske zemlje sa posebnom zadaćom, da se stara odvratiti pravoslavne Slovene od svoje vjere i obratiti ih Rimu. Između tih Slovena najpreči su Mrnaviću bili pravoslavni Srbi, već i po tome, što se i on tobože smatrao po porijeklu Srbinom i potomkom Nemanjića, i što su mu pravoslavni Srbi najbliži bili glavnom mjestu njegova djelovanja (Šibeniku). Naspram Srba dakle razvio je Mrnavić prije drugih propagandistički svoj rad.

Pri ovoj većoj seobi Srba iz Bosne između 1523. i 1527. godine u sjevernu Dalmaciju, o kojoj smo seobi prije spomenuli, pojaki broj toga naroda došao je bio i do ispod grada Šibenika, i nastanio se u današnjem šibeničkom varošu. Imao je svoje sveštenike, koji su s njim iz Bosne došli, a u svezi je bio i sa pravoslavnom grčkom opštinom grada Šibenika. Malo vremena poslije toga, nastaniše se u Šibeniku i stratioti, i već u drugoj polovini XVI. vijeka tu je uređena i pravoslavna crkvena opština sa svojom posebnom crkvom, o čemu smo na svome mjestu kazali. Važna je bila ova crkvena opština, osobito radi Srba u gradu Šibeniku, poglavito u varošu, i tečajem vremena njihov je broj na hiljade narastao, kao što ćemo o tome dalje spomenuti. Mletačka republika prijateljski se držala naspram pravoslavnih Šibenčana, koliko radi broja njihova, toliko i da raspoloži k sebi pravoslavne Srbe, koji su ispred šibeničkog grada bili, i prema tome je i štitila vjersku slobodu njihovu. Ovo je međutijem protivno bilo latinskom sveštenstvu, koje je tamošnji pravoslavni narod uznemiravalo i vrijeđalo mu vjeru." Govori da su se pravoslavni žalili, ali njihove se žalbe nisu uvažavale. Piše da se Mrnavić nalazio u Šibeniku od 1603. godine. I nastavlja: "Radio je bez prestanka i svugdje je samo dražio rimokatolike, da bi sve podigao na pravoslavne. Pisao je radi ove stvari u Rim dvaputa (1606. i 1614.) ... Žalbe pravoslavnih Šibenčana radi ovoga nijesu prestajale kod vlasti, tako da je i sami šibenički knez morao tužiti se vladi na Mrnavića ... Ova je tužba toga kneza imala tu

pošljedicu, da je Mrnavić još gori postao naspram pravoslavnih.

Da bi se osvetio pravoslavnim Šibenčanima ... smisli Mrnavić učinit im najveću pakost, koja ih je u duši morala dirnuti, smisli naime podvrgnuti im crkvu njihovu Uspenija Bogomatere vlasti šibeničkog biskupa i da se podigne u toj crkvi latinski jedan oltar ... da se u pravoslavnoj crkvi šibeničkoj sagradi latinski oltar u čast sv. Mihaila, da na tom oltaru može dotični latinski sveštenik u određene dane misu služiti, a što je još najgore, da šibenički biskup ima pravo obavljati kanoničku vizitaciju iste crkve svake tri godine ..."[718]

Budući da je Milaš u prošlim svojim naslovima više puta isticao razne seobe Srba iz Bosne u sjevernu Dalmaciju, tako je sada upleo drugu seobu iz Bosne u Šibenik. Da je barem jednu od svojih dosadašnjih brojnih seoba mogao dokazati i opravdati, ovu bi trebao ozbiljno uzeti u obzir. Ali vrijeme, u koje je Milaš smjestio ovu seobu, nameće pitanje zašto tu seobu nije povezao s Turcima, koji su 1522. osvojili Knin i Skradin, a 1527. više hrvatskih utvrda u sjevernoj Dalmaciji? Srbi iz Bosne sele prema sjevernoj Dalmaciji u mirno doba i u vrijeme ratnih sukoba bez ikakava straha i opasnosti da će ih na nepoznatom i nesigurom putu napasti vojne straže i izvidnice. Mašta Milaševa to ne predviđa!

Tomka Mrnavića Milaš je povezao s crkvom sv. Julijana i ustvrdio da je za podizanje oltara sv. Mihovila u toj crkvi krivac nitko drugi nego Mrnavić. Ali notarski spisi o tome predmetu pišu drukčije - "Najstariji spomen crkve sv. Julijana, odnosno njezina oltara sv. Mihovila, dolazi u oporuci Ivana Ježevića p. Radoša iz Šibenika 14. I. 1371 ... On je ostavio dio svojih pokretnih i nepokretnih dobara oltaru sv. Mihovila uz dužnost da nabavi srebrni kalež i križ ... Kraj crkve sv. Julijana boravile su u posebnoj kući neke redovnice koje su bar dva stoljeća redile crkvu ... Bar od g. 1430. općina je birala prokuratora (nadstojnika) za crkvu sv. Julijana ... Na 25. jula 1875. Ivan Belamarić primio je od pravoslavnih Srba

[718]MILAŠ, N. dj., 281-284.

37 forinta, pa se kao nadarbenik odrekao svih prava na katolički dio crkve sv. Julijana. Tada je nestalo oltara sv. Mihovila ... Ali gornji dio crkve Srbi su iz prkosa prema katolicima dali starokatolicima g. 1931. ... Gornji dio ima poseban ulaz preko vanjskih stepenica i svoj drugi zvonik na preslicu ... Gornji dio crkve valjda je tada (kad je ustupljena Grcima) nadograđen i njime su se služili katolici, a donjim pravoslavni, gdje su štovali Uznesenje Gospino.

Svakako su katolici obavljali službu Božju na Mihovilovu oltaru do 29. 3. 1807. ..."[719]

"Pri svem ovom grozničavom radu Mrnavićevom i ostalih, koji su mu na ruku išli, izgleda da pravoslavni ostadoše ipak tvrdi i postojani u vjeri svojoj, premda jedan fratar (Zlatović) hvali se, da je okolo toga vremena 'sam župnik šibeničkog varoša o. Jure Marković pridružio 77 čeljadi jedinstvu katoličkog zakona, kako mu to svjedoče crkovinari i sudci župe Varoša i Mandaline'. Možda je ovo i istina; a čudo je veliko kako je mogao ostati i jedan pravoslavni u Šibeniku i okolini mu pri ovakvom gonjenju, kakvo je na njih tada podignuto bilo".[720]

Milaš je povezao Mrnavića i navodno naseljenje Srba u šibenskom Varošu s obaviješću Zlatovića o prijelazu 77 osoba u jedinstvo Katoličke crkve. Zlatović piše da su visovački franjevci 1648. iz turskog područja preveli u šibenski kraj oko 10.000 osoba, među kojima je bilo pripadnika istočnog obreda, od kojih su 77 prihvatili jedinstvo katoličkog zakona.[721] Milaš ne prihvaća i ne priznaje da su ti pravoslavci prihvatili Katoličku vjeru slobodnom svojom voljom već da su bili prinuđeni, kako on kaže "gonjeni".

[719]STOŠIĆ, Šibenske crkve, Crkva sv. Julijana pravoslavna, rukopis u Županijskom muzeju u Šibeniku.
[720]MILAŠ, N. dj., 284-285.
[721]ZLATOVIĆ, Franovci, 236.

ŠESTI PERIOD
1699. - 1797.

U osvrt uzeto nekoliko ulomaka iz br. 14

Sažetak

Autor tvrdi da je skradinski biskup pohodio manastir Krka i Bratiškovce uz osiguranje naoružanih konjanika. A skradinski biskup se vrlo lijepo izražava o dočeku u manastiru i Bratiškovcima.

Još autor piše da su po naredbi providura Dolfina rušene neke crkve u Dalmaciji. Ne navodi nikakve dokaze ili dokumente.

14. Crkvena skupština u Benkovcu 1731. god.

"Skradinski biskup Bragadin objavljuje manastiru Krci da će doći obaviti kanoničku posjetu manastira. To isto objavljuje i bratiškovačkom parohu za crkvu u Bratiškovcima. Uzrujao se narod radi te biskupske posjete i biskup piše proveditoru i traži pomoć vlasti. Proveditor Z. Grimani poslije odnosnog pismenog razjašnjenja sa biskupom, dozvoljava mu 28. novembra 1734. g. posjetu i naređuje vojničkoj vlasti da bude biskup zaštićen u vršenju svoje 'kanoničke službe'."[722]

Budući da Milaš još jednom spominje posjet skradinskog biskupa manastiru Krka, drugi opis biskupova posjeta donosimo odmah iza prvoga.

"Biskup skradinski Bragadin dva je puta bio u posjeti man. Krke sa mnogobrojnom pratnjom i sa 32 naoružana konjanika, koji golim sabljama uđoše bjesno ne samo u manastir i u manastirsku crkvu uz druge još svjetovnjake, nego uđoše i u najsvetije mjesto, u sveti oltar, profanirajući svetinju. Grozili su se na to i sami zapovjednici onih konjanika, ali morali su slušati biskupa, koji im je nalagao da tako moraju postupati. Zbog toga, što su se neki kaluđeri žalili radi takvih nedjela i što nijesu htjeli priznavati zakonitost takvih postupaka, bili su, kao i krupski kaluđeri vezani, te u zadarske tamnice poslani. Sve ovo i drugo još izložiše nastojatelji pomenutih manastira u predstavci svoj(oj) senatu, moleći da budu zaštićeni od nasilja latinskih biskupa."[723]

Tako je Milaš opisao posjete skradinskog biskupa manastiru Krka. A sad vidimo kako o tim posjetima piše sam skradinski biskup.

U nakani da pohodi samostan sv. Arhanđela na Krki, biskup je 7. XII. 1734. iz Đevrsaka stigao u Rupe i prenoćio u kući Marka Marasovića. Sljedećeg dana obavio je krizmu u selu u kapeli sv. Ante. Devetoga prosinca, iako je po noći pao snijeg, uza sav led i poledicu, biskup i njegova pratnja uzjahali su konje i uputili se prema samostanu sv. Arhanđela. Stigavši do samostana, svi monasi primili su ih s počastima. Monasi su izišli iz samostana i primili ih izvan samostanskih vrata. Među njima se nalazio iguman Arsenije, proiguman Georgije i paroh Nikanor ... U crkvi su pjevali Te Deum. Izišavši iz crkve, pošli su u blagovaonicu, gdje su ručali, ugošćeni s poštovanjem i ljubaznošću. Kad su gosti napustili samostan, proiguman Georgije i Nikanor pratili su ih do pola puta prema Rupama.

Sutradan (10. XII.) biskup se iz Rupa uputio prema Bratiškovcima. Na pola puta su ga dočekali mnogi seljaci na konjima, a neki pješice s barjacima i pratili su ga do bratimske kuće. Odatle su krenuli u crkvu sv. Nikole, gdje ih je čekao Jovo Dobretić, paroh. Poslije biskupova odrješenja mrtvima, gvardijan fra Toma Babić održao je narodu govor. Nakon toga bio je ručak u bratimskoj kući. Iza ručka biskup je krenuo u Skradin, a neki seljaci iz Bratiškovaca pratili su biskupa do njegova dvora u gradu.[724]

[722]MILAŠ, N. dj., 380

[723]MILAŠ, N. dj., 419-420.

[724]ASB, sv. 11, 69-70.

I drugi put je skradinski biskup pohodio manastir Krka 17. XI. 1738. Posjet je bio korektan, piše izvješće.[725]

Kad se sada usporedi Milaševo pisanje i izvješće skradinskog biskupa o posjetu rečenom manastiru, čovjek se mora pitati: otkuda Milašu tolika drskost da nekoga vrijeđa i izmišlja u najmanju ruku nevjerojatne stvari?

"*Godine 1737. i 1738. bile su možda najteže godine za pravoslavnu crkvu u Dalmaciji. Iz mnoštva dokumenata, što postoje iz toga vremena, ne zna čovjek koji da odabere, a da pokaže sve bjesnilo latinskih biskupa protivu pravoslavne crkve. Dosta je kad spomenemo da se došlo bilo već do toga, da su po naredbi proveditorovoj čak rušene crkve pravoslavne u Dalmaciji (gore nego pod Turcima), kao broćanačka, bribirska, kistanjska i druge, a radi čega potonji arcibiskup Karaman uznosi do neba proveditora, 'Dolfina'*".[726]

Od Milaša nitko ne traži i ne očekuje da hvali katoličke biskupe i da o njima najbolje govori. Ali se traži da njegove riječi i navodi odgovaraju stvarnosti i istini. U prednjem primjeru trebao je Milaš donijeti odluke generalnog providura o rušenju navodnih pravoslavnih crkava. To nije beznačajan čin i bez presedana. Trebao je navesti uzroke i povode takvoj odluci. On tvrdi, ali ne donosi potrebne dokaze i razloge koji bi mogli uvjeriti čitatelja u vjerodostojnost njegovih riječi.

Netom navedeni primjer pohoda skradinskog biskupa manastiru Krka, opisao je i ocrnio biskupa i državnu vlast kao progonitelje i mučitelje pravoslavnih svećenika bez ikakava povoda i uzroka. Mnogo je toga izmislio da je teško naći neku stvar koju pošteno i iskreno prikazuje, te je više nemoguće imati u nj povjerenja kao u čovjeka koji stoji iza svojih riječi i za njih odgovara. Francuska poslovica kaže: *Celui qui a menti une seule fois on ne croit plus*. Ta se poslovica ne može primijeniti na nj, jer je mnogo toga izmislio i podvalio.

Rušenje pravoslavnih crkava u XVIII. st. je iznenađujuća

[725]ASB, sv. 11, 96/2.
[726]MILAŠ, N. dj., 384.

novost. Zašto Milaš nije naznačio vrijeme podizanja tih crkava u Broćancu, Bribiru i drugdje? Nama je poznato da su pripadnici istočnog obreda kod naseljenja u Bribir krajem XVII. st. zauzeli opatijsku crkvu sv. Ivana, koju su morali napustiti po naredbi državnih vlasti[727] Otada je o toj crkvi vodio brigu župnik Krkovića, a od 1774. župnik Vaćana. Tako je ostalo do pada Mletačke Republike kad su je ponovno prisvojili. U Kistanjama 1636. živi oko 500 katolika.[728] Oni su također imali svoju crkvu, koju su preuzeli doseljenici istočnog obreda kad su u XVII. st. naselili mjesto. Ta je crkva zamijenjena novom 1890. godine.[729]

Budući da je Milaš u rušenje crkava upleo crkvene i civilne odgovorne vlasti, čin rušenja neke crkve nije se mogao izvršiti bez određene naredbe, koju je nadležna vlast morala izdati pod rednim brojem i datumom izdanja naredbe. Ako je providur Dolfin izdao takvu naredbu, ona je morala imati sve uvjete službenog akta. Te okolnosti trebao je Milaš navesti i uvjeriti svoje čitatelje u vjerodostojnost rušenja crkava.

Nameće se pitanje: zašto Milaš nije opisao moguće okolnosti povezane s rušenjem crkava? Ili nije imao dokumenata i dokaza za svoju tvrdnju ili je štitio biskupe i providura? Kako se može povjerovati Milaševoj tvrdnji bez ozbiljnih i dokumentarnih dokaza? Da je providur Dolfin izdao takvu naredbu, njegov bi se akt mogao provjeriti u Povijesnom arhivu u Zadru. Inače, kako provjeriti Milaševu tvrdnju?

[727]ASB, sv. 2, 300.
[728]JAČOV, Spisi, 270.
[729]MIŠINA, N. dj., 10.

SEDMI PERIOD
1797.-1849.

Osvrt se odnosi na neke ulomke iz br. 2, 4 i 5.

Sažetak

Govori se o uniji u Petrovu polju u prvoj polovici XIX. stoljeća kad su dva paroha, Petar Krička i Marko Busović, prihvatili uniju. Zatim se opisuje ubojstvo paroha Petra Kričke.

2. Početak unije u Petrovom polju

*"U februaru 1831. god. seoski glavar kričanski ... optuže u drniškom sudu svoga paroha **Petra K(r)ičku**, da je nemaran u vršenju svojih pastirskih dužnosti ... drži u kući jednu neudatu ženskinju ...*

*U isto vrijeme podnesena je bila slična tužba drniškom sudu protivu baljačkog paroha **Marka Busovića**, sveštenika bez supruge ...*

*Nezadovoljni tijem ova dva sveštenika smisle opaku stvar, samo da bi mogli zadržati kod sebe one dvije svoje ženskinje ... Savjest i vjera za ove je ljude sada postala stvar sporedna, i oni odluče napustiti pravoslavnu crkvu i - porimiti se. Guverner dalmatinski graf **Venceslav Lilijenberg** pismom svojim od 21. januara 1832. javlja ovo ep. Rajačiću: "Sveštenici Petar Krička i Marko Busović, parosi Kričaka i Baljaka, izjaviše mi zajednički čvrstu njihovu odluku da prijeđu u rimokatoličku vjeru. Pošto takva odluka njihova stoji pod zaštitom zakona monarhije, ja ne mogu a da im ne povoljim, te određujem da prijeđu na druga mjesta, pošto prethodno predadu crkvu i sve stavri dotičnih parohija odnosnim administratorima istih parohija ...*

Već ono isto saopćenje Lilijenbergovo episkopu o prijelazu u rimsku vjeru one dvojice sveštenika i o tome, da episkop imenuje nove pravoslavne administratore za Kričke i Baljke, nije bilo iskreno

i istinito, jer ona dva renegata ne samo što nijesu se uklonili iz Kričaka i Baljka, nego nijesu htjeli ni predati parohije sveštenicima, koje je na njihovo mjesto episkop odredio. A ovo nijesu učinili oni renegati, što su takvu instrukciju bez sumnje imali i što su od vlade štićeni bili ... a to je, da se sredstvom ona dva renegata otrgnu od pravoslavne crkve najprije seljani Kričaka i Baljaka, zatijem i drugi pravoslavni Petrovapolja, a poslije i ostali pravoslavni u drugim mjestima. Jer, čim su ona dva sveštenika primili u Spljetu pred biskupom Miošićem rimsku vjeru, oni se odmah povrate u svoja sela, i zauzmu parohijsku službu kao i prije, opru se predati ključeve crkve pravoslavnim sveštenicima, koje je tu Rajačić poslao bio ... laskanjem i mitom povedu oni više svojih parohijana u Drniš da pred sudom izjave kako žele, da im njihovi stari sveštenici (Krička i Busović) budu i dalje parosi i da žale, što te njihove parohe nepravo progoni episkop Rajačić ... i kao što su oni bili unijati, tako su sada, bar na izgledu, bili unijati i nekoliki Kričani i Baljačani ...

Episkop odmah odgovori i faktima dokaže, kako novcem i prijetnjama ona dva renegata navode narod na uniju ... Radi ovoga šibenička biskupska kurija ovlasti drniškog fratra Antuna Jukića, kome dodadu još i vojnog rimokatoličkog kapelana Konstantina Bukića, da oni primaju u uniju one pravoslavne, koji im se prikažu ..." Još se spominju razne formalnosti u vezi postupka i prijelaza na uniju.[730]

4. Revnost Rajačićeva za pravoslavlje

"... kad je radi nerodne godine poslato bilo iz zadarskog gubernijuma dosta novaca i žita, da se razda potrebinijima. Novac se ovaj davao u Drnišu samo katolicima iz obližnjih sela, a od pravoslavnih dobivali su potporu novčanu samo oni, koji su pošli kod drniškog fratra i potpisali se ili krst stavili na neku hartiju da će se pounijatiti. Nije mnogo bilo koji su to učinili, ali ipak neki to uradiše, da od gladi ne skapaju oni i porodice. Bilo je

---

[730]MILAŠ, N. dj., 555-564.

i ovo, da dođe kod fratra jedan pravoslavni, puki siromah, sa izjavom da će se potpisati na onoj hartiji, i fratar bi mu dao cedulju da se potpisao i za svoje ukućane, tada bi onaj siromah to učinio, i odmah dobio još novaca."[731]

5. Ubijstvo unijatskog popa Kričke

"Između raznih lica, koja je pop Petar Krička zaveo u unijatstvo, bio je neki ***Jovan Kašić*** *rečeni* ***Kerić*** *iz Žitnića, koji je služio u popovoj kući kao momak. Tome svome momku obeća Krička, da će mu izraditi mjesto financijera u Drnišu ... Dugo je vremena prošlo, ali nikako da onaj momak dobije željeno mjesto, premda je češće o tome spominjao gospodaru. Jednoga dana nešto ljuće mu napomene obećanje i prebaci mu ga da vara. Ovo naljuti Kričku, koji opsuje momka, izbije ga i otera iz kuće. Uvrijeđen taj momak, zaprijeti Krički ... Kad je Krička slijedeće nedjelje, 1. marta 1834. god. išao u Drniš da služi misu, dočeka ga nedaleko od sela onaj momak njegov Kerić, ispali iz puške u popa i smrtno ga rani, tako da je poslije malo vremena i umro u Drnišu. Uspje onaj Kerić sakriti se za prvi mah u planinu, i zatijem umakne preko granice u turske zemlje ..."*[732]

Kao odgovor na prednje navode donosimo nešto iz pisma biskupa Fosca.

K. Stošić preveo je talijanski rukopis biskupa Foska. Iz toga prijevoda iznosimo neke podatke. "Na 10. augusta 1831. priopćila je Vlada šibenskom biskupu Bordini, da su dva grčka (pravoslavna) popa izrazila želju za prelaz na katolicizam, Marko Busović paroh u Baljcima i Petar Kričkа paroh u Kričkama ... Na 31. I. 1832. navedeni su položili profesiju katoličke vjere u ruke monsign. Pavla Klementa Miošića splitskoga biskupa u njegovoj kućnoj kapeli ... Neprestana obraćenja na katolicizam, kojih je broj u tri godine narastao na 400 osoba, podizanje dviju crkava i drugo, uzbudilo je srdžbu nekih sljedbenika grecizma, pa je skovana urota i odlučeno ubijstvo dvaju svećenika koji su prešli na katoličku vjeru. Dneva 2. marta 1834. u 8 sati p.p. pošt. Petar Kričkа bio je izdajnički napadnut i smrtno ranjen. Kad su ga prenijeli u njegovu kuću, bio je još živ. S kršćanskom sabranošću primio je sv. sakramente, oprostio ubojicama i izjavio da dragovoljno umire za vjeru ... Ubojica popa Kričke sakrio se tako u daleki Vakuf kod muslimana, ali je bio uhvaćen i na smrt osuđen u oktobru 1836., dok kaluđer Simić osuđen na 3 mjeseca zatvora a drugi kaluđer Vukadinović na godinu dana ..."[733]

[731]MILAŠ, N. dj.,571-572.
[732]MILAŠ, N. dj., 571-572.

[733]STOŠIĆ, Katolici u Kričkama i Baljcima, rukopis u Županijskom muzeju u Šibeniku.

Unija

Riječ unija (lat. unio, unire) označava jedinstvo. Katolička crkva stalno nastoji uspostaviti jedinstvo ili uniju između ostalih kršćanskih zajednica, koje su se u prošlosti odijelile od nje. Uzroci i temelji težnji za jedinstvom izviru iz Isusove veliko-svećeničke molitve na posljednoj večeri. Isusove su riječi: "Ne molim samo za ove, nego i za one koji će na njihovu riječ vjerovati u mene: da svi budu jedno. Kao što si ti, Oče, u meni i ja u tebi, neka i oni u nama budu, te svijet uzvjeruje da si me ti poslao. Slavu koju si ti dao meni, ja dadoh njima: da budu jedno kao što smo mi jedno - ja u njima i ti u meni, da tako budu savršeno jedno ..." (Iv 17, 20-23).

Iz navedenih Isusovih riječi proizlazi da je On je mogao i osnovao samo jednu crkvu. Ali, jer su u crkvi na zemlji nazočni ljudi sa svim svojim slabostima i manama, Krist je predvidio da se jedinstvo neće moći održati, da će doći do raznih raskola i podjela. Zato je molio: "Da svi budu jedno ..." Rad na jedinstvu i za jedinstvo među kršćanskim zajednicama temelji se na Isusovoj molitvi i želji, što je Katolička crkva pokušavala provesti u više navrata.

Bog je izvor jedinstva i ono se mora očitovati kod onih koji vjeruju u njegova jedinorođenoga Sina. Razni čovječji grijesi udaljuju ljude od Boga i ljubavi prema Bogu. Krist želi ujediniti sve koji u njega vjeruju. To jedinstvo razdiru krivovjerja i raskoli.

Jedinstvo kršćana je potrebno da bi se očitovala ljubav Očeva, što se pokazala u darivanju Jedinorođenca, koji želi da svi njegovi vjernici budu jedno u njemu i Ocu.

Jedinstvo Crkve teško je narušeno istočnim raskolom (1054.). U XVI. st. nastao je protestantizam, sekte Zvinglia i Kalvina, te anglikanizam. Koliko danas ima na svijetu raznih sekti koje nose kršćansku denominaciju, nije lako pratiti, jer ih je mnogo i niču skoro stalno nove.

Tešku ranu istočnog raskola Katolička crkva je nekoliko puta pokušala zacijeliti i preboljeti, pokušavala je razdijeljene zajednice ujediniti. Papa Grgur X. urekao je XIV. opći koncil u Lionu 1274. na kojemu je uzelo učešća oko 500 biskupa. Car Mihajlo Paleolog je 1261. predložio ujedinjenje s latinskom crkvom iz političkih razloga i na tom saboru je bilo postignuto crkveno jedinstvo Rima i Carigrada ali se nije moglo lako učvrstiti, te nije bilo duga vijeka. Drugi pokušaj jedinstva između Istoka i Zapada zbio se u prvoj polovici XV. st., kad je istočnjacima zaprijetila velika opasnost od Turaka. Na koncil u Ferari došao je istočni car s velikom pratnjom, patrijarh i drugi biskupi. Mnogo se raspravljalo o već poznatim prigovorima istočnjaka katolicima. Koncil je bio prenešen u Firencu, i napokon 5. srpnja 1439. uspjela je unija. Kad su se delegati vratili na Istok, narod, pobunjen kaluđerima, pitao ih je: jesu li pobijedili Latine? Godine 1443. tri istočna patrijarha (aleksandrijski, antiohijski i jeruzalemski) sazvali su sabor u Jeruzalemu i ozakonili raskol. Istočnjaci, posebno u Rusiji, istakli su se svojim protivljenjem i borbom protiv firentinskog koncila.

U Rusiji, koja je izraziti protivnik Zapadne crkve, ujedinili su se 1595. šizmatici s Katoličkom crkvom u Brestu (Brestovska unija). To je bio trn u očima šizmatika u ostaloj Rusiji. Zemlja Rutena je 1623. bila poharana, njihova nadbiskupa sv. Jozafata su ubili Kozaci, dok im Ivan Sobieski nije dao novog poticaja za katolički duh. Šizma je izgubila svoju moć i 1710. sav rutenski kler je prešao u Katoličku crkvu. Za Katarine II. (1762.-1796.) bilo je ukinuto deset tisuća župa, 150 samostana i 8 milijuna sjedinjenih prisiljeno je da pređu u šizmu. Ipak Pavao I. i Aleksandar I. (1796.-1825.) pokazali su se snošljivijima. Pavao I. je obnovio šest biskupija, štitio je isusovce i ostale redove, ali je kod urođenih Rusa bilo fanatizma bez granica. Nikola I. (1825.-1855.) bio je pravi tiranin prema katolicima; dokinuo je samostane, zatvorio katoličke škole, prisilio Rutene da prihvate šizmu, a s Latinima se okrutno postupalo. Aleksandar II. (1855. -1881.) htio je silom natjerati Latine da

prijeđu u Rusku crkvu, i da to postigne služio se je progonstvom, tamnicom i smrću: dokinuo je dvije biskupije. God. 1905. izostavljene su kazne za one koji napuštaju nacionalnu vjeru kao i za one koji dijele sakramente kršćanima. Slijedio je novi pokret obraćenja u Katoličku crkvu. Iza toga je došla komunistička revolucija 1917. godine. Ona je zadala teški udarac carizmu i pravoslavlju. Komunistička vjerska sloboda bila je samo prazna riječ. Komunizam je nastojao uništiti i zatrti svaki početak religioznosti.[734]

K predašnjim slučajevima dodajemo pokušaj ujedinjenja s Katoličkom crkvom episkopa Kraljevića u Šibeniku početkom XIX. stoljeća. Za Kraljevića Milaš kaže da se rodio u jednom selu blizu Soluna 1767. od oca Grka i majke Bugarkinje. Kraljević mu je nadimak a ne pravo ime. God. 1809. podnesena je molba providuru Dandolu u Zadru da Kraljević bude imenovan episkopom u Dalmaciji. I Napoleonovom odlukom 6. III. 1810. imenovan je dalmatinskim episkopom. Kraljević je kanio zauzeti se oko ujedinjenja crkava. Milaš mu pripisuje ove riječi: "... ***i ja se nadam da ću u nedalekoj budućnosti postići da se u dogmatičkim pitanjima sjedini moja crkva sa rimskom crkvom, te da budemo u vjeri jedni,*** *a samo u obredima različni* ..."[735]

Kraljević je dao, prema Milašu, guverneru prijedlog o unijatskom sjemeništu (1815.), dok je bečkoj vladi dao predstavku kako u Dalmaciji uvesti uniju. Njegovi su prijedlozi: 1) da se u Šibeniku osnuje unijatsko sjemenište o državnom trošku; 2) da se za učitelje u tom sjemeništu dovede nekoliko učitelja iz Galicije i 3) da se u Šibeniku ustanovi gimnazija, u kojoj bi se učili mladići jednog i drugog obreda.

I god. 1819. bila su određena tri unijatska svećenika iz Galicije za novo sjemenište u Šibeniku: Aleksa Stupinicki, Jakov Čestinski i Jakov Čirovski. Ali u Šibeniku je svakim danom jačao otpor protiv Kraljevića, osobito kad se doznalo da su unijatski

[734]MARKOVIĆ, Slaveni i pape, Zagreb, 1904, II, 155-279.
[735]MILAŠ, N. dj., 512.

svećenici stigli u Zadar. U Šibenik su došli 20. VI. 1820.

Na Duhove (10. VI. 1821.), kad je Stupnicki išao s društvom u Kraljevićevoj kočiji na šetnju izvan grada, na povratku sa šetnje odjeknulo je nekoliko puščanih hitaca, od kojih je jedan pogodio u prsa Stupnickoga, a drugi je ranio komandanta Grümera. Ubojice su na sudu izjavile da su oni gađali u kočiju, misleći da je u njoj Kraljević i tako uzeli Stupnickoga za Kraljevića, koji je u proljeće 1823. napustio Dalmaciju i otišao u Italiju.[736]

Da je ubojstvo iz zasjede Stupnickoga s moralnoga stanovišta zlodjelo, nije moguće poreći. Ipak je Milaš 1896. u svojoj uskrsnoj poslanici napisao ovo: "*Naši pređi - spominjemo samo ovo stoljeće - dvaput nađoše se u teškom iskušenju radi svoje pravoslavne vjere i oba puta znali su se muški oprijeti unijatskoj napasti*".[737]

Drugi je slučaj mučko ubojstvo (9. VI. 1826.) Nikole Gaćeše u Hrvatskoj. O tom slučaju je napisao Manojlo Grbić, profesor srpske karlovačke preparandije i ovo: "... Neka svaki ne zaboravlja onijeh sedam puščanijeh zrna, što no raznesoše živo srce nesrećnoga popa Nikole Gaćeše ..."[738]

Nešto iza tih slučajeva u drniškoj krajini dva su istočna svećenika: Petar Krička, paroh Kričaka i Marko Busović, paroh Baljaka, 1831. najavili pristup u Katoličku crkvu. Milaš kaže da su oni zaveli i dio svojih dotadašnjih župljana samo da zadrže te župe i na njima dalje ostanu. K njima se pridružio Pahomije Busović, paroh u Vrlici.[739] Državna vlast podigla je za unijate crkve i župničke kuće. Pop Krička bio je ubijen na javnom putu 1834. Vrlički župnik bio je prisiljen ostaviti župu i pobjeći u Hrvatsku.

Da bi se ljude odvratilo od unije, upotrebljavala su se razna nasilna sredstva: prijetnje, poljske štete, paljenje kuća i čak napadi na život onih koji bi se pokazali skloni uniji. God.

[736]MILAŠ, N. dj., 510-550.
[737]MARKOVIĆ, Slaveni, I XXX.
[738]ŠIMRAK, Crkvena unija, 277.
[739]MILAŠ, N. dj., 555-564.

1847. neki viđeniji Vrličanin doveo je u svoju kuću unijatskog župnika Stanića, gdje ga je rulja pijane čeljadi zlostavljala i premlatila.[740]

Gornji primjeri pokazuju kojim su duhom napojeni neki istočnjaci koji ne prihvaćaju Isusovu želju i molitvu na posljednjoj večeri. Ako uzmemo kao polaznu točku Isusov nauk i usporedimo s ponašanjem određenih Istočnjaka, koji ne žele ni čuti bilo kakav govor o jedinstvu kršćana, čovjek ostaje iznenađen i zatečen takvim stavom.

Bilo je još raznih pokušaja i prijedloga o uniji na nižoj razini od navedenih. Kako je težak i mukotrpan posao ujediniti podijeljenu braću ili prijatelje, tako je još teže približiti i ujediniti podijeljene pripadnike Isusova nauka.

Zato nastojanje Katoličke crkve iza II. Vatikanskog koncila i podrška pape Pavla VI. i Ivana Pavla II. ne mogu dati vidnijeg pomaka u ekumenskom radu koliko istočnih crkava toliko i kod zapadnih odijeljenih vjerskih zajednica. Uza sve to, čvrsto moramo vjerovati da Isusova molitva na posljednjoj večeri nije samo njegova prazna želja nego i siguran nagovještaj da će se ta molitva jednoga dana i ostvariti. Zato pravi vjernici moraju biti nepokolebljivi i ustrajni u molitvi za jedinstvo svih kršćana, koje će se jednog dana uistinu ostvariti.

[740]MARKOVIĆ, N. dj., I, XIX-XXX.

ZAGLAVAK

Došli smo do zaključne riječi u osvrtu na Milaševu knjigu. Služiti se njegovim rječnikom i metodologijom čini nam se nepriličnim. Pošto je uvodničar pretiska iste knjige bio neobično bogat u svojim stavovima i nazorima, smatramo uputnim iznijeti nešto iz toga obilatog fundusa pohvala i veličanja Milaševa djela:

"Knjiga 'Pravoslavna Dalmacija', i u vremenu kada je nastala i uz knjige koje su se pojavile kasnije (kao što su radovi J. Radonića i M. Jačova), ne samo da se potvrdila ispravnošću sudova i metodološkom preciznošću, već i uvjerljivošću da je svaki pokušaj akribičnog pisanja od neobične važnosti za istoriju svakog naroda, pa onda, kako je to slučaj sa Milaševom knjigom, i srpskog. Štaviše, knjige koje su štampane nakon 'Pravoslavne Dalmacije' samo su potvrdile koliko je ova knjiga nezaobilazna u istoriji srpskoga naroda i koliko, u svetlosti ovih dokumenata, ona dobija na istorijskoj važnosti i autorskoj objektivnosti. Osnovnu, i do danas aktualizirajuću, vrednost ove knjige čini nepristrasno autorovo preispitivanje istorijske građe, kao i sagledavanje fenomena unije u sklopu generalizovanog plana jedne fanatizovane verske zajednice, a ne isključivo promatranje unije kao uzročnoposledičnog odnosa između Srba u Dalmaciji (i Hrvatskoj, Slavoniji, ili u Bosni i Hercegovini) baš zato što se posmatra u istorijskom kontinuitetu Rimske kurije, najbolje dokazuje uzvitoperenost papističke crkve i njenih političkih sredstava koja su se, shodno političkom opredeljenju i planovima, dosledno sprovodila ...

Pisana čitljivim stilom, knjiga 'Pravoslavna Dalmacija', i pored naučne aparature, pristupačna je najširoj čitalačkoj publici, kao i stručnjacima. Pisana bez predrasuda ova knjiga ostaje i dalje najuputniji tumač i istorije katoličke crkve, kao što ostaje i dalje najuputniji istorijski tumač srpske crkve i srpskog naroda koji se, sticajem okolnosti, našao u položaju agravanta - nakon cepanja hrišćanske zajednice. ... knjiga 'Pravoslavna

Dalmacija', uz knjige Viktora Novaka i Jovana Radonića, pomaže i tačnijem uočavanju razvoja jedne istorijske, rastuće ideje zla, klerikalokratije, ustanovljene onoga momenta kada je duhovno opredeljenje (versko osećanje) postalo političko sredstvo (upotrebna ideološka vrednost).

Milaševa knjiga je istorijski prikaz hrišćanstva na tlu Dalmacije od II polovine prvog veka do I polovine devetnaestog veka. Milaš je dokazao 'da je pravoslavna vjera bila jedina u Dalmaciji sve do druge polovine IX vijeka ...'" (str. 54-56 predgovora Dragić Kijuka).

Samo još jedan biser iz istoga predgovora: "U svojim beleškama Urlich von Hassel tvrdi da je Nezavisna država Hrvatska na zverski način progutala '1,8 Milionen Serben'" (str. 48).

Uz citirane ulomke iz navedenog predgovora ili uvodnika D. K. svih 46 stranica obiluje samo takvim "znanstvenim i kulturno-duhovnim izrazima", te čovjek nema mogućnosti drukčijeg izbora, jer su sve stranice uvodnika protkane i isprepletene istim nabojem odvratnosti prema svemu što podsjeća na Katoličku crkvu, hrvatsko nacionalno biće i sve ono što je s njima povezano na ovim prostorima od početka kršćanstva. Dragić Kijuk ne uvažava mišljenja i dokumente u znanstvenim krugovima iznesene poslije prvog izdanja Milaševe knjige, dolazila ona s Istoka ili sa Zapada. Dapače, Dragić Kijuk se ne osvrće ni na dokaze koji opovrgavaju Milaševe stavke i mogu se predočiti kao fotosnimke ili fotokopije kojima se pobijaju Milaševi sudovi i metodologija. Zaljubljenici u Milaševu knjigu, čini se, ne žele ne samo čuti protivan stav i mišljenje o nekim sadržajima u toj knjizi, nego nemaju osjećaja da bi protivne stavove i dokaze uzeli u razmatranje i provjeru, te se na njih osvrnuli odgovarajućim primjedbama ili protudokazima. Oni se drže one Pilatove: quod scripsi, scripsi. Milaševa riječ, posljednja je riječ!

Čovjek se pita što je kod Milaša bilo presudno da je zauzeo onakav način iznošenja događaja i citata, koji je neuobičajen u kulturnim i znanstvenim krugovima? Tako se ponašaju i

Milaševi obožavatelji do danas. To je najbolje pokazao uvodničar pretiska Dragić Kijuk i neki pisci, kao Viktor Novak, Jovan Radonić, Marko Jačov i dr. Teško je naći u svjetskoj literaturi knjigu sličnu Milaševoj. On je događaje i osobe u knjizi svrstao u dva tabora kao u nekom romanu, od kojih je jedna strana pozitivna, idealna i uzorna u svakom pogledu, skoro nepogrešiva, dok je protivna strana puna svakovrsne zloće, nepopravljiva, vrijedna svakog prezira i osude.

Budući da Milaševa knjiga po sadržaju nije roman, nejasno je i neshvatljivo njegovo prikazivanje nekih povijesnih događanja bez ozbiljne argumentacije i dokaza - velik dio teksta počiva samo na njegovoj riječi ili nedokazanom i neprovjerenom Končarevićevu ljetopisu.

Možda je Milaš patio od kompleksa što je dva puta bio krštavan. Nakon prvog krštenja u katoličkoj crkvi poslije rođenja, ponovno je kršten po istočnom obredu u trećoj godini života. Ono što nije smio javno izreći i priznati kao episkop, jer mu ne bi služilo na čast i ponos, to je nesvjesno htio iskazati u pritajenoj mržnji prema katolicizmu, a što je najbolje izraženo u spomenutoj knjizi.

Milašev stav i stav njegovih istomišljenika, koji ne prihvaćaju sugovornika drukčijih nazora i pogleda, možda bi mogla opisati sljedeća usporedba. Poznato je da onaj koji nosi obojene naočale, sve oko sebe vidi u onoj boji kako su naočale obojene. Tako slično Milaš i njegove pristalice posjeduju specifičnu obojenost gledanja prošlih događaja i osoba, te ih ne mogu vidjeti u drugom svjetlu i boji nego onakvima kako ih prikazuju njihove obojene naočale. Premda spektar ima više boja, stvari nam se jasnije očituju u onoj boji koja odgovara njihovoj prirodi. Svako umjetno i nasilno stavljanje protivne boje, koja ne odgovara prirodi objekta, stvar izobličuje i nagrđuje do te mjere da ona nije više onakva kakva uistinu jest. Ako zelenu prirodu promatramo crnim ili crvenim naočalima, nećemo moći dobiti pravu sliku prirode neko iskrivljenu i izopačenu. Htjeli smo reći da nema u ljudskom društvu neke duhovne zajednice, koja je do te mjere pokvarila svoj identitet da u

sebi ne posjeduje ništa dobro i vrijedno pohvale. Tako je Milaš u svojoj knjizi prikazao Katoličku crkvu i hrvatsko nacionalno biće kroz njihovu dugu povijesnu zbiljnost.

Premda ovaj osvrt ne obuhvaća cijelu knjigu nego njezine temeljne naglaske i postavke, u što je uključena bitna Milaševa misao i stav prema katolicizmu i hrvatskom entitetu, drugim riječima, u tom dijelu knjige Milaš je otkrio i očitovao sebe, svoj duhovni profil i "svoje hrišćanstvo i poslanje". Iako bi se moglo još mnogo toga iz obuhvaćenog dijela iznijeti na vidjelo, što objektivni razlozi ne dozvoljavaju, držimo da je dovoljno rečeno i izneseno da se dobije prava slika o Milašu i njegovoj osobi kao piscu, kojemu su i beogradski profesori dokazali da je "krivotvorio dokumente, citate i povijesna zbivanja".

Kad bi se napisalo još nekoliko ovakvih osvrta na rečenu knjigu, umnožio bi se broj događaja i citata, ali se slika i lik Milašev ne bi izmijenili. On se je otkrio čak u prvoj rečenici svoga uvoda i takav je ostao kroz daljnju obradu knjige.

Ne kanimo Milašev lik umanjivati ili povećavati. Neka ostane onakav kakav se je sam predstavio svojim životom i pisanjem.

LITERATURA

Ad historiam Provinciae Bosnae Argentinae, Acta OFM, XIX/1900., 2, 80-84.

ALBERS P., Manuale di Storia ecclesiastica, I, 1924.

ANZULOVIĆ IVNA, Ubikacija posjeda benediktinskog samostana svetog Jurja Koprivskog u Obrovcu, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Radovi 33, Zadar, 73-78.

Arhiv ninske biskupije (ANBZ).

Arhiv skradinske biskupije (ASB).

Arhiv šibenske biskupije (AŠiB).

Arhiv franjevačkog samostana sv. Lovre Šibenik (ASLŠ).

Arhiv franjevačkog samostana Visovac (AFSV).

BAČIĆ S., Perušić, Split, 1989.

BAČIĆ S., Visovački franjevci u skradinskoj biskupiji, Split, 1991.

BAČIĆ S., Franjevci u zadarskoj nadbiskupiji i ninskoj biskupiji, Šibenik, 1995.

BAČIĆ S., Franjevački samostan u Karinu, 1995.

BAĆALIĆ, Književne ocjene i prikazi, Istočnik, Sarajevo, 1902, sv. 1-2, 39-41.

BATINIĆ M., Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini, I-III, Zagreb, 1881, 1883, 1887.

BEŠLAGIĆ ŠEFIK, Stećci i neki njima slični nadgrobnici u okolici Zadra, Radovi JAZU, 21/1974, 57-87.

BIANCHI C., Zara cristiana, I, 1879.

BOGOVIĆ MILE, Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine, Zagreb, 1982.

BOMMAN, Storia della Dalmazia, II, Venezia, 1775.

BOTSIS PETER, What is orthodoxy?, preveo S. Zorica, Knin, 1995.

Branik, XXVI/1910, br. 219, 13.X.1910.

BRKOVIĆ S., O postanku i razvoju crnogorske nacije, Titograd, 1974.

BULIĆ F. - BERVALDI J., Kronotaksa solinskih biskupa i spljetskih nadbiskupa. Preštampano iz "Bogoslovske Smotre", god. 1912. I-IV. sv., god. 1913. I-II. sv., Zagreb, 1912.-1913.

BUTORAC - IVANDIJA, Povijest katoličke Crkve među Hrvatima, Zagreb, 1973.

CICVARIĆ IVAN, Ubikacija starokršćanskog Ludruma, Croatica Christiana Periodica, XX/1997, br. 38, 161-172.

CRNKOVIĆ NIKOLA, Povijesne zablude M. Jačova, Croatica Christiana Periodica, XIII/1989, 24, 116-136.

CROISET, G., "Le vite de' santi, III. Venezia, 1745.

DESNICA BOŠKO, Zemunički događaj, Magazin sjeverne Dalmacije, HDS, Split, 1934, 31-35.

DESNICA BOŠKO, Istorija kotarskih uskoka, I-II, Beograd, 1950.-1951.

DUDA B. - FUĆAK J., Novi zavjet, Zagreb, IV. izdanje, 1977.

FABIANIĆ DONATO, Storia dei Frati minori in Dalmazia e Bosnia, I-II, Zadar, 1863.-1864.

FABIANIĆ DONATO, Firmani inediti dei sultani di Constantinopoli ai convneti francescani, Firenze, 1884.

FARLATI D., Illyricum sacrum, vol. I-IV, Venetiis, 1751.-1759.

FILIPI AMOS RUBE, Biogradsko-vransko primorje u doba tursko-mletačkih ratova, Radovi JAZU, Zadar, 19/1972, 405-496.

FORTIS ALBERTO, Put po Dalmaciji, Zagreb, 1984.

FOSCO A. G., Sv. Kristofor, Split, 1884.

FOSCO A. G., San Cristoforo, Split, 1884.

FUĆAK JERKO, Šest stoljeća hrvatskog lekcionara, Zagreb, 1975.

GOLDSTEIN IVO, Bizant na Jadranu, Zagreb, 1992.

GRIVEC FRANJO, Pravoslavlje, Ljubljana, 1918.

GRUJIĆ D. M., Istorija hrišćanske crkve, Beograd, 1921, pretisak, Kragujevac, 1989.

GRUJIĆ RADOSLAV, Istorijsko značenje Srba u Hrvatskoj, predavanje, 1940.

GUNJAČA STIPE, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, SHP, III, 7/1960, 267-281.

GUNJAČA S., Tiniensia archaeologica - historica - topographica, SHP, III, 6/1958, I, 105-164; 7/1960, II, 7-157.

GUŠIĆ BRANIMIR, Starohrvatsko naseljenje Ravnih kotara, Povijest Vrane, Radovi JAZU, 18/1971, Zadar, 137-189.

HRABAK BOGUMIL, Potpuni promašaj, Zadarska revija, 1/1985, 98-100.

Hrvatski leksikon, I, 1996.

Ilustrirana povijest Hrvata, Zagreb, 1971.

JAČOV MARKO, Venecija i Srbi u Dalmaciji 18. veka, Beograd, 1984, pretisak priredila eparhija dalmatinska, 1987.

JAČOV MARKO, Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622.-1644, Beograd, 1986.

JAČOV M., La Santa Sede ed i patriarcato di Peć dal 1557 al 1699, Studia Borromaica, 1991, 5, 141-159.

JAČOV M., Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645.-1669.), II, Vatikan, 1992.

JAČOV M., L' origine dei conflitti tra i Serbi ed i Croati, rkp.

JAKŠIĆ NIKOLA, Topografija pravca via magna cesta vocata tendens per Lucam, SHP, III, 14/1984, Split, 325-344.

JEDIN HUBERT, Crkveni sabori, Zagreb, 1980.

JELENIĆ JULIJAN, Kultura i bosanski franjevci, I, Sarajevo, 1912.

JELENIĆ J., Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca, Sarajevo, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 1912.-1913.

JIREČEK, Istorija Srba, preveo Jovan Radonić, Beograd, 1952.

JURIŠIĆ KARLO, Katolička Crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb, 1972.

KALAJI VANIJAMIN, Istorija srpskog naroda, Beograd, 1882.

KAŠIĆ DUŠAN, Srbi i pravoslavlje u sjevernoj Dalmaciji, Almanah, 1971, 7-30.

KATIĆ LOVRE, Saksonac Gottshalk na dvoru kneza Trpimira, posebni otisak iz "Bogoslovske smotre", 4/1932.

KATIĆ LOVRE, Pregled povijesti Hrvata, Zagreb, 1938.

KLAIĆ N. - PETRICIOLI I., Zadar u srednjem vijeku, 1976.

KLAIĆ VJEKOSLAV, Povijest Hrvata, I-V, Zagreb, 1972.-1973.

KOLARIĆ JURAJ, Pravoslavni, Zagreb, 1985.

Koledar svih Svetaca i Svetica Božjih, Split, 1899.

KOSOR KARLO, Drniš pod Venecijom, Kačić, VII/1975, 5-67.

KOSOR KARLO, Drniška krajina za turskog vladanja, Kačić, XI/1979, 125-192.

Kosovska narodna čitanka, Beograd, 1989.

KOVAČIĆ SLAVKO, Crkva na skradinsko-kninskom području u XVII. stoljeću prema izvještajima skradinskih biskupa Sv. Stolici, Croatica Christiana Periodica, I/1977, 24-32.

KUDELIĆ ZLATKO, Srpska pravoslavna crkva kao tema novijih istraživanja hrvatskih i inozemnih autora, Časopis za suvremenu povijest, god. 29, br. 1, 157-176, Zagreb, 1997.

LUCII, De regno Dalmatinae et Croatiae, Vindobonae, 1758.

LUCIO, Memorie istoriche di Traugurio

LUČIĆ, O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske, priredila i prevela Bruna Kuntić Makvić, Zagreb, 1986.

LUČIĆ JOSIP, Crkvene prilike u Hrvatskoj za kneza Branimira (879-892), Croatica Christiana Periodica, X/1986, 17, 1-16.

LULICH ANTE, Compendio storico-cronologico di Macarsca, Split, 1860.

MACAN TRPIMIR, Povijest hrvatskog naroda, Zagreb, 1971.

MANDIĆ DOMINIK, Hrvati i Srbi dva različita naroda, Zagreb, 1990.

MANDIĆ D., Papa Ivan Solinjanin i pokrštenje Hrvata, Croatica Christiana Periodica, XVI/1992, 29, 1-22.

MANDROVIĆ KOSTA, Istorija srpskoga naroda, Beograd, 1882.

MANDROVIĆ K., Ilustrovana istorija srpskog naroda, Beč, 1903.

MARKOVIĆ IVAN, Papino poglavarstvo u crkvi za prvih osam vjekova, Zagreb, 1883.

MARKOVIĆ I., Cesarizam i bizantinstvo, I, Zagreb, 1891.

MARKOVIĆ I., Slaveni i pape, I-II, Zagreb, 1903.-1904.

MATKOVIĆ PETAR, Putovanje po balkanskom poluotoku XVI vijeka, RAD LVI, 141-232.

MIJATOVIĆ ANĐELKO, Uskoci i krajišnici, Zagreb, 1974.

MILAŠ NIKODIM, Pravoslavna Dalmacija, Novi Sad, 1901, pretisak, Beograd, 1989.

MINGES, Compedium Theologiae dogmaticae, 1921.

MIŠINA VELJKO, Stefan Knežević, Beograd-Knin, 1994.

Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, knj. 47, sv. IV, od 1572.-1590, sabrao i uredio Grga Novak, JAZU, 1964.

Naše jedinstvo, Split, 16.XI.1911, 1.

NOVAK GRGA, Povijest Splita, I, Zagreb, 1957.

NOVAK G., Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412.-1797., Šibenik, spomen zbornik o 900. obljetnici, Šibenik, 1976, 133-272.

Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb, 1974.

OSTOJIĆ IVAN, Benediktinci u Hrvatskoj, II, Split, 1964.

PAVIČIĆ STJEPAN, Seobe i naselja u Lici, Zbornik 41, JAZU, Zagreb, 1962.

PAVIĆ JURAJ, "Pravoslavni" ili "pravovjerni", Bogoslovska smotra, XXV/1937, Zagreb, br. 2, 113-132.

Povijesni arhiv Zadar (PAZ).

PETRICIOLI IVO, Prilog zadarskim graditeljima XIV. i XV. stoljeća, Filozofski fakultet - Zadar, Radovi, Razdio društvenih znanosti, 20(9), 1980/1981, zadar, 1982, 29-41.

PETRICIOLI I., Spomenici romaničke i gotičke arhitekture u Benkovačkom kraju, BKKV, Zbornik I, Benkovac, 1987, 113-120.

RAČKI FRANJO, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, Rad JAZU, knj. 79, 135-180.

RAČKI FRANJO, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium - Documenta historiam croaticam periodum antiquam illustrantia, Zagreb, 1887.

RAČKI FRANJO, Borbe južnih Slavena, Rad JAZU, 27.

RADEKA MILAN, Prilozi o spomenicima kulture kod Srba u sjevernoj Dalmaciji, Almanah, Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku, Zagreb, 1971, 157-283.

RAŠKOVIĆ - ZORICA, Drniška krajina, Beograd-Drniš, 1994.

RAUKAR-PETRICIOLI-ŠVELEC-PERIČIĆ, Zadar pod mletačkom upravom, Zadar, 1987.

ROGOŠIĆ ROKO, Franjevački samostan u Karinu, Hrvatska straža, Zagreb, VII/1935, br. 113, 16.V.1935.

ROHRBACHER, Le vite dei Santi per ogni giorno dell'anno, II, Firenze, 1863.

ROHRBACHER, Storia univertsale della Chiesa cattolica, IV-VI, terza ediz., Torino, 1869.

ROKSANDIĆ DRAGO, Srbi u hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana, Zagreb, 1991.

SCHWETZ, Compendium Theologiae dogmaticae, 1880.

SEKULIĆ ANTE, Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici, Kačić, X/1978, 5-122.

Sloboda, Split, br. 117, 17.X.1910.

SMIČIKLAS T., Poviest hrvatska, II, Zagreb, 1882.

SOLDO ANTE JOSIP, Franjevački samostan u Karinu, Kačić, VI/1974, 5-37.

SOLDO A.J., Sveti Spas u Vrhrici, Split, 1990.

SOLDO, A.J., Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, Sinj, 1995.

SPAHO DŽ. FEHIM, Arhivska građa na turskom jeziku za područje sjeverne Dalmacije s posebnim osvrtom na Benkovački kraj, BKKV, Zbornik I, Benkovac, 1987, 133-141.

STANOJEVIĆ S., Istorija srpskoga naroda, Beograd, 1882, II, Beograd, 1926.

STANOJEVIĆ Gl., Dalmacija u doba morejskog rata (1684.-1699.), Zemunički pokolj, Beograd, 1962, 15-25.

Starohrvatska prosvjeta (SHP), Knin, II/1896, br. 3, 181; III/1897, br. 3-4, 163; IV/1898, br. 2, 89-90.

STOŠIĆ KRSTO, Samostan u Karinu, Katolik, VI/1935, 12.V.1935, br. 19, 2-3.

STOŠIĆ KRSTO, Sv. Kristofor, Šibenik, 1934.

STOŠIĆ K., Pravoslavni i njihove crkve, rukopis, usp. BAČIĆ S., D.K. Stošić, šibenik, 1995, str. 69.

STOŠIĆ K., Crkva sv. Julijana, rukopis, usp. BAČIĆ, N. dj., str. 69.

STOŠIĆ K., Grkokatolici u Kričkama i Baljcima, rukopis, usp. BAČIĆ, N. dj., str. 71(4), str. 69.

SUDLAND (I. PILAR), Die Südslavische Sprache, Beč, 1918. U prijevodu Južno slavenso pitanje, preveo Fedor Pucek, Zagreb, 1943.

SUIĆ MATE, Zadar u starom vijeku, Zadar, 1981.

Šematizam pravoslavne dalmatinske eparhije za godinu 1888, Zadar, 1888.

ŠETKA JERKO, Hrvatska kršćanska terminologija, II. izdanje, Split, 1976.

Šibenski diplomatarij, Šibenik, 1986.

ŠIMRAK JANKO, Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII. vijeku, Nova revija, VIII/1929, 3-4, 253-277.

ŠIMRAK J., Sveta Stolica i Franjevci prema pravoslavnoj crkvi u primorskim krajevima, Nova revija, IX/1930, br. 1, 22-35, br. 2, 81-92, br. 6, 407-421.

ŠIŠIĆ FERDO, Pregled .povijesti hrvatskog naroda, Zagreb, 1975.

ŠTEDIMLIJA S.M., Crvena Hrvatska, Zagreb, 1937, Split, 1991.

TANDARIĆ JOSIP LEONARDO, Hrvatsko-glagoljska liturgijska književnost, Zagreb, 1993.

TANQUEREY, Synopsis Theologiae dogmaticae, II, 1947.

TRALJIĆ M. SEID, Zadar i turska pozadina od XV. do potkraj XIX. stoljeća, Radovi JAZU, 11-12/1965, Zadar, 203-225.

TRALJIĆ M.S., Nin pod udarom tursko-mletalkih radova, Radovi JAZU, 16-17/1969, Zadar, 529-537.

TRALJIĆ M.S., Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine, Radovi JAZU, 18/1971, Zadar, 343-537.

TRALJIĆ M.S., Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVIII. stoljeću, Radovi JAZU, 20/1973, Zadar, 447-457.

Trgovinski glasnik, br. 193, 3.IX.1910.

VUČKOVIĆ J., Pravoslavne crkve u Dalmaciji, Bogoslovski glasnik, XI/1912, Srijemski Karlovci, knj. XXI, sv. 3, 289-294.

ZELIĆ BUĆAN BENEDIKTA, Slavensko bogoslužje kod Hrvata do kraja XI. stoljeća, Marulić, 1986, br. 3, 371-390.

ZLATOVIĆ STIPAN, Franovci države Presv. ODkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb, 1988.

ZLATOVIĆ S., Monografije 12 samostana, rukopis, ASLŠ.

ZLATOVIĆ S., Gradivo, I, rukopis, ASLŠ.

SAŽETAK

Osvrt na osnovne stavove Nikodima Milaša u knjizi "Pravoslavna Dalmacija".

U ovom osvrtu razmatraju se važniji stavovi i podaci u knjizi Nikodima Milaša "Pravoslavna Dalmacija", jer su većinom izmišljeni i krivotvoreni.

Na početku je prikazan život Nikodima Milaša, koji se rodio 1845. u Šibeniku kao vanbračno dijete. Majka mu je bila Talijanka. Iza rođenja kršten je kao katoličko dijete, te nakon tri godine i u grčkoistočnoj crkvi. Srednju školu je završio u Zadru, a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima. Tada je upisao filozofiju u Beču, odakle je brzo prešao u Kijev na studij prava i povijesti. God. 1890. postao je episkopom u Zadru i u toj službi ostao do 1911. kad je bio uklonjen s tog položaja. Za vrijeme njegove uprave episkopijom pronevjereno je 100.000 austrijskih kruna crkvenog novca. U isto doba kotorski episkop Dositej Jović zbog manjka u crkvenoj blagajni izvršio je 1910. samoubojstvo.

Nikodim Milaš je dosta pisao i objavljivao. Nas ovdje zanima njegova knjiga "Pravoslavna Dalmacija", tiskana u Novom Sadu 1901., a 1989. kao pretisak u Beogradu. Prema dr. Grivcu u toj knjizi izrekao je svoje mišljenje sveučilišni profesor u Beogradu Veselinović ovim riječima: autor je krivotvorio dokumente, citate i povijesna zbivanja (događaje). Drugi kritičar knjige je znanstveno opovrgao i fotosnimkama dokazao neistinitost nekih Milaševih tvrdnji. Međutim, izdavači pretiska nisu se uopće osvrnuli na iznesene prigovore i protudokaze na račun navedene knjige. Štoviše, Dragić Kijuk je pretisku dodao svoj uvod od 46 stranica, u kome hvali Milaševe stavove i pisanje. Uvodničar pretiska tvrdi da je ta knjiga najbolje osvjetlila ne samo povijest pravoslavlja nego i povijest Katoličke crkve na našim prostorima.

Po našem i sudu mnogih Milaševa knjiga obiluje tvrd-

njama i postavkama, koje počivaju na slabim i nikakvim dokazima i povijesnim argumentima. Knjiga je od prve do posljednje stranice ispunjena riječju "pravoslavlje" ili "pravoslavni". Crkveni pisci Istoka i Zapada ne znaju za tu riječ do istočnog raskola (1054.). Dotada se upotrebljavala riječ ortodoksija ili ortodoksan u značenju pravovjernosti (pravovjeran) tradicionalnoj nauci Crkve u duhu prvih koncila za razliku od brojnih heretika i hereza iz prvih stoljeća kršćanstva. Riječ pravosljavlje i pravoslavni je nastala u XIV. st. pod uplivom ruskim i dobila protukatolički smisao. Zato upotrebljavanje riječi pravoslavlje za razdoblje crkvenog jedinstva, odnosno do istočnog raskola, neprihvatljivo je i nedopustivo.

Spominjemo još neke autorove tvrdnje. Milaš tvrdi da su Hrvati pri svojem doseljenju u VII. st. naselili sjevernu Dalmaciju do Omiša i okolicu Dubrovnika, dok je sve ostalo bilo srpsko. Kad su počele turske navale, Hrvati su od straha napustili svoje položaje i razbježali se na otoke i drugdje, dok su sami Srbi ostali na spomenutim prostorima braniti svoje crkve i boriti se s Turcima. Prema tome, s dolaskom Turaka nestalo je Hrvata s rečenih područja, na koja su se Srbi masovno naselili. Još Milaš tvrdi da su se Srbi u sjevernu Dalmaciju počeli naseljavati krajem XIII. st. i nastavili doseljavanje u XIV. i XV. stoljeću.

Budući da je Dalmacija u Milaševo doba bila u velikoj većini napučena hrvatskim stanovništvom, Milaš je za to našao posebno opravdanje i razlog. On kaže da su u vrijeme osmanlijske uprave franjevci kod Osmanlija bili svemoćni i oni su postupno pravoslavce polatinjavali i naseljavali tako polatinjene Srbe u cetinsku i druge krajine. Srbe, koje nisu mogli polatiniti, pokušavali su prevesti na uniju.

K. Porfirogenet piše da su Hrvati u tri navrata bili pokrštavani. A Milaš tvrdi da prva dva pokušaja pokrštenja Hrvata nisu postigla nikakva učinka, jer su se Hrvati u oba slučaja povratila svojoj staroj vjeri. Kad su u Hrvatsku došli svećenici iz Carigrada s braćom Ćirilom i Metodom, tada su Hrvati prihvatili kršćansku vjeru po istočnom obredu i postali

pripadnici pravoslavne vjere. Ne samo to. Milaš tvrdi da je ninski biskup Teodozije izmisio glagoljicu. Do četvrte četvrti IX. st., Milaš tvrdi, da je sva Dalmacija bila pravoslavna, a od kraja XI. st. sva je polatinjena.

Milaš kaže da je papinstvo u današnjem smislu nastalo u IX. stoljeću. A upravo u tom stoljeću carigradski patrijarsi Focije i Ignacije uporno su tražili papino priznanje za svoj položaj. Takav stav istočnih patrijarha nije mogao nastati u to doba. Bio je to odraz prakse prošlih vremena, kad su se istočni carevi i patrijarsi stalno obraćali papi u raznim pitanjima i problemima, osobito u doba heretičkih nauka kojima je Istok obilovao. Pa ni prvih sedam sabora, koji su se držali na Istoku, nisu bili sazivani mimo i protiv papina znanja i suglasnosti.

Jedan dio romaničkih i gotičkih crkava, koje su Hrvati bili izgradili na tim prostorima, Milaš pripisuje srpskoj izgradnji. Za neke crkvene objekte, koje Milaš pripisuje Srbima, postoje sačuvani dokumenti u arhivima ili pisani u kamenu, koji svjedoče da su Milaševe tvrdnje plod mašte. Osim toga, u nekim mjestima čije crkve Milaš pripisuje Srbima u XV. st., u tim istim mjestima žive katolici (Hrvati) do polovice XVII. stoljeća.

O spomenutoj seobi Srba u XIII. i XIV. st. u povijesnim izvorima i dokumentima nema traga. Tu se radi o pastirima Vlasima, koje su hrvatski knezovi dovodili s planina za obradu zemljišta ili u ratne svrhe. Etnički i jezično Vlasi su bili različiti od Hrvata i Srba. U ono doba brak između Hrvata i Vlaha ili Srba i Vlaha zakonom je bio zabranjen. Vlasi su se s vremenom pretopili i asimilirari s Hrvatima ili Srbima, što je ovisilo o prihvaćanju katoličke ili istočne vjere. Toliko je toga Milaš izmislio na račun Hrvata ili Katoličke crkve, da se to ne može niti nabrojiti, a nekmoli o tim stvarima nešto više reći u ovakvom prikazu.

Postoji još jedno pitanje ili problem, koji Milaša neobično ljuti i uznemiruje. To je pitanje jedinstva crkava ili unije, što se u novije vrijeme naziva ekumenizmom. Za Milaša je to

unijaćenje. Od 1054. bilo je više pokušaja da se dođe do jedinstva crkava. Rad na uniji ili ekumenizmu temelji se na Isusovoj molitvi za vrijeme njegove posljednje večere. Tu Isusovu molitvu i vapaj "da svi budu jedno", Milaš ne spominje kao da ne postoji u Sv. pismu.

Nadahnut Milaševim stavom i idejama, uvodničar pretiska rad oko unije ili jedinstva kršćanskih crkava smatra plodom vatikanske politike vjerskog fundamentalizma, rasne netrpeljivosti, klerikalne despotije, katoličke religijske imperije, koja teži za apsolutnom dominacijom u vjerskom pogledu i slično. Ističe da je sudbina balkanskih naroda dobrim dijelom određivana u vatikanskim odajama.

Zato Milaš i uvodničar nemaju humanih izraza za ono što je povezano s hrvatskim imenom ili sa Zapadnom crkvom.

Stoga je naravno da su Milaševi stavovi i koncepcije, koje su išle na ruku idejama Velike Srbije, naobično ugađale lakovjernim zanešenjacima, jer ih je podržavao određeni krug školovanih i vjerskih istomišljenika. Krive i izopačene misli i tvrdnje, utkane u sve dijelove knjige, značajno su pridonijele negativnom raspoloženju pripadnika istočnog obreda. To se očitavalo u drugom svjetskom, a kulminiralo je u Domovinskom ratu 1991.-1995. godine. U nekoliko riječi i rečenica je nemoguće izreći kakvu je duhovnu pustoš proizveo taj novi rat koji su nametnuli srpski osvajači kod susjeda, prijatelja i znanaca, ne uzimajući u obzir da su duhovni sljedbenici Milaševih neutemeljenih misli i stavova najveću nesreću nanijeli vlastitom narodu. Htijući iskorijeniti druge, sami su pali u jamu.

SUMMARY

Critics of points of view of Nikodim Milaš in his book "Orthodox Dalmatia".

In this review more important facts and attitudes in Nikodim Milaš's book "Ortodox Dalmatia" are to be discussed because most of them are fiction and falsify.

The life of Nikodim Milaš has been described at the begining of the book. He was born in 1845 in Šibenik as an illegitimate child. His mother was Italian. As a child he was baptised as a catholic, but three years later he was baptised again in greek church. Secondary school he attended in Zadar and he studied theology in Srijemski Karlovci. Afterwards he went to Wienna. There he studied philosophy but after a short time he left Wiennna and went to Kiev where he studied law and history. In 1890 he became the bishop (episcope) in Zadar where he was on a duty till 1911 when he had to leave that position. During his rule in that episcopate, 100.000 austrian crowns (church money) was missappropriated! At the same time the bishop of Kotor Dositej Jović made a suicide in 1910 because of the money problem mentioned before.

Milaš was writing and publishing a lot. We are especially interested in his book "Pravoslavna Dalmacija" (Orthodox Dalmatia), printed in Novi Sad in 1901 and in 1989 was reprinted in Belgrade. According to the statements of doctor Grivec in connection with that book, his collegue university professor Veselinović in Belgrade said in the following words: "The author falsicated the documents, quotations as well historical facts". The other critics of the book scientifically denied and by photos has proved the falcity of same of Milaš statements.

However the editor of reprinted book didn't pay sany attention at all obvious objections and opposite opinions on account of the mentioned book. Moreover Dragić Kijuk added

his introduction of 46 pages to the reprinted edition in which he praises Milaš's attitude and writing;. He didn't find important to give his comments to the objections and negative remarks in that book which appeared after its publication on 1901.

The introducer of the reprinted book affirms that that book has given the best picture, not only of the history of the greek church, on our territory but the history of the Catholic church too.

We are of the opinion that in Milaš's book there are lots of statements and thesis which are based on the very weak provements of the history arguments.

The book is full of the words "pravoslavlje" or "pravoslavni" - "Orthodoxy or orthodox", from the very first page to the end of the book.

The church writers of the East and the West don't know anything about mentioned word till 1054 the eastern disunion. Till that time the words orthodox or orthodoxy in the meaning of orthodoxy were used in traditional church science, in the spirit of the first seven councils. They were used to made difference of the many heretics and heresis from the first centuries the christianity.

The word orthodox or orthodoxy was estabilished in the 14th century under the russian influnece and has gaimed anticatholic meaning. That's why the use of the word orthodox for the period of the church unity, that's to say to the east split (disunion), is unacceptable and inadmissible.

We are quotating some more statements of the author. The north Dalmatia up to Omiš and surrounding of Dubrovnik were inhabited by Croatian at the beginning of the 7th century and all the rest were Serbs.

In the 15th and 16th centuries the Croatian left their homes out of fears of Turkish invaders, who were cruel, and settled to the nearly islands while Serbs remained there to defende their churches and their believes.

Turkish invasion made the Croatian leave this territory completely, to which Serbs settled in a great number as na-

tives. Even the dotes say that they inhabited the territory at the end of 13th century.

The migration of Serbs, in the 13th and the 14th century, in historical books and documents has never been mentioned. In those days Wallachs (Vlasi) sheperds were brought down from the montains, by Croatian dukes, to work in the fielde and to fight in wars. Wallachs were different from Croatian and Serbs ethnically and by the language, too. The marriage between Wallachs and Serbs or Wallachs and Croatian was forbiden by the law. Living together Wallachs were assimilated to Croatian and Serbs accepting the language and by taking catholic or orthodoxy religion. It is impossible to say all imagined that Milaš said about Croatian, and Catholic church in such a small summary.

But in Milaš's time the majority of inhabitants were Croatian and in this facts he finds the special reason for that.

During the Turkish rule the Franciscan had a great power and they worked on latinizing the orthodox people and so changed Serbs and made them settle down in Cetinska krajina and other regions. Those ones who didn't allowed to be latinized were directed to the union.

According C. Porfirogenet the Croatian were christened three times. Milaš says that the two first attempts of christianising failed because they returned twice to their old religion. The third time was suceessful when the brothers Cyril and Method arrived from Istanbul the Croatian accepted christian religion according to the east ceremony, so they became the members of orthodox religion. Meanwhile Milaš says that the bishop Teodozije from Nin has invented Glagolitic (Glagoljica). Milaš insists that Dalmatia was orthodox till the fourth quarter of the 9th century and from the end of 11th century all Dalmatia was latinized.

According to him the rule of the Pope was estabiliehed in the nineth century. In the same century Istanbul patriarchs Focije and Ignacije were determined to receive Pope's recognition. Such an attitude of the eastern patriarchs couldn't be

developed in those days. That was reflection of the old practice of the past when the patriarchs and emperors were adderessing to Pope for all the questions and problems, especially in the period of heretic science, which the East was full with. Even the first seven councils held in the East, were not going on without Pope's agreement.

For same churches in Dalmatia which were built in romanic and ghotic style Milaš says that they were built by the orthodox before the coming of the Turkeys which is wrong. There are written documents and even written in stone, which are big proof that Milaš's statements are wrong and result of his own imagination.

Milaš believes that Franciscans were mostly responsibile why Dalmatia nowadays is not orthodox, as it used to be before, as their proselyte work was so strong to make great influence to persuade them to change orthodox to latin religion.

Milaš was irritated by the question of the church union called ecumenism today. He was especially insulted by the speech and statements of the union of the churches based on Jesus prays in his last supper.

He disaproves Jesus pray and scream for the brotherhood and union of all his followers, as it does not exist in Gospel.

The invitation for the union or ecumenism is believed to be the result of Vatican policy, religion, fundamentalism, race intolerance, clerical despotism of the catholic religion empire which longs for absolute domination.

The introducer of the reprinted issue says that the destiny of Balcan people was determined in Vatican chamber.

Milaš and introducer have no any human word, both for catholic and for Croatian national being, as well as for all, that is connected with West church.

It's obvious that Milaš's attitudes and conceptions which were hand by hand with the ideas of Great Serbia, found the followers among dreamers and fanetics supported by the great

number of educated and religious like minded persons. All the parts of his book are filled with wrong and twisted thoughts and claims which made the negative effects to all those who has belonged to Eastern ritual.

The evidence of that could be seen in the World war the II as well as in our country war from 1991-1995.

It's impossible to say what emptiness was left in the souls of neighbours and friends, even the families, without mentioning material and other tragedies the new war coused by Serbian conquerors. The most important to say is that Milaš, by doing this, caused the troubles to his own people and dig the jole for them himself.

Translated by Zdravka Mudronja

ZUSAMMENFASSUNG

Rückblick auf die Grundstellungen und Behauptungen des Nikodim Milaš in seinem Buch "Das orthodoxe Dalmatien".

In diesem Rückblick werden wichtigere Stellungen und Behauptungen im Buch von Nikodim Milaš "Das ortodoxe Dalmatien" betrachten, weil meistens erfunden und verfälscht sind.

Am Anfang ist der Lebenslauf des Nikodim Milaš dargestellt. Er wurde 1845 in Šibenik als uneheliches Kind geboren. Seine Mutter war eine Italienerin. Nach der Geburt wurde er als katholisches Kind getauft und nach drei Jahren auch in der griechisch-orthodoxen Kirche. Mittelschule beendete er in Zadar und Theologie in Srijemski Karlovci. Dann begann er in Wien Philosophie zu studieren, woher er nach Kijev zum Studium der Rechtskunde und Geschichte umgezogen ist. Im J. 1890 wurde er zum Episkopus von Zadar und blieb in diesem Amt bis 1911, als er davon entfernt wurde. Während seines Episkopats wurden 100.000 öst. Kronen, die zur Kirche gehörten, veruntreut. In der gleichen Zeit hat Episkopus von Kotor /Cattaro/ Dositej Jović wegen des Geldmangels in der Kirchenkasse Selbstmord begangen.

Nikodim Milaš hat sehr viel geschrieben und veröffentlicht. Uns interessiert hier sein Buch "Das orthodoxe Dalmatien", gedruckt 1901 in Novi Sad /Neusatz/, und als Reprint-Ausgabe erschien es 1989 in Beograd. Der Universitätsprofessor in Beograd Veselinović äusserte - nach Dr. Grivec - seine Meinung über dieses Buch mit diesen Worten: der Autor verfälschte Dokumente, Zitate und historische Ereignisse. Ein anderer Kritiker des Buches widerlegte und mit Aufnahmen / Fotos/ bewies Unwahrheit macher Behauptungen des Milaš. Allein die Herausgeber der Reprint-Ausgabe berücksichtingten nicht die vorerwähnten Einwände und Gegenbeweise, die sich auf das Buch beziehen. In Gegenteil, Dragić Kijuk hat die

Reprint-Ausgabe mit seinem Vorwort von 46 Seiten ausgestattet, wo er Stellungen und Schreibart des Milaš lobt. Der Leitartikler der Reprint-Ausgabe behauptet, dieses Buch habe nicht nur die Vergangenheit der Ortodoxie sondern auch die der Katholischen Kirche auf unseren Raumflächen am besten erklärt.

Nach unserer und vieler anderen Meinung hat das Buch des Milaš in Hülle und Fülle Behauptungen und Thesen, die sich auf schwache und keine Beweise und historische Argumente stützen. Von der ersten bis zur letzten Seite ist das Buch mit Worten "Orthodoxie und Orthodoxer" erfüllt. Kirchen-schriftsteller des Ostens und Westens kennen diese Worte bis zum Morgen-ländischen Scisma /1054/ nicht. Bis zu dieser Zeit bedeuteten die Worte Orthodoxie und Orthodoxer eine Rechtgläubigkeit der traditionellen Lehre der Kirche gegenüber im Geiste der ersten Konzile zum Unterschied von zahlreichen Häretikern und Häresien aus den ersten Jahrhunderten des Christentums. Die Worte Orthodoxie und Orthodoxer sind im 14. Jh. unter dem russischen Einfluss entstanden und haben antikatholische Bedeutung erhalten. Deswegen ist der Gebrauch des Wortes Orthodoxie für den Zeitabschnitt der kirchlichen Einheit, bzw. bis zum Morgenländischen Schisma, unannehmbar und unzulässig.

Wir erwähnen noch einige Behauptungen des Autors. Milaš behauptet, die Kroaten hätten sich bei ihrer Einwanderung im 7. Jh. in Norddalmatien bis Omiš und in der Umgebung von Dubrovnik niedergelassen, während alle anderen Gebiete serbisch gewesen seien. Als türkische Angriffe angefangen hätten, hätten die Kroaten vor Angst ihre Räume verlassen und seien auf Inseln und woandershin auseinandergelaufen, während nur Serben auf den erwähnten Räumen geblieben seien, um ihre Kirchen zu verteidigen und gegen Türken zu kämpfen. Dementsprechend seien die Kroaten mit der Ankunft der Türken aus erwähnten Räumen verschwunden, wo die Serben in grossen Mengen eingewandert seien. Milaš behauptet noch, die Serben hätten Ende des 13. Jhs Norddalmatien einzuwandern

begonnen und hätten Einwanderung in 14. und 15. Jh. fortgesetzt.

Da aber Dalmatien in der Zeit des Milaš grösstenteils mit kroatischer Bevölkerung bewohnt war, erfand Milaš dafur eine spezielle Begründung. Er sagt, dass zeit der ottomanischen Verwaltung die Franziskaner bei Osmanen allmächtig gewesen seien und sie seien damit beschaftig gewesen, die Orthodoxen allmählich zu latinisieren und die so latinisierten Serben hätten sie in die Gegend von der Cetina und in andere Gegenden angesiedelt. Die Serben, welche die Kroaten hätten nicht latinisieren können, hätten sie zur Union zu bringen versucht.

C. Porphyrogenetus schreibt, dass die Kroaten in drei Zeitabschnitten getrauft gewesen seien. Und Milaš behauptet, die zwei ersten Versuche hätten keinen Erfolg gehabt, weil die Kroaten in den beiden Fällen zu ihrem früheren Glauben zurückgekehrt seien. Als die Priester aus Konstantinopel mit den Brüdern Cyrillus und Methodius nach Kroatien gekommen seien, hätten die Kroaten christlichen Glauben des griechischorthodoxen Ritus angenommen und seien Angehörige des orthodoxen Glaubens geworden. Nicht nur das. Milaš behauptet, der Bischof von Nin Theodosius habe Glagoliza erfunden. Bis zum vierten Viertel des 9. Jhs, behauptet Milaš, sei ganz Dalmatien orthodox gewesen, und vom Ende des 11. Jhs sei es ganz latinisiert geworden.

Milaš sagt, das Papsttum im heutigen Sinne sei im 9. Jh. entstanden. Und eben in diesem Jahrhundert haben die Konstantinopler Patriarchen Photius und Ignatius auf die Anerkennung ihrer Lage von der Seite des Papstes insistiert. Solch eine Stellungnahme der morgenländischen Patriarchen konnte nicht in dieser Zeit entstehen. Das war die Widerspiegelung der Praxis von den früheren Zeiten, als sich morgenländische Kaiser und Patriarchen mit verschiedenen Fragen und Problemen and den Papst wandten, vor allem in der Zeit der häretischen Lehren, die das Morgenland damals im Überfluss hatte. Auch die ersten sieben Konzile, die im Morgenland abgehalt-

en wurden, wurden nicht ohne und ausser Wissen und Einverständnis des Papstes einberufen.

Einen Teil der romanischen und gotischen Kirchen, die Kroaten auf diesen Räumen errichtet hatten, schreibt Milaš serbischen Ausbau zu. Für manche Kirchenobjekte, welche Milaš den Serben zuschreibt, bestehen aufbewahrte Dokumente in Archiven oder auf Stein geschrieben, die bezeugen, dass die Behauptungen des Milaš ein Produkt Phantasie sind. In manchen Orten, die Milaš den Serben im 15. Jh. zuschreibt, leben Kroaten Katholiken bis zur Hälfte des 17. Jhs.

Von der erwähnten Wanderung der Serben in 13. und 14. Jh. gibt es keine Spur in historischen Qwellen und Dokumenten. Da handelt es sich um die Hirten - Walachen -, welche die kroatischen Prinzen von Bergen aus zur Bebauung der Felder oder zu Kriegszwecken herbeiführten. Etnisch und sprachlich unterschieden sich Walachen von Kroaten und Serben. In jener Zeit waren Eheschliessungen zwischen Kroaten und Walachen oder Serben und Walachen gesetzlich verboten. Im Laufe der Zeit assimilierten sich Walachen an Kroaten oder an Serben, was vom Annehmen des katholischen oder des orthodoxen Glaubens abhängig war. So viel hat Milaš auf Rechnung der Kroaten oder der Katholischen Kirche erfunden, dass man das nicht aufzählen geschweige denn etwas mehr in solch einer Darstellung sagen kann.

Es besteht noch ein Problem, von welchem Milaš ungewöhnlich böse und unruhig wird. Das ist die Frage der Einheit der Kirchen oder die Union, was in der neuerer Zeit Ökumenismus genannt wird. Für Milaš ist das Uniierung (unijaćenje). Vom J. 1054 gab es mehrere Versuche, dass man zur Einheit der Kirchen kommt. Arbeit an der Union oder am Ökumenismus stützt sich auf Jesus Gebet während seines letzten Abendmahles. Das Gebet von Jesus "damit alle eins seien" erwählt Milaš überhaupt nicht, als ob nichts davon im Evangelium stände.

Inspiriert mit Stellung und Gedanken des Milaš hält der Leitartikler der Reprint-Ausgabe die Arbeit an der Union oder

an der Einheit der christlichen Kirchen für das Produkt der vatikanischen Politik des Religionsfundamentalismus, der Rassenintoleranz, des klerikalen Despotismus, des katholischen Religionsimperialismus, der nach der apsoluten Herrschaft im Religionsgebiet strebt. Er betont, dass das Schicksal der balkanischen Völker grossenteils in den vatikanischen Gemächern etschieden gewesen sei.

Deswegen haben Milaš und Leitartikler keine humanen Ausdrücke dafür, was mit dem kroatischen Namen und der Katholischen Kirche verbunden ist.

Deshalb ist er klar, dass die Stellungen und Auffassungen des Milaš, welche an die Hand der Gedanken von Gross-Serbien gingen, den leichtgläubigen Phantasten ungewöhnlich immer wieder entgegenkamen, weil sie ein bestimmter Kreis der ausgebildeten und religiösen Gleichgesinnten unterstützte. Falsche und verdorbene Gedanken und Behauptungen, eingewoben in alle Teile des Buches, haben zur negativen Stimmung der Angehörigen vom griechisch-orthodoxen Ritus sehr viel beigetragen. Das äusserte sich im Zweiten Weltkrieg und erreichte seinen Höhepunkt im Vaterlandskriege 1991-1995. Mit einigen Worten und Sätzen ist es unmöglich zum Ausdruck zu bringen, was für eine geistliche Wüste der neue Krieg, von serbischen Eroberern angefangen bei Nachbarn, Freunden und Bekannten hervorbrachte, abgesehen von materiellen Zerstörungen und anderen tragischen Ereignissen. Ohne Zweifel kann man behaupten, dass die geistlichen Anhänger der unbegründeten Gedanken und Stellungen des Milaš das grösste Ungluck ihrem eigenen Volk zugefügt haben. Beabsichtigend andere auszurotten sind sie selbst in die Grube gefallen.

Zusammenfassung übersetzt von K. Bašić

RÉSUMÉ

Un aperçu sür les idées fondamentales de l'ouvrage de Nikodim Milaš: "La Dalmatie orthodoxe".

Dans cet aperçu, on traite des attidudes ainsi que des données les plus importantes du livre de Nikodim Milaš "La Dalmatie orthodoxe", pour l'essentiel, inventées et falsifiées.

Au début est présentée la vie de Nikodim Milaš qui est né en 1845 à Šibenik, comme enfant naturel. Sa mère était Italienne. Après la naissance il reçut le baptême dans une église catholique et trois ans après, il fut rebaptisé dans une église ortodoxe. Il termina l'école secondaire à Zadar et le grand séminare à Srijemski Karlovci. Ensuite, il entreprit des études de philosophie à Vienne d' où il alla à Kiev pour suivre des cours de droit et d' histoire. En 1890, il fut nommé évêque (ortodoxe) de Zadar et le resta jusqu'en 1911, année où il fut congédié. Pendant sa direction de l'épiscopat, 100 000 couronnes autrichiennes appartenant à l'église ont été détournées. A la même époque, Dositej Jović, évêque de Kotor, se suicida (1910) à cause du manque d'argent dans le trésor de l'Eglise.

Nikodim Milaš écrivait et publiait beaucoup. Ce qui occupe notre intérêt, c'est son livre "La Dalmatie orthodoxe" imprimé à Novi Sad en 1901. Il fut réimprimé à Belgrade en 1989. D'après le docteur Grivec, Veselinović, professeur à Belgrade, en parlant de ce livre, a dit: l'auteur a falsifié les documents, les citations et les événements historiques. Un autre critique de ce livre a réfuté scientifiquement certaines argumentations et en a démontré, à l'aide de photos, la fausseté.

Néanmoins, les éditeurs de la réimpression n'ont pas pris en considération les objections et les preuves contraires concernant ce livre. De plus, Dragić Kijuk a ajuoté à la réimpression une introduction de 46 pages dans laquelle il célèbre les prises de position de Milaš. L'auteur de cette introduction affirme que c'est ce livre qui a le mieux éclairci, non seulement l'histoire de l'église orthodoxe, mais aussi de l'église catholique dans nos régions.

A notre avis, et nombreux sont ceux qui le partagent, le livre de Milaš abonde en affirmations et en prémisses qui reposent sur de faibles ou d'inexistants arguments historiques. Du début à la fin, ce livre est rempli des mots "orthodoxie" et "orthodoxe". Les écrivains ecclésiastiques de l'Orient et de l'Occident ne connaissaient pas ces termes jusqu'au schisme d'Orient (1054). Jusqu'à ce moment-là, les termes "orthodoxie" ou "orthodoxe" étaient employés dans le sens de conformité a la doctrine traditionnelle de l'Eglise dans l'esprit des premiers conciles pour les différencier de nombreux hérétiques et des hérésies des premiers siècles du christianisme. Les termes "orthodoxie" et "orthodoxe" apparaissent au XIVe s. sous l'influence russe et avec un sens de anticatholique. Pour ces raisons, l'emploi du terme "orthodoxie" pour la période de l'unité de l'Eglise, c'est-à-dire jusqu'au schisme d'Orient, est inacceptable et inadmissible.

Nous mentionnerons encore quelques arguments de l'auteur. Milaš prétend que les Croates, à leur arrivée, s'étaient installés en Dalmatie du Nord jusqu'à Omiš et dans les environs de Dubrovnik tandis que tout le reste du territoire était serbe. Quand les attaques turques ont commencé, les Croates, effrayés, quittèrent ces territoires et se dispersèrent sur les îles et ailleurs, tandis que seuls les Serbes restèrent pour défendre leurs églises et lutter contre les Turcs. Ainsi, avec l'arrivée des Turcs, les Croates disparurent de ces régions et les Serbes ont commencé à s'établir en Dalmatie du Nord à la fin du XIIIe s. et ont continué à le faire au XIVe et XVe s.

Au temps de Milaš, la Dalmatie était en grande partie peuplée de Croates, chose qu'il explique en donnant une raison spéciale. Il dit que, pendant l'administration ottomane, les franciscains avaient tous les pouvoirs et qu'ils latinisaient systématiquement les orthodoxes. La région de Cetina et d'autres étaient peuplées de Serbes ainsi latinisés. Ils essayaient d'incorporer a l'union les Serbes qu'ils ne pouvaient pas latiniser.

C. Porphyrogénète écrit que les Croates ont été convertis à trois reprises et Milaš prétend que les deux premières tentatives de conversion n'avaient donné aucun résultat car les Croates revenaient chaque fois à leur ancienne foi. Lorsque les prêtres qui accompagnaient Cyrille et Méthode sont arrivés de Constantinople en Croatie, les Croates ont donné leur adhésion à une foi chrétienne des rites d'Orient et ils sont devenus orthodoxes. Il y a plus! Milaš prétend que c'est l'évêque de Nin, Théodose, qui a inventé l'alphabet glalolitique. Il prétend également que toute la Dalmatie était orthodoxe jusqu'au dernier quart du IXe s. et que depuis la fin du XIe s. elle a été toute latinisée.

Milaš dit que la papauté, dans le sens actuel, date du IXe s. Et c'est justement au cours de ce siècle que les patriarches de Constantinopole, Photios et Ignace, demandèrent instamment à être reconnus par le pape. Ce comportement des patriarches d'Orient n'était pas nouveau. C'était le résultat d'une pratique précédente où les tsars et les patriarches de l'Orient s'adressaient régulièrement au pape pour différents problèmes et questions, surtout pendant la période des sciences hérétiques en quoi l'Orient abondait. Aussi les sept premiers conciles qui ont eu lieu en Orient ne furent-ils guère organisés sans l'accord du pape ni à son insu.

Milaš attribue à la construction serbe une partie des églises romanes et gothiques construites par les Croates dans ces régions. Il existe, pour certaines de ces églises, qui sont d'après Milaš construites par les Serbes, des documents dans les Archives ou des écrits dans la pierre qui prouvent que les arguments de Milaš sont le fruit de la pure imagination. De plus, dans certains villages dont les églises sont attribuées par Milaš aux Serbes au XVe s., vivent les Croates jusqu'à la moitié du XVIIe s.

Dans les sources et documents historiques on ne trouve aucune trace de ladite migration des Serbes au XIIIe et au XIVe s. Il s'agit là de bergers morlaques que les comtes croates amenaient des montagnes pour labourer la terre ainsi que

pour les besoins de guerre. Du point de vue ethnique et linguistique, les Morlaques étaient différents des Croates et des Serbes. A cette époque-là, le mariage entre Croates et Morlaques ou entre Morlaques et Serbes était interdit par la loi. Avec le temps, les Morlaques se sont assimilés aux Croates ou aux Serbes ce qui dépendait de la foi qu'ils avaient acceptée-catholique ou orthodoxe. Milaš a inventé tellement de choses sur les Croates et sur l'église catholique qu'il est difficile de les mentionner toutes et encore moins de les élaborer dans cet aperçu.

Il y a encore une question ou un problème qui irrite et inquiète Milaš. C'est l'unité des eglises ou union, actuellement appelée oecumenisme. Pour Milaš, il s'agit de l'unification à l'église catholique. Depuis 1054, il y a eu plusieurs tentatives d' unir les églises. Les efforts vers l'union ou l'oecuménisme se réfèrent à la prière de Jésus pendant la Cène. Milaš ne parle pas du tout de cette prière de Jesus et de ce cri "pour que tous soient un", comme si cela ne se trouvait pas dans la Bible.

Inspiré par les idées de Milaš, l'auteur de l'introduction de la réimpression considère que les efforts vers l'union des églises chrétiennes sont le produit de la politique du Vatican qui est celle du fondamentalisme clérical, de l'intolérance des races, du pouvoir despotique clérical, de la supériorité de l'Eglise catholique qui aspire à une domination absolue et ainsi de suite. Il souligne que le destin des peuples balkaniques a été, en grande partie, défini dans les bureaux du Vatican.

C'est pourquoi Milaš et l'auteur de cette introduction n'ont pas de termes bienveillants pour tout ce qui est en rapport avec le mot croate ou avec l'Eglise d'Occident.

Il est naturel que les idées de Milaš, qui convenaient aux idées de la Grande Serbie, plaisaient aux naïves têtes chaudes car ces mêmes idées étaient soutenues par un certain nombre de personnes cultivées et une partie du clergé. Les idées et les constatations fausses et dénaturées, élaborées tout le long du livre, ont beaucoup contribué à un état d'âme

négatif des personnes pratiquant le rite oriental. Cela s'est manifesté au cours de la 2e guerre mondiale et a culminé au cours de la Guerre de la patrie imposé des agresseurs serbes entre 1991 et 1995. Il est impossible de décrire en quelques mots ou en quelques phrases quels malheurs cette nouvelle guerre a provoqués aux voisins et aux amis sans parler des dégats matériels et autres tragédies. On peut dire, sans aucune crainte, que les sectaires spirituels des idées sans fondements de Milaš ont le plus nui à leur propre peuple. Voulant supprimer les autres, ils sont tombés dans leur propre piège.

Trad. Marija Crljenko, prof.

RIASSUNTO

Alcune considerazioni sulle posizioni fondamentali di Nikodim Milaš nel libro "La Dalmazia ortodossa"

Nel presente libro vengono prese in esame alcune posizioni e dati piu importanti del libro di Nikodim Milaš intitolato "La Dalmazia ortodossa", perchè risultano in gran parte inventati e falsificati.

All'inizio è presentata la vita di Nikodim Milaš, che nasce a Šibenik (Sebenico) nel 1845 da madre italiana. Alla nascita viene battezzato secondo il rito cattolico e all' età di tre anni anche secondo quello greco-ortodosso. Compiuti gli studi superiori a Zadar (Zara) frequenta il seminario maggiore a Srijemski Karlovci. Successivamente si iscrive alla facoltà di filosofia a Vienna; poco dopo si trasferisce a Kijev dove segue i corsi di giurisprudenza e storia. Nel 1890 diventa episcopo di Zadar e in questa funzione vi rimane fino al 1911, l'anno in cui viene destituto dal detto incarico. Durante il suo episcopato viene sottratta una somma di 100.000 corone austriache dalla cassa ecclesiastica. Nello stesso tempo l'episcopo di Kotor (Cattaro) Dositej Jović commette suicidio (1910) per un ammanco di cassa ecclesiastica.

Nikodim Milaš ha scritto e pubblicato molte opere. In questa sede ci interessa il suo libro "La Dalmazia ortodosa" publicato a Novi Sad nel 1901 e ristampato nel 1989 a Beograd (Belgrado). A detta del dr. Grivec, anche il prof. Veselinović dell' Università di Beograd ha espresso il suo giudizio su questo libro con le seguenti parole: "l' autore ha falsificato i documenti, le citazioni e i fatti storici". Un altro critico ha confutato scientificamente alcune tesi di Milaš e ne ha dimostrato la falsità con copie fotografiche. Gli editori della ristampa invece non hanno preso in considerazione le obiezioni e le controprove fatte sul suddetto libro. Anzi, Dragić Kijuk vi ha aggiunto la sua prefazione di 46 pagine, in cui fa l'elogio

degli atteggiamenti e delle opere di Milaš. Il presentatore della ristampa afferma che il libro ha chiarito nel migliore dei modi non solo la storia dell' ortodossia, ma anche la storia della Chiesa cattolica nelle nostre terre.

Secondo la nostra opinione condivisa da molti, in libro di Milaš abbonda di affermazioni e supposizioni fondate su futili argomenti storici e deboli prove. La parola "pravoslavlje" o "pravoslavni" (n.d.T., che in italiano significano rispettivamente "ortodossia" "ortodosso") ricorre dalla prima all' ultima pagina. Gli scrittori d'Oriente e d'Occidente non conoscevano questa parola prima dello scisma d'Oriente (1054). Fino allora si usava la parola "ortodossia" o "ortodosso" nel significato di credenza retta (credente retto) conforme alla dottrina tradizionale della Chiesa insegnata nello spirito dei primi concili ecumenici a differenza di quella dei numerosi eretici ed eresie dei primi secoli della cristianità. La parola "pravoslavlje" o "pravoslavni" (n.d.T., "ortodossia" o "ortodosso") nacque nel XIV secolo sotto i'influsso russo e assunse il senso anticattolico. Di conseguenza, usare la parola "pravoslavlje" per il periodo dell' unità della Chiesa, cioè fino allo Scisma d'Oriente è inaccettabile e inammissibile.

Ricordiamo ancora alcune altre affermazioni dell' autore. Milaš afferma che, nel corso delle immigrazioni avvenute nel VII secolo, i Croati avevano popolato la Dalmazia settentrionale fino a Omiš (Almissa) e i dintorni di Dubrovnik (Ragusa), mentre tutti gli altri territori erano stati serbi. Quando inizi-arono le incursioni turche, i Croati, in preda alla paura, abban-donarono le loro posizioni e si rifuggiarono nelle isole e in altre zone, mentre i Serbi rimasero nei suddetti territori a diffendere le proprie chiese e a combattere contro i Turchi. Dunque con l'arrivo dei Turchi, i Croati scomparvero dai detti territori nei quali i Serbi andavano insediandosi in massa. Milaš afferma inoltre che i Serbi cominciarono a insediarsi nella Dalmazia settentrionale sul finire del XIII secolo e che continuarono a immigrarvi nei secoli XIV e XV.

Quanto al fatto che la Dalmazia ai suoi tempi era in

gran parte popolata dai Croati, Milaš lo spiega adducendo una giustificazione e ragione del tutto particolari. Dice infatti che, durante la dominazione ottomana, i francescani godevano di grandi poteri e che a poco a poco latinizzarono gli ortodossi insediandoli nella regione della Cettina e in altre zone. Cercavano invece di far entrare nell' unione quei Serbi che non potevano latinizzare.

C. Porfirogeneto scrive che i Croati vennero convertiti al cristianesimo in tre fasi. Milaš afferma che i primi due tentativi di convertire i Croati non ebbero nessun effeto, in quanto in ambedue i casi riabracciarono la loro vecchia fede. I Croati accettarono la fede cristiana secondo il rito orientaie e diventarono seguaci della fede ortodossa quando in Croazia vennero i sacerdoti di Constantinopoli insieme ai fratelli Cirillo e Metodio. C'è di più, Milaš afferma che fu Teodosio, vescovo di Nona, a inventare l'alfabeto glagolittico e che tutta la Dalmazia era ortodossa fino agli ultimi quattro decenni del IX secolo, mentre dal fine dell' XI secolo fu completamente latinizzata.

Milaš dice che il Papato in senso moderno, era sorto nel IX secolo. Proprio in quel secolo i patriarchi di Constantinopoli Fozio e Ignazio andavano chiedendo con insistenza che fosse riconosciuta la loro posizione dal papa. Tale atteggiamento da parte dei patriarchi orientali non poteva sorgere in quell' epoca. Non era infatti che il riflesso di una pratica dei tempi anteriori in cui gli imperatori e i patriarchi d'Oriente ricorrevano di continuo al papa per chiedere consiglio riguardo a vari problemi e questioni da risolvere. Lo facevano soprattutto all' epoca delle dottrine eretiche assai frequenti in Oriente. Anche i primi sette sinodi, svoltisi in Oriente, non erano stati convocati all' insaputa del papa e senza il suo consenso.

Milaš attribuisce all' architettura serba alcune chiese in stile romanico e gotico che i Croati avevano costruito in queste regioni. Di alcuni edifici sacri, che Milaš attribuisce ai Serbi, esistono documenti conservati negli archivi o incisi su pietra, che attestano l'infondatezza delle tesi di Milaš in quanto sono

frutto della sua fantasia. Inoltre, alcune località, le cui chiese Milaš attribuisce ai Serbi nel XV secolo, erano popolate dai cattolici (Croati) fino alla meta del XVII secolo.

Nei documenti e nelle fonti storiche non c'è nessuna traccia in relazione all' accennata migrazione dei Serbi nel XIII e XIV secolo. Vi si tratta di pastori morlacchi che i conti croati facevano calare dalle montagne perchè lavorassero la terra o per scopi bellici. Dal punto di vista etnico e linguistico, i Morlacchi erano diversi sia dai Croati che dai Serbi. A quei tempi il matrimonio tra Croati e Morlacchi o tra Serbi e Morlacchi era vietato per legge. Con l' andar del tempo i Morlachi si erano via via assimilati o con i Croati o con i Serbi a seconda della loro scelta di fede religiosa, cattolica o quella ortodossa. Tante cose ha inventato Milaš sul conto dei Croati e della Chiesa cattolica che in questa sede risulta impossibile elencarle tutte e ancor meno aggiungervi altro in merito.

Esiste un altro problema o questione che preoccupa Milaš e lo fa irritare. È la questione attinente all' unità o unione delle chiese che nei tempi moderni si chiama ecumenismo. Secondo Milaš si tratta di unione forzata. Dal 1054 in poi ci furono diversi tentativi di giungere all' unità delle chiese. L'unione o ecumenismo è fondato sulla preghiera che Gesù disse durante la sua ultima cena. Di questa preghiera e della sua invocazione "che tutti siano uniti", Milaš non ne fa alcun cenno, come se non esistessero nella Sacra Scrittura.

Ispirato dalle idee e dalla presa di posizione di Milaš, il redattore della ristampa ritiene che il lavoro intorno all' unione o unità delle chiese cristiane sia frutto di una politica vaticana del fondamentalismo religioso e dell' intolleranza razziale, del dispotismo clericale e dell' impero religiso cattolico che mira a un assoluto dominio in senso religioso, eccetera. Tiene a sottolineare che il destino dei popoli balcanici viene in gran parte definito nelle stanze del Vaticano.

Per questo, Milaš e il redattore stesso non trovano parole umane quanto al nome croato e alla Chiesa occidentale.

E naturale quindi che le posizioni e i concetti di Milaš, i quali andavano a favore delle idee sulla grande Serbia, compiacessero tanto ai credenti fanatici appoggiati da una cerchia di persone colte che condividevano le stesse idee in materia di religione. Le affermazioni e le idee false e perverse intessute in tutte le parti del libro, hanno contribuito in modo significativo al comportamento negativo degli appartenenti al rito orientale. Il che si à manifestato nella seconda guerra mondiale ed è culminato nella Guerra patria (1991.-1995.). È impossibile esporre in poche parole e frasi quanto vuoto spirituale abbia originato questa nuova guerra sovrapposta dai agressori serbi nei cuori dei nostri vicini, amici e conoscenti, per non parlare delle distruzioni materiali e altre tragedie. Senza alcun timore si può affermare che i seguaci spirituali delle idee infondate di Milaš, hanno causato le maggiori disgrazie al proprio popolo.

Volendo scavare la fossa agli altri ci sono caduti dentro loro stessi.

Trad. Ivana Profaca, prof.

KAZALO OSOBNIH IMENA

Absimar, car, 102
Afrikanci, 63
Agaton, papa, 113, 118
Ajnhard, 79
Akolije, nadbiskup, 71
Akominatos, 157
Aksentije, mitropolit, 254
Albers, Pietro, 64, 96, 98, 143, 211, 337
Alberti, 264
Aleksandar II, papa, 148, 164, 169, 170
Aleksandar I, car, 329
Aleksandar II, car, 329
Aleksandar, biskup, 70
Aleksandar, Carigradski, 96
Aleksije, car, 167
Alfred (Adalfred, Aldefred), biskup, 122, 124, 154
Ambroz, biskup, 139, 140
Amelli, 52
Anastazija, mučenica, 45
Anastazije, papa, 54
Anastazije, 59
Andreis, de Frano, biskup, 299
Andronik, car, 210
Antun - pustinjak, 99, 100, 176
Anzulović, Ivna, 220, 337
Apiarije, 52
Apsalom, 285
Arije, 68, 95, 96
Arkadije, car, 73
Arnerije, nadbiskup, 183
Arsenije, 321
Arveničani (Erveničani), 290
Asklep, iz Gaze, 69
Atanazije, biskup, 68-70, 72
Atanazije, patrijarh, 93, 95, 96, 107
Atik, biskup, 72-74
Augustin, biskup, 97, 98
Avari, 76-79, 81-85, 117, 127

Babić, fra Toma, 321
Bačalić, 9, 20, 38, 337
Bačić, Stanko, 2, 3, 5, 6, 174, 206, 218, 221, 239, 242-244, 255, 258, 260, 265, 299, 337, 396-400
Bajazit, sultan, 207, 233, 234
Balan, d. P., 113., 275
Balbi, biskup, 11, 37
Balbi, providur, 248
Baličević, fra Franjo, biskup, 278
Baljačani, 325
Barada, 124
Barda, 141, 142
Bartomej, fra iz Verone, 286
Bašić, Karlo, 357
Batinić, Mijo, 270, 271, 273, 275, 284, 287, 298, 337
Batović, Šime, 2, 6
Bavarci, 79
Bazilije I., Makedonac, 90, 110-112, 114, 128-131, 137, 142, 146, 147
Bazilije, Veliki, 70, 139, 176, 274
Bazilije II., 158, 160
Bazilisk, car, 141

Bazilik, 110
Behram, čauš, 235
Bela, II., kralj, 158, 187
Belamarić, Ivan, 318
Belizar, 63
Berislavić, Petar, ban, 234, 235
Bernardin, don, 221
Bervaldi, J., 32, 39, 40, 46, 49-52, 59-61, 66, 91, 98, 103, 104, 106, 151-154
Bešlagić, Šefik, 230, 337
Bianchi, C., 35, 48, 174, 182, 209, 210, 292, 337
Bidermann, 275
Bijeli Hrvati, 77
Bijeli Srbi, 77
Bijanković, Nikola, ap. vikar, 242, 248, 256
Bilšić, Nikola, 221
Biovica, 254
Biovčić, 254
Bizantinci, 84, 117, 158, 192
Blaž, fra, 270
Blondo, Flavije, 132
Boccato, Federico, 14
Bodin, kralj, 168, 169
Bogdan, 196
Bogić, fra Jure, 300
Bogović, Mile, 37, 191, 337
Bomman, 189, 190, 208, 209, 337
Bonačić, 314
Bonifacije VIII, papa, 211
Bordini, biskup, 326
Borna, knez, 110, 112-114
Bortolazzi, don Luka, 303, 304
Bošnjaci, 196, 223, 276
Bošnjak, fra Jure, 280
Botsis, Peter, 144
Bragadin, Vincencije, biskup, 242, 320
Brajnović, fra Šimun, 242, 299, 314
Branimir, knez, 29, 102, 118, 121, 122, 125, 126, 144, 145, 147, 149, 153, 171, 172, 179, 255, 258
Bribirci, 194, 206
Bribirski knezovi, 194
Brienios, 157
Britanci, 118
Brković, S., 80, 337
Bugari, 84, 134, 158, 192
Bugarkinja, 330
Bukić, fra Konstantin, 325
Bulić, Franjo, 32, 39, 40, 46, 49-52, 59-61, 66, 91, 98, 103, 104, 106, 151-154, 337
Bunjevci, 238
Burgio, A., 193
Busović, Marko, 324-326, 331
Busović, Pahonije, 331
Butorac, Josip, 33, 66, 338

Calegari, D., biskup, 302, 305
Calcina, bilježnik, 220
Cassiuneovich, Grgur, 218
Cecilijan, 67
Cededa, 165, 173
Cedren, 132, 157
Celestije, 73
Celestin I, papa, 52, 53, 74
Cerri, Urb., 276, 296
Cerularije ,Mihajlo, patrijarh, 26, 162

Cetinjani, 204
Cezarij, biskup, 41, 51, 54, 97, 98
Cialla, Josip, 14
Cicvarić, Ivan, 206, 338
Cigani, 223
Cincari, 79
Ciprijan, 43, 67, 69, 139, 140
Civalelli, Grgur, biskup, 303
Colombo, 14
Cornaro, providur, 300
Crijenko Marija, 362
Crnković, Nikola, 10, 338
Crnogorci, 80, 248, 338
Croiset, G., 100, 338
Cuteis, 196
Cvitnich, Jeronim, 303

Časlav, knez, 165, 157
Časlav, župan, 85
Čestinski, Jakov, 330
Čirovski, Jakov, 330
Črnić, komornik, 228

Ćiril, 21, 26, 62, 102, 114-116, 119, 120, 124, 126-130, 146, 153, 171, 271, 345, 350, 355, 360, 365
Ćiril, Aleksandrijski, 74, 107, 139, 140

Dalmatinac, 8, 75
Dalmatinci, 8, 34, 35, 231
Damaz, papa, 71-73, 140
Dandolo, providur, 330
Dandolo, Andrija, 115
Dandolo, Andrija, 115
Dandolo, Giacomello, 194
Dečanski, kralj, 201
Dehojević, Mikloš, knez, 306
Dervan, župan, 82
Desnica, Boško, 208, 223, 230, 242, 248, 288, 295, 338
Dević, M., 230
Dimitria, 274
Dioklecijan, car, 39, 87
Dionizije, Mali, 56, 57, 59
Dmitar Svinimir v. Zvonimir
Dobretić, Jovo, 321
Dobretić, Marko, biskup, 262
Dolfin, Danijel, providur, 244
Dolfin, providur, 320, 322, 323
Domagoj, knez, 116, 146, 147, 149, 172
Domaldo, knez, 220
Dominis, Markantun, nadbiskup, 203
Domjan, Miljenko, 243, 245
Domn (Dujam), biskup, 32, 38-41, 44, 155
Dona, L., kap., 307
Dona, Lor., providur, 296, 297, 299
Donadoni, biskup, 267
Donat, biskup, 45, 67, 211
Dorotek, biskup, 52
Dračetić, Nikola, 220
Dragić, Kijuk, 8, 9, 15, 23, 315, 334, 335, 344, 348, 353, 358, 363
Držislav, kralj, 160, 161
Dubrovčani, 192, 227
Duchesne, 90
Duda, Bonaventura, 28, 338

Dukljani, 79, 80, 134, 157
Durakbegović, 288
Dušan, car, 29, 195, 197-202, 204, 210, 212

Đorđić, Vjekoslav, 275
Đuraš, Ilijin, 198
Đurad, Iset, 198
Đurević, Jure, 221

Emanuel, Komnen, car, 177, 183, 187, 188
Epidaurci, 87
Epifanij, 38, 43, 50, 70, 139
Ermije, 31, 38, 41
Eshije, biskup, 40
Eugenije IV, papa, 184
Eutih, egzarh, 89
Eutihije (Eutih), 61
Euzebij, 43, 70, 75, 140
Euzebije, Nikomedijski, 96
Euzebijanci, 96
Ezekije, 100
Ezihij, biskup, 41, 44, 46, 48, 49, 51, 61, 97

Fabianić, Donat, 174, 233, 262, 271, 275, 282, 283, 338
Farlati, 32, 33, 35, 38, 40, 43, 44, 48, 75, 76, 97, 101, 103, 112-114, 151, 170, 203, 204, 238, 271, 273, 275, 287, 301, 307, 338, 397, 399
Filipi, Amos Rube, 232, 338
Filomati, 307
Firmilijan, 139
Flavijan, 141
Flavijan, biskup, 61
Flavije Heraklije Konst., Pogonat v. Konstantin Pogonat IV.
Florio, Bernard, nadbiskup, 274
Focije, patrijarh, 72, 121, 137, 138, 141-143, 146, 151, 157, 346, 350, 355, 360, 365
Foka, car, 76
Fonda, Jeronim, biskup, 37
Fortis, Albert, 34, 338
Fosco, biskup, 326, 338
Foscolo, L., providur, 230
Fotin, 96
Franci, 30, 90, 105, 110, 118, 119
Francuzi, 30, 173
Frankopan, Nikola, knez, 217
Frano, 294
Franjo I, kralj, 235
Frontinijan, biskup, 40, 41, 50, 60, 61, 97
Fućak, Jerko, 28, 47, 119, 120, 125-128, 148, 338

Gabrijel, biskup, 211
Gaćeša, Nikola, 286, 331
Gagran, 40
Gaianus, biskup, 41, 48
Gajo, Filip, nadbiskup, 169
Gali, 30, 118
Gastika, župan, 205
Gavril, mitropolit, 253, 254, 264
Gavril, patrijarh, 284, 285
Gazan, 40
Gelazije, papa, 51, 54, 59, 98
Genadije, patrijarh, 306, 307
Georgije, 321
German, patrijarh, 93

Geroncije, biskup, 72
Giadrov Kralić, Tadeja, 12, 13
Giustinijan, Andrija, 268
Glavaš, Ivo, 223, 250, 257, 292, 295, 394
Glicerije, biskup, 41, 51, 98
Gojslav, 161
Goldstein, Ivo, 45-47, 338
Goražd, 12
Got, 76
Goti, 76, 118
Gottschalk, 156
Grbić, Manojlo, 286, 331
Grci, 25, 45, 59, 177-181, 183, 185, 186, 210, 214, 308, 309, 319
Gredelj, fra Jure, 242
Grgur, đakon, 132
Grgur I, Veliki, papa, 50, 65, 66, 72, 139
Grgur II, papa, 88, 89, 93
Grgur III, papa, 89, 94
Grgur IV, papa, 113
Grgur V, papa, 132
Grgur VII, papa, 169, 175, 176
Grgur X, papa, 329
Grgur, Nazijazenski, 33, 43, 70, 107, 139
Grgur, Ninski, biskup, 123, 124, 154-156
Grgur, Nisenski, 33, 107, 139
Grimani, Z., providur, 320
Grivec, Franjo, 15, 20, 23, 338, 344, 348, 353, 358, 363
Grk, 93, 307, 330
Grudarević, harambaša, 230
Grujić, D.M., 78, 128, 129, 338
Grujić, Radoslav, 10, 338
Grümer, 331
Gualdo, Andrija, nadbiskup, 205, 208, 109
Gunjača, Stipe, 149, 205, 221, 223, 248, 266, 305, 365, 338
Gušić, Branimir, 220, 338

Hadrijan I, papa, 104, 105, 136
Hadrijan II, papa, 119, 127, 137-8, 142, 146
Hasan-beg, 288
Hazari, 119
Heraklije I, car, 76-78, 81-83, 85, 86, 90, 111-113, 117, 118, 130
Hermes (Hermije), 31, 32,
Hilarije, 99-101, 139
Hildebrand, 162, 175
Hipolit, 69, 139
Honorat (Onorat), arciđakon, 64-66
Honorije I, biskup, 41, 51, 54, 98
Honorije II, biskup, 41, 46, 51, 52, 54, 59, 60
Honorije III, biskup, 57, 59
Honorije II, protupapa, 164, 165
Hozrev, vezir, 252
Hrabak, Bogumil, 10, 338
Hrvat, 6, 252
Hrvati, 5, 20, 21, 37, 42, 47, 75-86, 89, 90, 102, 109-120, 124, 125, 127-130, 132-134, 145-150, 153, 154, 156-161, 163, 165-167, 170-173, 175, 176, 178, 179, 188-190, 192, 193, 197, 204, 205, 213-215,

223, 227, 235-241, 249, 250, 252, 255, 261, 266, 290, 292, 294, 295, 306, 325, 326, 345, 346, 349, 350, 354-356, 359, 361, 364-366, 396, 399, 400
Hrvatinć, Hrvoje, vojvoda, 206, 207
Husref-beg, 277

Ibas, iz Edese 63
Ibrišimović zv. Sokol, fra Luka, 279
Ignacije, 69
Ignacije, patrijarh, 108, 138, 141-143, 346, 350, 355, 360, 365
Ignacije, biskup, 140
Ilarijon, 274
Ilijić, Juras, 121, 217
Ilir, 30
Iliri, 30
Inocent I, papa, 73
Inocent IV, papa, 126
Inocent X, papa, 274, 284
Inocent XI, papa, 276
Inoslav, 146
Iraklije,
Irena, carica, 104
Irenej, 69, 140
Isaija, episkop, 271
Isak-beg, 227
Istočnjaci, 63, 69, 329
Ivačić, Katarina, 14
Ivan III, biskup, 40
Ivan, ljetopisac, 157
Ivan IV, papa, 117, 118, 130
Ivan VIII, papa, 26, 110, 118, 126-128, 131, 137, 144, 146, 150-152, 172
Ivan X, papa, 90, 118, 123, 155
Ivan, biskup, 51, 97, 211
Ivan, kardinal, 164
Ivan, nadbiskup, 153, 281
Ivan, raški episkop, 280
Ivan, Kasijan, v. Kasijan
Ivan, Paleolog, car, 210
Ivan Pavao II, papa, 54, 56, 332
Ivan, Ravenijanin, 87, 90, 91, 101, 113, 117, 118
Ivan II, nadbiskup, 104
Ivan III, biskup, 40
Ivan, Splinjanin, papa, 118
Ivan, Teutonicus, biskup, 125
Ivan, Zlatousti, 48, 72, 73, 139, 140, 274
Ivandija, 33, 66
Ivanišević, biskup, 242
Ivanković, fra Pavao, 242
Izacije, egzarh, 117
Izak, Angelo, car, 180
Izidor, španjolski, 45
Izidor, Seviljski, 84

Jačov, Marko, 10, 11, 170, 171, 208, 218, 223, 230, 230, 238, 242, 249, 250, 254, 255, 262, 265, 266, 290, 292, 295, 323, 333, 335, 339
Jakšić, Nikola, 241, 339
Janković, Stojan, 248, 279, 287-290, 295
Januarij, biskup, 41, 52
Jedin, Hubert, 68, 138, 339
Jelena, majka Konstantina, 44
Jelena, Šubić, 195, 199, 200, 212
Jelena, ud. Dabiše, 207
Jelenić, Julijan, 260, 262,

277-282, 298, 339
Jelić, 305
Jelovac, 305
Jeronim, Stridonski, 33, 101, 135, 139, 140
Ježević, Ivan, 318
Jireček, Konstantin, 80, 130, 134, 135, 339
Josif, patrijarh, 264, 274, 284
Jović, Dositej, episkop, 9, 15, 18-20, 344, 348, 353, 358, 363
Jozafat, nadbiskup, 329
Jukić, fra Ante, 325
Julijan, 59
Julijan, car, 100
Julijan, Dalmatinac, 101
Julijan, biskup, 141
Julije, Cezar, 30
Julije, Nepos, car, 51
Julije, papa, 69, 96
Juraj, Cetinjanin, 205
Juraj (Georgije), nadbiskup, 150, 151
Jure, zidar, 220
Jurišić, Karlo, 175, 182, 186, 339
Justin, biskup, 41, 51, 54, 108
Justin, nadbiskup, 103, 108
Justinijanin, car, 45-47, 50, 60, 62-64

Kajan, 40
Kalaji, Venijamin, 78, 339
Kalahoritis, Artemije, 306
Kaliopa, Teodor, egzarh, 92
Kalona, Nikola, 307
Kalvin, 328
Karaman, nadbiskup, 272, 322
Karlo, Drački, kralj, 206
Karlo, Veliki, kralj, 127
Karlović, Ivan, knez, 234
Kasijan, Ivan, 98
Kasiodor, 56
Kašić, Dušan, 10, 339
Kašić (Kerić), Jovan, 326
Katarina II, carica, 329
Katić, Lovre, 149, 156, 339
Keglević, 236
Klaić, Nada, 180, 182, 339
Klaić, Vjekoslav, 80-83, 121, 122, 125, 126, 130, 146-148, 155-157, 161, 163, 166, 191, 194, 197, 198, 206, 207, 212, 213, 216-218, 233-236, 264, 306, 339
Klement I, papa, 38, 44, 140
Klement III, papa, 132, 158
Klement VIII, papa, 169, 280
Kliment, Ohridski, 126
Knežević, Stefan, episkop, 249, 295
Kniewald, 124
Kocelj, knez, 120
Kolan(ić), Ratko, 220
Kolarić, Juraj, 25, 26, 29, 339
Koloman, kralj, 183, 187, 188, 215
Konavljani, 157
Končarević, Simeon, episkop, 8, 9, 20, 31, 33, 36-38, 97, 103, 104, 114, 184, 185, 225, 307, 397, 399
Konstancije, car, 45, 70
Konstant, car, 88, 95
Konstantin, 96, 118

Konstantin I, car, 27, 42, 44, 45, 55, 67, 70, 75, 94, 95
Konstantin, Kopronim, car, 102-104
Konstantin IV, Pogonat, car, 112, 113
Konstantin I, papa, 88
Konstantin, Porfirogenet, car, 76, 79, 80, 82-86, 90, 110-115, 117, 118, 130-132, 134, 146, 156, 157, 345, 350, 355, 360, 365
Konstantin VIII, 160
Kontarini, Antun, providur, 207
Korner, Jeronim, general, 288
Korvin, Ivaniš, ban, 193-195, 197
Kosor, K., 267, 299, 339
Kotromanić, Stjepan, ban, 193-195, 197
Kovačić, S., 242, 256, 340
Kozaci, 329
Kraljević, episkop, 330, 331
Krešimir II, kralj, 158, 160, 161
Kričani, 325
Krička, Petar, 286, 324-327, 331
Križanović, 317
Kružić, Petar, 236
Kudelić, Zlatko, 217, 340
Kuntić Makvić, Bruna, 76

Ladislav, Napuljski, kralj, 206, 207
Ladislav, vojvoda, 158
Lamberg, Josip, 223
Lampridije, biskup, 196
Langobardi, 45, 93, 118
Latini, 30, 134, 146, 177, 179, 231, 329
Lav, nadbiskup, 103, 105, 152, 153
Leon I, Veliki, papa, 61, 72, 137, 139, 141
Leon III, papa, 106
Leon IV, papa, 108
Leon IX, papa, 50, 162
Leon X, papa, 162, 234
Leon XIII, papa, 169
Leon, car, 51, 102
Leon VI, car, 123
Leon, Izaurijski, car, 24, 25, 88, 89, 92-94, 106, 107, 130
Leontius, biskup, 41
Leopold, car, 287
Lerinski, Vincencije, 98
Levaković, fra Rafael, 285, 286
Liberije, papa, 55, 70
Lilieneberg, Venceslav, guverner, 324
Lohner, Tobias, 303
Lopašić, Radoslav, 275
Lovro, 59
Lovro (Lavrentije), nadbiskup, 56, 175, 176
Lucić (Lučić, Lucije, Lucio), 35, 75, 76, 115, 184, 188-190, 196, 203, 340, 399
Lucijan, 68
Lucije, iz Drinopolja, 69
Lučić, Josip, 144, 340
Ludovik, njem. kralj, 127
Ludovik I, kralj, 234-236
Ludvig, kralj, 202
Luitprand, 93
Luka, 33, 38

Lulić, Ante, 174, 186, 276, 340
Ljubibratić, Stevan, episkop, 309
Ljudevit, kralj, 197, 200, 202, 212, 213
Ljudevit II, Anžuvinac, kralj, 268

Macan, Trpimir, 166, 167, 340
Macedonije, biskup, 72
Mađar, 252
Mađari (Madžari), 83, 198, 199, 213, 215, 217, 232-234, 398
Mađarska, 188
Magnencije, 96
Majnard, 162, 163
Makarije, patrijarh, 159, 297
Maksim, patrijarh, 286, 297
Maksim, Turinski, 139, 140
Maksim, biskup, 40, 41, 50, 65, 66
Maksimilijan, car, 234, 235
Mandić, Dominik, 83-85, 117, 118, 131, 132, 158, 170, 187, 190-193, 222, 236, 239, 261, 340
Mandrović, Kosta, 77, 78, 128, 340
Manet, vojvoda, 94
Mani, 93
Manuel, Komnen, 177, 187
Marasović, Marko, 321
Marcel, iz Ancire, 69
Marcelin, 39
Mardarije, episkop, 281, 285
Marić, 305
Marija, iz Perzije, 63
Marin, 143
Marin, biskup, 39, 40, 44, 104, 122, 150-152
Marinković, Mihajlo, 274
Marinović, 305
Markantun v. Dominis
Markela, 33
Markijski, Jakov, 260, 297
Marković, fra Antun, biskup, 278
Marković, fra Ivan, 24, 43, 50, 52, 55, 67-74, 92-94, 96, 103-105, 107, 108, 139, 141, 143, 271, 275, 330-332, 340
Marković, fra Jure, 319
Martin I, papa, 88, 91
Martin, biskup, 40
Martin, opat, 117
Martolozi, 223
Martucci, fra Grgo, 303
Marun, fra Lujo, 205, 258
Mate, fra iz Temišvara, 303
Matej, Mavrutin, biskup, 184
Matić, fra Stipan, 300
Matković, Petar, 223, 340
Maur, biskup, 40
Mauricije, car, 76
Maurovlasi, 191
Mazzorana, 303
Mehmed II, sultan, 259, 261, 277, 282
Meischner, 20
Melkijad, papa, 67
Mena, patrijarh, 61-63
Menđušić, Marko, 2
Metod, 21, 26, 102, 114-116, 119, 120, 124, 126-131, 146, 153, 171, 345, 350, 355, 360, 365
Metodije, nadbiskup, 108
Metodije, patrijarh, 141
Metrofan, biskup, 70

Mihajlo I, car, 141
Mihajlo, knez, 155-157
Mihajlo III, car, 107, 10 , 119, 141, 142, 157
Mihajlo Paleolog, Boris, car, 126, 210, 211, 329
Mihaljević, Miškulović, Smoljan, 289
Mijatović, Anđelko, 289, 340
Mijo, biskup, 205
Milaš, Nikodim, episkop, 1-3, 5-18, 20-24, 27-49, 51, 53-62, 64, 65, 75-77, 80, 85, 87, 89, 91, 94-99, 101-109, 113-116, 118, 119, 121, 122, 124, 126-128, 135, 136, 138, 143, 145, 150-156, 158-160, 162, 165-170, 172-179, 181-190, 194-218, 221, 222, 225-228, 230-234, 236-242, 249, 250, 252-255, 257, 260, 263, 271, 273, 275, 277-279, 282, 285, 286, 288-290, 292, 294, 297-302, 305-309, 311, 313-316, 318-313, 325, 326, 330, 331, 333-336, 340, 344-367, 396-400
Milaš, Trifun, 14
Mileta, Dominik, 14
Millas, Trifun, 14
Milinović, Šimun, nabiskup, 169
Mimibegović, 238
Minges, 107, 340
Miošić, Pavao Klement, biskup, 325, 326
Miranjčani, 231
Miroslav, kralj, 85
Mislav (Mojslav), knez, 114, 115
Mišina, Veljko, 249, 295, 311, 323, 340
Mlečani, 167, 180, 187, 191, 198, 206, 212, 217, 235, 288, 304
Mlečanka, 162
Mlečić, 169
Mlečići, 188, 217, 230
Modre, 244-247
Molin, Aleksandar, general, 302
Morlaci, 190, 191, 216, 239, 248, 268, 301
Morlak, 190
Morovlasi, 191
Mrnavić, Ivan Tomko, biskup, 187, 316-319
Mrzota, 19
Mudronja, Zdravka, 352
Muhamend, 283
Mutimir, knez, 131, 153, 154

Nakić, Pavao, 314
Napoleon, car, 330
Natalis, mitropolit, 54-66
Natalis, biskup, 41, 66
Nekić, Toma, biskup, 37
Nektarije, biskup, 71, 72
Nelipić, Ivaniš, 217
Nelipići, 191, 193, 194, 306
Nemanja, 128, 129, 132, 187
Nemanja, Đuro, 132
Nemanja, Sava, 128, 186, 187, 316
Nemanja, Stevan, 132, 170, 182
Nemanja, Stracimir, 132
Nemanja, Vukan, 132
Nemanja, Zavida, 132
Nemanjić, Miroslav, 129, 132, 211

Nemanjić, Petar, 211
Nemanjići, 133, 170, 212, 316
Neron, car, 32, 39
Nepos, car, 51, 98
Neretvani (Neretljani), 85, 90, 115, 117, 146, 157, 161, 175
Nestorije, 74
Nijemci, 173
Nikanor, 321
Nicefor, car, 45, 105
Nikola I, car, 329
Nikola I, papa, 121, 136, 137, 142, 144, 146
Nikola II, papa, 162
Nikola, ban, 198
Nikola, zidar, 220
Nikolić, fra Petar, 287
Nil, 139
Ninoslav, ban, 192
Normani, 126, 167
Novak, Grga, 121-124, 152, 155, 161-163, 165, 184, 208, 268, 309, 341
Novak, Viktor, 334, 335

Obad, Stijepo, 2, 394
Obri, 74, 75, 112
Ogrančić (Olovčić), fra Nikola, biskup, 279
Olibrije, car,
Olimpije, egzarh, 92
Olimpije, iz Trakije, 69
Onorat (Honorat), 64-66
Onorije (Honorije), 98
Orest, 98
Origen, 43, 69, 139, 140
Orseolo, Petar, 281
Osmanlije, 206, 216, 217, 222, 238, 243, 245, 249, 253, 258, 260, 261, 281-283, 288, 292, 298, 302, 304, 309, 345, 397
Ostoja, 196
Ostojić, Ivan, 220, 341
Ovid, 98
Ozije, 96

Paisije, patrijarh, 274, 284
Paisije, mitropolit, 285
Palman, vojvoda, 198, 212
Pashazij, biskup, 41, 51, 97
Paštrovići, 285
Patareni, 186
Patsch, K., 131
Paulin, biskup, 61
Paulin, Nolski, 139
Pavao, 131
Pavao, egzarh, 89
Pavao III, papa, 211
Pavao VI, papa, 332
Pavao I, car, 329
Pavao, nadbiskup, 161
Pavičić, Stjepan, 238, 341
Pavić, Armin, 317
Pavić, Juraj, 25, 26, 29
Pelagije, 51, 52, 73, 97
Pelagije, đakon, 65
Pelagije II, papa, 64, 65
Pelagijanci, 51
Peregin, biskup, 74
Periander, nadbiskup, 182, 209
Peričić, Eduard, 2, 400
Peričić, Šime, 221, 341
Perzijanci, 81, 84
Petar, 131, 157

Petar, biskup, 40, 41, 54, 61
Petar, mučenik, 39
Petar, Krizolog, 139
Petar, nadbiskup, 97, 103, 152, 153, 170, 183, 189, 190
Petar I, nadbiskup, 101, 103
Petar II, nadbiskup, 87, 104, 108, 113
Petar III, nadbiskup, 106
Petar IV, nadbiskup, 122, 153
Petar, opat, 228
Petar, Orseolo v. Orseolo
Petar Krešimir, kralj, 102, 148, 158, 161-166
Petretić, Petar, biskup, 287
Petricioli, Ivo, 180, 182, 220, 221, 228, 292, 339, 341
Petrović, Petar, 230
Petrus, biskup, 61
Pisida, Georgije, 83, 84
Polikarp, 69
Poncije, de Cruce, namjesnik, 220
Pop Dukljanin, 115, 131, 157
Porfirogenet, v. Konstantin Porfirogenet
Porga, knez, 86, 112, 117
Posarović (Požar?), 305
Primus, biskup, 32, 40, 41, 44
Priština, župan, 258
Probinus, biskup, 41, 61
Profaca, Ivana, 367
Pucek, Fedor, 83
Pulkava, 128
Pulkerija, 141

Rački, Franjo, 151, 152, 162, 228, 341
Radeka, Milan, 10, 220, 221, 313, 314, 341
Radnić, fra Mijo, 296-298
Radonić, Jovan, 80, 130, 333-335
Radul, vojvoda, 280
Rajačić, episkop, 324, 325
Rastimir, 223
Rastislav, knez, 119, 127
Rašković, Dušan, 266
Raukar, 221, 341
Ravenjani, 94
Resica, fra Andrija, 302, 304
Rimljani, 25, 30, 33, 35, 75, 84
Rochas, Kristofor, biskup, 304
Rogošić, Roko, 174, 341
Rohrbacher, 44, 53, 59, 64, 106, 341
Roksandić, Drago, 10, 341
Roman, mitropolit, 231
Romani, 24, 30, 134, 146, 170
Rufin, 200
Rusi, 329
Rustik, đakon, 63
Ruteni, 329
Ruvarac, Ilarion, 275

Saladin, 180
Samo, 81, 82
Samuel, car, 131, 158, 160
Sanson, biskup, 295
Schwetz, J., 107, 341
Scilices, 133, 157
Sedeh, 161
Sekulić, Ante, 238, 342
Selim, sultan, 233, 235
Sergije I, papa, 88, 92

Sigizmund, kralj, 206, 207, 217-8
Silvestar I, papa, 68, 137
Simeon, 225, 226
Simeon, Veliki, car, 131, 157
Simferije, biskup, 40, 41, 46
Simforijan, 40, 48, 49, 61
Simić, 327
Simić, Jakov, 14
Simić, Teodor, 14
Simobad, Jovan, 243-245
Siricije, 59
Skender, sandžak-beg, 232
Skit, 56
Skok, P., 311
Skradinjani, 198, 308
Slaven, 129
Slaveni, 46, 75, 76, 80, 81, 84, 113-115, 118, 119, 124, 130, 146, 284, 285
Slavić, kralj, 166
Slavogostov, Vuk, 221
Sloveni, 79, 113, 115, 128, 129, 317
Slovenci, 79
Smičiklas, Tadija, 113, 159, 188, 342
Smiljanić, 288, 289
Smiljanić, Anka, 289
Smiljanić, Filip, 289
Smiljanić, Ilija, 289
Smiljanić, Ivan, 289
Smiljanić, Lazar, 289
Smiljanić, Mate, 289
Smiljanić, Petar, 289
Smiljanić, Smoljan, 289
Smiljanići, 289
Sobjeski, Ivan, 329
Sokrat, 69
Soldo, Josip Ante, 174, 205, 289, 300, 341, 342
Solinjani, 76, 87
Solovjev, Vladimir, 29
Soljak, v. Zlojutrić
Sorić, Stipan, 289
Sozomen, 69
Spaho, Dž. Fehim, 240, 342
Spiridion, 274
Splićani, 122, 210
Spljećani, 113
Srbin, 171, 236, 317
Srbi, 20, 36, 37, 42, 75-80, 82, 83, 85, 86, 109, 110, 112, 113, 115, 128-134, 146, 157-160, 168, 171, 174, 75, 177, 178, 181, 187-190, 192-195, 197, 199, 203, 204, 207, 108, 211, 212, 214-216, 218, 222, 223, 226, 236, 237, 239, 240, 252, 253, 259, 261, 266, 272, 281, 286, 290, 297, 301, 306, 315-319, 333, 334, 345, 346, 349, 350, 354, 356, 359, 360, 364-366, 396, 397, 399
Stanić, 332
Stanojević, Gl., 279, 288, 342
Stanojević, St., 79, 134, 342
Stefanović, Epifanije, arhiepiskop, 10, 214, 275, 281, 285, 286
Stefan, Milutin, kralj, 201
Stevan, Dečanski, 201
Stevan, Dušan, Silni, 133, 201
Stevan, arciđakon, 33

Stevan, Prvovjenčani, 133
Stjepan (Stevan), Tvrtko, kralj, 202, 204, 205, 211
Stjepan, 131
Stjepan V, papa, 122, 126, 128
Stjepan VI, papa, 152
Stjepan I, kralj, 158
Stjepan, Dabiša, kralj, 207
Stjepan (Stevan), biskup, 41, 52, 56, 57, 59
Stošić, Krsto, 174, 309, 319, 326, 327, 342
Strezinja, župan, 227
Striguljica, don Jure, 242
Stupnicki, Aleksije, 286, 330, 331
Südland (I. Pilar), 83, 133, 134, 150, 156, 342
Suić, Mate, 342
Sulejman II, sultan, 233, 235, 236, 277
Svatopluk, knez, 126
Svetoslav, Suronja, 160, 161

Šaponja, Nikola, 314
Šarić Davor, 390
Šćipetar, 30
Šegvić, Kerubin, 124
Šetka, fra Jeko, 25, 342
Šibenčani, 210, 306, 307, 317, 318
Šibenčanin, 316
Šimić, 305
Šimić, Juraj, 305
Šimrak, Janko, biskup, 10, 273-275, 284-287, 331, 342, 343
Šimun, biskup modruški, 44
Šimun, biskup, 211
Šipetar, 30
Šipračić, fra Andrija, 287
Šišgorić, Đorđe, 308
Šišić, Ferdo, 82, 126, 147, 213, 343
Škarica, 14
Škunca, Bernardin, 2
Španjolci, 173
Štedimlija, S., 80, 157, 342
Šubić, Mladen I, 178, 189
Šubić, Mladen II, 192, 212
Šubić, Mladen III, 188, 193-195, 197, 200, 212, 213
Šubić, Mladen IV, 212
Šubić, Pavao I, ban, 188, 189, 192, 194, 226, 253
Šubić, Pavao II, 213
Šubić, Pavao III, 212
Šubići, 187, 188, 193
Šuflaj, 157
Švelec, 221, 341

Talijani, 30, 89, 94, 171
Talovac, Franko, ban., 306
Talovac, Matko, 217, 218
Talovac, Vladaislav, 306
Talović, knez, 306
Tandarić, Josip Leonardo, 120, 343
Tanquerey, 98, 107, 343
Tarasije, patrijarh, 103
Teodor, mitropolit, 274
Teodor, Mopsuetski, 62, 63
Teodor, nadbiskup, 96
Teodor, biskup, 41
Teodor, Studit, 107
Teodora, carica, 107, 108, 141,

142
Teodoret, iz Cire, 62, 63, 70
Teodorih,
Teodorit, 43
Teodosije, 285
Teodozije I, car, 25, 71, 73, 74, 148
Teodozije II, car, 52, 74, 148
Teodozije, biskup, 102, 104, 122-124, 145, 147, 150-153, 172, 346, 350, 355, 360, 365
Teodul, 69
Teofil, 145
Teofil, car, 107, 108
Teofil, Aleksandijski, 73
Tertulijan, 67, 139
Theiner, 276
Timotej, 31, 69
Tit, 31-33, 36, 38, 39, 41
Todor, mitropolit, 264
Toljan, 239
Toma, arciđakon, 64, 65, 76, 87, 90, 91, 118, 160, 184
Tomislav, kralj, 118, 123, 124, 154, 155, 157, 160, 399
Traljić, Seid M., 226, 227, 231, 232, 343
Travunjci, 134
Travunjani, 79, 85, 156
Trogirani, 220
Trpimir, knez, 101, 103, 114, 115, 121, 122, 146, 154, 156, 157
Tunić, Jusuf, aga, 295
Turci, 125, 192, 204, 207, 209, 210, 215, 223, 226, 227, 228, 231-237, 239, 240, 250, 262, 264, 266, 268, 269, 277, 281, 282, 284, 285, 287, 289, 296, 300, 302, 315, 318, 322, 329, 345, 349-351, 354, 359, 364, 399
Turčin, 237, 238
Tvrtko, kralj, 158, 190, 199, 212

Ugri, 235
Ulfus, 164
Ungaro, Bruno, 14
Urban III, papa, 184, 220
Urban V, papa, 210
Urban VIII, papa, 281
Urban, biskup, 53
Urlich, von Hassel, 334
Ursacije, 97
Urso, biskup, 106

Vagić, Pavle, 250
Valent, 97
Valentinijan III, car, 45
Valentinijan IV, car, 148
Valier, Oktavijan, 268
Valier, Petar, providur, 299
Valmassoni, Nikola Ante, 12-14
Valmassoni, Frano, 12-14
Valmassoni, Josipa, 13
Valmassoni, Marijeta, 12-14
Valmassoni, Tadeja, 13, 14
Valpert, parijarh, 151, 152
Valjuh, župan, 82
Varlam, mitropolit, 253
Vasilije, v. Bazilije
Vasilije II., car, 158
Vasilije, episkop, 271
Vato, M., 307
Vek, patrijarh, 210

Venancije, biskup, 40, 41
Veselinović, 9, 15, 222, 344, 348, 353, 358, 363
Viator, 98
Vid, dum, 227
Vidović, 305
Vidović, don Ivan, biskup, 302-304
Vidović, Maksimilijan, 14
Vigilije, papa, 50, 60, 62-64
Vinjak, Urban, biskup, 306
Vinjalić, 240, 270, 282
Visarion, mitropolit, 281
Višević, Mihajlo, knez, 157
Vital, biskup, 150
Vitalijan, papa, 113
Vladislav, kralj, 234
Vlah,
Vlasi, 79, 178, 188, 190-193, 195, 196, 203, 204, 207-109, 216, 217, 222, 223, 226, 227, 236, 239, 240, 306, 346, 350, 356, 361, 366, 397, 399
Vojnović, fra Andrija, 279
Voltaire, 222
Vrličanin 332
Vučilić, provincijal, 277
Vučković, J., 16, 343
Vuk, zidar, 220
Vuk, Vukčić, 207, 208
Vukadinović, 327
Vuković, Simeon, 14
Vulfo, 164

Wolfang, 164

Zaharija, 92, 131
Zahumljani, 79, 85, 134, 156
Zaninović Joško, 394
Zapadnjaci, 63, 118, 179, 180
Zdeslav (Sedeslav), 102, 121, 145-147, 149, 150, 159, 171, 172, 179
Zećani, 80
Zelić Bućan, Benedikta, 125, 343
Zlatović, fra Stipan, 174, 175, 244, 262, 270, 276-278, 282, 283, 286, 299, 300, 302-304, 319, 343, 399
Zlojutrić zv. Soljak, fra Petar, 280, 281
Zmajević, Andrija, biskup, 171
Zmajević, Vicko, nadbiskup, 171
Zonaras, 132
Zorica, Slavko, 144, 266
Zosim, papa, 49, 52, 53, 73
Zvingli, 328
Zvonimir, kralj, 102, 165-167, 172, 175, 187, 228

Židovi, 14, 32, 33, 92

KAZALO ZEMLJOPISNIH NAZIVA

Abruzzi, 237, 268
Afrika, 52, 53, 62, 67
Ahaja, 24
Akvileja, 45, 61, 152
Albanija, 84, 125, 127, 170, 191, 286
Aleksandrija, 68, 69, 71, 96, 99
Alpe, 79
Alvernia, 310
Ancira, 60, 69
Antiohija, 28, 68, 69, 71, 74
Apolonija, 84
Arles, 67
Armenija, 73
Austrija, 171, 281, 304
Azija, 72

Babije gore, 77
Bačka, 78, 238, 266, 304
Badanj, 266
Balkan, 25, 78, 82, 83, 85, 130, 134, 190-192, 351
Balkanski poluotok, 78, 82, 129, 134, 275
Baljke (Baljci), 324-326, 331
Banat, 78
Banja, 271
Banjevci, 299
Bar, 158, 169
Beč, 14, 78, 83, 171, 281, 288, 344, 348, 353, 358, 363
Benkovac, 36, 37, 240, 254, 255, 320, 341, 342
Beograd, 7, 10, 15, 20, 77-80, 83, 148, 171, 208, 223, 235, 236, 249, 266, 279, 288, 338-340, 342, 344, 348, 353, 358, 363, 396
Bihać, 217, 235
Bijaći, 121, 153
Bijela Hrvatska, 77, 81-84, 125, 126, 145, 146, 149, 156, 170
Bilaj, 208, 223
Biljane, 240-242, 248, 395
Biočić, 313, 314, 395
Biograd, 75, 163, 215, 228
Biovičino Selo, 240, 243, 244, 246, 253, 254, 264, 395
Biskupija, 253, 305
Bitinija, 73
Bizant, 42, 45-47, 70, 79, 84, 123, 126, 129, 132, 133, 134, 147-150, 153, 160, 161, 163, 167, 172, 188, 190
Bizantsko Carstvo, 84
Blagaj, 82
Blatno jezero, 83
Bobovac, 197
Bojana, 78, 80, 81, 83
Bojište, 218, 248
Bojka, 77, 82
Boka, 20
Boka kotorska, 80, 168, 170
Boraja, 300
Boričevac, 248
Bosansko, Kraljsvstvo, 260
Bosna, 36, 37, 81, 83, 85, 117, 125, 129, 157, 158, 169, 174, 178, 184, 185, 188-194, 196, 197, 199, 203, 204, 207, 208, 213, 218, 221, 223, 226, 227, 232, 236, 237, 239, 252, 254, 259, 260, 262, 271, 275-282, 287, 296-301, 316-318, 333, 397
Brač, 44, 211
Bratiškovci, 254, 256, 257, 320, 321, 395
Brest, 329
Brgud, 243, 290, 294, 395
Bribir, 194, 195, 205, 206, 237, 238, 248, 253, 323
Broćanac, 323
Bugarska, 83, 114, 115, 126-128, 172, 280-282, 287
Bukovica, 37, 222, 240, 249, 264, 299, 398
Buković, 241, 248, 255
Bulić, 248
Buna, 82
Burnum, 31, 34
Butišnica, 238, 305

Cadoe, 12
Carigrad, 14, 26, 28, 29, 42, 46, 48-50, 62-64, 71-73, 82, 84, 88, 89, 92, 94, 95, 102, 104, 105, 109-111, 115, 116, 119, 120, 122, 123, 127, 135, 142, 143, 145-147, 154, 157, 167, 168, 172, 178, 179, 184, 209, 262, 276, 306, 307, 329, 345, 350, 355, 360, 365
Cetina, 75, 77, 82, 85, 123, 157, 170, 191, 192, 197, 199, 204-206, 109, 222, 239, 260, 269, 300, 306, 316, 365
Cetinska krajina, 234, 263, 300, 301, 345, 350, 351, 354, 355, 359, 360
Cipar, 8, 100, 309
Cira, 62
Cres, 165
Crna Gora, 80-83, 132, 282, 285, 287
Crno, 290, 296
Crno more, 80, 81, 190
Crvena Hrvatska, 81, 83, 85, 131, 132, 156-158, 168, 170, 175, 187

Čačvina, 191, 134, 306
Čelebić, 279
Češka, 82, 115, 128
Čiprovac, 280

Dacija, 24
Dalmacija, 7-10, 14, 16, 22-24, 29, 31-36, 38, 39, 42, 45-47, 49, 50, 59, 60, 62, 74, 75-77, 79-85, 89, 91, 95-103, 105, 106, 108, 109, 112, 114-117, 119, 123, 125, 126, 134, 137, 146-150, 152, 154, 156, 157, 160-165, 167, 168, 170, 171, 173-179, 181, 183, 184-190, 193-195, 197, 199, 201, 202-204, 205, 107, 108, 211-218, 225-228, 231, 232, 234-237, 239, 240, 244, 252-254, 259, 260, 262-278, 281, 282, 284, 287-290, 292, 295-297, 296-301, 308, 314-318, 320, 322, 330, 331, 333, 334, 345, 346, 349-351, 354, 355, 359, 360,

364, 365, 396-398
Dardanija, 24, 77
Dazlina, 299
Dicmo, 301
Dilat, 208
Dinara, 192, 204
Dinarske planine, 191
Diokleja, 24, 157
Dnjestar, 77
Dobropoljci, 243, 309, 310, 395
Dobruđa, 56
Dolac (Šibenik), 13
Donja Bosna, 223
Donji Karin, 243
Drač, 78, 167
Draginić, 241
Dragišić, 255, 256, 395
Dragović, 185, 207, 209, 267, 300, 301, 397
Drašnice, 174
Drava, 77, 81, 83
Drenovo, 131
Drina, 25, 78, 79, 85, 134, 157, 264
Drinopolje, 69
Drivast, 24
Drivošt, 169
Drniš, 264, 266, 267, 276, 286, 325, 326
Dubica, 234
Dubovac, 234
Dubrovačka Republika, 168, 191, 211, 297
Dubrovnik, 15, 16, 75, 85-87, 132, 168, 189, 194, 205, 235, 286, 297, 345, 349, 354, 359, 364
Duklja, 80, 82, 90, 132, 168-170, 191, 192
Dunav, 77-81, 83, 134
Durmitor, 79, 85, 134
Duvanjsko polje, 82, 157
Duvno, 117, 189, 194, 289, 300
Duži, 297

Đakovo, 125, 282
Đevrske, 240, 248, 253, 256, 321

Edesa, 63
Efez, 52, 74, 98, 137, 140
Egejsko more, 191
Egipat, 73, 99, 100, 234
Epidaur, 75, 81, 87, 100
Erdelj, 280, 282
Ervenik, 238, 244, 254, 290-292, 395
Europa, 81, 141, 158, 166, 180, 277

Fenicija, 69
Filip-Jakov, 290, 296
Filipopolje, 96
Firenca, 44, 338, 341
Fojnica, 261, 269, 277, 283, 298
Francuska, 137, 144
Furlanska, 217

Galicija, 77, 330
Galija, 38, 62, 98
Gaza, 69
Germanicija, 74
Glamoč, 117, 279, 300
Golija, 79, 134
Golubić, 207, 221, 222, 225, 395
Gornja Drina, 134

Gornja Jagodnja, 311
Gorski kraj, 285
Grabovci, 254, 255
Grabovčane, 241
Gradovrh, 280
Grčka, 24, 52, 308
Grebaštica, 278
Gvozd, 235

Haliakmon, 79
Haluč, 82
Hercegovina, 81, 132, 185, 190, 191-193, 197, 198, 236, 239, 252, 261, 262, 280-282, 297, 298, 333
Herson, 88
Hilandar, 29
Himara, 170
Hlivno, 85
Horvatija, 157
Hrvatska, 10, 81, 83, 85, 90, 102, 112, 113, 121, 123, 125-127, 132, 147-149, 152, 153, 156-158, 160-162, 164, 165, 167, 170-172, 176, 187, 189, 192, 193, 202, 205-207, 215-218, 220, 227, 234, 235, 252, 271, 280, 282, 285, 286, 331, 333, 345, 350, 355, 360, 365, 399, 400
Hrvatsko Kraljevstvo, 158, 217, 234
Hrvatsko primorje, 83, 125
Hum, 157, 197
Hvar, 268, 308, 309

Ibar, 78-80, 134
Igrane, 174
Ilirik, 24, 33, 35, 50, 52, 62, 73-75, 84, 89, 157, 190
Imotski, 197, 234
Islam (Grčki), 290, 295, 296, 395
Istočna Istra, 81, 125
Istočno (Rimsko) Carstvo, 25, 47
Istok, 25, 27, 28, 29, 42, 46, 47, 50, 55, 58, 63, 70, 89, 92, 94, 96, 97, 101, 103, 105, 106, 133, 136, 140, 141, 149, 168, 176, 178, 179, 184, 329, 334, 345, 349, 351, 354, 359, 360, 364
Istra, 81, 125, 191, 217
Italija, 12, 42, 45, 51, 93, 103, 169, 171, 237, 331
Ivoševci, 309, 311

Jadran, 45, 46
Jadranska obala, 83
Jadransko more, 77, 81, 190, 192
Jagodana (Jagothne), 311
Jagodnja, 309, 311
Jajce, 234, 236
Janje, 279
Jarebnjak, 294
Jeruzalem, 33, 73, 329
Jonsko more, 191

Kalabrija, 24
Kalcedonija, 63
Kamičak (Kamičac), 191, 306
Kapadocija, 48
Karin, 11, 36, 75, 173, 174, 234, 240, 243, 245, 270, 283
Karpati, 77, 82, 85
Kartaga, 67

Kartagena, 53
Kašić, 248
Kijev, 15, 31, 38, 344, 348, 353, 358, 363
Kistanje, 31, 34, 238, 240, 249, 253, 323
Klanac, 313
Klis, 75, 76, 189, 191, 193-199, 205, 206, 212, 235, 236, 252, 264, 306, 399
Ključ, 191
Knin, 75, 144, 184, 192, 204, 205, 207, 222, 223, 225, 232, 234, 235, 237-239, 249, 250, 266, 289, 299, 302-305, 314
Kninska krajina, 237
Kninsko Polje, 207, 221-224, 395
Kolarina, 248, 255, 290, 292, 293, 395
Koljane, 257
Konavle, 79
Konjic, 79
Konjuh, 277
Korčula, 129, 211
Korenica, 235
Korint, 73, 74, 140
Korintski zaljev, 191
Korlat, 234
Koruška, 82
Kosovo, 284
Kosovo (Markovac), 254, 257
Kosovo Polje, 234
Kotari, 218, 240, 283
Kotor, 18, 169, 197, 348, 353, 358, 363, 400
Kožulovac, 248
Kožulovo, Čifluk, 240
Kožulovo Polje, 299
Kragujevac, 78, 338
Krajina, 217
Krakov, 82
Kranjska, 81, 82, 125
Krbava, 235, 271
Krbavsko Polje, 227
Kreševo, 261, 277
Kričke, 286, 309, 311-313, 324-326, 331, 395
Krk, 75, 125, 150, 165, 166, 217
Krka, 31, 34, 37, 285, 194, 197, 199-201, 222, 225, 226, 231, 237, 242, 248, 264, 267, 268, 272-275, 320-322, 397
Krković, 206, 323
Krupa, 185, 201, 267, 397
Kruševo, 309, 313
Kučiće, 277
Kukus, 48, 73
Kula Atlagića, 36, 218, 219, 222, 225, 230, 231, 313, 316, 395
Kupa, 77

Laba, 81
Lateran, 67, 91
Latinsko Carstvo, 133, 209
Lepant, 284
Lerin, 98
Libija, 68
Liburnija, 35
Lika, 191, 248, 266, 270, 271, 289
Lim, 78-80, 134
Lion, 210, 329
Livno, 117, 286, 300
Lučac, 208

Ludrum, 206

Ljubljana, 15, 223, 338

Mađarska, 188, 202, 215, 232, 252
Mahina, 285
Majuma, 100
Makar, 173, 174
Makarska, 181, 183, 186, 187, 227, 252, 283, 303
Makedonija, 24, 35, 36, 75, 77, 161, 287
Manastirine, 32, 39, 48
Mandalina, 319
Marche, 268
Marča, 271, 285
Metlika, 223, 234
Mezija, 24
Milan, 66, 71, 96
Miranje (Mirah), 222, 226-231, 238, 395
Mitrovica, 131
Mizija, 75
Mleci, 8, 146, 157, 188, 191, 194, 207, 216, 218, 232, 306-308
Mletačka Dalmacija, 267, 268, 279
Mletačka Republika, 8, 167, 171, 188, 197, 206, 217, 232, 233, 235, 252, 264, 267, 268, 317, 323
Modrino Selo, 243-245, 254
Mokro Polje, 208, 223, 238, 240, 250, 251, 253, 395
Molise, 268
Morača, 85, 284
Morava, 80, 83, 134
Moravska, 114, 115, 119, 120, 125-128
Morovlaška, 192
Morpolača, 264, 265, 395
Mosor, 300

Nadin, 288
Naksoe, 88
Našice, 287
Neretva, 77, 85, 174, 211
Neretvanska oblast (kraj), 82, 161
Neustadt, 305
Nezavisna Država Hrvatska, 334
Niceja (Nikeja), 71
Nin, 81, 113, 116, 124, 145, 147, 152, 184, 228, 231
Norik, 83
Novi Epir, 24, 84
Novigrad, 234, 268
Novi Pazar, 81, 133
Novi Rim, 137
Novi Sad, 7, 9, 20, 340, 396
Nutjak, 192, 222, 234, 239

Obrovac, 192, 220, 222, 290
Odorje, 191
Odra, 81
Ohrid, 131, 161, 286
Olib, 205
Olimp, 119
Omiš, 168, 186, 191, 197, 198, 217, 227, 277, 306, 345, 349, 354, 359, 364
Opatija, 218
Osor, 75
Ostrovica, 189, 194, 197, 240,

242, 243, 248, 256
Otišić, 309, 314
Oton, 208, 223, 309, 313
Ozalj, 234

Pađene, 207, 208, 221-224, 238, 395
Pafo, 100
Pag, 268
Paganija, 79
Palestina, 99-101, 179, 200
Panonija, 75, 77, 81-84, 115, 120, 128, 190
Panonska Hrvatska, 83
Parčić, 238
Peć, 170, 171, 274
Pelješac, 211
Pentapolje, 94
Perušić, 218, 234, 255
Perzija, 63
Petrovo polje, 191, 276, 278, 299, 306, 313, 324, 325
Petrovo Selo, 297
Pilot, 169
Piramatovci, 239
Piva, 79, 80, 134
Pivske planine, 85
Plavno, 208, 223, 238, 264, 266, 305
Podrimlje, 80,
Podrinje, 193, 261, 397
Polača, 207, 221, 222
Poličnik, 295
Poluotok, 191
Poljica, 173, 217
Pomoravlje,
Pont, 72
Pontadura, 272
Popović, 238
Posavlje, 280
Posedarje, 290
Posušje, 191, 306
Povardarje, 80
Predolje, 84
Prevala, 24
Prevalis, 80, 84
Prijepolje, 131
Primorje, 80, 123, 189, 211, 214
Prolog, 300
Prut, 77
Putalj, 101

Rab, 75, 150, 165
Radučić, 240, 249, 250, 253, 395
Rakitnica, 299
Rakitno, 300
Rama, 269, 270, 283, 287, 300
Ras, 133
Rastaka, 279
Raša, 81, 132, 169, 170
Raška, 80, 85, 131-133
Ravena, 24, 46, 68, 94, 11
Ravni kotari, 398
Ribnik, 234, 289
Rijeka, 237, 238
Rim, 8, 26, 28, 29, 42, 46, 47, 49-56, 58, 60, 62-65, 68-74, 86, 88-90, 92-94, 96, 101, 102, 104, 106, 108, 110, 111, 113, 115, 117, 119-123, 126, 127, 132, 133, 135, 140, 142, 143, 145-154, 159, 164, 165, 167, 168, 171-173, 176, 178, 179, 183, 187, 208, 271-274, 276, 280, 281, 284-287, 296, 297, 304, 317, 329
Rimski Imperij
Rižnice, 121
Rod, 236
Rodope, 130
Rogovo, 163
Romanija, 157
Rumunjska, 287
Rupe, 238, 321
Rusija, 26, 31, 37, 38, 329

Salona, 33, 66, 81, 85, 155
Salzburg, 119
Samova Država, 82
Sana, 81, 223
Sandžak, 83
Sarajevo, 21, 38, 223, 262, 270, 277, 286, 337, 339
Sardika (Sofija), 95, 96
Sava, 77, 78, 81, 83, 235
Senj, 192, 217, 231, 235, 237, 238
Serblija, 79
Sicilija, 24, 100
Sika, 52
Sinj, 74, 76, 192, 279, 301, 342
Sinjsko polje
Sion, 280
Sirakuza, 64
Sirija, 69, 74
Sirmij, 79
Sjeverna Dalmacija, 125, 154, 315
Skadar, 24, 81, 148, 169, 170
Skadarić, 175
Skadarsko jezero, 83
Skradin, 75, 184, 189, 193, 194, 197-199, 210, 212, 234, 235, 299, 303, 306, 318, 321
Slavonija, 76, 78, 81, 115, 125, 218, 252, 278, 280-282, 287, 298, 333
Smederevo, 223
Smilčić, 248
Smoković, 253, 254
Sofija, 95, 133
Solin, 32, 38-40, 46, 51, 54, 59-61, 65, 66, 74-76, 87, 97
Solun, 25, 71, 113, 119, 133, 330
Solunska oblast, 82
Split, 18, 20, 25, 44, 80, 90, 91, 102, 122-124, 150, 152, 153, 155, 156, 161, 162, 164, 174, 183-186, 196, 209-211, 217, 221, 264, 301, 337-341
Spljet, 16, 18, 75, 87, 106, 150, 151, 162, 181, 183, 189, 207, 211, 325
Srbica, 77
Srbija, 83, 85, 115, 133, 169-171, 198, 199, 223, 239, 252, 261, 280-282, 287, 313
Srijem, 71, 81, 96, 120, 280
Srijemski Karlovci, 14, 15, 344, 348, 353, 358, 363
Stajno Polje, 174
Stara Srbija, 239
Stari Epir, 24, 84
Stari Rim, 137
Stolni Biograd, 206
Ston, 82, 129, 210-212
Strmica, 309, 313
Subotica, 238
Sućurac (Sussuraz), 208, 209

Suhovare, 295
Sutjeska, 261, 277
Svač, 169
Sveta zemlja, 200, 280
Sv. Petar, 269

Šabac, 236
Šibenik, 11-15, 181, 183, 185, 189, 203, 209-211, 223, 227, 231, 237, 268, 270, 286, 299, 300, 304-309, 316-319, 327, 330, 331, 338, 341, 342, 344, 348, 353, 358, 363
Šibenska zagora, 227
Šopot, 255
Štajerska, 82, 125, 301

Talovac, 218
Tara, 78-80, 134
Tebaida, 60
Tebata, 99
Temišvar, 286
Tepljuh, 313
Terebint, 142
Tesalija, 24
Tesalonika, 52
Tiglić, 218
Tilčić, 218, 220, 248
Tir, 69, 96
Tisno, 278
Titius, 34
Titograd, 80, 337
Torino, 53, 341
Trakija, 69, 72, 75
Travnik, 191
Travunja, 82, 85, 90, 129, 192
Trebinje, 37, 79, 82, 269, 271, 281, 285, 297
Trevir, 69, 71, 96
Trnovo, 284
Trogir, 75, 150, 161, 189, 196, 203, 212, 217
Trul, 92
Turska, 233, 239, 252, 264
Turska, Carevina, 259
Turska Hrvatska, 239
Tuzla, 280

Udbina, 289
Ugarska, 78, 189, 235, 236, 280, 282
Ulcinj, 169
Una, 193, 223, 235
Unac, 239

Vaćane, 206, 323
Vakuf, 327
Valona, 84, 170
Varoš (Šibenik), 319
Vatikan, 339, 351, 361, 366
Velebit, 82, 191, 192, 269
Velika, 287
Velika Hrvatska, 84
Velim, 299
Venecija, 10, 100, 167, 267, 268, 308
Verona, 286
Vićenca, 169
Vindobona, 115
Vir, 234, 271, 272
Visla, 77
Visoka,
Visoko, 260, 277
Visovac, 237, 263, 269, 270, 283, 299, 302, 304
Vrana, 268
Vrbas, 77, 81, 117, 157, 192, 235
Vrbnik, 290, 295
Vrlika, 74, 76, 191, 192, 205, 222, 239, 300, 302, 331

Zadar, 9, 14, 15, 18, 47, 75, 85, 133, 145, 150, 180-185, 189, 197, 201, 209, 211, 213, 220, 221, 226, 227, 230-232, 267, 268, 273, 274, 288, 290, 296, 306-310, 323, 330, 331, 337, 339, 341-344, 348, 353, 358, 363
Zagora, 300
Zagrad, 283
Zagreb, 10, 24, 25, 28, 32-34, 37, 41, 45, 47, 68, 76, 80, 82, 83, 119, 120, 138, 139, 149, 159, 165, 166, 174-179, 191, 213, 217, 220, 228, 238, 248, 276, 287, 289, 311, 330, 337-343
Zahumlje, 79, 82, 85, 90, 117, 129, 192, 211
Zanti, 274
Zaostrog, 173-175, 283
Zapad, 25, 27-29, 42, 46-49, 55, 58, 62-64, 68, 89, 92, 96, 97, 101, 103, 105-107, 133, 136, 137, 141, 147-149, 153, 162, 168, 176, 178, 281, 334, 345, 349, 351, 354, 359, 361, 364
Zapadna Morava, 80, 134
Zapadno (Rimsko) Carstvo, 25
Zavala, 285
Zelovo, 252
Zemlja Rutena, 329
Zemunik, 288, 289
Zeta, 80, 82
Zlatica, 279
Zmino, 299
Zrmanja, 191, 192, 208, 222, 223, 239, 316
Zvonigrad, 191

Žagrović, 238, 240, 249, 253, 305
Ždrapanj, 254, 258
Žegar, 238, 264, 265
Žirje, 163
Žitnić, 326
Živogošće, 263, 300

Fotokopije i slike ustupili:

Povijesni arhiv Zadar: str. 12-13, 17, 19.

Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine Zadar: str. 219, 229, 241, 246, 247, 293, 294, 296, 310.

Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine Šibenik: str. 256, 258.

Davor Šarić: str. 265.

Ivo Glavaš: str. 224, 225, 250, 251, 257, 291.

Joško Zaninović: str. 311, 312, 314.

Popis fotokopija i slika

1. Rođenje i krštenje Nikole Ante Valmassoni (Milaš) 12-13
2. Svećeničko udruženje o pronevjeri novčanih zaklada 17
3. Pismo kotorskog ep. Dositeja Jovića 19
4. Crkva sv. Nikole u Kuli Atlagića 219
5. Natpis iz 1446. na crkvi u Kuli Atlagića 219
6. Crkva sv. Đorđa u Pađenima 224
7. Crkva sv. Đorđa u Kninskom Polju 224
8. Crkva sv. Stevana u Golubiću 225
9. Crkva sv. Mihovila s kulom u Miranjima 229
10. Godina 1497. na kuli uz crkvu sv. Mihovila 229
11. Crkva sv. Đorđa u Biljanima 241
12. Crkva sv. Petra i Pavla u Biovičinu Selu 246
13. Dvori obitelji Modre u Biovičinu Selu 246
14. Dvori obitelji Modre sa zapadne strane 247
15. Ulomak oltarne pregrade iz IX. stoljeća 247
16. Položaj na kome je pronađen ulomak oltarne pregrade 247
17. Crkva sv. Đorđa u Radučiću 250
18. Crkva sv. Luke u Mokrom Polju 251
19. Pročelje i zvonik crkve sv. Luke u M.P. 251
20. Crkva sv. Jure u Dragišiću 256
21. Crkva sv. Nikole u Bratiškovcima 257
22. Crkva sv. Bartula u Ždrapnju 258
23. Crkva sv. Petra u Morpolači 265
24. Crkva sv. Nikole u Erveniku 291
25. Pročelje crkve sv. Nikole u Erveniku 291
26. Crkva sv. Petke u Kolarini 293
27. Ulaz u crkvu sv. Petke u Erveniku 293
28. Prozor na južnom zidu crkve sv. Petke u K. 293
29. Crkva sv. Lazara u Brgudu 294
30. Apsida crkve sv. Đorđa u Islamu Grčkom 296
31. Crkva sv. Đorđa u Dobropoljcima 310
32. Crkva sv, Đorđa u Kričkama 311
33. Pročelje crkve sv. Đorđa u Kr. 312
34. Romanički natpis na crkvi sv. Đorđa u Kr. 312
35. Uništeni natpis na spoliju u Kr. 312
36. Stećak na starom groblju u Biočiću 314

Ocjena knjige

Pred nama je rijetko kritički osvrt na knjigu Nikodima Milaša, "Pravoslavna Dalmacija", prvotno tiskana u Novom Sadu (1901.), potom pretiskana u Beogradu godine 1989., iz pera Stanka Bačića, franjevca Provincije presv. Otkupitelja. Rukopis ima 254 stranice teksta i 31 stranicu bilježaka ili preciznije 711 bilješki izvora, literature i pojašnjenja. Kritičar se osvrće na četiri od sedam razdoblja "Pravoslavne Dalmacije", u kojima se raspravlja o crkvenim i vjerskim problemima, pravoslavlju i katolicizmu, srpskom i hrvatskom narodu u Dalmaciji.

Pisac se najprije osvrće na životopis, Nikodima Milaša, njegovo podrijetlo, školovanje i crkvenu karijeru u pravoslavnoj crkvi Dalmacije. Do Bačićeva otkrića nije se znalo da je Milaševa majka katolkinja i da se je krstio u katoličkoj vjeri, potom u pravoslavnoj, jer ga je kasnije pravoslavni otac prihvatio za svoje dijete. U Milašu svećeniku razvila se začudujuća nesnošljivost prema Katoličkoj crkvi, osobito u Hrvata, napose prema franjevcima, koja je narasla do mržnje, nespojivo da to u sebi može nositi pravi vjernik i visoki crkveni prelat. Čini se da je Nikodim Milaš čitava života nosio katolički kompleks, što se događa kod osoba čiji su roditelji različite vjere. Treba znati da je Milaš pisao tu knjigu u jeku borbe Srba protiv Hrvata, pravoslavnih prema katolicima, velikosrpskih presizanja na hrvatske prostore, napose na Dalmaciju i njezine dijelove gdje su živjeli pomiješani Hrvati i Srbi. I do pretiska ove knjige je došlo u godinama razbuktavanja mržnje Srba prema Hrvatima katolicima, osamdesetih godina ovoga stoljeća, kada je pretiskano nekoliko starijih izdanja i napisane nove knjige koje su pojačavale staru

mržnju, koja je dovela do agresije godine 1991., katoličkoga i hrvatskoga istrebljenja, najavljenog još početkom ovog stoljeća.

U pisanju kritičkoga osvrta na ovu knjigu, Stanko Bačić služi se kronološkom metodom. Budući da veliki postotak čitatelja ne zna ništa o sadržaju ove knjiga, pisac donosi Milaševe navode, komentira ih i dokazuje da se oni ne temelje na izvorima već na izmišljenim izvorima, te se Milaš netočno poziva na izvore. Bačić dokazuje Milašu kako krivo tumači nazivlje ortodoksan, pravovjerni i pravoslavni i ne stavlja ih u vrijeme kako je to u crkvenoj literaturi razjašnjeno. Milaš hoće da su vjernici u Dalmaciji do druge polovice devetoga stoljeća pravoslavni a da se u posljednjih tisuću godina može govoriti samo o katolicima i pravoslavnima. Za svoje brojne tvrdnje, Nikodim Milaš nema potvrda ili ih navodi, napose Končarevića, koji je zagonetan i nijedan kritički istraživač ga ozbiljno ne uzima. Stanko Bačić je provjerio mnoge Milaševe tvrdnje, kojih u izvorima nema, osobito kad se Milaš poziva na Farlatija. To se napose odnosi na ranija razdoblja kršćanske povijesti. Očito se vidi da Nikodim Milaš nije školovani historiograf i ne pozna metodologiju povijesne znanosti. On spada među nekritičke povjesničare, koji unaprijed postave cilj kojega treba dokazati. Pisac je dokazao da je Nikodim Milaš nepouzdan pisac, što je potvrdila nekolicina znanstvenika osobito srpskih, napose u navođenju izvora. Bačić se posebno zadržava na tzv. Končarevićevu ljetopisu, kojega Milaš obilno koristi. Pouzdano se zna da taj ljetopis ne postoji, najvjerojatnije je izmišljen.

Pisac je na više mjesta utvrdio da Milaš piše neistine, primjerice, kada govori o doseljenju Srba iz Bosne u Dalmaciju do petnaestog stoljeća, jer Srba u Bosni do dolaska Osmanlija nema, osim u Podrinju. Naime, riječ je o Vlasima, koje Milaš pretvara u Srbe. Vlasi su etnički nešto drugo nego Srbi. Prema Bačićevoj tvrdnji, Milaš izmišlja Srbe u Bosni i Dalmaciji, pa prema tomu i pravoslavne u ovim krajevima do petnaestoga stoljeća. Isto tako pisac dokazuje da Milaševe pravoslavne crkve u Dalmaciji, primjerice, Sv. Spas na izvoru Cetine i druge, nisu pravoslavne nego katoličke, toliko puta potvrđene u izvorima i literaturi, a pravoslavni manastiri u Krki, Krupi i Dragoviću nisu prije šesnaestoga i sedamnaestog stoljeća. Milaš izmišlja gradnje pravoslavnih crkava po Dalmaciji, a za one u primorskim gradovima kaže da su od sama početka pravoslavne. Dobro se zna da su to katoličke crkve date za liturgijsko korištenje grčkim stratiotima i trgovcima pravoslavne vjere. Ni na jednom mjestu u knjizi

Milaš ne kaže za zapadne kršćane da su katolici nego latini, a za Hrvate kaže, poslije godine 1102. da su Mađari, a za hrvatsku vojsku da je mađarska.

Svojim istraživačkim rezultatima posljednih godina, Bačić se potvrđuje kao vrstan znalac crkvene prošlosti Ravnih kotara i Bukovice. Njegovi radovi su izvorni i temelje se ponajviše na arhivskoj građi. I u ovom radu se očituje Bačićevo znalačko razlaganje i vrsno poznavanje latinskoga i talijanskoga jezika koji su mu pomogli da otkrije Milaševe neistine koje podmeće čitateljima kao povijesne istine. On se služi i dostignućima drugih znanosti kako bi oborio Milaševa domišljanja i zlonamjerne tvrdnje bez vjerodostojne dokumentacije. Ovom kritički intoniranom knjigom Bačić je dokazao kolike štete je nanijela ova knjiga u obrazovanju i odgoju kod svih onih koji su je nekritički čitali i Milaševa tumačenja usvajali. Da se nikada više ne ponovi!

Ovaj svake hvale vrijedan rukopis preporučam nakladnicima da se tiska i na taj način pomogne budućim čitateljima Milaševe "Pravoslavne Dalmacije" kritičko čitanje njegove knjige.

U Zadru, 29. listopada 1997.

Stijepo Obad

Ocjena knjige

Episkop Nikodim Milaš objavio je 1901. pozamašnu knjigu "Pravoslavna Dalmacija". U njoj je za neupućenog, posebno za neobrazovanog, čitaoca argumentirano govorio o svepravoslavnoj Dalmaciji do XII. stoljeća, čak mu je i papa do 1054. godine pravoslavac, a zatim je iz stoljeća u stoljeće "dokazivao" prisutnost pravoslavaca u dalmatinskim gradovima i to po njemu vrlo brojnim. Isto vrijedi i za sela u zaleđu gradova gdje su mu pravoslavci (i to Srbi) iz stoljeća u stoljeće sve brojniji, da bi tek u XVIII. i XIX.

st. mnogi od njih i to u velikom broju bili prisiljeni preći na katoličku vjeroispovijest. U tome su prema Milašu vrlo negativnu ulogu odigrali franjevci za koje suprotno svim postojećim dokumentima tvrdi da su bili dobri saveznici Turaka.

Rečeno je na početku da su Milaševa izlaganja uvjerljiva neupućenom i neobrazovanom čitatelju. Naime, odmah po izlasku iz tiska pojedini ugledni i svjesni srpski znanstvenici odbacuju vjerodostojnost Milaševih podataka. Međutim 1899. knjiga, radije nazovimo "'Znanstveni pamflet" doživljava ponovno izdanje s veoma opširnim uvodom u kojem ga hvali i visoko uzdiže vrijednost nevrijedne rasprave. Jasnom nam je čemu je to služilo.

Vrijedni, i već dokazani, znanstveni radnik Stanko Bačić poduzeo je vrlo zamašan, težak i odgovoran posao provjeravanja Milaševih podataka. Slijedio je njegovu knjigu iz poglavlja u poglavlje. Ukupno njih pet. Svojim iscrpnim radom sasvim je očito ukazao na Milaševa iskrivljavanja i izmišljanja notornih povijesnih činjenica. Na čitavom nizu primjera pokazao je kako Milaš iskrivljuje izvore na koje se poziva, posebno Farlatija, zatim Luciusa, Smičiklasa, Zlatovića i drugih. Najjednostavnije rečeno, Milaševi citati ne odgovaraju izvorima (tekstovima) na koje se poziva. Izmišlja datume o podizanju čitavog niza pravoslavnih crkava u zaleđu dalmatinskih gradova, dovodi tamo Srbe koji nikad nisu bili Srbi nego Vlasi. Čitava naselja proglašava srpskim u doba kada su tamo živjeli samo Hrvati. Njega ne smeta što Šematizam pravoslavne crkve u Dalmaciji donosi sasvim drugačije podatke. On se poziva na ljetopis Simeona Končarevića svima nepoznat osim njemu i nikom drugom. Svagdje izbjegava ime Hrvat poslije XII. st. te mu je Hrvatska mađarska zemlja. Hrvati su mu do kralja Tomislava pravoslavci, a iz njegova pisanja to bi se moglo kazati i za naše glagoljaše. Gdje dođe jedna srpska četa u pomoć, kao pod Klisom, to mu je dokaz da je to mjesto srpsko. I tako redom.

Pedantni Stanko Bačić je uložio mnogo truda i znanstvene akribije u svoj rad razotkrivanja gotovo nezamislivog broja falsifikata. Dao je u svom radu i neke svoje priloge radi razjašnjenja pojedinih pojmova i događaja. Argumentirano je dokazao da je Milaš falsifikator. Bačićev rad očevidno pokazuje da je Milaševo djelo nadasve tendenciozno i proračunato, bogato lažima te je očevidan doprinos poznavanju i genezi neprijateljskog stava pravoslavaca u Hrvatskoj prema svemu što je katoličko i hrvatsko. I kada se dobije u ruku

ovako studiozan prikaz Milaševog rada, mnoge nam činjenice iz starije ovostoljetne i one najnovije povijesti Hrvata postaju jasnije.

Tendenciozno i čovjeka, a nadasve jednog crkvenog velikodostojnika, nedostojno prikazivanje prošlosti moralo je dovesti ili barem dati svoj značajan doprinos svim zlima i svoj mržnji, ponavljamo na sve što je katoličko i hrvatsko u Hrvatskoj. Svojevremeno jedan je pravoslavni episkop u Kotoru izvršio samoubivstvo zbog svoje povezanosti s Nikodimom Milašem. Pretisak Milaševa djela 1989. nije bio slučajan. Još uvijek svježa prošlost ukazuje da je ono moralo dati i svoj dijabolički doprinos strašnom, genocidnom raspoloženju onih koji su slobodno s Hrvatima živjeli gotovo pod istim krovom, a svakako u istoj zemlji Hrvata u Hrvatskoj.

Vrijedno je istaknuti da Bačićevi komentari argumentirano pokazuju i hrvatsku provenijenciju čitavog niza hrvatskih crkava po selima i gradovima Dalmacije, koje Milaš na svoj način proglašava pravoslavnim i srpskim.

Preopručujem rad Stanka Bačića za tisak i radi preglednosti predlažem da Milaševi tekstovi budu tiskani kurzivom.

Sažetak bi također bilo vrijedno dati na više europskih jezika.

Zadar, 21. listopada 1997.

Eduard Peričić

GRADSKA KNJIŽNICA ZAGREB

SADRŽAJ

Uvodna riječ ... 5
Predgovor ... 7
Život pisca "Pravoslavne Dalmacije" ... 12
1. Biografski podaci ... 12
2. Milaš kao pisac ... 20
Milašev predgovor ... 22
Razdioba knjige ... 23
Otkuda pravoslavlje u prvim stoljećima kršćanstva? ... 25

PRVI PERIOD (55.-313.) ... 31
Osnivanje dalmatinske crkve ... 31
Ap. Pavao u Dalmaciji ... 33
Simeon Končarević ... 36
Legenda o Domnu, prvom dalm. episkopu ... 38
Redoslijed solinskih biskupa ... 41

DRUGI PERIOD (313.-732.) ... 42
Opći pregled ... 42
1. Uređenje i jerarhijski položaj dalm. crkve ... 44
Ustrojstvo Crkve ... 66
2. Promjene jerarhijskog položaja dalm. crkve ... 74
3. Pravosl. vjera u Dalmaciji u ovom periodu ... 95
4. Kaluđerstvo u Dalmaciji ... 99

TREĆI PERIOD (732.-1075.) ... 102
Opći pregled ... 102
1. Arhijepiskopi Petar i Lav ... 103
2. Politički događaji u Dalmaciji u IX. vijeku ... 106
3. Krštenje Hrvata ... 109
4. Odnosi između Rima i Carigrada u IX. vijeku ... 135
Papinstvo ... 136
5. Borba romanizma protiv slovenske crkve ... 150
6. Pobjeda romanizma nad slovenskom crkvom ... 160

7. Dmitar Svinimir hrvatski ... 165
8. Opći pregled crkvenih događaja u ovom periodu ... 167

ČETVRTI PERIOD (1075.-1400.) ... 178
Opći pregled ... 178
1. Odnošaj između Grka i Latina ... 179
2 Pravoslavna crkva u Dalmaciji krajem XI. vijeka ... 181
3. Stanje crkve u XII. vijeku ... 183
4. Franciškanski i dominikanski ordeni ... 184
5. Politički položaj Dalmacije u XII. i XIII. vijeku ... 187
6. Prve srpske crkvene opštine u Dalmaciji ... 188
7. Odnosi između cara Dušana i rimskoga pape ... 199
8. Manastir Krka ... 200
9. Manastir Krupa ... 201
10. Kralj Stevan Tvrtko ... 202
11. Manastir Dragović ... 206
12. Pravoslavlje u grčkim dalm. kolonijama ... 209
13. Opći pregled crkv. događaja u ovom periodu ... 213

PETI PERIOD (1410.-1690.) ... 214
Opći pregled ... 214
I. Pravoslavna crkva u dalmatinskom kontinentu ... 215
Opći pregled ... 215
1. Nove srpske crkv. opštine ... 217
2. Turska osvajanja u Dalmaciji ... 226
3. Kninski sandžakat ... 233
4. Nove srpske crkv. opštine ... 239
5. Lički i kliški sandžakat ... 252
6. Srpska dalm. crkva pod jurisdikcijom dabrobos. mitropolita 253
7. Aksentije, dabrobosanski mitropolit ... 254
8. Todor, dabrobosanski mitropolit ... 264
9. Turski posjedi u Dalmaciji ... 267
10. Fratarska propaganda u Dalmaciji ... 268
11. Pobjeda hrišćanskog oružja u Dalmaciji ... 288
12. Nove srpske crkv. opštine ... 290
13. Bosanski fratri ciljalju na Dalmaciju ... 296
14. Stradanja pravoslavnih od fratara ... 299
II. Pravosl. crkva u dalmat. primorju ... 306
15. Pravosl. crkv. opštine u Šibeniku, Zadru i Skradinu ... 306
16. Pravoslavni hramovi u Šibeniku, Zadru i Hvaru ... 308
10. Ep. Stevan Ljubibratić ... 309
Opaska ... 314
17. Ivan T. Mrnavić protivu pravosl. Šibenčana ... 316

ŠESTI PERIOD (1699.-1979.) ... 320
14. Crkvena skupština u Benkovcu 1731. god. ... 320

SEDMI PERIOD (1797.-1849.) ... 324
2. Početak unije u Petrovom polju ... 324
4. Revnost Rajačićeva za pravoslavlje ... 325
5. Ubijstvo unijatskog popa Kričke ... 326

Unija ... 328
Zaglavak ... 333
LITERATURA ... 337
SAŽETAK ... 344
Summary ... 348
Zusammenfassung - ein Rückblick ... 353
Sommaire ... 358
Riassunto ... 363
Kazalo osobnih imena ... 368
Kazalo zemljopisnih naziva ... 384
Fotokopije i slike ustupili ... 394
Popis fotokopija i slika ... 395
Ocjena knjige ... 396
Ocjena knjige ... 398

REV. 2009.

GRADSKA
KGZ KNJIŽNICA
010157873

Gradska knjižnica
930
BAČ
C

ISBN 9536419-19-X